

Anne Liveng

Omsorgsarbejde, subjektivitet
og
læring

Social- og sundhedshjælperelevers orienteringer
mod omsorgsarbejdet
og
deres møde med arbejdets læringsrum

Ph.d.-afhandling, Forskerskolen i Livslang Læring
Institut for Psykologi og Uddannelsesforskning
Roskilde Universitetscenter
Januar 2007

I Del:

Afhandlingens problemstilling og metodologi

1. Indledning	7
1.1 Forskning i omsorgsarbejde og læring – ”indefra og nedefra”	9
1.2 Min baggrund for og interesse i at udarbejde projektet	14
1.3 Fra vekselluddannelse til subjektivitet, arbejde og læring.....	15
1.4 Afhandlingens forskningsmæssige genstandsfelt.....	17
1.5 Problemformulering	18
1.6 Elever – væsentligt eller ej?	19
1.7 Brug af anden omsorgsforskning	21
1.8 Om afhandlingens stil	22
1.9 Afhandlingens indhold	22
2. Introduktion til feltet	25
2.1 Feltbegrebet	25
2.2 Nøgletal om social- og sundhedsområdet	26
2.3 Social- og sundhedshjælperfagets historiske baggrund	27
2.4 Sosu-uddannelserne	31
2.5 Rekrutteringskrisen i uddannelserne	32
2.6 Personaleflugten	33
2.7 Ønsket om at yde omsorg: udgangspunkt for at begynde på sosu?	35
2.8 Et observationseksempel	36
2.9 Hvad er ”det gode hjemmeplejearbejde” – ifølge de ansatte? ...	38
2.10 Fysiske og psykiske belastninger	39
2.11 Nedefra- og indefra-perspektivets relevans	41
3. Afhandlingens metodologi	42
3.1 Afhandlingens videnskabsteoretiske ramme	42
3.2 Afhandlingens bricolage.....	51
3.3 Afhandlingens perspektiver og de teoretiske dimensioner	52
3.4 De tre perspektiver	54
3.5 Et psykodynamisk og samfundsmæssigt subjekt	56
3.6 Livshistorie som begreb	64
3.7 Relationen som den grundlæggende enhed	69
3.8 Sprog og erindring	76
4. Metoder	86
4.1 Deltagende observation – forståelse og metode	87
4.2 Hverdagsblik kontra forskerblik?	88
4.3 Observationstyper og ”cykling interviews”	90
4.4 Feltroller: At være deltager og observatør på samme tid	92

4.5	”Going native” i hjemmeplejen	94
4.6	Refleksiv etnografi	95
4.7	Et psykoanalytisk blik på en refleksiv etnografisk tilgang	97
4.8	Interviewene	100
4.9	Interviews som udtryk for betydningstilskrivelser	106
4.10	Det særlige ved livshistoriske interviews.....	108
4.11	Fortolkning	111
4.12	Analyse og tolkning.....	112
4.13	Kvalificering og validering af analyser.....	115
4.14	Forskningsetiske overvejelser.....	118

II. Del:

Analysér og perspektiveringer af interviews

5. Interviews	120
5.1 Præsentation af gruppen af interviewpersoner	120
5.2 Gennemførelse af interviewene	123
5.3 Udvælgelse af interviews til caseanalyse	124
5.4 Temaer på tværs i interviewene.....	127
5.5 Perspektiver på livshistorierne	129
5.6 Generering af livstemaer	131
6. Hanne. Soning og forsoning	
– at omgås og acceptere eget tab gennem at hjælpe	132
6.1 Interviewets forløb	133
6.2 At blive til som 15-årig	133
6.3 Valget af hjælpearbejdet	135
6.4 Ansvar og skyld	136
6.5 Skole og arbejde	139
6.6 Ambivalente følelser i forhold til arbejdet	141
6.7 Lidelse som vej til indsigt – arbejdet som soning og forsoning ...	143
6.8 Interviewet som relationelt rum	144
6.9 Overføring og modoverføring i interviewsituationen	147
6.10 Opsamling	150
7. Lotte. At få betydning ved at være noget for andre, at distancere sig via uddannelse.....	151
7.1 Interviewets forløb	152
7.2 ”Fars pige”	153
7.3 Farmor som identifikationsfigur	154
7.4 Uddannelse som distancering fra familien	156
7.5 Udtryk for omsorg	157

7.6	Forventninger til arbejdet	158
7.7	Fra ælling til svane?	160
7.8	Relationen mellem fortid og nutid.....	161
7.9	Kønnet subjektivitet og kønsidentitet	165
7.10	Køn som personlig og kulturel konstruktion	167
7.11	Opsamling	168
7.12	Omsorgsorientering	169
8.	Ditte. Når isen er tynd, må man løbe hurtigt.	
	Forandring som vilkår og livsstrategi	171
8.1	Samtale og tekst	172
8.2	De to fædre	175
8.3	”Der skal ske noget”	177
8.4	At vælge ”det lette” for at finde ud af det er svært	178
8.5	Aborten	179
8.6	På sosu	181
8.7	Flytningerne	182
8.8	Sygdom	184
8.9	Engagementet i hjælperarbejdet	184
8.10	At arbejde med børn – en drøm om forandring?	187
8.11	Tyngde, lethed og forandring	188
8.12	Arbejdsorientering og livsform.....	190
8.13	Orienteringer ”på tværs”	192
8.14	Opsamling	196
9.	Ella. Tilbud man ikke kan sige nej til,	
	relationer man ikke kan distancere sig fra.....	198
9.1	Interviewets forløb	199
9.2	Skiftende fortællepositioner	200
9.3	Ellas ungdomsliv	201
9.4	Valget af sønnen	203
9.5	At være mor og behøve en mor	204
9.6	”Valg-diskursen”	206
9.7	Sosu-hjælper som den eneste mulighed?	207
9.8	Et nødvendigvis engagerende lønarbejde?	210
9.9	Omsorg mellem behov, idealer og regler	211
9.10	Skyld i omsorgsarbejdet	214
9.11	Opsamling	216
9.12	Konklusion på interviewanalyser	217
10.	Omsorg: Arbejde, rationalitet og orientering	221
10.1	Omsorg	221
10.2	Kvindens arbejde	225

10.3	Omsorgsarbejde	226
10.4	Omsorgsrationalitet.....	227
10.5	Omsorgsorientering – et nyt ”sensitizing concept”?	229
10.6	Omsorgens ontologi?	230

III. Del:

Analysér og perspektiveringer af observationer

11. Kontraster og mønstre i observationsmaterialet	235
11.1 Mønsterbegrebet	238
11.2 Arbejdets indhold	239
11.3 Moderniseringen af den offentlige sektor	241
11.4 Fælles sprog	242
11.5 Bestiller-udfører modellen	243
11.6 Opsamling	244
12. Social- og sundhedshjælperarbejdet som læringsrum	246
12.1 Omsorgsarbejde som læringsrum	248
12.2 Læring og kompetencer	250
12.3 Arbejde i relationer	251
12.4 Glæde og angst: kontraster i mødet	252
12.5 Kompetencer i relationer	253
12.6 Opsamling	256
13. Arbejdsorientering i lønnet omsorgsarbejde	257
13.1 ”Hvordan vil det dog gå med E., mens jeg er væk!”	259
13.2 Omsorgsrationalitet som perspektiv	261
13.3 Et psyko-biografisk perspektiv	262
13.4 Et ontologisk perspektiv	264
13.5 Hjemmehjælpernes ansvarstagende ulydighed	265
13.6 Omsorg mellem to rationaliteter	268
13.7 Risikoen ved ansvarstagende ulydighed	271
13.8 Omsorgsrationalitet som forsvarsstrategi.....	271
13.9 Opsamling: omsorgsorientering som arbejdsorientering	273
13.10 Opsamling: Læringsperspektivet	275
14. Social- og sundhedshjælperarbejdet som indlejret i tre hierarkier.....	277
14.1 Social- og sundhedshjælperarbejdet i et kønshieraki	279
14.2 En teoretisk forståelse af ”Kønsforhold”.....	280
14.3 Mellem strukturel magt og relationsmagt	283
14.4 Social- og sundhedshjælperarbejdet som indlejret i et faghieraki..	284

14.5	På tærsklen ml. liv og død: Arbejdets eksistentielle dimension....	287
14.6	Norbert Elias: Dødsangst og civilisationsproces	288
14.7	På grænsen til det skjulte	291
14.8	Smuds og køn	293
14.9	Opsamling	296
15.	Behovet for anerkendelse i relationen.....	297
15.1	Axel Honneths anerkendelsesteori.....	297
15.2	Forfald og anerkendelse	300
15.3	At være ”servicearbejder”	302
15.4	At være ”tyende”	305
15.5	Opsamling: Henvist til anerkendelse i den intime relation.....	306
16.	Arbejde på grænsen mellem offentligt og privat	308
16.1	Gæst og ansat	309
16.2	”Ude” og ”inde”	310
16.3	Arbejde, der ikke anerkendes som arbejde	314
16.4	Arkitekturens strukturering af praktik	316
16.5	Arkitektur som repræsentationssystem	318
16.6	Behovet for skærmning i det intime offentlige rum	322
16.7	Forskerens sprogbrug som nøgle til scenen	324
16.8	Opsamling: At etablere læringsrum på trods	326
17.	Konklusion	330
17.1	Perspektivet.....	330
17.2	Subjektbegrebet	331
17.3	Metoder og metodologi	333
17.4	Subjektive orienteringer i forhold til omsorgsarbejdet.....	335
17.5	Omsorg som arbejde og læringsrum	337
17.6	Afsluttende kritisk perspektiv	339
	Referencer	342
	Oversigt over skemaer og modeller.....	354
	Bilag.....	355

I. Del: Afhandlingens problemstilling og metodologi

1. Indledning

"Det er stadigvæk vanskeligt i vore dage at gøre det begribeligt, hvor dybtgribende menneskers afhængighed af hinanden er. At meningen med alt det, et menneske gør, ligger i, hvad det betyder for andre, ..." (Norbert Elias 1982:47).

"Så har jeg her sidste år, ... jeg har altid sagt at gamle mennesker og døde dyr, det vil jeg simpelthen bare ikke, alt muligt andet kan jeg leve med, ... men så min søster, hun havde, hvert år havde hun arbejdet på sådan en minkfarm i sæsonen der for at tjene noget ekstra, og det syntes hun ligesom hun var blevet for gammel til, hun havde natarbejde og tog lige ud der i 8 timer...

Men eh, så fik jeg lige hendes tjans der et år, ... så tænkte jeg det havde jeg godt nok aldrig forestillet mig, så sad jeg og ledte efter et arbejde med computeren bagefter, da det var overstået, og... så så jeg de søgte nogle afløsere på et plejehjem, og så tænkte jeg, jamen så kan jeg, hvis jeg kan med døde dyr, så kan jeg vel også med gamle mennesker, sådan... Og det var godt nok lige i starten, da syntes jeg godt nok at det var, det var altså ikke lige noget for mig... men da der var gået et stykke tid, så syntes jeg faktisk det var helt fantastisk dejligt!

Jeg tror faktisk det var kontakten med menneskerne der, og sådan, det var spændende, sådan at komme ind i andre menneskers liv og, og det var også afvekslende, ... jeg er faktisk meget glad for, - nu har jeg det sådan, at det er da det bedste arbejde, jeg nogensinde har haft, det er helt sikkert..."
(Fra interview med Solveig¹, 36 år, elev på social og sundhedshjælperuddannelsen. Efterår 2003.)

Denne afhandling omhandler social- og sundhedshjælpererelevs orienteringer i forhold til omsorgsarbejdet og deres møde med arbejdets indhold og rammer, der betragtes som et særligt læringsrum. Jeg har valgt at lade en af de social- og sundhedshjælpererelevs, jeg interviewede som led i mit feltarbejde indlede afhandlingen. Solveigs overvejelser over, hvorvidt hun kan holde arbejdet med ældreomsorg ud, og hendes overraskelse over, hvor godt hun egentlig finder sig tilpas med arbejdet, spidsformulerer nogle af de dilemmaer, der viser sig, når man går tættere på omsorgsarbejde og omsorgsudøvere.

---

¹ Alle person- og stednavne er anonymiseret.

Som Solveig siger, er arbejdet i ældre omsorgen netop både arbejde og relation. Arbejdet fremkalder både følelser af ulyst og af lyst: det er skræmmende arbejde – på linie med at arbejde med døde dyr – men det er også helt fantastisk dejligt. Sammenligningen med arbejdet på minkfarmen antyder, at dette ikke er et arbejde der vurderes højt – men samtidig kan det være et arbejde, der opleves som meget meningsfuldt af dem der udfører det: man kommer, som Solveig formulerer det, ”ind i” andre menneskers liv.

I flere sammenhænge bliver social- og sundhedsområdet defineret som problemfyldt. Både forskere og arbejdsgivere indenfor området har, ud fra forskellige synsvinkler givet udtryk for bekymringer.

Bekymringerne har primært gået på, at sundheds- og omsorgsuddannelserne ligger under for en rekrutteringskrise og der er et stort, underforstået for stort, frafald på uddannelserne (Fx www.kl.dk/sosu-reform ; Dybbroe 2003; Hutters & Katznelson 2003; Wærness 2003). Frafaldsbekymringerne har fokuseret på elevernes møde med praktikken, hvor der er blevet talt om ”praksischock”, når eleverne møder virkeligheden i praktikken (Fx Undervisnings- og Kulturudvalget i Nordjyllands Amt, 2003).

Afhandlingen her tager sit afsæt et andet sted. Frem for at tage udgangspunkt i at for mange ikke vil påtage sig dette arbejde, er omdrejningspunktet spørgsmålet om, hvorfor nogle faktisk gerne vil!

Dette åbne spørgsmål stiller jeg til de livshistoriske interviews, jeg har foretaget med elever i social- og sundhedshjælperuddannelsen. Jeg forsøger at give nogle svar på, hvad der får kvinder i forskellige aldre til at søge ind i uddannelser, der retter sig mod omsorgsarbejde for ældre, syge og hjælpetrængende medborgere. Til feltobservationerne fra elevernes praktikperioder stiller jeg tilsvarende det åbne spørgsmål: hvad foregår der i omsorgsarbejdet, og hvordan oplever eleverne det? Svarene på disse spørgsmål kan pege på årsager til frafald, men frafaldet er ikke et hovedperspektiv.

I afhandlingen anlægger jeg tre overordnede perspektiver på social- og sundhedshjælperlevernes orienteringer mod omsorgsarbejde og på deres møde med arbejdets indhold og rammer. Et omsorgsperspektiv, et lønarbejdsperspektiv og et læringsperspektiv. (Se kapitel 3.) Jeg beskæftiger mig med elevernes subjektive orienteringer og arbejdets objektive indhold og rammer, og afhandlingen bevæger sig i et felt, der omfatter både uddannelse og arbejde. Den beskæftiger sig med subjektive betydningstilskrivelser og samfundsmæssige indplaceringer og værdisættelser af omsorg og arbejde, der forstås som uadskillelige. Som grund for de fremhævede perspektiver ligger endelig en kønsdimension. Denne dimension er en uadskillelig del af de nævnte hovedperspektiver, og den vil derfor optræde som baggrund for de tre perspektiver.

Afhandlingen kan siges at være præget af bekymring, men bekymringen går på andre forhold end dem, jeg nævnte indledningsvis. Arbejdet indenfor pleje og omsorg rettet mod ældre medborgere er belastende, både psykisk og fysisk. Det viser både mine og andres undersøgelser indenfor feltet (Fx Jensen & Hansen 2002, Borg m.fl. 2001a 2001b).

Men, som de social- og sundhedshjælperlever, jeg har interviewet fortæller, er det også et givende og meningsfuldt arbejde. En af de interviewede kvinder udtrykker det på denne måde: *"I hjemmeplejen er du aldrig i tvivl om, at det, du laver, gør en forskel."* At arbejdet opleves som meningsfuldt af de ansatte er tilsvarende belyst i både danske og nordiske undersøgelser (Fx Hansen et al. 1999, Meltofte 2002, Szebehely 2003, Christensen 1998, Krogh Hansen, 2006).

Modsattede udtryk for belastning og meningsfuldhed brydes i det empiriske materiale, som udtryk for sosu-elevernes² subjektive orienteringer mod og oplevelser af arbejdet. Tilsvarende kan området social- og sundhedshjælperuddannelse og -arbejde ses som brydningssted for forskellige logikker og menneskesyn, der peger i hver sin retning. Spørgsmålet er, hvad det betyder for omsorgsudøveren, hvad enten hun er elev eller færdiguddannet, at arbejde i en kontekst, der medfører modsattede følelser og stiller modsattede krav. Hvordan kan læreprocesser i et sådant læringsrum forstås? Og hvilke perspektiver rejser begrebet læringsrum på omsorgsarbejde – også med henblik på frafald og rekrutteringskrise?

De bekymringer, der kan findes i afhandlingen går på balancen mellem belastninger og meningsfuldhed, og på balancen mellem de logikker, der brydes i omsorgsarbejdet. For, hvis belastningerne får overtaget, den økonomiske rationalitet bliver enerådende, mener jeg på baggrund af min forskning, at både kvaliteten af den omsorg, der udøves vil blive ringere, og at omsorgsudøvernes læringsmuligheder vil udgrænses.

1.1 Forskning i omsorgsarbejde og læring – ”indefra og nedefra”

Med den valgte metodologi anlægger jeg i afhandlingen et ”indefra og nedefra” perspektiv på forholdet mellem elevernes subjektive arbejdsorienteringer og arbejdets rammer. Jeg lytter til hjælperlevernes fortællinger om deres forventninger til og erfaringer fra arbejdet, og jeg oplever, hvad der sker i prak-

---

² Jeg bruger i det følgende betegnelserne sosu-hjælper elev eller hjælperlev sideordnet med den lange, men korrekte betegnelse social- og sundhedshjælperlev. Betegnelsen omsorgsudøver bruger jeg, når det er underordnet, om der er tale om en elev eller en færdiguddannet social og sundhedshjælper. Perspektivet her er rollen som omsorgsudøver i en omsorgsrelation, frem for et uddannelses- eller ansættelsesforhold.

sis. I en forstand viderebringer jeg stemmer fra et bestemt arbejdsfelt, og i denne forstand er perspektivet i afhandlingen bundet til hjælpereleverne.

Samtidig analyserer jeg det, kvinderne siger og gør, og overskrider hermed deres egne selvforståelser. Erkendelsen er stadig perspektivisk, men på et andet niveau. Perspektivet er her et ønske om at bidrage til forståelser, der kan fremme mulighederne for et ”godt-nok” arbejdsliv for disse kvinder og for en både kvalitativt og kvantitativt ”god-nok” omsorg for de hjælp-trængende medborgere, sosu-hjelperne arbejder hos. Som et element i et ”godt-nok” arbejdsliv ser jeg muligheder for lære og udvikle sig personligt og fagligt, dimensioner, jeg ikke mener kan skilles ad i et omsorgsarbejde.

Mit formål er ikke at forsøge at definere, hvad ”god-nok” omsorg, eller et ”godt-nok” arbejde er. Formuleringen er via Kari Wærnes, der taler om ”god nok” omsorg, hentet hos psykoanalytikeren Donald Winnicott, der taler om ”the good-enough” mother” (Winnicott 1986:144). I Winnicotts sammenhæng dækker betegnelsen over en mor, der kan indgå i en relation til sit barn, sådan at det er i stand til at udvikle sig fysisk og psykisk i overensstemmelse med sin alder og ikke lider overlast. Hensigten er at skabe et begreb, der ikke antyder et ideal om noget ”perfekt”, en ”perfekt mor”, men som alligevel indebærer, at der er betingelser for fysisk og psykisk vækst. Tilsvarende taler Winnicott om et ”facilitating environment” for det opvoksende barn. Som et begreb, der netop indebærer en relation, hvori subjektet ikke lider overlast og har mulighed for at udvikle sig, ser jeg begrebet ”god-nok” som anvendeligt både i forhold til arbejde og omsorg. Samtidig ønsker jeg med referencen til Winnicott allerede nu at slå en af afhandlingens gennemgående forståelser an, nemlig antagelsen af menneskets grundlæggende relationalitet (Jævnfør Noddings 1984; Elias 1982).

Dimensionerne ”godt-nok” arbejde og ”god-nok” omsorg må ses som sammen-hængende. Omsorg ydes i en relation, hvad enten den foregår i intimsfæren eller som offentligt organiseret arbejde. Netop relationaliteten i omsorgsarbejde betyder, at ”ydre” betingelser for udførelsen af omsorg og ”indre” motiver hos omsorgsudøveren herfor, ikke kan ses isoleret fra kvaliteten af det omsorgsarbejde, der faktisk praktiseres.

I denne forstand ligger afhandlingens perspektiv ikke kun hos hjælpereleverne. At påpege, diskutere og forhåbentlig være med til at ændre problematiske arbejdsbetingelser indenfor og lave værdisættelser af denne type arbejde har også velfærden for de mennesker, der er modtagere af hjælpen som formål. Og det er – potentielt – os alle sammen. Hermed forstår jeg mit perspektiv som demokratisk og humanistisk, snarere end som udtryk for et partsindlæg, der hævder særinteresser.

I forståelsen af mit arbejde lægger jeg mig tæt op ad den norske sociolog og omsorgsforsker Kari Wærness, der i sit program for omsorgsforskningen i Norge argumenterer for behovet for forskning indenfor omsorgsområdet, der antager et ”nede-fra” perspektiv. Wærness påpeger, at undervurderingen af,

hvad der kræves af de ansatte i de lavest rangerede jobs i social- og sundhedssektoren, er en trussel mod de ideelle mål, der fra politisk side formuleres for området. Primært må vi som forskere forsøge at få erfaringer og virkelighedsbilleder frem fra de grupper i feltet, som ellers let bliver overset, skriver Wærness. Vi må fremhæve og analysere modsætninger i dagens omsorgsvirkelighed, idet sådanne modsætninger har en afgørende betydning for, hvordan omsorgen i praksis fungerer (Wærness, 1989). Ud fra denne vurdering anser Wærness, at det er de underordnede omsorgsarbejders og de omsorgstrængendes hverdagsvirkelighed som må stå i fokus for opmærksomheden. Strukturelle, organisatoriske, økonomiske eller andre ændringer på makroniveau skal naturligvis tages i betragtning, men det er disse virkninger for den hverdagslige praktiske omsorgsudøvelse, som må udgøre kernen i forskningen.

Wærness opstiller fire hovedformål for omsorgsprogrammet. Denne afhandling forfølger to af disse formål, nemlig de formål der knyttes tættest til omsorgsudøveren³:

- At synliggøre omsorgens hverdagsvirkelighed sådan som den fremtræder for omsorgstrængende og underordnede omsorgsarbejdere.
- At synliggøre den erfaringskundskab underordnede omsorgsarbejdere sidder inde med på en sådan måde, at den får øget status og gode udviklingsmuligheder gennem hensigtsmæssige uddannelses- og organisationsformer.

At anlægge et nedefra-syn på forskningen i omsorg er naturligvis ikke bare relevant i en norsk kontekst. De samme problemstillinger, der har lagt grunden for Wærness argumentation, eksisterer i Danmark. (Se kap 2 og 11.)

Det livshistoriske interview, som jeg benytter, mener jeg netop udgør en central mulighed for at få erfaringer og virkelighedsbilleder frem, der ikke ofte italesættes i andre sammenhænge. I interviewene fremstilles både motiver til at vælge uddannelsen til social- og sundhedshjælperarbejdet, men også erfaringer fra praktikophold eller arbejde som ufaglært indenfor området. Samtidig peger interviewene på nogle af de livshistorisk tilegnede kompetencer og erfaringer, som kvinderne har, og som de på forskellig vis bringer med sig ind i omsorgsarbejdet og omsorgsrelationen.

Det demokratiske og almene perspektiv betyder, at jeg ikke bare ser ”med” hjælpereleverne, når de taler om arbejdet, men også udover deres egen synsvinkel. Rammerne for arbejdet har betydning ikke bare for omsorgsudøverens arbejds- og læringsmiljø, men i lige så høj grad for omsorgens kvalitet. Rammerne ser jeg bredt forstået som de strukturelle, økonomiske, organisatoriske og lovgivningsmæssige rammer, arbejdet er indlejret i, som arbejdets særlige

---

³ De øvrige to formål retter sig primært mod omsorgsmottageren.

indhold og ”genstand” – relationelt arbejde med hjælpetrængende ældre mennesker – og som arbejdets indlejring i samfundsmæssige betydnings- og værdihierarkier. Økonomiske og organisatoriske vilkår har konsekvenser for relationen til borgeren, ligesom strukturelle indlejringer har betydning for de følelsesmæssige belastninger, omsorgsudøveren kan opleve i arbejdet.

Den norske omsorgsforsker Karen Christensen analyserer omsorgsområdet ud fra et magtperspektiv. Hun mener, at arbejde i de laveste niveauer indenfor social og sundhedssektoren ikke bare lider under at være rangeret lavt løn- og statusmæssigt, men at arbejdet også er underlagt en tavshedsproblematik. Den ”modmagt” i forhold til den økonomiske rationalitet, der findes i feltet vil oftest være ”tavs” i offentligheden, hvilket Christensen ser i sammenhæng med arbejdets konnotation som kvindeligt og uproduktivt. Tavshedsproblemet indebærer at forskeren, der beskæftiger sig med omsorgsområdet, ikke vil møde modmagten umiddelbart. Den må analyseres frem videnskabeligt (Christensen 2003). Wærness fremhævelse af det vigtige i synliggørelsen af omsorgsarbejdes erfaringskundskaber og af den hverdagsvirkelighed, de arbejder i, må ses på baggrund af denne tavshedsproblematik.

I betragtning af, hvor mange mennesker, der er beskæftiget inden for omsorg og pleje af ældre medborgere, og i hvor høj grad området må siges at udgøre en grundpille i et velfærdssamfund som det danske, er det tankevækkende, hvor begrænset forskningen på området har været og stadig er. Den begrænsede mængde forskning udgør en tydelig illustration af den tavshedsproblematik, som Christensen taler om. Sammenlignet med for eksempel forskning i sygeplejeområdet, er social- og sundhedshjælper området lavt prioriteret som forskningsfelt. Nogle undtagelser herfra i dansk sammenhæng er Hanne Marlene Dahls diskursanalytiske undersøgelse af professionaliseringsprocessen indenfor hjælperområdet (Dahl 2000a) og Helle Krogh Hansens ph.d. afhandling ”Ældreomsorg i et pædagogisk perspektiv” (Krogh Hansen 2006).

Men omsorgsarbejde er et stort arbejdsområde, både hvad angår antal ansatte, antal medborgere, der modtager hjælp, og udgiftsmæssigt. I 2004 var der således 99.000 fuldtidsbeskæftigede indenfor ældreomsorgen i Danmark (DanmarksStatistik, IDA-databasen januar 2006).

Området udgør et vigtigt arbejdsområde i antal ansatte, men også i det perspektiv, at omsorgsarbejde er arbejde, der ikke kan flyttes til andre lande. Vil vi opretholde den nuværende standard for velfærd, for slet ikke at tale om at forbedre den, vil omsorgsarbejdet altid være her. Sandsynligvis vil der i fremtiden ikke blive brug for færre medarbejdere i sektoren, men snarere for flere, idet ældres andel af befolkningen er stigende.

At synliggøre de perspektiver, som omsorgsarbejdere har på deres arbejdsfelt er vigtigt i forhold til at sikre den nødvendige arbejdskraft samtidig med at det er led i en demokratisk bestræbelse.

I et læringsperspektiv er ”indefra og nedefra” perspektivet centralt. Det er indlysende, hvad enten man beskæftiger sig med læring i praksis eller i institutionaliserede uddannelsesforløb, at det ikke er det samme alle deltagere lærer (Illeris 1999). De rammer et arbejdsområde er indlejret i er relevante at af-dække, for at forstå hvilke potentialer for læring, der er i miljøet, men også for at kunne pege på, hvilke begrænsninger en bestemt arbejdsorganisering eller arbejdspladskultur kan medføre. Men netop de individuelle forskelle, der eksisterer i læring trods fælles ydre vilkår gør en ”indefra og nedefra” tilgang relevant for uddannelsesforskningen. Via livshistorien kan jeg få et indblik i den enkelte deltagers subjektive tolkning af tidligere og nuværende uddannelse og arbejdserfaring. Denne tolkning, som i høj grad er del af personens selvforståelse, har en afgørende betydning for læringspotentialer, hvad enten det er i praksis eller i skoleinstitutionen.

Læringsteoretisk er den livshistoriske synsvinkel central, idet jeg har den grundlæggende antagelse, at ny læring altid bygger på det tidligere lærte. Det gælder både i forhold til kognitive strukturer og affektive mønstre, som ikke kan ses isoleret (Illeris 1999). Ny læring kan lægge sig i forlængelse af eller ændre det tidligere lærte, men det er de allerede etablerede tydningsmønstre, den lærende vil bruge for at forstå og forholde sig til ny viden og nye erfaringer. Læring er derfor altid både situeret i en bestemt kontekst og biografisk situeret.

Samtidig peger indefra og nedefra synsvinklen på, at der er et liv ud over det, der foregår i uddannelseskonteksten. At deltage i uddannelse er et led i den enkeltes konstruktion af sit livsforløb, og der kan være mange og meget forskelligartede motivationer for at indgå i uddannelse. Som udtryk for en teoretisk informeret tolkning af det subjektive perspektiv kan en livshistorisk vinkel kan være med til at fastholde et kritisk perspektiv på læring, hvad enten den foregår på arbejdspladsen eller i et institutionaliseret uddannelsesforløb:

”Det afgørende bidrag som livshistoriske og biografiske synsvinkler giver til forståelsen af livslang læring er at fokusere på dette lærende subjekt frem for på uddannelsesinstitutionen og dens intentionelle indsats og vel at mærke samtidig udstrække synsfeltet ud over den institutionelle kontekst til det liv i hvilket læring og uddannelsesdeltagelse er et mere eller mindre betydningsfuldt led, og hvorfra den subjektive dynamik i læreprocesserne vidtgående kommer.” (Salling Olesen 2002, s. 45.)

Som Salling Olesen skriver, må læring altid anskues både i et ”lifelong” og i et ”lifewide” perspektiv; ud fra de muligheder læringen giver den lærende for at leve sit ”hele” liv og ikke bare sit arbejdsliv. Indefra og nedefra perspektivet kan belyse, hvilke muligheder den enkelte hjælper elev har for at integrere sine tidligere erfaringer og orienteringer med de krav, der stilles i omsorgsarbejdet. Dermed kan perspektivet være med til at synliggøre læreprocesser og eventuelle forhindringer for læring.

1.2 Min baggrund for og interesse i projektet.

Projektet har været undervejs over fire år. Gennem arbejdsprocessen har dets fokus flyttet og udviklet sig.

Udgangspunktet bundede oprindeligt i tre sammenhængende interesser: en interesse for voksnes motivationer for at videreudanne sig, en interesse for læringspsykologi, og i sammenhæng hermed, en interesse for subjektforståelser og for relationerne mellem subjekt og kontekst.

Interesserne havde rod i mit eget liv og arbejde. Gennem flere års praksis som underviser i dansk og psykologi på VUC havde jeg erfaringer med kortere uddannede voksnes motivationer for at tage uddannelse. Jeg havde som bevidst strategi altid søgt så vidt muligt at inddrage kursisters erfaringer fra privat- og arbejdsliv i undervisningen. Mange oplevelser i klasserne havde peget på, at interessen for at lære ikke kunne ses uafhængigt af andre forhold i kursistens liv, ligesom det var mit indtryk, at faglige diskussioner og tilegnelse af fagligt stof fik en dybere dimension, når de – enten af mig eller af kursisterne selv – kunne relateres til den øvrige virkelighed, de befandt eller havde befundet sig i. Engagementet var simpelthen større hos kursisterne, når det lykkedes at sætte stoffet ind i en sammenhæng, der havde personlig relevans.

Min kandidatgrad havde jeg taget på RUC, i fagene dansk og kommunikation, og jeg havde senere suppleret denne uddannelse med et gymnasiesidefag i psykologi fra Københavns Universitet. Da jeg på et tidspunkt i mit arbejdsliv ønskede at videreudanne mig og derfor begyndte på den åbne psykologuddannelse på RUC, overraskede det mig på baggrund af mine egen undervisererfaringer, at det tilsyneladende i høj grad var teorier der beskæftigede sig med konteksten for læring frem for med det lærende subjekt, der var ”i vølden”. Jeg læste mig gennem adskillige tekster om mesterlære og ”situated learning” (fx Lave & Wenger 1991), mens jeg undrede mig over, hvad der var blevet af det psykodynamiske subjekt, vi havde regnet for en selvfølge under mit danskstudie. Andre ”selvfølgeligheder” som magt og køn blev da nævnt og også teoretiseret, men det var alligevel ikke rigtig sådanne begreber, der var trendsættende. Fornemmelsen af, at der manglede noget, som jeg både i min uddannelse og via mine arbejds erfaringer havde oplevet som væsentligt, kastede mig ud i en søgen.

Det jeg fandt, var i første omgang Knud Illeris’ læringsteori, og det var begreber om livshistorie, hentet fra så – viste det sig – forskellige kilder som Marianne Horsdal og Henning Salling Olesen.

Jeg begyndte at læse de nævnte personers tekster og blev fanget af det nye fokus, primært hos Knud Illeris, på læringsmuligheder i arbejdslivet. Her blev en ny undren blev vakt. Illeris' tekster indeholdt mange af de overvejelser, jeg havde søgt efter, men her var det som om det var usynligt, at "arbejde" og "arbejdsliv" var forskellige ting, alt efter hvilket område, man arbejdede inden for - og alt efter om man var mand eller kvinde. På VUC havde jeg primært

undervist kortuddannede kvinder. Som tendens var "Den kortuddannede voksne" i Illeris' tekster en mand, ansat i en erhvervsvirksomhed, og en mand, der havde modstand mod at komme på skolebænken igen (fx Illeris 2002:21). Her sad jeg i klasserne med kvinder, de færreste havde arbejdet indenfor produktion, men derimod i service- og omsorgssektoren, og de fleste var rigtig glade for at komme til at uddanne sig igen.

Samtidig var jeg på VUC begyndt at undervise på særlige hold, målrettet optagelse på sygeplejeskolerne. Kursisterne her havde typisk arbejdet indenfor hjemmeplejen eller på plejehjem, og de bragte et reservoir af historier fra denne verden med sig. Om at skulle besøge 70 gamle mennesker på en weekenddag. Om at skulle gå fra gamle damer, der græd af ensomhed. Og om, trods horrible oplevelser, alligevel at have lyst, mod og energi til at fortsætte i et sundheds- og omsorgsjob.

Ud fra min undren og mine erfaringer blev en ide født: Jeg ville forsøge at lave et ph.d. projekt, der skulle belyse kortuddannede kvinders læring indenfor social- og sundhedsområdet. Den teoretiske ramme skulle kunne rumme både en interesse for subjektet og dets livshistoriske erfaringer og en interesse for den kontekst, læringen foregik indenfor.

Sommeren 2002 fik jeg et ph.d. stipendium finansieret af Learning Lab Denmark og Institut for Uddannelsesforskning på RUC. Pengene var øremærket forskning i kortudannedes læring, med særligt henblik på læring i arbejdslivet. Jeg blev tilknyttet forskningskonsortiet Work Place Learning under Learning Lab Denmark og indskrevet ved Forskerskolen i Livslang Læring på RUC.

1.3 Fra vekseluddannelse til subjektivitet, arbejde og læring

I sit udgangspunkt var tanken at projektet skulle beskæftige sig med social- og sundhedshjælper elevs læring, i et livshistorisk perspektiv og indenfor konteksterne skole og praktik. Begrebet læring var, på baggrund af Knud Illeris' læringsteori, et nøglebegreb. Jeg ville tage udgangspunkt i den lærendes subjektive forståelse af sit liv og belyse læring i hjælperuddannelsen ud fra to forskellige vinkler: som et eksempel på en vekseluddannelse, der kombinerer skolebaseret læring og læring i praksis, og ud fra en forståelse af motivationerne for læring som indlejret i personens hele livshistorie og selvforståelse. Jeg havde den antagelse, at særligt i et omsorgsfag var den livshistoriske vinkel central, idet arbejdet som relations-arbejde, der ofte foregik i private hjem, ville aktivere kompetencer erhvervet i det familiære rum (Liveng 2004).

Med de to vinkler ville jeg anlægge et "dobbelt blik" på læring i hjælperuddannelsen: Inspireret af begrebet læringsrum (Bottrup 2002) ønskede jeg at belyse henholdsvis arbejdspladsen – borgerens hjem eller plejecentret – og

den skolemæssige kontekst som læringsrum. Jørgensen og Warrings model over faktorer, der var væsentlige at inddrage i forståelsen af arbejdspladsen som læringsrum var et brugbart værktøj til at få overblik over den mangfoldighed af faktorer, der tilsyneladende spillede ind på, hvad der foregik på skoler og arbejdssteder (Jørgensen & Warring 2002).

Samtidig var det min overbevisning, at disse læringsrum altid ville aflæses subjektivt, ud fra den pågældende elevs tidligere erfaringer, nuværende motivationer og fremadrettede livsudkast. Her støttede jeg mig til Knud Illeris, der ud fra sin sammentænkning af kognitive læringsteorier, psykodynamisk subjektteori og socialpsykologi, og marxistisk samfundsteori påpeger, at ny læring altid bygger på det tidligere lærte, hvad enten det gælder kognitive strukturer eller affektive mønstre (Illeris 1999).

Projektets menneske- og videnskabssyn var, og er, således hermeneutisk. Men dets fokus og teoriramme ændrede sig undervejs – i takt med skabelsen og tolkningen af empirien. Mine forsøg på at forstå det, kvinderne talte om i interviewene, mine forsøg på at forstå, hvad der skete i hjælpernes møde med borgerne, og mine forsøg på at forstå min egen rolle som både ”professionel forsker” og personen Anne, med følelser, tanker og associationer i forhold til de ting jeg oplevede i feltet – alle påvirkede de både den teoretiske og den empiriske interesse. I den forstand har arbejdet med projektet været domineret af en abduktiv proces (Olsen & Pedersen 1997), hvor genereringen af temaer ud fra empirien har influeret den teoretiske orientering.

Den grundlæggende forståelse af mennesket har jeg bibeholdt. I overensstemmelse med den kritisk teoretiske tradition - og indeholdt i begrebet livshistorie, som det bruges bl.a. af Henning Salling Olesen - betragter jeg subjektet som samfundsmæssigt og psykodynamisk konstitueret. Men den psykoanalytiske dimension har, på baggrund af projektets særlige genstandsfelt, udviklet sig i retning af en interesse for teoretikere, der tematiserer relationen som central. Samtidig blev anerkendelsesbegrebet et omdrejningspunkt, idet spørgsmålet om anerkendelse i forhold til arbejdslivet generelt, og i forhold til den konkrete relation til borgeren, var gennemgående temaer i både interviews og observationer.

I en argumentation for livshistoriebegrebets relevans indenfor uddannelsesforskning fremhæver Henning Salling Olesen behovet for uddannelsesforskning, der tager den lærendes perspektiv. Vi behøver metodologier der er følsomme overfor den lærendes individuelle og historiske specificitet, og hvor både uddannelsesinstitutionen og organisationen som læringsarenaer overskrides, og netop ”livshistorie” ses som en sådan metodologi (Salling Olesen 1999:9). At fokus for afhandlingen flyttede sig ser jeg netop som et tegn på, hvordan en metodologi fører til overskridelse af interessen for ”afgrænsede” enheder som skole eller arbejdsplads.

1.4 Afhandlingens forskningsmæssige genstandsfelt

Afhandlingens fokus er således blevet subjektivitet, omsorgsarbejde og læring. Jeg beskæftiger mig med elevernes subjektive orienteringer mod omsorgsarbejde for gamle og syge mennesker og med, hvorledes disse orienteringer bruges eller neglicheres i omsorgsarbejdet. Arbejdet på en gang forudsætter og vanskeliggør brugen af de orienteringer og livshistorisk tilegnede kompetencer, eleverne bringer med sig, og jeg forsøger at forstå, hvad disse modsætninger betyder for hjælperarbejdet betragtet som læringsrum.

Projektet handler således stadig om læreprocesser, idet det enkelte menneskes subjektivitet og kapaciteter for handling i en given kontekst, må ses som afspejlende læreprocesser, dette menneske har gennemgået (Andersen og Trojborg 2005:159). Og jeg ser de nævnte teorier mere som trappetrin, der har bygget op til den forståelse og det fokus, som afhandlingen er kommet til at udtrykke, end som positioner, jeg endegyldigt har forladt. Men interessen for læring snævert forstået som processer initieret af en skole- eller praktiksammenhæng, og spørgsmålet om sosuhjælperuddannelsen som vekseluddannelse, blegnede efterhånden som både de subjektive orienteringers og arbejdets kompleksitet begyndte at vise sig.

Læreprocesser – forstået som formninger af individet, og hvori individet selv spiller en aktiv rolle, i alle livets forhold og gennem hele livet - er derimod blevet at betragte som en grund, hvorpå figuren subjektivitet og arbejdsorienteringer udspiller sig.

Begrebet læringsrum blev et analytisk værktøj, et begreb der var egnet til at favne dialektikken mellem praktikelevens subjektive orienteringer og det konkrete arbejdes indhold og rammer. Begrebet indebærer, at læreprocesser frem for at ses som noget, man kan analysere ud fra forandringer i individets bevidste forståelser, ses som indlejret i en social kontekst.

Som jeg bruger begrebet, er det et socialt læringsbegreb, der indebærer at læring er afhængigt af både subjekt og kontekst. Det betyder i forhold til relationelt arbejde, at andre mennesker er en del af læringsrummet. I forhold til hjælperarbejdet betyder det, at borgeren, hjælperen yder omsorg overfor, og relationen mellem de to personer, er en dimension af læringsrummet.

Med en psykodynamisk subjektforståelse som et element i den teoretiske rammesætning vil læreprocesser ud over at være socialt indlejrede, altid have både kognitive og emotionelle dimensioner. Dette søger jeg at favne via en udvidelse af den model, Jørgensen og Warring (2002) har udviklet, med en dimension, der netop omhandler relationen til den anden. (Se kapitel 15).

Spørgsmålet om vilkårene for det samfundsmæssigt uundværlige omsorgsarbejde og dermed om hjælpernes muligheder for at få et ”godt-nok” arbejdsliv, og i sammenhæng hermed yde en ”god nok” omsorg, blev endvidere på baggrund af det empiriske materiale uomgængeligt. Vilkårene var væsentlige som

dimensioner i forståelsen af arbejdet som læringsrum, men de blev også væsentlige ud fra et demokratisk og medmenneskeligt perspektiv. Indenfor et omsorgsarbejde som sosu-hjælperarbejdet, brydes menneskeopfattelser, der vil have afgørende indflydelse på kvaliteten af den offentligt organiserede omsorg, ældre tilbydes i Danmark. Organiseringen af og rammerne for arbejdet kan potentielt blive af betydning for os alle, hvad enten det er som pårørende eller det er os selv, der får brug for hjælp til at klare hverdagens gøremål.

På denne baggrund skal projektets endelige problemformulering ses.

1.5 Problemformulering

Problemformuleringen falder i to overordnede spørgsmål:

- De livshistoriske forudsætninger for at være social- og sundhedshjælperellev:
Hvilke subjektive orienteringer mod omsorgsarbejde for syge og gamle hjælptrængende mennesker har kvindelige elever i social og sundhedshjælperuddannelsen, og hvordan kan disse orienteringer forstås?
- Hjælperarbejdet som læringsrum:
Hvordan møder hjælpernes orienteringer arbejdets indhold og rammer, og hvilke dilemmaer og problematikker opstår der for hjælperen i dette møde?

Spørgsmålene afspejles i afhandlingens opbygning.

I første del af afhandlingen etablerer jeg projektets metodologiske ramme.

Anden del retter sig mod hjælperellevnes orienteringer mod arbejdet, og disse orienteringers livshistoriske forudsætninger, der er belyst gennem analysen af livshistoriske interviews.

Ud fra udvalgte cases stiller jeg spørgsmålet om, hvem eleverne på social- og sundhedshjælperuddannelsen er. Hvilke miljøer kommer de fra, hvilke livshistoriske forudsætninger har de med sig, hvilke motiver og orienteringer udtrykker de i forhold til at uddanne sig til omsorgsarbejde for ældre og syge mennesker? Hvilken betydning tilskriver eleverne deres fremtidige arbejde?

Jeg diskuterer hvordan betydningstilskrivelse er livshistorisk konstitueret gennem primær socialisation, gennem herskende diskurser og gennem kulturelle fortællinger.

Tredie del fokuserer på social- og sundhedshjælperarbejdet forstået som læringsrum. Begrebet læringsrum fungerer som en særlig optik, omsorgsarbejdet betragtes gennem. Via en bestemmelse af hjælperarbejdets særlige indhold, status og rammer, fokuseres på hjælperellevens møde med arbejdets praksis,

og de dilemmaer og problematikker, der opstår i dette møde. Denne del tager sit empiriske afsæt i deltagende observationer med elever i praktikken.

Ud fra en antagelse af, at læring foregår i et samspil mellem den lærendes subjektive betydningstilskrivelser og den kontekst læringen foregår i, belyser jeg hjælperarbejdet som arena for læreprocesser, hvor jeg inddrager pointer fra analyserne af de livshistoriske interviews og analyser af praktikobservationer. Kontekst forstås bredt som omfattende arbejdets indhold, og dets kulturelle, organisatoriske og økonomiske rammer. Læringsrum favner således som begreb både synlige og usynlige dimensioner af arbejdet: dets sanselige og materielle kvaliteter og strukturelle, hierarkiske indlejringer. Læringsrum forstås herved både konkret som fysisk iagttagelige og afgrænsede rum: borgernes boliger, plejecentrene, og som abstraktioner, som de betydningsdannelser de konkrete rum er indlejret i og opfordrer til. En helt central dimension viser sig at være arbejdets relationelle karakter. Jeg stiller her spørgsmålet, om hvilke dilemmaer der opstår i mødet mellem hjælperelevernes subjektive orienteringer og arbejdets særlige kontekst.

Det empiriske materiale der ligger til grund for afhandlingen består som nævnt af livshistoriske interviews med kvindelige elever på social- og sundhedshjælperuddannelsen, og af observationer på sosu-skoler og i elevernes praktik.

Især i storbyområderne har skolerne en stor andel af elever med anden etnisk baggrund end dansk, men jeg har i mit projekt valgt ikke at beskæftige mig med de særlige forhold, der gør sig gældende for hverken disse grupper eller for de få mænd, der deltager i uddannelsen.

1.6 Elever – væsentligt eller ej?

Er det væsentligt, at de kvinder, jeg har interviewet og fulgt i arbejdet er under uddannelse til social- og sundhedshjælper, og ikke færdiguddannede?

Eleverne udfører allerede efter få ugers praktik det samme arbejde som de færdiguddannede. De har lidt færre borgere at tage sig af og har således mere tid til opgaverne, end de færdiguddannede, men organiseringen af og indholdet i arbejdet er det samme. Social- og sundhedshjælperelevers bevægelse ind i arbejdsfeltet kan således dårligt beskrives med begreber som fra ”novice” til ”ekspert”, eller som en bevægelse fra ”legitim perifer deltagelse” til ”fuld deltagelse” (Lave & Wenger 1991). I hjemmeplejen og i den enkelte beboers værelser på plejecentrene arbejder eleverne typisk alene – ligesom de færdiguddannede. Selvom eleverne ”følges” af en praktikvejleder i form af regelmæssige vejledningssamtaler, er de, bortset fra lidt lavere tidspres, i det daglige arbejde underlagt de samme betingelser som de færdiguddannede. Forskellen er, at de gennem vejledningssamtalerne og via muligheden for at bringe problemstillinger fra arbejdet med tilbage til skolekonteksten, i hvert fald potentielt har mulighed for at diskutere og bearbejde oplevelser fra arbejdssam-

menhængen. Vigtigheden heraf skal på ingen måde underkendes. Men i forhold til at fremskrive modsætningerne mellem elevernes orientering mod at yde omsorg og arbejdets rammer, hvilket blev centralt i afhandlingen, mener jeg disse refleksionsrum er af mindre betydning. Muligheden for at bearbejde praktikoplevelserne er til stede, men det rækker ikke ved at arbejdet indebærer bestemte vilkår. Eleverne er under uddannelse, men de er også arbejdskraft.

Ud fra mit empiriske materiale kunne jeg have valgt at skrive en afhandling, der fokuserede på skoledelen af sosu-uddannelserne eller på uddannelserne som vekseluddannelse. Fravalget heraf skyldes en kombination af den teoretiske interesse og af det, der viste sig i interviewene. Da jeg gik i gang med observationerne i elevernes praktik, kunne jeg se, at jeg som forsker, forholdt mig langt mere åben og nysgerrig til det, der foregik her, end til det der foregik i skolekonteksten. Observationerne fra sosu-skolerne var præget af ”et lærerblik”, et blik, som jeg som mangeårig underviser ikke havde helt let ved at lægge fra mig.

Omvendt var der en anden umiddelbarhed og energi i observationerne fra arbejdet. Samtidig viste det sig hurtigt, at det også var beskrivelserne af arbejdet der trak den store energi i elevernes fortællinger. Skolen blev ofte fremstillet som noget nær et ferieophold, man hyggede sig og snakkede, men hverdagsvirkeligheden var trods alt arbejdet. På godt og ondt. Arbejdet blev beskrevet med både glæde og bekymring, med engagement og distance. Overvejelserne over fremtiden og ens muligheder på arbejdsmarkedet var knyttet til arbejdet, og ofte var de bagudrettede erindringer bundet op omkring omsorgsrelationer. Da jeg samtidig erfarede, at det var i forbindelse med praktikken, at størstedelen af de elever, der falder fra uddannelsen, holdt op, (Hansen *ami* 2004), lå valget klart: Fokus skulle være elevernes orienteringer i forhold til arbejdet og deres møde med arbejdet i praktikken.

Sammenligner jeg mit materiale med andre undersøgelser af feltet, der fokuserer på færdiguddannede og fastansatte frem for på kvinder under uddannelse, er der påfaldende mange ligheder. Jeg vil senere referere undersøgelser, der uddyber lighederne, men her blot nævne et par af de tydeligste eksempler: Marta Szebehely fremhæver ud fra sin undersøgelse blandt svenske hjemmehjælpere, at hjælperne stræber efter en individorienteret omsorg, der har familieomsorgen som forbillede. Denne form for omsorg er vanskelig at praktisere indenfor organiseringer af arbejdet, der har fabriksarbejdet som forbillede (Szebehely 1995:208). Undersøgelser blandt fastansatte danske hjælpere viser, at kvinderne står i de samme krydspres mellem omsorgsorienteringen og arbejdets organisatoriske og økonomiske rammer, som mit materiale ud fra eleverne viser (Møller Christiansen *m.fl.* 2002a, Møller Christiansen *m.fl.* 2002b, Møller Christiansen *m.fl.* 2003).

I den forstand er det i forhold til anden del af afhandlingens problemstilling mindre vigtigt, at de kvinder, det empiriske materiale er udformet ud fra, er

elever og ikke færdiguddannede sosu-hjælpere. I forhold til at fremskrive arbejdet som et særligt læringsrum er det således af mindre betydning at mit fokus er elever og ikke færdiguddannede.

1.7 Brug af anden omsorgsforskning

Som det allerede er fremgået referer jeg i afhandlingen til andre, primært nordiske, omsorgs-forskere. Jeg vil kort ridse op, hvordan disse kilder benyttes.

Betina Dybbroe skelner historisk mellem tre traditioner indenfor den kritiske omsorgsforskning. (Dybbroe 2006:69). Fælles for de tre traditioner, der er opstået fra slutningen af 1970'erne og frem, er en intention om at rejse kritik af kvaliteten af omsorgsarbejdet og af samfundets omfortolkninger og ændringer af arbejdet.

Den første tradition beskriver Dybbroe som præget af udviklingen af et filosofisk omsorgsbegreb, der udsprang af sygeplejeforskningen og den humanistiske sundhedsforskning. Repræsentanter for denne tradition er først og fremmest Kari Martinsen og i nogen grad Kari Wærness. Omsorg ses af Martinsen bl.a. med rod i Løgstrups tænkning, ontologisk, som en altruistisk proces, der rummer et religiøst-filosofisk perspektiv. Martinsen skelner ikke mellem omsorg som lønarbejde eller i andre praksisser, men hævder omsorgen som en universalitet, der eksisterer mellem – og over mennesket.

Den anden tradition udspringer af den amerikanske feministiske moralfilosofi, repræsenteret af Nel Noddings, Carol Gilligan og Joan Tronto. De tre forfattere arbejder ud fra et eksistensfilosofisk udgangspunkt, med et samfundskritisk perspektiv. Omsorg, omsorgsrelationer og omsorgspraksis ses som grundlag for at udvikle en feministisk moralfilosofi, hvori menneskets grundlæggende forbundethed med den anden ses som et ontologisk vilkår, frem for den klassiske eksistensfilosofis eksistentielt ensomme individ. Fremfor en eksistentiel angst som omdrejningspunkt fremsættes en tese om eksistentiel glæde, der vækkes, når mennesket finder sin forbundethed med medmennesket bekræftet, som det fx sker i omsorgsrelation. Ifølge Dybbroe har denne retning dog aldrig fundet større indpas i dansk forskning. (Ibid.:69).

Den tredje tradition karakteriseres som en kritisk social- og pædagogisk forskning, der anlægger et institutionskritisk blik på omsorgsarbejde. Omsorgsarbejdet forstås som indlejret i samfundsmæssige modsætningsforhold, og der fokuseres på omsorgsarbejdet som lønarbejde. Omsorgsarbejdets samfundsmæssige kontekstualisering står i forgrunden, og moderniseringen af den offentlige sektor tematiseres (Ibid.:70).

Kritiske diskursanalytiske analyser af moderniserings og professionaliseringsprocesser indenfor den offentlige sektor, som fx Hanne Marlene Dahls ph.d. afhandling, "Fra kitler til eget tøj – Diskurser om professionalisme, omsorg og køn", (Dahl 2002) kan ses i forlængelse af denne tradition.

Som jeg ser det, lægger de omsorgsforskere jeg benytter mig af, primært i forlængelse af den tredje tradition. Jeg trækker dog også på den anden tradition,

hvor jeg refererer til Noddings bestemmelser af omsorgens ontologi og til Trontos definition af omsorg som indeholdende flere processer.

Som forskere der ligger i forlængelse af den tredje tradition ser jeg Kari Wærness og den omsorgs-sociologi hun udvikler, og de øvrige norske omsorgsforskere jeg trækker på, nemlig Karen Christensen og Lise Widding Isaksen. Alle tre forskere har et kritisk samfundsmæssigt og køns-politisk blik på omsorgsarbejde. Her ud over refererer jeg til den svenske omsorgsforsker Martha Szebehely, der har organiseringen af omsorgsarbejdet som et centralt omdrejningspunkt i sin ph.d. afhandling, *Vardagens organisering. Om vårdbiträden och gamla i hemtjenesten*, (Szebehely, 1995).

Endelig skal jeg fra en dansk sammenhæng nævne Betina Dybbroe og Helle Krogh Hansen. Helle Krogh Hansens ph.d. afhandling ”Ældreomsorg i et pædagogisk perspektiv” har været en stor inspirationskilde, både selve afhandlingen, men også de mange diskussioner, vi har haft i den periode, hvor vi begge var indskrevet ved Forskerskolen i Livslang Læring. Betina Dybbroe har udvidet og kvalificeret min forståelse af omsorgsarbejdet gennem sin intention om at forstå arbejdet som på en gang lønarbejde, som social nødvendig og meningsfuld aktivitet, og som subjektiv betydningsfuld og livsbevarende proces (Dybbroe 2006:71).

1.8 Om afhandlingens stil

I afhandlingen optræder jeg, som det er fremgået, som talende/skrivende subjekt. Dette er fuldt bevidst. At skrive i 1. person ental er et valg, hvormed jeg ønsker at signalere, at jeg ikke tilslutter mig forestillinger om en ”objektiv videnskabelighed” uafhængig af forskersubjektet. Ethvert menneske, også en forsker, ”taler et sted fra”, og opgaven består for mig at se i at gøre dette ”sted” så tydeligt som muligt, frem for at forsøge at sløre, at det er der.

At skrive mig selv ind i teksten ser jeg således som værende i overensstemmelse med min teoretiske position, samtidig med at det afspejler en realitet: Det var mig der så, lyttede og talte – og mig der skrev. I valget af denne måde at fremstille afhandlingen på støtter jeg mig til Jette Fog, der skriver, at forskeren altid vælger og går til sit stof på det, hun kalder et ”fagligt-personligt grundlag” (Fog 1998:29). Pointen består ikke i at sløre eller forsøge at eliminere dette faglig-personlige grundlag, hvilket jeg ikke mener er muligt, men tværtimod i at tydeliggøre det. (Se i øvrigt kapitel 4 ”Refleksiv etnografi”).

1.9 Afhandlingens indhold

Afhandlingen er struktureret i tre dele.

Første del: Afhandlingens problemstilling og metodologi: kapitel 1- 4.

I kapitel 1 gør jeg rede for afhandlingens baggrund og synsvinkel. Kapitlet indeholder min problemformulering og den bagvedliggende argumentation.

Kapitel 2 indeholder en introduktion til forskningsfeltet og det empiriske felt.

Introduktionen til det empiriske felt indeholder nøgletal om social- og sundhedsområdet, en kort historisk redegørelse for arbejdsområdet og en diskussion af henholdsvis spørgsmålet om rekrutteringskrise indenfor uddannelserne og personaleflugt indenfor arbejdsfeltet. Jeg bringer et observations-eksempel med en elev i praktikken for at tydeliggøre arbejdes indhold. Afslutningsvis refereres andre kvalitative og kvantitative undersøgelser indenfor området, og jeg trækker spørgsmål op, som belyses i mit empiriske materiale.

I kapitel 3 etableres afhandlingens metodologiske ramme. Kapitlet indeholder en videnskabsteoretisk indplacering, en diskussion af min brug af bricolagebegrebet og en redegørelse for de tre teoretiske hovedantagelser, jeg bygger på: antagelsen af et psykodynamisk og samfundsmæssigt subjekt, redegørelse for livshistoriebegrebet som et kritisk teoretisk begreb, og en argumentation for antagelsen af relationens forrang. Herefter tydeliggøres afhandlingens tre perspektiver: omsorg, lønarbejde og læring. Til sidst følger en diskussion af sammenhængen mellem sprog og erindring, samt en forklaring af centrale begreber, jeg benytter i analysen af de livshistoriske interviews.

Kapitel 4 består af en argumenteret redegørelse for mine metodevalg i forhold til at benytte interviews og observationer.

Anden del: Analyser og perspektiveringer af livshistoriske interviews: kapitel 5-10.

I **kapitel 5** præsenterer jeg gruppen af interviewpersoner, redegør for valg af personer, gennemførelse af interviews og udvælgelse af interviews til caseanalyse. **Kapitel 6, 7, 8 og 9** består af caseanalyser af fire udvalgte livshistoriske interviews.

Caseeksemplet, der præsenteres i **kapitel 6** bygger på en livshistorisk fortælling, hvori valget af sosu-hjælperuddannelsen italesættes som sammenhængende med en traumatisk livsbegivenhed. Ud fra en indsigt i menneskelivets skrøbelighed formuleres et ønske om et personligt meningsfyldt arbejde.

Kapitel 7s case eksempel drejer sig om en ung kvindes fortælling. Valget af hjælperuddannelsen fremstilles som liggende i forlængelse af det, jeg betegner som hendes primære socialisation. På baggrund af denne socialisation kan sosu-hjælperuddannelsen forstås dels som en fortsættelse af en erfaret måde at opnå anerkendelse på, dels som en måde, hvorpå kvinden på en gang kan opretholde en kontakt til temaer, der har været væsentlige i hendes familie og distancere sig fra familien via at benytte uddannelsen som en karrierevej.

Kapitel 8 præsenterer en case, hvori fortælleren tilsyneladende ved tilfældighedernes spil er kommet på sosu-hjælperuddannelsen. Gennem analysen fremskrives denne tilfældighed dog netop kun som tilsyneladende. Den subjektive dynamik i uddannelses-”valget”, viser sig at udgøres af en søgen efter stadig forandring i bestræbelsen på at undgå smertefulde erfaringer. Samtidig viser det sig, at tilfældighederne i forbindelse med arbejde og uddannelsesvalg modsvares af en stærk orientering mod børn og familieliv.

Kapitel 9s caseeksempel bygger på fortællingen fra en kvinde, der er enlig mor, og som fremstiller en tæt sammenhæng mellem det at få et barn og at tage social- og sundhedshjælperuddannelsen. Valget af uddannelsen fremstår som ambivalent, ligesom forholdet til omsorgsarbejdet gør det. Modsatrettede syn på arbejdet og blandede følelser i forbindelse med det, der blot antydes i de øvrige interviews folder sig i denne case tydeligt ud. Modsætningerne tolker jeg ikke bare som udtryk for personlig uafklarethed, men også som afspejlede samfundsmæssige ambivalenser i forhold til arbejdet.

I **kapitel 10** diskuterer jeg begreber, der fremstår som centrale ud fra interviewanalyserne. Det drejer sig om begrebet omsorg og om sammensætninger hermed: omsorgsarbejde, omsorgsrationalitet, og et nyt begreb, jeg udvikler: omsorsorientering.

Tredje del: Analyser af praktikobservationer: kapitel 11-16.

I **kapitel 11** forklarer jeg, hvordan temaerne i del tre er genereret og jeg bevæger mig tættere på arbejdets indhold og organisering.

I **kapitel 12** etableres en forståelse af social og sundhedshjælperarbejdet som læringsrum. De temaer, der er genereret i de foregående kapitler samles og jeg etablerer en model indeholdende fire dimensioner med henblik på at kunne analysere omsorgsarbejde som læringsrum.

Kapitel 13 tematiserer arbejdsorientering i lønnet omsorgsarbejde ud fra de empiriske observationer og med afsæt i interviews og anden forskning på området. Begreberne omsorgsrationalitet og ”ansvarstagende ulydighed” er centrale omdrejningspunkter.

Kapitel 14 tematiserer social- og sundhedshjælperarbejdet som indlejret i tre hierarkier: et kønshierarki, et fagligt hierarki og et ”smuds-” eller kropsligt hierarki. Samtidig peger det på, at arbejdet medfører en konfrontation med livets eksistentielle vilkår.

Kapitel 15 tematiserer social- og sundhedshjælperarbejdet som relationelt arbejde. Jeg viser arbejdet som kontrastfyldt i forhold til de følelser, det kan vække hos hjælperen. På baggrund heraf diskuterer jeg kompetencer i forhold til arbejdet som relationelt afhængige. Denne diskussion leder til en tematisering af begrebet anerkendelse og af hjælperens muligheder for anerkendelse i omsorgsrelationen – muligheder der ikke kan forstås uafhængigt af arbejdets hierarkiske indlejringer.

I **kapitel 16** diskuteres omsorgsarbejdet ud fra dikotomien offentligt og privat. Arbejdet kan siges at befinde sig på grænsen mellem den offentlige og den private sfære. Jeg diskuterer, hvad dette betyder for hjælperens oplevelse af arbejdet og relationen til borgeren, hvad det betyder i forhold til omsorgsarbejdets status som lønarbejde, og hvad det betyder for arbejdet som læringsrum. Via analysen af en praktikobservation peges på samspillet mellem et plejecenters arkitektur, de følelser som samværet med beboerne vækker hos personalet og personalets muligheder for at håndtere belastende situationer.

Kapitel 17 indeholder afhandlingens afsluttende konklusion.

2. Introduktion til feltet:

Dette kapitel fungerer som en indkredsning af, og introduktion til, afhandlingens empiriske felt: social- og sundhedshjælperuddannelsen og social- og sundhedshjælperarbejdet.

2.1 Feltbegrebet

I min brug af begrebet felt er jeg inspireret af Bourdieu og af kritisk etnografi. Broady definerer Bourdieus begreb felt som "et system af relationer mellem positioner" (Broady 2000). Med socialt felt menes et foranderligt område i samfundet, hvor mennesker og institutioner strides om noget der er fælles for dem. Feltbegrebet kan bl.a. bruges som et værktøj til studiet af fordelingen af kapital (Broady 2000: 454).

Fordelen ved at bruge et rumligt begreb om det område, man studerer, er, at det åbner for en relationel forståelse af den sociale verden. Feltet er ikke noget der bare "er", ikke en naturbunden størrelse, men noget der er under stadig forandring. Feltet skabes og genskabes af aktørerne i feltet, og kan kun forstås i relation til andre felter. Bourdieu skriver i "Den nye kapital" (Bourdieu 1997) om begrebet socialt rum, at det åbner for en forståelse af, at de synlige størrelser i den sociale verden, individer eller grupper, eksisterer ved og i kraft af deres indbyrdes forskel, idet de hver især indtager en relativ position i et rum af positioner. Bourdieu argumenterer for, at socialvidenskaberne ikke bør konstruere "klasser", men netop "sociale rum", for herved at forene den teoretiske forståelse og den empiriske iagttagelse. I denne bevægelse brydes samtidig modsætningen mellem konstruktivisme og realisme:

"Socialvidenskaberne bør i hvert enkelt tilfælde konstruere og synliggøre (i en overskridelse af modsætningen mellem konstruktivisme og realisme) det differentieringsprincip der kan sætte en i stand til teoretisk at genskabe det sociale rum man har observeret empirisk." (Bourdieu 1997: 53. Bourdieus fremhævelse.)

Indenfor etnografien bruges begrebet felt om det konkrete geografiske område, forskeren tager ophold i under sine feltstudier. Oprindeligt er etnografi udviklet som en metode til at udforske for forskeren fremmede samfund, kulturer og livsformer (Andersen 1999). Begrebet felt dækker her selve området, men også den kultur, det sprog, og de samværsformer, mv. der praktiseres af de mennesker, der lever i feltet.

Med den dobbelte inspiration trækker begrebet på både micro- og makrosociologi, og jeg mener i min sammenhæng på ingen måde de udelukker hinanden. Social- og sundhedsområdet kan ses som et felt både i Bourdieusk betydning af begrebet og i etnografisk, og begrebet kan bruges til at koble den teoretiske forståelse og den empiriske iagttagelse.

Tilsvarende kan begrebet læringsrum, som jeg vender tilbage til i afhandlingens tredje del, beskrives som et begreb, der referer til et empirisk eksisterende

de rum: fx en given arbejdsplads eller et klasseværelse, men genskaber det empirisk iagttagelige rum i en teoretisk forståelse af rummet som abstraktion.

Med denne indledning vil jeg vende mig mod social og sundhedshjælperområdet som empirisk felt.

Som empirisk felt ser jeg social og sundhedshjælperuddannelsen, social- og sundhedshjælperarbejdet, og herimellem social og sundhedshjælperuddannelsens praktikkel:

Uddannelse	Praktik	Arbejde
------------	---------	---------

Fokus er på praktikken, der på en gang er led i uddannelsen og lønarbejde.

2.2 Nøgletal om social- og sundhedsområdet

Social- og sundhedsområdet er et betydningsfuldt felt både økonomisk og beskæftigelsesmæssigt, og betydningen er steget over de seneste årtier.

- Udgifterne til ældreomsorg udgør godt 15 % af de samlede offentlige serviceudgifter. Det svarer til at niveauet lå på 33 mia. kroner i 2002. Udgifterne er siden 1995 steget med et gennemsnit på 1,6 % realt om året.
- I 2002 var der ca. 26.000 plejehjemspladser og knap 40.000 ældre- og plejeboliger.
- Antallet af modtagere af varig hjemmehjælp er steget fra knap 118.000 i 1977 til godt 203.000 i 2002. Det svarer til en stigning på 2,2 % pr. år.
- I 2004 var der 99.000 fuldtidsbeskæftigede indenfor ældreomsorgen i Danmark.
(Danmarks Statistik, IDA-databasen januar 2006.)
- I 2004 var 25 % af de ansatte indenfor plejehjem og hjemmepleje mellem 50 og 60 år. Gruppen på mellem 40 og 50 år var omtrent lige så stor, mens gruppen på mellem 30 og 40 kun var på 20 %.
(Hjalager m.fl. 2004.)

Ifølge Danmarks Statistik vil antallet af ældre personer på 65 år og derover stige med 69 %, svarende til mere end en halv million mennesker, fra 813.000 i dag til omkring 1,37 mio. i 2042. Samtidig vil antallet af personer i den erhvervsaktive alder falde med 14 % indenfor det samme tidsrum, fra 2,98 mio.

til 2,57 mio (www.dst.dk. 13.01.06.). Selvom ikke alle ældre har brug for hjælp, vil der sandsynligvis ikke blive færre ældre, der har brug for hjælp til at klare daglige livsnødvendige gøremål.

Samtidig er der et mindre ”omsorgspotentiale” indenfor privatsfæren i og med danske kvinders høje erhvervsfrekvens. Wærness skrev allerede i 1989, at den hastige vækst i kvinders erhvervsaktivitet har mindsket det uformelle omsorgspotentiale, som vort samfund traditionelt har baseret sig på, uden at vi foreløbig har fået ændringer i kønsroller og arbejdsmønstre, som kan siges at opveje disse forandringer (Wærness 1989). Tendensen er fortsat til i dag. I samme tidsrum som det traditionelle uformelle omsorgspotentiale er formindsket, har den socialpolitiske ideologi ændret sig i retning af en øget vægt på målsætningen om at styrke omsorgen i lokalområdet, for herved at mindske behovet for langvarig eller varig institutionsomsorg. Denne ideologiske ændring indenfor socialpolitikken er fælles for hele den vestlige verden.

På den baggrund er det nødvendigt stadig at rekruttere mere arbejdskraft til sundheds- og omsorgsarbejdet, hvis man ønsker at opretholde det nuværende niveau indenfor ældreplejen. De mindre ungdomsårgange betyder, at man kan forudse, at der vil blive større og større konkurrence mellem uddannelsesinstitutionerne om at tiltrække de unge. Problemerne med at rekruttere til social- og sundhedsuddannelserne er dog meget varierede alt efter landsdel. I de såkaldte udkantsonråder oplever sosu-skolerne således ikke rekrutteringsproblemer.

Men social- og sundhedsområdet er ikke et område med den helt store tiltrækningskraft blandt unge (Hjalager m.fl. 2004). Et af formålene med reformen af uddannelserne i 2001 var netop at gøre uddannelserne mere attraktive for unge, men aldersrekrutteringen er efter reformen ikke ændret væsentligt. Ifølge Arbejdsmiljøinstituttets tal fra 2004 er gennemsnitsalderen på uddannelserne tværtimod stigende (Hansen, ami 2004).

2.3 Sosu-hjælperfagets historiske baggrund

Et blik på de historiske udviklinger indenfor fagområdet kan danne baggrund for at forstå social- og sundhedshjælperområdets samfundsmæssige status. I det følgende vil jeg ud fra Hanne Marlene Dahls diskursanalytiske bestemmelser af udviklingen indenfor social- og sundhedshjælperfaget give en kort historisk redegørelse for fagets udvikling. Hanne Marlene Dahls materiale udgøres af officielt materiale som betænkninger, rapporter, notater, lovgivning, cirkulærer, undervisnings-vejledninger og lignende. Det vil sige at materialet ser hjælpearbejdet ”oppe-fra”. Det repræsenterer de officielle idealer og hensigtserklæringer for området, frem for at tage udgangspunkt i, hvordan de ansatte har oplevet arbejdet. Ud fra en forståelse af, at sproget, de til rådighed stående diskurser, former vores måde at tænke om verden på, kan de to udgangspunkter dog aldrig ses som adskilte. Måder at italesætte arbejdet på har, som en af flere faktorer, indflydelse på den status og magt, der er knyttet til et

bestemt arbejdsfelt. Måden faget er blevet italesat på indeholder forskellige konnotationer, og disse konnotationer spiller blandt andre forhold en rolle i forhold til, hvilken tiltrækningskraft arbejdsområdet har på unge mennesker.

Hanne Marlene Dahl identificerer fem forskellige perioder i den politisk-administrative diskurs. Hun betegner de professionsidealer, hun fremskriver, som henholdsvis ”kvindelige” og ”mandlige”, forstået ikke som biologiske størrelser men som knyttet til socialt køn (Dahl 2000a.) Dahl beskæftiger sig udelukkende med spørgsmålet om, hvordan den ansatte i hjemmeplejen italesættes, mens de elever jeg fokuserer på, er i praktik både i hjemmeplejen og på plejehjem. I forhold til de pointer Dahl fremskriver omkring diskurser omkring hjemmehjælperens kompetencer, mener jeg dog denne forskel er underordnet.

Husmoderafløseren: I perioden 1943–54 anvendtes begrebet ”husmoderafløser” som den eneste betegnelse for stillinger, der relaterede sig til omsorg for forskellige grupper i deres eget hjem (Dahl 2002:192.) To forskellige diskurser muliggjorde, hvad Dahl betegner som et kvindeligt professionsideal: Dels en diskurs, Dahl benævner en samfundsmæssige nyttediskurs, dels en særlig kønsdiskurs baseret på komplementaritet (Dahl 2000a).

Med en samfundsmæssig nyttediskurs forstår Dahl en diskurs, der italesætter husmoderens nytte i samfundets husholdning og artikulerer et behov for en opvurdering af hendes arbejde. Med en kønsdiskurs baseret på komplementaritet forstår hun en diskurs, hvor forskellige kompetencer italesættes som knyttet til hver sit biologiske køn, og hvor der konstrueres et ligeværd mellem de forskellige kønnede kompetencer. En sådan kønsdiskurs baseret på komplementaritet indeholder både forestillinger om særart og en forestilling om ligeværd mellem forskellige kønsbaserede kompetencer.

I perioden ses husmoderen som en stolt og nyttig person for samfundet, der har høj status. Derfor fik husmoderafløseren også en relativt høj status (Dahl 2002:193).

Idealet i perioden 1943–54 er præget af en bred vidensopfattelse. Der anvendes begrebet ’praktisk Uddannelse’, der artikulerer læring som erhvervet gennem selvstændigt arbejde i private hjem og/eller i en institution og/eller som en systematisk indlæring i husholdningsskolernes lokaler. Samtidig beskrives kompetencer, der har med menneskelige relationer at gøre, og som i diskursens selvforståelse ikke kan udgrænses af kategorien ’viden’. Viden består således af både kompetencer, der konnoteres ”mandlige” og kompetencer, der konnoteres ”kvindelige”.

Husmoderen devalueres og bliver til hjemmehjælper: I perioden 1954–68 mister husmoderen sin status. Hendes opgaver beskrives nu som trivielle og enkle, eller som relateret til ”hygge” (Dahl 1999). Hjemmehjælperens opgaver adskilles og artikuleres forskelligt i forhold til ældre og andre grupper

med omsorgsbehov. Hjemmehjælpen ses som værende udenfor et mandligt professionsideal og dermed som afprofessionaliseret.

Denne afprofessionalisering hænger blandt andet sammen med, at en arbejdsmarkedspolitisk diskurs dominerer feltet og at den samfundsmæssige nyttediskurs forsvinder.

Den arbejdsmarkedspolitisk diskurs og den nye kønsdiskurs umuliggør forestillingen om professionelle kvalifikationer for hjemmehjælpen. Den arbejdsmarkedspolitisk diskurs skaber billedet af en "arbejdskraftreserve". Denne arbejdskraftreserve beskrives som en let tilgængelig arbejdskraft i form af enlige, ældre kvinder, det vil sige husmødre, der har mistet deres mandlige forsørger og som mangler et forsørgelsesgrundlag. Når husmoderens arbejde ses som enkelt og trivielt betragtes det heller ikke som noget, der kræver uddannelse eller særlig viden.

Idet den samfundsmæssige nyttediskurs forsvinder, forsvinder også forestillingen om hjælpen i hjemmet som associeret til en professionel.

Hjemmehjælpen mellem husmoder og professionel: Perioden 1968–72 beskriver Dahl som et vendepunkt. Der sker en stigende anerkendelse af hjemmehjælperens arbejde med en svag tilskrivning af professionalitet. Der udgrænses forskellige opgaver, der ses som rationaliserbare.

Der udtrykkes en stærk tillid til, at al viden og kundskab kan tilegnes via formaliseret undervisning og udtrykkes skepsis over for viden tilegnet gennem praktik. Praktikken og praktisk viden ses som ikke kontrollerbar og dermed som underlegen i forhold til teoretisk viden.

Kønsdiskurserne beskriver to slags kvinder: de unge, der associeres med den professionelle og de ældre, der associeres med husmoderen (Dahl 1999).

Den lille socialpædagog: I perioden 1972–80 vægtes det teoretiske forstået som skolemæssige forudsætninger, analytiske evner og viden. Der sker en oprioritering af formaliserbare kundskaber i og med at det daværende kursus for hjemmehjælperne karakteriseres ved "for lidt teori". I 1974 bliver hjemmehjælperuddannelsen obligatorisk.

De formaliserbare kvalifikationer prioriteres, men der tales også om erfarings-tilegnelse på jobbet (Dahl 2002:196) Hjemmehjælperens arbejde forstås som forebyggende og aktiverende, hun beskrives som en "lille socialpædagog".

Den professionelle social- og sundhedshjælper: I perioden 1980–95 forstærkes vægtningen af social- og sundhedshjælperen som professionel. De traditionelle arbejdsopgaver er ikke længere så synlige, mens nye opgaver som vejleder, støtteperson og igangsætter beskrives. Et vigtigt mål bliver selvoverflødiggørelse, at arbejde for at "borgerne", som modtagerne af hjælp nu bliver betegnet som, bliver selvhjulpne.

Begrebet "selv-" i forskellige kombinationer bliver et centralt omdrejningspunkt også i uddannelses-beskrivelserne. Udviklingen af evnen til kontinuerlig

selvrefleksion bliver et mål for uddannelserne og evnen til selvrefleksion beskrives som central for at kunne varetage jobbet.

Der beskrives behov for længere praktik, praktisk erfaring og en anerkendelse af de kompetencer, der italesættes som ”personlig egnethed”. Sproget udvides med formuleringer som ”personlig udvikling”, ”lære at udvikle sig via sit arbejde” og ”hvordan er man selv?” (Dahl 2000a).

Der italesættes et behov for mere ledelse og mere udvikling. Ledelses- og udviklingsdiskursens mantra er: ”omstilling, udvikling og uddannelse”. Udvikling” konstrueres som en kontinuerlig og individuel forpligtelse, mens ledelse artikuleres som management af medarbejderens engagement og ressourcer. Netop kompetencer relateret til ”personlig egnethed” forstås som ønskværdige at eksplicite og kodificere, og det forstås som realiserbart via en strøm af undervisningsvejledninger.

Overordnet kan udviklingen i diskurserne omkring hjemmehjælperen ses som led i en stadig øget professionalisering. Jeg foretager ikke en diskursanalytisk analyse af dokumenter for den resterende periode op til i dag, men ud fra læsning af dokumenter omkring uddannelsesreformen i 2001 og mine empiriske iagttagelser, mener jeg, den bevægelse, som Dahl beskriver som karakteristisk for perioden 1980-95 er fortsat, med øget vægt på både den teoretiske undervisning og på de personlige kompetencer.

Forholdet mellem teoretisk viden og erfaringsbaseret kundskab er stadig en relevant tematik, hvilket bl.a. empirisk afspejler sig i uddannelsernes forsøg med varierende praktikformer og længder. På den ene af de skoler jeg besøgte eksperimenteredes således med såkaldte ”punktpraktikker” hvor eleverne i en enkelt uge i skoleforløbet var på en arbejdsplads udelukkende for at observere arbejdet. På skolen søgtes elevernes praksisobservationer efterfølgende inddraget i undervisningen.

Det historiske udspring af husmoderrollen mener fx Kari Wærness stadig præger social- og sundhedshjælperfaget, både i faget som en særlig kultur, der kan betragtes som en modkultur i forhold til en teknisk-økonomisk rationalitet, men også som en årsag til den lavstatus, arbejdet stadig er behæftet med (Wærness 1995). Arbejdet indeholder stadig, hvad der kan betegnes som traditionelle ”husmoderopgaver”, som rengøring, indkøb og tøjvask, og det er et åbent spørgsmål, hvordan professionaliseringsprocessen forholder sig hertil. I en hvis udstrækning mener jeg, den kan siges at sløre, hvad der egentlig er arbejdets indhold. Fokus på uddannelsernes værdibaseret og prisning af den personlige udvikling (se fx Undervisningsministeriet: Fakta om sosu-reformen 2001) kan være med til at højne uddannelsernes og fagets status, men hvis dette fokus samtidig gør det vanskeligere at italesætte, hvori arbejdet består, er professionaliseringen kun tilsyneladende.

2.4 Social- og sundhedsuddannelserne

Social- og sundhedsuddannelserne i Danmark er erhvervskvalificerende uddannelser, der dækker to kortere uddannelser: uddannelsen til sosu-hjælper og uddannelsen til sosu-assistent. Sosu-hjælperne arbejder efter endt uddannelse på plejehjem og i hjemmeplejen, mens assistenter også kan arbejde på sygehuse og indenfor psykiatrien. I 2002 var 95 % af eleverne på uddannelserne kvinder, i alderen fra 18 til ca. 50 år (foa:rapport 2002).

I 2001 blev der gennemført en reform af uddannelserne, der trådte i kraft pr. 1. januar 2002 (Lov om grundlæggende social – og sundhedsuddannelser, LOV nr. 343 af 16/05/2001). Reformen betød bl.a., at skoledelen af uddannelserne blev forlænget, således at hjælperuddannelsen nu varer 1 år og 2 mdr., mens assistentuddannelsen varer yderligere 1 år og 8 mdr. Begge uddannelser indeholder en kombination af skoleforløb og praktik. For Sosu-hjælperuddannelsens vedkommende skal uddannelsen indeholde mindst 24 uger skoleundervisning (Lov paragraf 4, stk 1, 2002, citeret fra Uddannelsesordningen for Social- og sundhedshjælperuddannelsen, Vestsjællands Amt, 2002).

Uddannelserne er konstrueret således, at man kan vælge kun at tage hjælperuddannelsen eller man kan fortsætte, evt. efter en arbejdspause, med at tage assistentuddannelsen. Med bestemte valgfag er assistentuddannelsen adgangsgivende til uddannelserne til sygeplejerske, fysioterapeut og ergoterapeut.

Intentionerne bag Reform 2001 har været:

- at gøre uddannelserne mere attraktive for unge og dermed at sikre en stabil rekruttering til arbejdsområdet,
- at sikre at de færdiguddannede kan leve op til fremtidige kvalifikationskrav i kommuner og amter, og
- at give eleverne mulighed for at opøve kompetencer med henblik på videreuddannelse.

Efter Reform 2001 lyder uddannelsernes formålsbeskrivelse:

”Uddannelsernes formål er at give kompetence til at arbejde inden for bistands-, pleje- og omsorgsområdet. Uddannelserne skal styrke de omsorgsrettede og almene kundskaber, færdigheder og holdninger, herunder udvikle grundlæggende værdier og etik i relation til beskæftigelsesområderne.” (Bekendtgørelse om grundlæggende social- og sundhedsuddannelser, BEK nr. 1073 af 17/12/2001.)

Endvidere hedder det, at uddannelsernes hensigt er at styrke både elevens faglige, sociale og personlige kompetencer. At dette ikke bare er en ”pæn” officiel hensigtserklæring ses af, at lærerne nu skal vurdere elevens personlige kompetencer til uddannelsens eksaminer.

Målet med at konstruere uddannelserne som adgangsgivende til videreuddannelse var bl.a. at gøre dem mere tiltrækkende for de helt unge (Fakta om sosu-reformen 2001).

Ifølge de nyeste tal fra uddannelserne er det ikke lykkedes i større omfang at rekruttere unge. Gennemsnitsalderen for nyuddannede sosu-hjælperelever var ifølge en undersøgelse foretaget af Arbejdsmiljøinstituttet i 2004 på 33 år (Nabe-Nielsen m.fl. 2005). Gennemsnitstallet dækker over en aldersspredning fra 17 til 60 år. Kønsfordelingen er ligeledes ikke ændret, som i 2002 er 95 % af eleverne på uddannelserne stadigvæk i 2004 kvinder.

Frafaldet på sosu-uddannelserne ligger på 20 %, hvilket nok kan siges at være højt, men dog ikke er højere end for andre ungdoms- og erhversuddannelsers vedkommende (Ny forskning fra ami 07, 2005). Mere tankevækkende er det måske, at kun omkring halvdelen af de nyuddannede finder arbejde som social – og sundhedshjælper eller –assistenter efter endt uddannelse⁴ (Nabe-Nielsen m.fl. 2005), og at langt det største frafald under uddannelsen sker i forbindelse med første praktikperiode.

At frafaldet sker i forbindelse med første praktikperiode er populært blevet omtalt som ”praksischocket”. At ”praksischocket” dækker over reelle problemstillinger er bl.a. belyst gennem ami’s undersøgelser. Som årsager til ophør nævner elever, der er holdt op, gennemgående temaer som dårlig og mangelfuld vejledning, at man som elev bliver brugt som billig arbejdskraft, og at man kun får de ensformige og kedelige opgaver (Hansen, ami 2004) Personlige årsager som sygdom graviditet og barsel, økonomiske problemer og problemer i familien nævnes også som årsager til ophør.⁵ Arbejdsmiljøinstituttet konkluderer, at årsagerne afspejler den gruppe som søger ind i uddannelserne, nemlig kvinder i den fødedygtige alder, der ofte har stiftet familie og har været vant til at have en indtægt (Hansen, ami 2004). Sammenlignet med de helt unge kvinder, har kvinderne på omkring de 30 år typisk både andre forpligtelser og andre forventninger i forhold til uddannelse og arbejde.

2.5 Rekrutteringskrisen i uddannelserne

Ser man på Amtsrådsforeningens statistik over antallet af ansøgere, dimensionering og optagne på landets social og sundhedsuddannelser ser det til gengæld ikke ud til, at sosu-uddannelserne lider under en generel rekrutteringskrise. Både i årene 2002, 2003 og 2004 som statistikken dækker, overstiger antallet af ansøgere langt både uddannelsernes dimensionering og antallet af optagne. I 2004 var dimensioneringen indenfor hjælperuddannelsen således på landsbasis på 7.336 pladser, der blev optaget 6.735, men der var faktisk 13.050 ansøgere. Hvorfor der blev optaget færre end uddannelserne var di-

---

⁴ Dette tal dækker over at omkring 15% af de nyuddannede vælger at videreudanne sig.

⁵ I ”Evalueringsrapport om de grundlæggende social- og sundhedsuddannelser” fra 1996 optræder de samme grunde til frafald: Private årsager, praktikken/arbejdet og endvidere skolens krav/eksamenskrav (Ahrenkiel m.fl. 1996.)

mensioneret til melder statistikken ikke noget om, men sandsynligvis er en del af ansøgerne ikke blev fundet kvalificerede til optagelse.

På den anden side mener jeg tallene peger på en endog ret stor interesse for uddannelserne. Muligvis er ansøgerne ikke kvalificerede, men de har dog fundet det umagen værd at søge. På den ene side er det således ikke rigtigt, at der ikke er nogen, der ønsker at søge ind i sosu-hjælperuddannelsen. Tilsvarende forhold mellem dimensionering og ansøgetal findes i øvrigt for sosu-assistentuddannelsens vedkommende. På den anden side må det betragtes som problematisk, at så få unge ønsker at søge ind i uddannelsen. Alt andet lige har de unge flere år tilbage på arbejdsmarkedet, og samfundsmæssigt er det således en bedre investering at uddanne unge end modne kvinder til hjælperjobbene.

På baggrund af ovenstående mener jeg, at det er misvisende generelt at tale om rekrutteringskrise i forhold til uddannelserne. For de ikke helt unge kvinder, som en ”second chance” uddannelse, har sosuhjælperuddannelsen en hvis tiltrækningskraft. Men uddannelserne er ikke reelt blevet ungdomsudannelser, og det er naturligvis tankevækkende og problematisk, at området har så lav tiltrækningskraft – både blandt helt unge og blandt mænd! Uddannelsesreformerne indenfor området har ikke røkket hverken ved alders- eller kønsrekrutteringen

Problemerne med at skaffe nok kvalificeret ansøgere er endvidere geografisk afhængige. I de områder af landet, hvor der ikke findes mange konkurrerende uddannelses tilbud, er der tilstrækkeligt med kvalificerede ansøgere. I Nordjylland har sosu-uddannelserne gennem 90’erne for eksempel ikke haft problemer med at rekruttere elever (Hjalager m.fl. 2004:47).

2.6 Personaleflugten

Den gennemsnitlige anciennitet på den enkelte arbejdsplads indenfor social- og sundhedsområdet er på over fire år⁶. (Hjalager m.fl. 2005:35). Aktørerne i sektoren finder denne udskiftning høj (fx Amtsrådsforeningen 2001), men generelt er den faktisk lavere end i mange andre sektorer (Vejrup-Hansen 2000).

Ser man specifikt på området plejehjem og hjemmepleje, tegner der sig imidlertid et langt mere alarmerende billede. Ancienniteten for ansatte indenfor omsorgsområdet plejehjem/hjemmepleje er væsentligt lavere, end for området som helhed. Den gennemsnitlige anciennitet på den enkelte arbejdsplads ligger på lidt over 3 år og er således ca. et år lavere end for resten af området. Den lavere anciennitet kan tolkes som udtryk for utilfredsstillende arbejdsvilkår, idet undersøgelser viser et tæt sammenhæng mellem medarbejdernes tilfredshed med arbejdet og lysten til at blive i faget (FOA rapport 2002)

---

⁶ Tallet dækker både hjælper- og assistentuddannede.

Mest alarmerende er det imidlertid, at det er den yngste gruppe af de færdiguddannede, der ikke udtrykker lyst til at blive i faget. I FOAs undersøgelse fra 2002 af tilfredsheden blandt social- og sundhedspersonale er de 22-30 årige den aldersgruppe, der udtrykker mindst lyst til at blive i faget. Knap 60 % af de adspurgte i undersøgelsen svarer, at de er i branchen de næste fem år. 27 % er i tvivl og 3 % mener at de ikke vil fortsætte indenfor arbejdsområdet (FOA rapport 2002).

I FOAs tilsvarende nye undersøgelse fra 2006, er disse tal endda forværret. I undersøgelsen fra 2006 er hele 60 % af de ansatte indenfor ældreplejen i aldersgruppen under 40 år usikre på om de vil blive indenfor faget. Det svarer til, at 2/3 af de ansatte under 40 år overvejer at søge væk.

Tallene har fået FOAs formand Dennis Kristensen til at tale om ”*en ældrepleje på katastrofekurs*”.

(Pressemeddelelse fra FOA, 7. juni 2006. www.foa.dk/sw_35553.asp).

Hjalager m.fl. peger på, at opgivelsen af jobbet typisk sker indenfor de første 1-2 arbejdsår. Har man først ”overstået” disse indkøringsår, stiger sandsynligheden for at man bliver i feltet år for år.

Endvidere viser Hjalagers sammenligninger af beskæftigelsesudviklingen indenfor ældreomsorgen i henholdsvis Nordjyllands og Frederiksborg Amter store forskelle landsdelene imellem (Hjalager m.fl. 2004). Kvinderne i Nordjyllands amt har lidt højere anciennitet på hver enkelt arbejdsplads end kvinderne i Frederiksborg, og næsten dobbelt så mange hjælpere bliver indenfor social- og sundhedssektoren i Nordjylland sammenlignet med i Frederiksborg Amt, over en periode på 8 år (Hjalager m.fl. 2004:47).

Tallene peger, som jeg tolker det, ikke på rekrutteringskrise som sådan eller personaleflugt som sådan indenfor uddannelserne til og arbejdet indenfor ældreomsorgen. De peger på, at det ikke er helt unge kvinder, der vælger at uddanne sig til og blive i arbejdet indenfor området. Disse kvinder har selvfølgelig færre år at tilbyde arbejdsmarkedet end de unge, og dermed opstår et misforhold mellem behovet for og udbudet af arbejdskraft. Tallene peger også på, at konkurrencen fra andre mere attraktive jobs har betydning for både søgningen til uddannelserne og stabiliteten i jobbet. Disse mere attraktive jobs er det sandsynligvis nemmere for yngre kvinder at få adgang til, end for midaldrende. Hermed er trukket en sammenhæng mellem jobbenes status og attraktionsværdi og muligheden for at sikre den fornødne arbejdskraft til at udfylde dem.

I den forstand behøver problemerne med at skaffe nok arbejdskraft til ældreomsorgen ikke nødvendigvis at skyldes manglende omsorgskompetencer og interesse for arbejdet hos de yngre generationer, men kan lige såvel ses som et udtryk for, at der simpelthen for de yngre kvinder er ”bedre tilbud”, hvorved jobbene indenfor ældreomsorgen kommer til at fremstå som for lidt attrakti-

ve. Det er det naturligvis ikke enkelt at ændre på, men hvis man udelukkende omtaler arbejdskraftmanglen som udtryk for en rekrutteringskrise, mener jeg man forspilder muligheden for at finde løsninger på arbejdskraftproblemet.

Når der, som de citerede tal viser, er flere der søger uddannelserne, end der optages, ligger der heri et potentiale. Hvis de optagne typisk falder fra i forbindelse med praktik handler problemet i hvert fald til dels om arbejdsforholdene. Det samme må siges i forhold til de nyuddannede, der kun ”holder” 1-2 år i faget.

Ser man på de undersøgelser, der er foretaget blandt ansatte indenfor sektoren, må netop arbejdsforholdene være et fokuspunkt for mulige forbedringer.

2.7 Ønsket om at yde omsorg: udgangspunkt for at begynde på sosu-uddannelsen?

I danske og nordiske undersøgelser indenfor omsorgsfeltet tegner der sig et billede af social- og sundhedshjælperarbejdet som et belastende arbejde, men også et arbejde, der kan give stor arbejdsglæde (Fx Krogh Hansen 2006; Szebehely 2003; Szebehely 1995). For både elever og ansatte i ældreplejen er det generelt af stor vigtighed at kunne yde hjælp og omsorg til andre mennesker, uanset at mange oplever betingelserne herfor som ringe.

De undersøgelser, jeg i det følgende vil referere til, har forskelligt fokus og metodologi, men peger i deres resultater i samme retninger. Samtidig viser undersøgelserne i hvor høj grad de tematikker, jeg i det følgende vil afdække ud fra de sosu-hjælperelever, jeg har interviewet, er generelle også for uddannede fastansatte sosu-hjælpere.

En undersøgelse foretaget af Arbejdsmiljøinstituttet i forbindelse med programmet FOR-SOSU (Fastholdelse og Rekruttering af Social- og sundhedshjælper/assistenter), tegner en profil af nyuddannede hjælpere og assistenter (Nabe-Nielsen m.fl. 2005). Undersøgelsen omhandler nyuddannedes baggrund, fysiske og psykiske ressourcer og – mest interessant i forhold til denne afhandlings problemstilling: nyuddannedes motivation, forventninger til arbejdet og fremtidsønsker.

Undersøgelsen bygger på spørgeskemaer udsendt til alle SSH´ere og SSA´ere⁷, der færdiggjorde deres uddannelse i 2004. I undersøgelsen blev de nyuddannede bl.a. spurgt, hvorfor de valgte at begynde på uddannelsen til hjælper eller assistent. Det var muligt at angive flere årsager. Det hyppigste svar, både blandt hjælpere og assistenter var, at man havde ”lyst til at arbejde med mennesker. For begge grupper vedkommende angiver 83% dette som en årsag til at tage uddannelsen. Det næsthyppest svare er at man har ”lyst til

---

⁷ Jeg benytter her der forkortelse af uddannelsesbetegnelserne, der er gangse i feltet: SSH´er står for social og sundheds-hjælper, mens SSA´er står for Social og sundheds-assistent.

at hjælpe andre” (Nabe-Nielsen m.fl. 2005). Her er procentsatserne henholdsvis 71 for hjælpernes vedkommende og 61 for assistenternes.

Svarene peger på at det er en endog meget vigtig motivation for de nyuddannede, at uddannelsen netop retter sig mod ”menneskearbejde” og at det er et menneskearbejde, der drejer sig om at hjælpe andre, der ikke kan klare sig selv. Muligheden for at læse videre, og for at få en sikker beskæftigelse, angives også som væsentlige årsager til at tage en sosu-uddannelse af mange, (af henholdsvis 49% og 19 % af de nyuddannede hjælpere), men de motivationer, der retter sig mod den omsorgsmæssige dimension i arbejdet, er langt de mest fremtrædende.

Går man til undersøgelser af de fastansatte hjælperes syn på arbejdet viser de den samme høje prioritering af hjælperarbejdet netop som omsorg. Karen Christensen taler således om en udbredt ”andre-orientering” hos ansatte i hjemmeplejen (Christensen 1998).

2.8 Et observationseksempel

Men hvori består arbejdet som social- og sundhedshjælper? Før jeg går videre med at referere undersøgelser af fastansattes syn på arbejdet, vil jeg gennem et klip fra en observation med hjælperen Ditte, give et eksempel på, hvad man laver som hjælper. Ditte er i praktik i hjemmeplejen, og besøger i eksemplet den gamle dame, K..

”Næste borger er K., der bor i et stort socialt boligkompleks. Ditte kommer her to gange om ugen, en gang om ugen gør hun rent her. I dag skal K. i bad og have vasket op. Hjemmesygeplejersken er lige ved at gå, da vi kommer. K. er bekymret over, at hun har fået ”hjemkaldelse” på nogle hjælpemidler, hun har lånt på Sygehuset. Sygeplejersken virker træl og spørger, om Ditte vil tage sig af det. Hun siger ja, og forsøger at berolige K., mens de får hendes tøj af og får hende ud i badet. K. går med rollator og inde på badeværelset må hun holde fast i Ditte, fordi der ikke er plads til at rollatoren kan komme derind. I badet regulerer Ditte vandtemperatur og vasker K. på ryggen, efter K.s instruktioner. Det foregår i et roligt, afpasset tempo. Imens fortæller Ditte om sin datter på 7 år, der er syg og havde 40 i feber i går. K. spørger, om de har været hos lægen, og Ditte fortæller om det. Hun spørger til K.s ben, der åbenbart er dårligt. Der er en hyggelig, intim stemning. K. vender tilbage til brevet om hjælpemidlerne, og Ditte forsøger endnu engang at berolige hende. Hun bekræfter, at hun vil tage sig af det og lover at kontakte Anna, der er ergoterapeut på lokalcentret.

Jeg går lidt rundt og kigger på billeder i stuen, og vi taler om et meget gammelt foto, der hænger på væggen. K. fortæller gennem den åbne dør, at det er af hendes forældre og taget på et plejehjem. Desværre vil hendes søn slet ikke have nogle af hendes gamle billeder, hvilket hun beklager.

Ditte hjælper hende undertøjet på ude på badeværelset, hvor der er varmest. K. kommer ind i soveværelset med sin rollator og tager selv det meste af sit tøj på. Ditte giver hende støttestrømper på, mens hun sidder på sengen. K. har en gammel dukkevugge stående i soveværelset, og de taler om, at Ditte skal købe den til sine døtre, da K.s børnebørn ikke er interesserede.

Vi går ud i køkkenet, hvor der står en del opvask. Ditte vasker og jeg tørrer. K. kommer ud og sætter sig og stiller lidt på plads. K. og Ditte taler om, om K.s søster har været der. Der har været

nogle gæster i går, men jeg finder ikke ud af, om det er søsteren. K. fortæller om at hun ikke har været ude i flere måneder, hun har fået sin hofte opereret efter at være faldet i rundsvingdøren på vej ind i et supermarked i området.

Det er en dramatisk historie, folk der snakkede og blokerede døren, et smertefuldt fald, ingen ansatte der så hende, ...

Efter at have vasket op gør vi klar til at gå videre. Vi får hver en lille sølvpapirpakke med et par chokolader.” (Observation 21.02.03.)

Observationen giver et eksempel på nogle af de forskellige elementer hjælpearbejdet indeholder. Helbredsmæssigt er K. hverken en særligt ”tung” eller en specielt ”let” borger.⁸ Hun har behov for hjælp til hverdagens praktiske gøremål, som opvask og tøjvask, indkøb og rengøring, og hun har behov for hjælp til den personlige pleje. Men hun har også brug for almindelig mellem-menneskelig kontakt. For en person hun kan fortælle om de familiemæssige forhold, der trykker hende, og for en person, der tager sig af de ting, der bekymrer hende – både i form af praktiske handlinger og i form af lytten og beroligelse. K. kommer ikke mere ud af sin lejlighed; de input hun får, må nødvendigvis komme fra folk, der kommer til hende. Opfyldelsen af disse forskelligartede behov er med til at gøre Dittes arbejde til omsorg. Skulle Ditte kun udføre praktiske opgaver, kunne hendes arbejde benævnes ”service”. Men netop det, at Ditte er nødt til – og i stand til – at aflæse, hvad K. har brug for også på et psykologisk plan, mener jeg flytter arbejdet ind i en anden kategori. Der er tale om noget mere omfattende og helhedsorienteret end at praktisere serviceydelser. Samtidig viser eksemplet også gensidigheden eller relationaliteten i omsorg, selv om der her er tale om omsorg, der udføres som lønarbejde. Ditte gør noget for K., men K. gør også noget for Ditte. Når Ditte fortæller om sine børn, skaber hun kontakt med K. og ”giver” input fra verden udenfor lejligheden. Men hun ”får” også: hun får K.s lytten og opmærksomhed, og K.s evne til at leve med i og rumme, de bekymringer, hun har haft i forbindelse med datterens sygdom. Der er tale om en stadig udveksling – chokoladerne, K. giver os til slut kan ses som et konkret symbol herpå. De bliver udtryk for en anerkendelse af, hvad Ditte har ydet i løbet af besøget, men også for K.s forsøg på at opretholde et forhold, der er ligeværdigt. (Se endvidere Helle Krogh Hansens diskussion af gaveudveksling i omsorgsrelationer. Krogh Hansen 2006:219).

Eksemplet peger på, hvor dårligt hverdags-virkeligheden indenfor omsorgsarbejde kan forstås indenfor rammerne af en økonomisk rationalitet. Helt andre forhold end effektivitet er afgørende for kvaliteten af mødet mellem hjælper og borger.

---

⁸ Jeg bruger her det ordvalg, jeg er stødt på i feltet.

2.9 Hvad er ”det gode hjemmeplejearbejde” - ifølge de ansatte?

”Man skal nå for mange ydelser på for kort tid. Det bedder pleje/omsorg, men omsorgen er meget ringe. Jeg føler mig som en dårlig hjælper, når jeg kan se et behov, men desværre ikke har tid til at opfylde det behov.” (Svar fra sosu-hjælper. Christiansen m.fl. 2002:32).

I 2002 udførte CASA og Københavns Kommunes Bedriftssundhedstjeneste en undersøgelse af personalets syn på omstillingerne i Københavns Kommunes hjemmepleje. Undersøgelsen bygger på kvantitative og kvalitative metoder og udmøntedes i fire delrapporter. Alle rapporter er del af et projekt ”Omstillinger i Københavns Kommunes hjemmepleje – fastholdelse eller understøtning?” Projektet har fokus på den del af hjemmeplejen under Københavns Kommunes Sundhedsforvaltning, der yder hjælp, pleje og støtte til borgere, der er 67 år eller ældre. Konklusionerne peger på, at de ansatte i hjemmeplejen oplever alvorlige belastninger i deres daglige arbejdssituation, og at en del af belastningerne skyldes, at hjælperne står i et dilemma mellem at skulle følge en rationalitet, der sætter omsorgen for den enkelte borger i højsædet og samtidig at skulle leve op til standardiserede tids- og opgavefastsættelser.

Den 1. delrapport, ”Hjemmeplejen i en omstillingstid. Personalets syn på deres arbejde, på omstillingerne og på fremtiden”, bygger på et spørgeskema, udsendt i efteråret 2001, til personalet i seks af de 22 geografiske enheder, som hjemmeplejen omfatter. Materialet belyses ud fra 473 ansatte i hjemmeplejen. Undersøgelsen belyser:

- ”det gode hjemmeplejearbejde”,
- personalets vurderinger af gennemførte omstillinger,
- personalets syn på nuværende arbejde,
- følelser og reaktioner i relation til arbejdet.
- personalets syn på fremtiden og overvejelser om jobskift.

Personalet betoner fem forskellige forhold som væsentlige for ”det gode hjemmeplejearbejde”:

1. der skal være et godt fagligt samarbejde,
2. man skal kunne yde noget, man er fagligt stolt over og oplever som meningsfuldt,
3. at have en synlig og nærværende leder,
4. at man selv har indflydelse på indhold og tilrettelæggelse af sit eget arbejde,
5. og at have en arbejdstid, der passer en, sådan at familie, arbejde og fritid kan være forenelige.

Kun punkt fem angiver de fleste som opfyldt, i nogen grad punkt fire, mens de tre første punkter af flertallet betragtes som værende ikke opfyldt.

Omstillingerne i hjemmeplejen, der bl.a. dækker over indførelsen af BUM-modellen og Fælles Sprog (se nærmere kapitel 11), vurderes negativt af hjemmehjælperne. På en skala fra plus fem til minus fem vurderer hjemmehjælperne gennemsnitligt omstillingerne med et minus 1,7 på skalaen.

58 % af alle ansatte faggrupper (sygeplejersker, sosu-assistenten, hjemmehjælper og administrativt personale) synes at kerneydelsen - den ydelse, man tilbyder borgerne - er blevet forringet med omstillingerne. 7-8 ud af 10 mener, at både arbejdsbelastningen og tidspresset i arbejdet er øget efter de gennemførte forandringer.

Alligevel oplever en stor del af personalet fortsat hjemmeplejearbejdet som attraktivt og tilfredsstillende. Et stort flertal angiver, at de er tilfredse med selve arbejdet.

2.10 Fysiske og psykiske belastninger

58 % af medarbejderne oplever, at arbejdet er ”noget” eller ”meget” fysisk belastende, 49 % at det er ”noget” eller ”meget” psykisk belastende. En meget stor del angiver, at arbejdet udmatter dem følelsesmæssigt. 39% siger, at de ”ofte” føler sig brugt op ved arbejdsgangens slutning.

Rapportens forfattere skriver: *”hjemmehjælperne adskiller sig negativt belastningsmæssigt fra såvel sygeplejerskerne, sosu-assistenterne som det administrative personale. Arten og omfanget af de konstaterede arbejdsmæssige belastninger hos hjemmehjælperne bedømmes at være så betydelige, at det burde give anledning til iværksættelse af særlige forebyggende arbejdsmæssige foranstaltninger, så hjemmehjælpernes arbejde bliver mindre nedslidende og mere attraktivt for ældre som for unge i fremtiden.”* (Christiansen m.fl 2002:8).

Belastningerne i arbejdet er med til at gøre det mindre attraktivt, og her er især de psykiske belastninger fremhævet af personalet, som medvirkende til, at man overvejer at skifte job. Især de yngre medarbejdere under 30 år synes, at fremtiden i hjemmeplejen ser mindre lovende ud. Bekymringerne går bl.a. på, om man vil blive udsat for at skulle forvalte beslutninger, man ikke kan stå inde for. 38 % af personalet har planer om eller overvejer et andet job.

Lidt over hver tredje medarbejder angiver, at deres jobtilfredshed har udviklet sig i negativ retning indenfor det sidst forløbne år. De angivne årsager til den negative udvikling samler sig i høj grad om det samme tema: ”Øget tidspres og forringet eller manglende tid og mulighed for omsorg” (Christiansen m.fl 2002:32).

Mange mener, at arbejdet er blevet mere ensformigt og dermed mere nedslidende, og at tidsudmålingerne er *”vanvittigt urealistiske”*. Fornemmelsen af at forandringstempoet er for højt, og at den enkeltes viden og kunnen i forhold til sit arbejde ikke anerkendes, er genkommende.

Følelsen af utilstrækkelighed og frustration er et gennemgående træk, som i rapporten tolkes som udtryk for stor ansvarlighed hos de ansatte og som udtryk for deres bekymring for de borgere, de hjælper.

167 personer, der overvejede jobskift, uddybede spørgsmålet, hvad der kunne få dem til at blive på deres arbejdsplads. I svarene tegner der sig tydelige temaer:

Tid til omsorg, og i forbindelse hermed: Arbejdsro. Kommentarer, i forhold til hvad tid til omsorg betyder, lyder for eksempel: *"det er grimt at gå fra gamle og syge mennesker og se på de grader, fordi der er blevet skåret så meget i deres tid."* Der udtrykkes ønsker om at kunne give borgeren en værdig tilværelse og efterlyses: *"Forståelse for..., at det ikke er maskiner, vi arbejder med."* (Christiansen m.fl 2002:51). Tidsudmålingerne betragtes som uværdige, og modsatrettede ønsket om at kunne udføre sit arbejde, så man selv er tilfreds.

Bedre løn. Det store ansvar hjemmehjælperen har, alle de funktioner hun skal udføre ud over de formelt beskrevne - som revisor, familiemedlem, psykoterapeut – fremhæves, og der efterlyses en honorering for dette ansvar.

Værdsættelse og anerkendelse – at blive hørt og have indflydelse. Honorering efterlyses også i form af anerkendelse for det arbejde, man udfører i praksis. Hjælperne ønsker at blive taget med på råd i forandringsprocesser. En formulerer det som, at hjælperne ønsker at blive betragtet som *"mennesker, ikke bare hjemmehjælpere"* (Christiansen m.fl 2002:52)

Rapporten konkluderer, at personalets svar på de stillede spørgsmål giver et klart signal om, at i den fremtidige udvikling af hjemmeplejen bør der lægges mere vægt på kvalitet end kvantitet i ydelsen.

Der er behov for en langt større inddragelse, involvering af og information til medarbejderne i forbindelse med omstillingsprocesser. I forhold til rekruttering og fastholdelse af medarbejdere er der behov for at lægge langt større vægt på personalepleje – værdsættelse, kompetenceudvikling og forbedringer af det fysiske og psykiske arbejdsmiljø.

I undersøgelsens 4. delrapport, "Arbejdsophør i en omstillingstid. Interviews med medarbejdere som ophørte med arbejdet i Københavns Kommunes hjemmepleje", optræder dobbeltpresset fra forskellige og modsatrettede rationaler i omsorgen som gennemgående tema. Rapporten her bygger på interviews med 140 tidligere medarbejdere.

De forhold, som de ophørte fremhæver som positive i hjælperarbejdet, er forholdet til borgerne og til kolleger, og oplevelsen af, at arbejdet gør en forskel. Det skal ses i sammenhæng med at hjælperne også oplever at forholdet til borgerne er belastet af den forringede kvalitet i ydelsen.

I 24 % af kommentarerne omkring forringelser, går den forringede omsorg for borgeren igen.

Blandt de ophørtes råd til at skabe en bedre og mere attraktiv arbejdsplads går ønsker om at blive lyttet til, inddraget og anerkendt igen. Dialog, indfly-

delse og anerkendelse er nøgleordene i forhold til ønskerne til ledelsen, mens mere tid og faglig udvikling med henblik på pleje- og omsorgsværdier går igen i forhold til arbejdet.

Rapport konkluderer, at der tilsyneladende er *"mange, der oplever en konflikt mellem det omsorgsbegreb, de selv har og det omsorgsbegreb, der kommer til udtryk i de gennemførte omstillinger."* (Christiansen m.fl 2003:42).

2.11 Inde-fra og nedefra-perspektivets relevans

De forskelle i prioriteringer mellem dem, der bestemmer over arbejdet og dem, der udfører det, som undersøgelser som den refererede viser, mener jeg gør det særligt relevant at anlægge et inde-fra og nede-fra perspektiv på hjælperarbejdet. Den økonomiske rationalitet, der trænger ind over feltet, er ikke den eneste rationalitet, og hører vi som samfund ikke de stemmer i feltet, der påpeger andre værdier, risikerer vi at forringe ældreplejen til skade for både ansatte og borgere.

Der arbejdes allerede nu for at øge mulighederne for rekruttering til og fastholdelse af social- og sundhedshjælpere og -assistenter indenfor plejen af ældre og funktionshæmmede, hvilket for eksempel FOR-SOSU programmet er et eksempel på. Ønsker vi for alvor at gøre dette arbejdsområde mere attraktivt, mener jeg det må være alfa og omega at rette opmærksomheden netop mod de mennesker, der uddanner sig til og arbejder indenfor området.

Til mine analyser af interviews med og observationer af social og sundhedshjælperelver tager jeg følgende spørgsmål, der er genereret i denne introduktion til feltet, med som opmærksomhedspunkter:

- Hvad får eleverne til at søge ind i uddannelserne?
- Hvad opleves som tilfredsstillende og hvad der opleves som ikke tilfredsstillende i arbejdet?
- Er muligt at tale om forskellige rationaliteter, der eksisterer side om side i omsorgsarbejdet?
- Hvilken viden er nødvendig for at udføre arbejdet, og hvilke kompetencer trækker sosu-hjælperen på i arbejdet?

3. Afhandlingens metodologi

I dette kapitel etablerer jeg projektets metodologiske ramme. Først foretager jeg en videnskabsteoretisk indplacering af afhandlingen, diskuterer den som eksempel på bricolage og ridser dens hovedperspektiver op. Dernæst gør jeg rede for de vigtigste teoretiske inspirationskilder, forståelser og begreber, der senere benyttes i analyserne af det empiriske materiale. Til slut i kapitlet forklarer jeg min forståelse og brug af de empiriske metoder interview og observation i forbindelse med feltarbejdet.

Den amerikanske professor Thomas Schwandt rejser i artiklen ”Three epistemological stances for qualitative inquiry” en række spørgsmål, som han mener kvalitative forskere, der tilslutter sig en hermeneutisk epistemologi, må besvare. Kvalitative forskere, som har tilsluttet sig ”The interpretive turn”, må afvise ideen om en fundamentalistisk, subjekt uafhængig og permanent fast realitet, som kan forstås udenom den menneskelige strukturerings mediation, skriver Swandt (Schwandt 2000:200). Afvisningen leder til følgende spørgsmål, forskeren må beskæftige sig med:

- a) Hvordan definere hvad forståelse er, og hvordan retfærdiggøre forskning på forståelse?
- b) Hvordan rammesætte det fortolkende projekt?
- c) Hvordan se og udfylde det etiske rum, hvori forsker og udforsket relaterer sig til hinanden i den sociokulturelle begivenhed ”forskning” er?
- d) Hvordan bestemme forskerens rolle, status, ansvar og forpligtelser overfor det samfund, han eller hun er en del af og forsker i?
(Ibid.:200)

Disse spørgsmål vil jeg i det følgende forsøge at svare på.

3.1 Afhandlingens videnskabsteoretiske ramme

Afhandlingens teoretiske referenceramme trækker på kritisk teori, kritisk realisme, objektrelationsteori, og eksistentialetisk inspireret psykologi. Dette kan umiddelbart lyde modsigelsesfyldt, men jeg vil argumentere for, at de teoretikere jeg sammenstiller, selvom de har forskellige fokusområder og forskellige selvforståelser, ikke modsiger hinanden. Når jeg inddrager forskellige teoretikere, der ikke kan samles under det samme overordnede paradigme, er det udtryk for en sensitivitet overfor de temaer, der for mig har fremstået som centrale i empirien.

I forhold til videnskabsteoretiske kategoriseringer, som jeg har set dem fremstillet i forskellige grundbøger, har jeg fundet det vanskeligt at indplacere projektet i den ene eller den anden ”lejr”.

Lars Fuglsang og Poul Bitsch Olsen opstiller i "Videnskabsteori i samfundsvidenskaberne" forskellige spændingslinier, de mener, samfundsvidenskabelige teorier bevæger sig indenfor. De skelner mellem "komplekse idealismer" og "videnskabelige realismer" (Fuglsang og Olsen 2004:31). Under videnskabelige realismer placeres blandt andet kritisk teori og kritisk realisme, mens hermeneutik, herunder kritisk hermeneutik, kategoriseres som komplekse idealismer.

Fuglsang og Olsen forstår komplekse idealismer som *"tilgange, der i større eller mindre grad har det som bestræbelse at ophæve modsætningen mellem subjekt og objekt, og som antager, at det samfund, vi beskæftiger os med, består af et væv af tænkning og materialitet."* (Ibid.:37).

Både bestræbelsen at ophæve modsætningen mellem subjekt og objekt og antagelsen, at samfundet eller "det sociale" består af et væv af tænkning og materialitet, kan jeg tilslutte mig. Samtidig trækker jeg på kritisk teori og mener der eksisterer en materiel virkelighed. Muligvis er det ikke muligt med bricolage-tilgangen, som jeg mener jeg skriver mig ind i (se senere i dette kapitel), at placere afhandlingen entydigt videnskabsteoretisk. Men ved at skelne mellem det ontologiske og det epistemologiske niveau, fremstår den position, jeg forsøger at etablere, klarere.

Ontologi

Jeg skriver mig ind i en kritisk realistisk ontologi. Jeg er overbevist om, at der eksisterer en realitet udenfor os selv, en materiel virkelighed, der er der, uanset om vi tænker noget om den eller ej. Samtidig skelner jeg med mit psykodynamiske menneskesyn mellem en ydre og en indre realitet. Der eksisterer hos hvert menneske en indre realitet, som ikke er en en-til-en afspejling af den ydre, men som ikke desto mindre er dannet og dannes i menneskets omgang med den ydre verden, herunder særligt i omgangen med andre mennesker.

Jette Fog siger, at vi opfatter i subjektbundne kategorier, men at der er et "noget", udenfor os selv, som vi opfatter (Fog 1998). Antagelsen lægger op til, at de subjektive udtryk altid fortæller også om den ydre verden, men at det er et spørgsmål om fortolkning, at finde frem til, hvad de fortæller.

Den indre realitet ser jeg som opstået gennem vores møder med den ydre realitet, og den indre realitet påvirker vores fortolkninger af den ydre realitet. Jeg mener hermed, at det er et ontologisk vilkår, at mennesket er et fortolkende væsen (Gadamer 1975). Vores fortolkninger af verden har betydning for, hvordan vi handler i verden. Enhver måde, vi handler på, er udtryk for en forståelse af omverdenen, uanset om handlingen er sproglig eller kropslig. Dermed er vi via vores fortolkninger med til at forme verden.

Tilsvarende ses subjektivitet indenfor kritisk teori som skabt via en indre relation til historiske og samfundsmæssige forhold. Men subjektet betragtes og-

så som havende en kapacitet til at mediere mellem indre og ydre realitet og for at ændre den ydre realitet (Salling Olesen 2000:8).

Etnografen Charlotte Aull Davies, som jeg er inspireret af i min brug af og forståelse af etnografiske metoder, stiller spørgsmålet: Hvis ikke vi som forskere har en tro på, at det er muligt gennem etnografisk forskning at sige noget om verden udenfor os selv, hvorfor så overhovedet bedrive forskning? Som Davies beskriver det, må den etnografiske forsker præstere en balancegang mellem på den ene side selvrefleksion, der ikke fører til fortabelse i sig selv og dermed relativisme og opgivelse af det etnografiske projekt, og på den anden side ukritiske antagelser af muligheden for at iagttage en "objektiv" verden, uafhængig af forskerens medieringer. Balancegangen ligger i en hensyntagen til samfundsvidenskabelig forsknings dobbelte natur: At forskningen er afhængig af en nærhed og sammenhæng med det, der udforskes, og af en hvis grad af distance og separation fra det (Davies 1999:10).

Bhaskars realisme, som Davies bygger på, er en sociologisk teori, og jeg mener den er forenelig med den øvrige teoretiske rammesætning, jeg etablerer. Bhaskar koncentrerer sig først om det ontologiske spørgsmål om, hvilke egenskaber samfund besidder, før han vender sig mod spørgsmålet om, hvordan det er muligt at vide noget om disse egenskaber (Bhaskar 1989:25). Bhaskar argumenterer for, at både positivismen og interpretivistiske retninger som fænomenologien og etnometodologien har oversimplificeret spørgsmålet om det sociale natur. Positivismen har entydigt betragtet "det empirisk virkelige", mens interpretivister har fokuseret på det "transcendent ideelle" i deres insisteren på, at det sociale udelukkende eksisterer i de forestillinger, de sociale aktører har om det. Herover for foreslår Bhaskar en meget mere kompleks forståelse af det sociale, hvor mennesker hverken er passive produkter af sociale strukturer, ej heller fuldstændig deres skabere, men ses som aktører, der står i et både gentagende og refleksivt forhold til strukturerne. Davies konkluderer:

"Societies exists independently of our conceptions of it, in its individual properties, its ability to exert deterministic force on individuals; yet it is dependent on our actions, human activity, for its reproduction. It is both real and transcendent." (Davies 1999:19).

Bhaskar accepterer fuldt ud den hermeneutiske position, der siger, at skabelse af viden om det sociale er et led i den samlede sociale produktion, at den dermed er en del af sin egen undersøgelsesgenstand og at den dermed også kan omforme sin undersøgelsesgenstand. Men at der eksisterer denne sammenhæng betyder ikke, at det samfundsmæssige ikke kan gøres til et objekt, der kan skabes viden om (Ibid. 19).

Et aspekt af kritisk realisme, der ifølge Davies gør den særligt velegnet som videnskabsteoretisk udgangspunkt for etnografisk praksis, er dens anerken-

delse af forskellige ontologiske niveauer. Både menneskelige aktører og sociale strukturer udgør ontologiske realiteter, skriver Davies; ingen af dem er fuldt determineret af den anden og stadig er de forbundne i og med, at de har indflydelse på hinanden. Dette betyder, at etnografer må undersøge aktørernes forståelser og fortolkninger af det sociale, men at de ikke kan tage disse fortolkninger som fuldt konstituerende for sociale strukturer. Niveaulet for sociale strukturer kan ikke studeres direkte, men kun observeres gennem deres effekt på menneskelige aktører, og dette er stadigvæk ikke ensbetydende med, at sociale strukturer ikke udgør en realitet, eller at de ikke kan være et legitimt objekt for forskning og teoretisk opmærksomhed (Davies 1999:21).

Epistemologi

Epistemologisk skriver projektet sig ind i en fortolkende samfundsvidenskab (Olsen & Pedersen 1997:162) Den teoretiske ramme, som jeg i det følgende vil etablere, ser jeg som den horisont, jeg fortolker de kvalitative data ud fra. Alle de teoretikere, jeg trækker på, tilslutter sig en hermeneutisk epistemologi. Henning Salling Olesen skriver i forbindelse med livshistoriebegrebet, at vi ingen anden adgang har til indre og ydre realitet, og til den subjektive fortolkning af dem, end gennem fortolkning og interaktion. (Salling Olesen 2000:16). Jette Fog, som jeg benytter dels i forhold til forståelsen af det kvalitative interview, dels i forhold til analysen af de livshistoriske fortællinger, kalder sit videnskabsteoretiske standpunkt for realistisk og hermeneutisk (Fog 1998). Wendy Hollway, hos hvem jeg henter begrebet "det psykosociale subjekt" taler om, at vi som kvalitative forskere må opgive tanken om "the tell it like it is subject" (Hollway & Jefferson 2000). Mennesket er et væsen, der fortolker og det gælder både for forskeren og for forskningssubjekterne. Forståelse er lig med fortolkning "all the way down" (Schwandt 2000:201).

Nancy Chodorow fungerer som min hovedreferencen i forhold til psykodynamisk tænkning. I forbindelse med en sammenligning af antropologi og psykoanalyse, hævder hun, at måder at forklare på, og debatter omkring disse måder, løber parallelt indenfor de to discipliner (Chodorow 1999) I forhold til data er fortolkning central: det, der siges, tages ikke for "face value" men ses som udtryk for mønstre i tænkning og praksis, der ikke nødvendigvis er tilgængelige for subjektet. Indenfor begge discipliner føres debatter om, i hvilken grad videnskaben er "objektiv" naturvidenskabeligt baseret, og i hvilken grad den er en fortolkende, hermeneutisk videnskab. Endelig reflekterer begge felter en epistemologisk spænding mellem klinisk eller etnografisk individualitet og muligheder for generaliseringer.

Sterns RIG-begreb, som jeg benytter via den forståelse af erindring, som Fog udvikler, indeholder en opfattelse af, at viden og erfaring indlejres også før og "ved siden af" sproget. Fog taler om, at erindringsevnen skal socialiseres, hvilket betyder, at hver enkelt har erindringer, der ikke er ord for. Fog kalder

disse erindringer for "procedurale erindringer", erindringer, man ikke fortæller om, men som viser sig; i form af dynamiske logikker, som måder at handle, føle og tænke på (Fog 1998:31). Handlinger og interaktionsmønstre udtrykker dermed også fortolkninger.

Jeg mener, vi kan opnå viden om verden gennem alle vores sanser og vores bevidsthed. Dvs. at vi "ved" både gennem krop, fornuft og følelser. At vi ved gennem alle vores sanser er et argument for, at følelser, tanker og associationer i forbindelse med feltarbejdet hos forskeren også indeholder information om feltet. Forståelsen minder om Bourdieus begreb om habitus (Broadly 2000) eller Polanyis om "tavs viden" (Polanyi 1966). Begge begreber dækker over en opfattelse af, at erfaringer indlejres som mønstre for tænkning og interaktion, der både kan være bevidste og gives sproglige udtryk og ubevidste, men vise sig gennem mimik, gestus og handlinger. Enkelte steder i afhandlingen trækker jeg på begreber hentet hos Bourdieu, men har som det fremgår valgt ikke at benytte hans teori som samlet teoriramme pga. den manglende teoretisering af subjektet.

I forhold til de livshistoriske interviews tolker jeg naturligvis på tekst, dvs. på sproglige udtryk. Men i forhold til observationerne er der også tale om tolkninger af ikke-sproglige udtryk i det hermeneutiske 1. felt. De nedskrevne observationer, der danner basis for den endelige analyse foreligger derimod endeligt som tekst, der tolkes i det hermeneutiske 2. felt.

Trippelhermeneutik

Med sin teoretiske og analytiske tilgang skriver afhandlingen sig ind i en "trippelhermeneutik" (Alvesson & Skjöldberg 1994:220). Kritisk teori kan, skriver Alvesson og Skjöldberg, ses som en "trippelhermeneutik". Som minimumskrav mener de, at man for at kunne kalde sit teoretiske standpunkt for kritisk hermeneutisk, som forsker må indse, at man arbejder i en i bred forstand politisk sammenhæng, hvor forskningen indgår i et spændingsforhold mellem reproduktion/forstærkning af eksisterende samfundsordninger og at stille spørgsmålstegn ved disse (Ibid.:222). Ud fra følgende bestemmelse mener jeg afhandlingen positionerer sig indenfor et kritisk teoretisk standpunkt:

- Enkel hermeneutik handler, skriver de to forfattere, i sociale sammenhænge om individernes tolkning af sig selv og deres egen subjektive og intersubjektive virkelighed.
- Dobbelt hermeneutik er det, samfundsforskeren beskæftiger sig med, når hun eller han forsøger at forstå og udvikle kundskab om denne virkelighed. "*Samhällsvetenskap er på så sätt en fråga om tolkning av tolkande varelser.*" (Ibid.:221)
- Den kritiske teoris trippelhermeneutik indebærer den dobbelte hermeneutik plus et tredje led. Det tredje led indebærer "*den kritiske tolke-*

*ningen av de strukturer och processer som på olika sätt påverkar såväl undersöknings-
subjektens som forskarens sätt att till synes fritt tolka sin situation respektive undersök-
ningstemat.” (Ibid.:221).*

Indenfor kritisk teori betyder dette, at der fokuseres på ubevidste processer, ideologier, magtforhold og andre udtryk for dominans, der medfører, at bestemte interesser fremmes på bekostning af andre.

Trippelhermeneutikken indebærer således, at ikke bare må mennesker forstås som tolkende væsner, hvis tolkninger kan tolkes – også forskerens tolkninger og selve de strukturer, betingelser og processer, de respektive tolkninger finder sted indenfor, må gøres til genstand for tolkning.

Guðrun-Axeli Knapp formulerer kritisk teoris epistemologiske og metodiske orienteringer som bl.a.:

- den gensidige forbundethed mellem en kritisk (dvs. psykoanalytisk) teori om subjektet og samfundsteori.
- intentionen om at forstå alle fænomener indenfor den historiske kontekst, der konstituerede dem.
- nødvendigheden af at udstille dominansforhold og de forskellige mekanismer, gennem hvilke magt er implementeret i samfundet, i konstitutionen af subjektivitet og i tanken som medium.
- en insisteren på at analysere samfundet som strukturelt komplekst og behersket af modsætninger og uligheder, som er resultat af specifikke historiske udviklinger.

(Knapp 1999:125).

Henning Salling Olesen understreger, at det faktum, at viden altid er produceret af nogen, ikke betyder at intentionen med en fortolkning er at ”overrule” interviewpersonens selvforståelse (Salling Olesen 2000). At forstå betyder at analysere, at se kreativt og teoretisk informeret, efter indre og ydre realiteter. Indre og ydre realiteter kan forstås som aspekter af det sociale liv, der er konstrueret som samfundsmæssige og psykodynamiske strukturer. Sådanne strukturer spiller en aktiv rolle i læring og bevidsthed – selvom de måske falder udenfor den bevidste sociale praksis og ikke kan udtrykkes bevidst (Olesen 2000.) Inspirationen fra psykoanalytisk teori i analyserne kan således ses som en måde, hvorpå det er muligt at tage højde for det, Schwandt kalder ”den menneskelige strukturerings mediation” (Schwandt 2000).

Den kritisk teoretiske samfunds- og subjektforståelse ser jeg som kompatibel med den refleksive etnografi, Davies argumenterer for. Et argument for selvrefleksivitet ligger ifølge Davies i den fortolkende tilgang til forskningsgenstanden. Hvis informanternes aktiviteter og tekster ikke bare udtrykker deres umiddelbare betydningstilskrivelser men også underliggende betydninger omkring den kultur og det samfund, de er en del af, hvorfor skulle forskerens

aktiviteter og de tekster, hun producerer om informanterne, så ikke også gøre det? (Davies 1999:9). Ligeledes taler Davies om magtrelationer, og med Bashkar om sociale strukturer. Hendes begreb om selv-refleksivitet inkluderer dog ikke en psykodynamisk teoridannelse. Jeg mener, at en sådan ikke står i modsætning til den form for selvrefleksivitet, Davies argumenterer for, men tværtimod udvikler og uddyber den.

Perspektivisk og kontekstualiseret viden

Når vores viden om den ydre og indre realitet er altid en fortolkning af den, vil viden tilsvarende altid være perspektivisk. Den vil være set et bestemt sted fra. Charlotte Aull Davies skriver, at forskning, der ikke har en eksplicit normativ forpligtelse indebærer en implicit orientering og politisk position, der understøtter status quo (Davies 1999:61). Det betyder, som jeg ser det, netop ikke, at ethvert perspektiv er lige ”godt”. Det perspektiv vi lægger på verden, hvad enten det gælder en ydre realitet eller en indre eller samspillet herimellem, må forsvares etisk. Som skrevet i indledningen, hvor jeg argumenterer for ”indefra og nedefra” perspektivet på omsorgsarbejde, er det ud fra expliciterede grunde, at et bestemt perspektiv må anses som væsentligt eller nødvendigt.

Som Jette Fog ser jeg ikke nogen modsætning mellem at hævde at erkendelse er perspektivisk og samtidig søge mod ”en tilnærmedesvis objektiv” viden: *”I det perspektiviske ligger der et basalt erkendelsesvilkår, nemlig at der i den objektive erkendelse altid er et subjektivt element til stede: Noget bliver uddraget som figur, mens noget andet glider i baggrunden, og der er en person, som må foretage denne operation. (...) Men der ligger så også som en basal forudsætning i synspunktet, at verden er til (!) og at det er muligt at nå en tilnærmedesvis objektiv erkendelse af den.”* (Fog 1998:24).

Vores tilgang til verden ses som medieret gennem vores subjektivitet – hvilket jeg ikke mener, er et relativistisk synspunkt. Det er muligt at nå ”en tilnærmedesvis objektiv” erkendelse, hvilket netop kræver, at man ikke forsøger at lade som om subjektive følelser og investeringer ikke eksisterer.

Når verden set medieret gennem en subjektivitet kan sige noget ”tilnærmedesvis objektivt” skyldes det, at erkenderen og det erkendte er situeret i den samme historicitet. Jette Fog skriver: *”Det erkendende subjekt er forbundet med det erkendte. Vi erkender altid den objektive virkelighed i subjektbundne kategorier. Erkenderen er situeret i historien og er altid et bestemt sted, ser altid fra et sted.”* (Fog:1994:152)

At erkenderen er forbundet med det erkendte, idet begge er mennesker, situeret i den samme historie, det samme samfund, er mit hovedargument for at bruge mine egne følelser og tanker nedskrevet i forbindelse med observationerne som led i fortolkningen af arbejdsituationerne.

Tilsvarende taler Joe Kincheloe, som jeg refererer til i forbindelse med bricolagebegrebet, om uadskilleligheden mellem ”knower and known”, og om uad-

skilleligheden mellem forskningsfeltet, den viden, der produceres og den kontekst, den pågældende viden skabes i. Ethvert socialt, kulturelt, psykologisk eller pædagogisk forskningsobjekt er uadskilleligt fra dets kontekst, det sprog der bruges til at beskrive det, den historiske situering i en forløbende proces og de socialt og kulturelt konstruerede forståelser af dets betydning i verden, skriver Kincheloe (Kincheloe 2001).

En sådan forståelse mener jeg harmonerer med en antagelse af at viden er perspektivisk, og at viden og tolkninger indebærer forskellige erkendelsesinteresser, som det er forskerens etiske opgave at forholde sig til. At forskningen skriver sig ind i en politisk sammenhæng har været oplagt i forhold til denne afhandlings genstandsfelt. Indenfor feltet omsorgsarbejde brydes forskellige menneskeopfattelser og værdier, der viser sig fra arbejdets organisering og helt ud i modsatrettede udtalelser i det enkelte interview. Det har været uundgåeligt både reflektere over og forholde sig til disse opfattelser under arbejdet med projektet.

Erkendelsesinteresse

Når erkendelse ses som perspektivisk, bliver det samtidig af afgørende betydning, hvilke perspektiver, der vælges (Fog 1998:28) I valget af perspektiver ligger en tilkendegivelse af, hvori projektets erkendelsesinteresse består.

Alvesson og Skjöldberg nævner spørgsmålet, om man kan kræve at forskningen må være drevet af en ”emancipatorisk kundskabsinteresse” for at kunne kalde den kritisk hermeneutisk. Man kan diskutere, hvad der ligger i begrebet frigørende; jeg har valgt ikke at bruge dette begreb i forhold til min erkendelsesinteresse.

Jeg bestemmer afhandlingens erkendelsesinteresse som forstående og kritisk. Men i og med forståelsen og den kritik, der kan rejses ud fra den, kan der potentielt ligge et forandrende og forbedrende perspektiv. Jeg ønsker at give en forståelse af de motiver, der får kvinder til at søge ind i omsorgsuddannelser, at forstå hvilke særlige forhold, der gør sig gældende indenfor omsorgsarbejde for ældre, og at forstå hvilke læringspotentialer, arbejdet indeholder.

Men forståelsen og opmærksomheden på de modsætninger, der eksisterer i arbejdet og i kvindernes opfattelser af det, som forståelsen har medført, giver anledning til at være kritisk.

Som perspektiv indebærer kritikken en grundlæggende skepsis overfor det økonomisk-instrumentelle menneskesyn, der indenfor de seneste år er kommet til at udgøre et væsentligt element i organiseringen af ældreplejen. (Se kap 2 og 11) Skepsissen overfor dette menneskesyn reflekteres naturligvis i mit teorivalg, og i den måde, afhandlingen er formuleret på.

Jeg forstår, som tidligere nævnt, det erkendelsesmæssige perspektiv som udtryk for en ”almen interesse” – ikke et partsindlæg til fordel for hjælperele-

verne. Kurt Aagaard Nielsen og Birger Steen Nielsen siger i forbindelse med kritisk teoretisk inspirerede aktionsforskningsprojekter, at aktionsforskningen sigter mod at overskride en blot og bar situering og kontekstualisering af forskningen, idet den *"har blikket rettet mod det potentielle og mod det almene i det særlige."* (Nielsen og Nielsen: 2005:155.)

Projektet kan ikke betegnes som et aktionsforskningsprojekt, men som bestræbelse vil jeg tilslutte mig den orienteringsretning, som Nielsen og Nielsen definerer. "Det almene" er naturligvis ikke en fastlåst størrelse, men må være åbent for diskussion i forhold til kontekst, livssammenhæng, mm. At genstandsfeltet for afhandlingen berører plejen af hjælptrængende syge og svage gamle mennesker indebærer i sig selv en dimension af almenhed: Vi bliver alle gamle og svagelige, og kan alle få behov for hjælp – også lønnet hjælp.

I den sammenhæng, jeg har beskæftiget mig med, har netop borgerens synsvinkel været umulig ikke at inddrage. Det jeg har observeret er relationer, hvilket i sig selv har givet et dobbelt perspektiv. Dette er så blevet "tredoblet", via mine egne tanker og følelser i sammenhængene. Umiddelbart er de naturligvis ikke nødvendigvis udtryk for noget alment, men også for noget der kan karakteriseres som subjektivt i betydningen "privat". Derfor må også de gøres til genstand for en fortolkning, der netop sigter mod at afklare det almene perspektiv. Det samme gør sig gældende i forhold til elevernes udsagn: I og med jeg har fået elevernes livshistorier, har jeg hørt holdninger og synspunkter på arbejdet. De holdninger og synspunkter tolker jeg, dvs. at jeg ikke bringer dem ufortolket videre som udtryk for "sandheden" om arbejdet. Men de indgår i et billede af, hvad der er væsentligt for kvinder, der arbejder i dette felt, væsentligt for at de kan udføre arbejdet til glæde både for dem selv og for borgerne. Herved opstår også billeder af, hvad arbejdet kunne være.

I denne forstand udgør "det almene" en anden dimension: Nemlig den, der handler om at fremme demokratiske, udviklende og myndiggørende arbejdsvilkår, også for mennesker med kortere uddannelser og med jobs, der kan betragtes som lavt placeret i et samfundsmæssigt hierarki. (Jævnfør kapitel 13). Livshistorierne udtrykker – blandt meget andet – menneskers bestræbelse på myndighed og autonomi i forhold til deres egne liv.

"Det almene" består her i, at vi alle er mennesker med ret til et værdigt liv – herunder et værdigt arbejdsliv.

3.2 Afhandlingens bricolage

"Bricolage does not simply tolerate difference but cultivates it as a spark to researchers creativity." (Kincheloe 2001:687)

I afhandlingen trækker jeg på bricolagebegrebet på tre niveauer: Teoretisk, metodisk, og i forhold til min faglige baggrund. På fransk betyder bricoleur en "handyman/woman", der gør brug af alle til rådighed stående midler for at udføre en opgave. I denne forstand involverer begrebet hånddelag, at kunne nogle tricks indenfor et område – men også ikke at lade sig begrænse af et bestemt princip eller fastlagt måde at gøre tingene på.

I artiklen "Describing the Bricolage: Conceptualizing a New Rigor in Qualitative Research" benytter Joe L. Kincheloe begrebet som led i en argumentation for nødvendigheden af at anskue kvalitativ forskning på en ny måde, både hvad angår metoder, teoribrug og forskningsprodukt. Den nye måde samles i begrebet bricolage, som billede på det, forskeren skaber gennem forskningsprocessen. Udgangspunktet er Denzin og Lincoln's brug af begrebet i *Handbook of Qualitative Research* (Denzin og Lincoln: 2000:3-4.).

I Kincheloes udlægning står bricoleurbegrebet for en mangfoldighed af metodiske og teoretiske tilgange, men også for en mangfoldighed af perspektiver i fht. til forståelsen af forskningsobjektet.

Centralt for brugen af bricoleur-begrebet i en forskningsdiskurs er ifølge Kincheloe spørgsmålet om disciplinaritet/interdisciplinaritet, eller nærmere en dansk sprogbrug: faglighed/tværfaglighed. Bricolage implicerer tværfaglighed. Kincheloe argumenterer for, at givet de sociale, kulturelle, epistemologiske og paradigmatisk ændringer, der har fundet sted de sidste årtier, er det måske ikke mere muligt for en forsker at tage sig den luksus at vælge, om man vil benytte bricolage. De indsigter, som postmoderne videnskabsteoretiske retninger har åbnet for, medfører, at en langt mere "flydende" forståelse af viden er blevet et forskningsmæssigt vilkår. Det er ikke mere muligt at vende tilbage til en forestilling om objektiv videnskab og universel viden indenfor socialvidenskab. For mange forskere har anerkendt, at social videnskab er socialt konstrueret, og at dens produkter er værdiladede (Kincheloe 2001).

Forsknings-bricoleurene må forholde sig til og bruge de metoder og vidensforståelser, der hidtil er udviklet på nye medvidende måder. Processen kan kaldes ved navn, og forskeren kan over sit liv være med til at studere, klargøre, sofistikere og lægge brikker til det bricolage, som Kincheloes artikel advokerer for:

"Such a historiographically and philosophically informed bricolage helps researchers move into a new, more complex domain of knowledge production where they are far more conscious of multiple layers of intersections between the knower and the known, perception and the lived world, and discourse and representation." (Kincheloe 2001:688).

Kincheloe placerer sig i en position mellem en modernistisk og en postmodernistisk forsknings- og vidensopfattelse. Hvor en modernistisk opfattelse implicerer en lineær forestilling om, at viden samles og akkumuleres, og en postmodernistisk siger, at al viden er lokal, situeret og til forhandling, og hvor "vidensmængden" derfor ikke kan øges, afviser Kincheloe den traditionelle videnskabsopfattelse, men har samtidig en forestilling om at forskere arbejder på et fælles vidensprojekt. Opfattelsen er således ikke relativistisk, hvilket jeg anser som afgørende væsentligt, når jeg trækker på bricolagebegrebet.

Min faglige og arbejdsmæssige baggrund for projektet kan beskrives gennem begrebet bricolage. Inspirationen til arbejdet er hentet flere steder fra, ligesom den viden jeg har med fra tidligere faglige sammenhænge er indgået på utallige måder i arbejdsprocessen. Erfaringer med tekstanalyse fra dansk-faglige sammenhænge har dannet baggrund for analyserne af interviews og observationer. Psykologisk og psykoanalytisk viden erhvervet både i forbindelse med psykologistudiet og i personlige sammenhænge har befordret kommunikation i interviewsituationer mm, givet input til analyserne og haft betydning for teorivalg. Viden og færdigheder grundlagt i forbindelse med min kommunikationsuddannelse har haft betydning for interessen for interviewet som sted for vidensproduktion og dermed for metodevalget. Forskningens genstandsfelt har været forholdsvis ukendt land for mig, men vejene ind i landet og måderne at se det på, har ikke været fremmede.

Via sin metodologi, der netop er influeret af min faglige baggrund, mener jeg afhandlingen placerer sig tværvidenskabeligt. Jeg har en humanistisk uddannelsesbaggrund, men afhandlingens genstandsfelt: subjektivitet, omsorgsarbejde og læring, og afhandlingens metodologi går på tværs af traditionelle opdelinger mellem humanistisk videnskab og socialvidenskab.

3.3 Afhandlingens perspektiver og de teoretiske dimensioner

I afhandlingen følger jeg tre forskellige og dog sammenhængende perspektiver indenfor den teoretiske ramme, jeg konstruerer. De tre perspektiver er omsorg, arbejde og læring.

De overordnede teoretiske dimensioner udgøres af begreberne subjektivitet, livshistorie og relationalitet. Både perspektiver og teoretiske dimensioner forstås ud fra en bred objektrelations-teoretisk, kritisk teoretisk og konstruktivistisk inspiration.

Teorivalget udgør et bricolage, en sammenstyknings af elementer fra forskellige paradigmer, der traditionelt har været adskilte. I deres introduktion til kvalitativ forskning som disciplin og praksis diskuterer Denzin og Lincoln den kvalitative forsker som "quilt-maker" (Denzin og Lincoln 2000:4). Billedligt ser jeg perspektiver og teoretiske dimensioner som tråde i et væv eller flet-

værk. Perspektiverne læring, omsorg og arbejde kan ses som ”tråde”, der væver sig ind og ud gennem livshistoriske fortællinger og gennem observationer – og de kan ses som tråde i forhold til dimensionerne subjektivitet, livshistorie og relationalitet. I denne forstand kan analyseprocessen beskrives som en ”optrævlingsproces”: Ud fra mine perspektiver på feltet trækker jeg bestemte tråde ud af det væv som kvindernes fortællinger og observationerne udgør. Trådene sætter jeg ind i de teoretiske rammer, hvorved afhandlingen ”væves”, og de tråde, jeg har fundet i empirien bruges på ny.

	Omsorg	Arbejde	Læring
Subjektivitet -----	-----	-----	-----
Livshistorie -----	-----	-----	-----
Relationalitet -----	-----	-----	-----

Billedliggørelsen kan ses som en genstandsorienteret refleksion. Det er væsentligt, når jeg billedliggør afhandlingen at minde om, at produktet er en ting, processen noget andet. Den færdige fremstilling af resultaterne af arbejdet med ph.d. afhandlingen har fået en anden karakter end selve arbejdsprocessen havde. Om det nødvendigvis må være sådan er jeg ikke sikker på, men jeg vil mene at forventninger og krav i det akademiske miljø lægger op til færdige fremstillinger, der kun vanskeligt kan afspejle den kreative proces et ph.d. arbejde er.

De perspektiver og teoretiske dimensioner, jeg er endt op med som centrale, eksisterede som opmærksomhedspunkter fra begyndelsen af arbejdet med projektet, men de er hele tiden blevet formet og ændret i takt med det empiriske arbejde. Arbejdet har således udgjort en abduktiv proces, hvor teorivalg og empiri hele tiden har fået lov at informere hinanden (Olsen & Pedersen 1997).

Billedet af det kvalitative forskningsarbejde som en quilt fanger nok, hvordan forskeren i processen flytter materiale fra en kontekst til en anden. Men det fanger ikke hvordan selve materialet også til en hvis grad ændrer form undervejs i denne proces. Det mener jeg bedre væve-metaforen gør.

Teoretiske omdrejningspunkter og de perspektiver, jeg forfølger i det empiriske materiale vil jeg, men en vending lånt hos Winnicott, beskrive som på en gang skabt og fundet. Med den umiddelbart paradoksale formulering ønsker jeg at tilkendegive en realistisk og konstruktivistisk videnskabsforståelse. Når subjektivitet bliver interessant som teoretisk dimension er det fordi empirien udtrykker subjektivitet – men det er mig, der foretager tolkningen og dermed konstruerer et fokuspunkt. Subjektivitet, livshistorie og relationalitet som teoretiske dimensioner er påført materialet af mig ud fra grundlæggende forståelser af mennesket, forståelser, der også har influeret på måden materialet er fremstillet på. Men de ville ikke være meningsgivende eller have forklarings-

værdi, hvis ikke også empirien kunne forstås indenfor disse rammer. Dimensionerne fremstår i materialet, men via fortolkningen ”lades” de teoretisk.

I denne forstand mener jeg afhandlingen lever op til det, Kincheloe kalder for ”deep interdisciplinarity”. Der er tale om en opmærksomhed på dialektikken mellem forskningsgenstand, metode og teori. Formen tværfagligheden antager, må være afhængig af det forskningsobjekt, der er tale om. Den kontekst forskningen finder sted i påvirker altid hvilken form for ”deep interdisciplinarity”, der kan tages i anvendelse, hævder Kincheloe.

”The point of the interaction is not standardized agreement as to some reductionistic notion of ”the proper interdisciplinary research method” but awareness of the diverse tools in the researcher’s toolbox. The form such deep interdisciplinarity may take is shaped by the object of inquiry in question. Thus, in the bricolage, the context in which research takes place always affects the nature of the deep interdisciplinarity employed. In the spirit of the dialectic of disciplinarity, the ways these context-driven articulations of interdisciplinarity are constructed must be examined in the light of the power literacy previously mentioned.” (Kincheloe 2001:685).

Filosofiske og kulturelle konventioner har medført forskellige epistemologiske og ontologiske antagelser såvel som metoder. Bricoleuren kan bruge sin indsigt i disse dynamiker i designet af sin forskning, skriver Kincheloe. Herved kan bricoleuren udvise sensitivitet overfor analysekonteksten. Sensitiviteten er et nøgle element i bricolage, for den bringer en forståelse af social teori sammen med en forståelse af kravene fra en bestemt kontekst.

3.4 De tre perspektiver

Omsorgsperspektivet er nærmest på forhånd givet via afhandlingens empiriske genstandsfelt. Kvinderne er i færd med at uddanne sig til arbejde, der defineres bl.a. som omsorg. Men, som det viste sig, også i deres livshistoriske fortællinger var omsorg centrale omdrejningspunkter, som væsentlige tematiseringer af den levede fortid og som fremtidsorienteringer.

Lønarbejde-perspektivet opstår i og med det, kvinderne uddanner sig til, ikke bare er at yde omsorg, det er også et lønarbejde. Arbejdet er en måde at opretholde livet på for kvinderne; en mulighed for at opnå en stabil lønindtægt. Omsorgsperspektivet i sig selv favner ikke de strukturelle dimensioner af undertrykkelse og nedvurdering, der er til stede i det reproduktive arbejde. For at inddrage disse dimensioner, hvilket er nødvendigt for at forstå arbejdets betingelser og dermed også betingelserne for en ”god-nok” omsorg, er det nødvendigt at se på omsorgsarbejde for gamle mennesker som indlejret i et kønnet, fagligt og kropsligt hierarki. Omsorg, hvad enten det er i privatsfæren eller som lønarbejde, udøves ikke i magttomme rum. De hierarkier og værdisættelser, der i øvrigt er dominerende i vores samfund er også til stede i omsorgsrelationen.

Læringsperspektivet indeholder flere dimensioner. De kvinder, jeg har fulgt, er i praktik indenfor hjælpearbejdet og står således formelt i en situation, hvor de forventes at lære. Deres orientering mod omsorgsarbejdet kan ses som udtryk for livshistoriske læreprocesser, der bringes ind i de læringsrum, praktikken udgør. Dialektikken mellem deres orienteringer og arbejdets indhold og rammer udgør forudsætninger for potentielle læringsmuligheder i arbejdet.

3.5 Et psykodynamisk og samfundsmæssigt subjekt

"Psychoanalysis is a theory about how we create personal meaning..."
(Chodorow 1999:13).

Dette og de to følgende afsnit præsenterer de teoretikere, hvis arbejder har været rammesættende for min forståelse af forskningsfeltet subjektivitet, omsorgsarbejde og læring. Hensigten med afsnittene er at give en forholdsvis grundig indføring i de tænkninger, der vil komme til at udgøre den teoretiske horisont i forhold til analyserne af interviews og observationer.

Som første led i etableringen af projektets teoretiske ramme gør jeg rede for min forståelse af subjektet som psykodynamisk og samfundsmæssigt konstitueret. Når Schwandt skriver, at realiteten ikke kan forstås udenom den menneskelige strukturerings mediation, kan en teoretisering over subjektet som psykodynamisk være en vej til at forstå, hvori denne mediation kan bestå.

Jeg forstår subjektet som både samfundsmæssigt og psykodynamisk konstitueret. Denne forståelse mener jeg går igen i opfattelsen af mennesket hos alle de teoretikere, jeg benytter. Der er naturligvis forskel på vægtningen og opfattelsen af det samfundsmæssige, hvor Salling Olesen med en kritisk teoretisk baggrund skriver sig ind i en marxistisk samfundsanalyse, mens hverken Fog eller Chodorow præsenterer egentlige samfundsforståelser. Chodorow henviser dog både til Bourdieus teori og til den tidlige Frankfurterskole som samfundsteorier, hun finder forenelig med sin psykodynamiske tilgang.

Afsnittet som følger vil især beskæftige sig med den forståelse af det psykodynamiske, som jeg støtter mig til i min subjektoplevelse. Jeg refererer i det følgende primært til Nancy Chodorows bog *The Power of Feelings*, der præsenterer en ny- og sammentænkning af forskellige psykodynamiske tænkere, med fokus på uadskilleligheden af følelser og betydningsdannelse, og uadskilleligheden af "det psykobiografiske" og "det historisk-samfundsmæssige". Den ny-tænkning Chodorow foretager indfanger nogle af de indvendinger, der kan rejses mod mere traditionel freudiansk psykoanalyse, og den har været yderst meningsgivende i forhold til fortolkningen af mit empiriske materiale.

Ud over Chodorow er jeg inspireret af Thomas Ogden og hans italesættelse af subjektet som decentreret (Ogden 1994.) (Se kapitel 9.)

Indledningsvis vil jeg dog referere til den engelske psykoanalytiker Wendy Hollway, der benytter begrebet "a psycho-social subject" som betegnelse for et psykodynamisk og samfundsmæssigt konstitueret subjekt:

*"We are **psycho**-social because we are products of a unique biography of anxiety- and desire-provoking life events and the manner in which they have been unconsciously transformed in internal reality.*

We are psycho-social in three ways. First, because such defensive activities affect and are affected by discourses (systems of meaning which are a product of the social world). Second, because the unconscious defences that we describe are intersubjective processes (that is they affect and are affected by others) and third, because of the real events in the external, social world which are discursively, desirously and defensively appropriated (...).

The hyper in psycho-social is important: it means that where ever you encounter the social, you encounter it mediated by the psychodynamic and vice versa."

(Hollway 2003:3).

Citatet indeholder grundlæggende forståelser af det psykodynamiske og af samspillet mellem det psykodynamiske og det sociale eller samfundsmæssige, som jeg ser som værende i overensstemmelse med afhandlingens øvrige teoretiske ramme. Det drejer sig om en opmærksomhed på subjektivitet som indeholdende ubevidste processer, på kombinationen af angst og lyst som basale menneskelige følelser, og på subjektet som "forsvarende" (Hollway & Jefferson 2005). Forsvar ses som sammenhængende med diskurser og intersubjektive processer, hvorved antydes et relationelt subjekt. Endelig påpeges reelle begivenheder i den ydre verden, som det subjektivt er muligt at energibesætte både diskursivt, forsvarende og lystfyldt.

Det problematiske i citatet kan siges at være den manglende skelnen mellem "det sociale" og "det samfundsmæssige", en skelnen det engelske ord "social" ikke indebærer.

En uddybet forståelse af subjektet som konstitueret gennem en unik "psykobiografi" og gennem historisk-samfundsmæssige forhold findes hos Nancy Chodorow. Hvor Hollway taler om subjektet, taler Chodorow i sin bog *The Power of Feelings* (Chodorow 1999) om betydningsdannelser. Betydningsdannelser foretages naturligvis altid af subjekter, men forskellen i fokus finder jeg alligevel væsentlig. I forhold til den empiri jeg har produceret, vil jeg tale om, at jeg fremanalyserer kvindernes betydningsdannelser i forhold til hjælperarbejdet. Disse betydningsdannelser er subjektive, og de er "psykosociale". I og med at det unikke subjekt er et socialt/samfundsmæssigt subjekt, må den individuelle selvbiografiske fortælling ses som udtrykkende mere end forhold, der kun gælder for dette menneske. Det enkelte menneske giver sine oplevelser og erfaringer sin psyko-biografiske favning, men det unikke individuelle er også altid udtryk for det samfundsmæssige.

Hvor Hollway bygger sin forståelse af det psykiske overvejende på kleiniansk psykodynamisk teori, trækker Chodorow bredt på både tidlige og samtidige objekt-relationsteoretikere. Hun trækker således både på kleiniansk teori, på British Independent objekt-relations teori, med Winnicott som den væsentligste repræsentant, på Bollas, Loewald, Erikson, Ogden, m.fl. De nævnte teoretikere betragtes sædvanligvis ikke som fuldt ud kompatible, men Chodorow foretager en uortodoks læsning, hvor hun henter det, hun mener, hun kan bruge til at sammenstykke sin egen forståelse af personlige betydningsdannel-

ser uden eksplicit at tage stilling til de forskelle, der eksisterer teoretikerne imellem. Chodorows bog udgør på denne måde så at sige et psykoanalytisk bricolage. Det betyder for mig at se, at hun foretager en mere "up to date" læsning af psykoanalysen, hvor hun tager højde for nogle af de kritikpunkter, der har været rejst fra feministisk og poststrukturalistisk hold. Den tendens til essentialisme, som kan siges at ligge i Kleins forestillinger om medfødte aggressive drifter, skriver Chodorow sig for eksempel udenom via Ogden. Valget af Chodorow som hovedinspirationskilde i forhold til den psykodynamiske tænkning frem for Hollway skyldes netop sidstnævntes stærke kleinianske inspiration. Som Chodorow skriver, er nutidige kleinianere ikke konstruktivister og narrativister, og dette betyder, som jeg ser det, at en kleiniansk forståelse ikke er forenelig med mine øvrige teoretiske opfattelser. I "The Power of Feelings" er det derimod den konstruktivistiske opfattelse af betydningsdannelse, der er den bærende. Betydninger ses ikke som på forhånd givne af "drift" eller "natur", men altid som værende skabt i et relationelt samspil mellem subjekt og omverden.

Med sit fokus på relationen og skabelsen af betydning i relationen, mener jeg, Chodorows læsning af psykoanalysen præsenterer en referenceramme, der kan bringes i overensstemmelse med de øvrige teoretikere, jeg benytter – primært med Jette Fogs pointering af individet som relationelt. Divergenserne mellem Chodorow og Salling Olesens Lorenzer inspirerede psykoanalytiske opfattelse er større, men da jeg primært benytter Salling Olesens teoretiske indgang til at argumentere for individets samfundsmæssighed, mener jeg i forhold til min brug, at forskellene er af mindre betydning.

I forhold til narrative biografiske fortællinger ser jeg Chodorow som særlig relevant, netop fordi hun fremstiller psykoanalysen som en teori om personlig betydningsdannelse. Samtidig er et af bogens hovedærinder at sammenligne og trække paralleller mellem det, der foregår i den kliniske psykoanalytiske setting og det, der foregår i det etnografiske feltarbejde, og belyse, hvorledes de to fagområder gensidigt kan udvikle hinanden.

Hermed favner Chodorows teoretiseringer begge de typer empirisk materiale, jeg har produceret, og hun giver konkrete eksempler på, hvordan psykoanalytisk teori kan anvendes som forståelsesramme også udenfor et analytisk setting.

Psykoanalysen: en teori om personlig betydningsdannelse

I "The Power of Feelings" (Chodorow 1999) fører Chodorow to væsentlige diskussioner. Dels argumenterer hun for et overordnet teoretisk standpunkt som går på, at betydning (meaning), som vi oplever den, altid dannes både indefra og udefra. Dels forsøger hun at udvikle en teoretisk forståelse, der både anerkender individet som unikt og som samtidig kan hævde generelle påstande om psykisk liv og relationer mellem psyke og kultur. (Chodorow

1999:2) Hovedtesen er, at betydning altid er situeret både i en historisk-social og i en psykodynamisk-biografisk kontekst:

"Meaning is an inextricable mixture of the sociocultural and historically contextualized on the one hand and the personally psychodynamic and psychobiographically contextualized on the other." (Chodorow 1999:2).

Det, Chodorow hævder, er to forhold. Dels at personlig psykodynamisk betydning er lige så konstitutiv for betydning generelt, som kultur, sprog eller diskurs er det, dels at betydning skabt gennem følelser er centralt for menneskeligt liv (Ibid.:1999:5).

Hermed argumenterer hun imod standpunkter, der hævder, at subjektivitet, følelser og selv er dannet, determineret eller konstitueret alene gennem kultur og sprog. Den indre verden ikke kan forstås uden også gennem den ydre, men den er aldrig en direkte og given afspejling af den ydre.

"Specific cultural patterns are always given an individual cast. ... People create a cultural subjectivity, consciously and unconsciously, ..." (Ibid.:225-26).

Socio-kulturelle identiteter er ikke sekundære bevidste "tillæg" til mere fundamentale psykiske strukturer. De er indlejret i identiteten, personaliseret gennem identifikationer med forældrene, sammenknyttede med affekter som glæde, skam, skyld og frygt. Det vil sige at de bygger den personlige betydning ind i kulturelle kategorier. Den individuelle biografi bliver interessant, idet den kan vise medieringer mellem det personligt unikke og det samfundsmæssigt-kulturelle.

Overføringsbegrebet

"There is neither such a thing as reality nor a real relationship, without transference." (Chodorow 1999:13).

Idet Chodorow hævder, at følelser er konstituerende for alt menneskeligt liv, bliver overføringsbegrebet centralt. Overføring indgår i ethvert forhold til omverdenen. Psykoanalysen udgør, skriver Chodorow, en teori om hvordan vi skaber personlig betydning gennem hvad hun kalder følelsernes magt. "Følelser" omfatter her "følelsesbaserede historier" – ubevidste fantasier, der konstituerer vores ubevidste indre liv og motiverer vores forsøg på at ændre dette indre liv for at reducere angst og andre skræmmende affekter eller placere disse ubehagelige affekter udenfor selvet. Den personlige betydningsskabende proces inkluderer overføring, og indeholdt heri, projektion og introjektion.

Begrebet overføring beskriver den antagelse, at vores indre psykiske realitet er med til at skabe, forme og give betydning til de intersubjektive, sociale og kulturelle verdener, vi bebor. Psykoanalytiske undersøgelser peger på, at mennesker, for at opnå en følelse af et meningsfuldt liv og for at håndtere truende bevidste og ubevidste affekter, er motiveret til at tolke ydre oplevelser på måder der har resonans med indre oplevelser, optagetheder, fantasier og fornemmelser af selv-anden relationer.

"In transference, we personally endow, animate, and tint, emotionally and through fantasy, the cultural, linguistic, interpersonal, cognitive, and embodied world we experience. (...) 'Our external world evokes unconscious elements of the self as object relation, and...our experience of reality is therefore influenced by those unconscious associations elicited by environmental conditions.'" (Bollas 1987,48, citeret fra Chodorow 1999:14)

Der er tre karakteristika ved psykisk liv, er som væsentlige når man betragter det gennem overføringsbegrebet.

For det første **at vi umiddelbart fra begyndelsen af vores liv lever i en intersubjektiv verden** - både intrasubjektivt objekt-relational og interpersonelt intersubjektiv. Begreberne implicerer tilstedeværelsen af en "anden" i forhold til det selv, der overfører. Den anden behøver ikke nødvendigvis være en reel anden person, men som minimum må der eksistere en "selv-anden" psyke, dvs. der må være indre objekter det er muligt at projicere i forhold til eller introjicere fra. Her skriver Chodorow sig ind i en objekt-relational metapsykologi. Begreberne implicerer også, at følelser altid er lokaliseret i et selv-anden område (self-other field), også selvom dette område er udelukkende intrapsykisk (Ibid.:1999:19)

Anerkendelse af og teoretisering over overføring og modoverføring, mener Chodorow, bringer os videre en forståelse af den fortløbende interpersonelle dannelse af betydning både indenfor analysen og i livet som sådan. Hun trækker paralleller mellem sin forståelse og Winnicotts konceptualisering af den analytiske situation som "potential space" (Winnicott 1971) – et begreb der genfindes i Ogdens "analytic third" (Ogden 1994).

Det andet karakteristika ved psykisk liv som begrebet overføring implicerer er, **at psykiske processer foregår i en evigt, fortløbende proces**. Overføring, skriver Chodorow, er det begreb der bedst sætter os i stand til at bevæge os hinsides psykisk eller kulturel determinisme og opretholde en anerkendelse af psykiske processers fortløbende evigt-skiftende natur. Når nutidige psykoanalytikere taler om overføring, tales der ifølge Chodorow ikke bare om "nye udgaver" af tidligere relationelle forhold, men også om skabelse af nye relationer (Jævnfør Ogden 1994).

Samtidige amerikanske analytikere argumenterer for at overføringsmodoverføring er en proces, der skabes gensidigt af analytiker og analysand. Begge trækker på gængs brug af sprog og kultur, og begge har overlappende repertoarer af metaforer, kulturelle forestillinger, historier og talemåder, der bidrager til at konstruere konversationen. Begge har også livslangt skabt selv og andre gennem følelses- og angst ladede projektive og introjektive konstruktioner, der bidrager til at skabe den emotionelle kvalitet af deres interaktioner. Men selve interaktionen, den overgangsproces der skabes i det potentielle rum, opstår i den intrapsyke process' og den interpersonelle interaktions her og nu. Ingen af disse processer er en gang for alle bundet til spædbarnsalder eller barndom. Gennem denne opfattelse flyttes forståelsen af

overføring som en proces, der drejer sig om, hvordan følelser og oplevelser fra fortiden giver betydning til og former nutiden, til en opfattelse af overføring som en proces, der drejer sig om, hvordan ubevidste følelser og fantasier former, konstituerer og delvist giver mening til bevidste følelser og oplevelser.

Det tredje, og måske vigtigste, karakteristika ved psykisk liv er, **at overføring er universel**. Det som Freud opdagede i det analytiske møde, foregår hver gang følelser og fantasier giver personer og situationer betydning. Projektioner og introjektioner giver liv og personlig betydning til en verden, der i sig selv er betydningsløs. Via projektioner investeres den ydre verden emotionelt, hvilket muliggør en subjektiv oplevelse af den. Dette betyder ikke, at den ydre verden er en projektion uden objektiv realitet. Verden eksisterer, men det er os mennesker, der tilskriver den betydning.

Hermed fremsættes to helt centrale antagelser: Dels at overføring er allestedsnærværende, idet overføring er måden, hvorpå vi giver personer og oplevelser betydning, dels at overføring er psykologisk nødvendig: uden overføring ville vores indre liv, vores relationer til andre, selv vores oplevelser af den ydre verden være tomme og livløse.

Overføring kan derfor ikke ses som en forhindring eller som en ”modstand”, hverken i det terapeutiske forløb eller i mødet mellem forsker og udforsket i kvalitativ forskning. Som Chodorow bruger begrebet viser det derimod, at emotioner altid er sammenvævede med kognition, perception, sprog, interaktion og med oplevelsen af social, fysisk og kulturel realitet (Chodorow 1999:27). Emotioner står ikke i modsætning til kognitiv forståelse men er et uadskilleligt element, når vi skaber betydninger. Gennem overføringer skaber vi fælles betydninger; overføringer kan således siges at være en vej til forståelse af den anden.

Denne forståelse af overføringer er central i forhold til mine analyser af empirien. Det er denne forståelse, der kan danne belæg for, at de følelser, jeg registrerer hos mig selv i forbindelse med observationerne, kan sige noget væsentligt om det, der foregår mellem hjælpelev og borger i de beskrevne situationer. Følelser alene er naturligvis ikke, som Fog også påpeger, vejen til forståelse, men de udgør - i reflekteret og analyseret form – et element i vejen til forståelse (Fog 1998).

Fortidens rolle i Chodorows psykodynamiske tænkning

Relationen mellem fortid og nutid udgør en udfordring for alle, der arbejder med psykoanalytisk tænkning. Chodorow taler for en psykodynamisk opfattelse, der ikke hævder at fortiden determinerer nutiden, men at både fortiden og forståelsen af den også skabes bevidst og ubevidst i et her og nu – i alle de interaktioner, vi indgår i i løbet af vores liv. Med en sådan forståelse mener jeg ikke, man afskærer sig fra at sige, at tidligere oplevede relationer farver en

persons nutid, samtidig med at jeg holder fast i, at det er personens konstruktion af fortidens betydning her og nu, der er fokus for opmærksomheden.

Psykoanalytikere har traditionelt henholdt sig til den ene eller anden udviklingspsykologiske teori om barndommens indflydelse på psyken gennem livet. Tidligere har det været almindeligt, at betragte fortiden som en objektiv sandhed, som et fundament, der eksisterede for at blive opdaget, snarere end som en opfattelse der blev dannet (Chodorow 1999:35). Denne opfattelse har ændret sig i takt med den fornyede forståelse af overføringen.

Der er afgørende forskel på det man kan kalde ”den subjektive fortid” og ”den objektive fortid”, den oplevede og den ikke-oplevede, men generelt beskrevne, fortid, skriver Chodorow. Den subjektive fortid er karakteriseret ved personens ubevidste og bevidste følelser, erindringer og fortolkninger af sin fortid; den objektive fortid er det, der karakteriseres gennem udviklingsteoriene. Den videnskabelige iagttagelse kan beskrive generelt forekommende funktioner og sammenhænge, men disse er ikke nødvendigvis subjektiv meningsfulde eller erfarede for personen.

Forstår man en persons betydningstilskrivelser udelukkende i relation til udviklingsteorier, får den subjektive, fortolkende tilgang til fortiden sekundær betydning i forhold til den objektive videnskabelige iagttagers vurdering. Den forståelse Chodorow taler for, hævder derimod at både fortiden og forståelsen af den også skabes bevidst og ubevidst i et her og nu. Herved flyttes opmærksomheden fra fortiden til det nu, hvori betydningen skabes. En deterministisk opfattelse af fortiden erstattes således af en mere konstruktivistisk.

En sådan fortolkende tilgang til psyken er potentielt i konflikt, epistemologisk og empirisk, med en opfattelse, der ser psykiske udtryk og processer i nutiden som repræsentanter for uløste konflikter og strukturer etableret i fortiden.

Udviklingsteorier i overensstemmelse med den opfattelse, Chodorow taler for, må situere udvikling i et indre og ydre relationelt matrix. De behøver ikke fortælle, hvad der er determinerende for psykisk indhold og funktion, som fx den klassiske psyko-sexuelle model, den strukturelle ego-psykologiske model, eller visse versioner af Kleins model gør det. Tværtimod må de beskrive, hvordan mennesker fungerer gennem hele livet og må dokumentere processer, hvor ubevidst fantasi og følelsesmæssig betydning skabes og udvikles. Loewald, Winnicott og nutidige spædbarnsforskere, som fx Daniel Stern, falder ifølge Chodorow ind under disse præmisser.

Loewald mener fx, at drifter konstitueres gennem udviklingen. Han ser, skriver Chodorow, ikke drifterne som givne, men antager at den opvoksende person former det, der kommer til at blive hendes drifter, hendes karakteristiske oplevelser og påkaldelser af aggression og libido. Barnets emotionelt la-

dede interpersonelle oplevelser influerer på denne skabelse. Den psykoanalytiske psykologis primære kendsgerning bliver således objektrelationer. Winnicott går et skridt videre i retning af at skabe en udviklingsteori, der favner ”her og nu” og ”der og dengang”. Winnicott tager udgangspunkt i en to-persons, mor-baby interaktion. I sin teoretisering over dette relationelle to-persons rum, ser han et relationelt rum, hvor den personlige betydning ikke kan skabes uden den aktuelle tilstedeværelse af den anden, og hvor betydningen både opstår indefra hos personerne og er givne udefra. Winnicotts ”transitional space” karakteriserer en verden af paradoksal, situeret betydning, hvor objektet, (personen eller oplevelsen) er objektivt sanset og subjektivt opfattet, og betydningen heraf forhandlet mellem to personer. Fælles for de nævnte teoretikere er et fokus på etableringen af psykiske processer i barndommen, der muliggør overføringsprocesser gennem hele livet, snarere end en opståen af en struktureret psyke, der forudbestemmer senere overføringer.

Når jeg tilslutter mig en sådan tænkning får det betydning både i forhold til den måde henholdsvis interviews og observationer er (med-)konstrueret på og i forhold til analyserne af de to typer empirisk materiale. I forhold til interviewet er det for det første umuligt at antage, at det skulle være muligt at etablere en interviewsituation, hvori interviewer og interviewperson må derfor tages i betragtning ved analysen af interviewet, med henblik på at forstå det i relation til interviewpersonens betydningsdannelser. Samtidig medfører Chodorows udlægning af psykoanalysen, at det ikke er muligt at slutte fra nutidige overføringsmønstre og betydningsdannelser til en objektiv fortid.

Tilsvarende gælder det i forhold til observationerne, at observatørens både tanker, følelser og associationer må ses som potentielle kilder til information om det, der foregår i den relation, der iagttages – en relation som observatøren uværgeligt også er en del af. De betydningsdannelser, der kan fremanalyses i observationens her og nu situation, kan aldrig reduceres til hverken hidrørende fra en enkelt persons psyko-biografi eller til en enkelt persons fortid. De må altid ses i relation både til den her og nu kontekst de opstår i, herunder til den konkrete relation, som er en del af konteksten, og i relation til de livshistorisk skabte betydningsdannelser, der både er historisk-socialt og psykodynamisk og biografisk situerede.

3.6 Livshistorie som begreb

“Basically a life history approach is trying to understand the subjective perspective of learning and participation in education.”
(Salling Olesen 2000:14)

I projektet benytter jeg ”livshistorie” som teoretisk begreb og biografiske fortællinger som empirisk metode. I denne skelnen ligger en opmærksomhed på, at det empiriske materiale, der kan gøres til genstand for livshistoriske analyser ikke behøver at være biografiske interviews. I forståelsen af livshistoriebegrebet bygger jeg primært på Henning Salling Olesens teoretiske arbejder.⁹

Livshistorie udspringer af en kritisk teoretisk tradition og bruges som et begreb, der er i stand til at forene en samfundsmæssig, en psykodynamisk og en diskursiv forståelse af subjektet. På Institut for Uddannelsesforskning på RUC er begrebet udviklet i forbindelse med og orienteret mod uddannelsesforskning. Hvor hverken Nancy Chodorow eller Jette Fog særligt beskæftiger sig med uddannelse eller læreprocesser, lægger den livshistoriske tilgang således eksplicit op til forskning i læring, set fra den lærendes synsvinkel.

Henning Salling Olesen beskriver ”livshistorie” som et begreb der bygger bro mellem det individuelle livsforløb, samfundet i hvilket livsforløbet finder sted, og de diskurser livsforløbet forstås og fortælles gennem af subjektet (Salling Olesen 2002 a).

I forhold til uddannelsesforskning skriver Olesen:

”Det individuelle liv er interessant for dette forskningsområde i det omfang det formår at eksponere hvorledes det på eksemplarisk vis siger noget om den subjektive side af kultur, samfund og historie.”
(Salling Olesen 2002 a).

Salling Olesen fremhæver, at biografi- og livshistorieforskning kan åbne for nye måder at teoretisere og lave empiriske studier på, på tværs af opdelingen mellem humaniora og samfundsvidenskab (Salling Olesen 2002 b). Hermed kan den livshistoriske tilgang i sig selv ses som tværdisciplinær.

Forskningen indebærer en hermeneutisk tilgang til at forstå menneskelige handlinger og betydninger, en hermeneutisk tilgang til ”det sociale”. Den benytter sig af forskellige former for tekstbaseret fortolkning, og den rejser spørgsmål om teoretiseringen af subjektivitet.

Salling Olesen argumenterer for, at sociologien kan vinde ved en tværdisciplinær tilgang, hvor den trækker på bidrag fra kulturstudier, sprog og socialpsykologi. Selv ser jeg denne afhandling netop som et stykke tværvidenskabeligt arbejde. Med mit særlige forskningsfelt og en faglig baggrund indenfor humaniora, er det oplagt at de tankninger, jeg præsenterer, må gå på tværs af traditionelle fagopdelinger.

---

⁹ De refererede kilder præsenterer mange af de teoretiske antagelse og metodologiske ideer, der ligger bag Livshistorieprojektet på Institut for Uddannelsesforskning, RUC. Under mit ph.d. forløb har jeg været tilknyttet dette projekt.

I forhold til sociologien er det først og fremmest nødvendigt at bevæge sig væk fra en mikro-niveau sociologi, mener Salling Olesen. Udfordringen er at teoretisere "social realitet" i en subjektiv kontekst. Herved opløses i Salling Olesens forståelse adskillelsen mellem niveauerne mikro, meso og makro, mens en forståelse af alle niveauer bringes i spil i tolkningen af det givne empiriske materiale.

Begrebet "Livshistorie" indeholder, men dækker også mere end begreberne livsløb og biografi. "Biografi" refererer til menneskers konstruktion af forståelser af deres eget liv, indenfor biografiforskningen i form af produktion af biografiske fortællinger gennem interviews. Sociologen og biografiforskeren Peter Alheit taler om menneskers "biograficitet"; evnen til på baggrund af objektive samfundsmæssige strukturer og på trods af udefrakommende styrende forhold, at skabe biografiske fortællinger, hvori vi gør os til handlende agenter i vores egne liv. Indenfor de strukturelt satte ramme har vi ikke enhver tænkelig mulighed for fortolkning, men stadigvæk betydelige muligheder for at omfortolke de sammenhænge, vi er henvist til at leve i (Alheit 1995.) At fortælle sin biografi er således også en aktiv selv- eller identitetsskabende proces.

Begrebet livsløb kan siges at dække individets faktuelle livsforløb, som kan belyses med traditionelle samfundsvidenskabelige metoder, statistisk og kvantificerbart. Statistisk betragtet er individets livsløb stærkt influeret af familie- og social baggrund, uddannelse, køn og etnicitet (Weber 1999a.) I livsløbet indgår "faser" eller perioder, som indeholder bestemte opgaver for individet, der kan ses som både psykodynamisk og samfundsmæssigt-historisk konstitueret. En sådan viden om generelle mønstre i livsløb er på ingen måde irrelevant, men den fanger ikke den subjektive dimension, den subjektive betydning af de objektive forhold, skriver Weber (ibid.) Denne skelnen kan i nogen grad siges at svare til den, Chodorow trækker mellem objektiv og subjektiv fortid.

Som konsekvens af de teoretiske inspirationer ses subjektivitet i en kritisk teoretisk tænkning som en historisk variabel:

"Subjectivity in late modern life is itself a product of a modernized childhood and includes the experience of modernization, the subject is dialectically embedded in a social history. We rather see subjectivity as produced through individual life history, integrating the contradictions of social life, but also a capacity for a self regulated reconciliation or mediation between desires and social reality."

(Salling Olesen 2000:8)

I denne forstand ses subjektivitet som produceret via en indre relation til de ydre historiske, samfundsmæssige forhold.

Kritisk teori fokuserer på socialisation, idet det er i socialisationen den basale dannelse af menneskelig subjektivitet foregår (Salling Olesen 2000:7) Ved at sammentænke de teoretiske baggrunde fra marxisme og psykoanalyse, fremhæves den menneskelige subjektivitet som dynamisk socialt og historisk pro-

duceret. Subjektivitetens dannelse er i sig selv en livslang proces, og den er ikke udelukkende individuel, skriver Olesen.

Subjektet ses som konstitueret gennem sin interaktion med konkrete betydningsfulde andre¹⁰, som er bærere af samfundets og deres sociale gruppes historie og normer. Samtidig har subjektet en kapacitet til at forstå, mediere og ændre sin egen historie og betingelser. Den konkrete fortalte biografi er i denne forstand på en gang unik individuel, og kulturel/social. Hver enkelt social- og sundhedshjælper elevs fortælling udtrykker således både noget om hende som unikt subjekt og noget om det samfund og den kultur, hun er en del af.

Den psykodynamiske ramme peger på, at kultur ikke bare eksisterer i form af sociale betydninger og symboler, men også som psykiske komponenter i individuel subjektivitet. Med en psykodynamisk ramme antages ikke en psykologisk determinisme, hvor subjektiviteten en gang for alle er dannet i barndommen. Denne forståelse er overensstemmende hos Salling Olesen, Chodorow og Fog, som jeg vender tilbage til i følgende afsnit. Salling Olesen bygger i sin forståelse på traditionen fra Oskar Negt, der snarere lægger vægt på, hvordan følelsesmæssige og kognitive kapaciteter opbygges gennem hele livet.

Et væsentligt begreb i denne sammenhæng er erfaringsbegrebet. Erfaringsbegrebet, der stammer fra Adorno og Negt, refererer, skriver Salling Olesen, til en subjekt-objekt dialektik i Hegels betydning, hvor bevidsthed på en gang forudsættes og produceres i den sociale praksis. I fht. uddannelse referer begrebet til – og kontekstualiserer – potentialerne for erfaring i hverdagslivet, den livshistoriske dimension i erfaringsdannelse og til objektivering af kollektiv kulturel erfaring i form af viden.

Tidligere erfaring danner forudsætningerne for fremtidige, men bevidstheden er også indlejret i nutidig social praksis, herunder i lønarbejdet (Weber 1999b). Den sociale praksis indeholder betydninger for de erfarende subjekter, følelser, der er forbundet med situationen, og perception af en selv og situationen (Ibid.:9)

Det er vigtigt som en nøgle til fortolkningen af observationerne. Når hjælper-eleven frygter den gamle mand, hun skal hjælpe, kan det ikke udelukkende forstås ud fra hendes livshistorie, men må også forstås ud fra den situation, hun og manden faktisk indgår i. Ligeledes kan min forståelse af hende ikke udelukkende forstås ud fra min livshistorie, men må også ses i relation til den konkrete situation. (Jævnfør Chodorows pointering af betydning som skabt også i den nutidige setting.)

---

¹⁰ Denne opfattelse er fuldt i overensstemmelse med spædbarnsforskeren Daniel Sterns empiriske arbejder. (Se Stern 1991).

Hverdagslivets praksisser og erfaringer ses i Salling Olesens optik som en del af den subjektive livshistorie. Den samme realitet og den samme viden kan have helt forskellige betydninger for forskellige mennesker, på baggrund af livshistorien. Betydninger er indlejret i erfaringer, der ikke nødvendigvis er tilgængelige for bevidst bearbejdning, men som ikke desto mindre er aktive i mødet med omverdenen. Hermed opereres med en forestilling om betydninger, der er ikke-symboliserbare, men alligevel medvirkende til at forme subjektets møde med omverdenen. (En lignende opfattelse findes hos Jette Fog, der ikke taler om fortrængning, men om at erindringer kan være gjort fremmede for personen og dermed ”glemt”. Se afsnit 3.8.)

Salling Olesen antager således et subjekt, der forholder sig til en objektiv virkelighed. Men den teoretiske måde at forstå det på, som han tilslutter sig, har taget afstand fra en naturalistisk opfattelse uden at bevæge sig over i en relativistisk. Salling Olesen henviser i denne sammenhæng til Adorno, der i sin positivismekritik hævder at kritisk teoris pointe er at rekonfigurere den sociale realitet i dens historiske og subjektive kontekst. Dette indebærer at forstå den dynamisk, som foranderlig og foranderbar frem for som statisk (Salling Olesen 2002:12).

Forholdet mellem kulturel og historisk, objektiveret viden og den subjektive tilegnelse og betydning af den er dobbelt, siger Salling Olesen (Ibid.:11) På den ene side producerer livshistorien symboler, betydninger og sprog gennem socialisationsprocessen og de modsigelser, der er i den - en livshistorie hvori individet altid er følelsesmæssigt og relationelt involveret. Betydningen af sprog, symboler, kommunikation mm. er altid livshistorisk farvet. På den anden side viser sociale strukturer og relationer sig kun gennem fortolkning på et intersubjektivt og kulturelt niveau. Viden som en social konstruktion er altid tilegnet og rekonstrueret gennem sprog og symboler dannet i socialisationen af de involverede.

Som et forbindelsesled mellem den individuelle subjektivitet og kultur og sprog henviser Salling Olesen til Lorenzers materialistiske socialisationsteori (Lorenzer 1972) Lorenzer antager, at samspillet mellem barnets biologiske behov og den sociale interaktion, der foregår omkring dem gradvist generer den individuelle subjektivitet. Så vidt jeg ved, ekspliciterer Lorenzer ikke hvori disse behov består, men han tager udgangspunkt i en traditionel freudiansk udviklingsforståelse, hvorved han adskiller sig fra Chodorow.

Det væsentlige er, at Lorenzer antager medfødte behov – men at disse er formbare. Og at det er i mødet mellem disse behov og i første omgang moderens reaktioner herpå, at barnets subjektivitet genereres. Moderens reaktioner – de primære plejepersoners reaktioner i det hele taget – ser Lorenzer som livshistorisk/socialisationsmæssigt formede.

I mor-barn dyaden dannes således de første interaktionsmønstre. Via separationen og interaktionen med den fysiske og sociale realitet opbygger barnet

sin subjektivitet. Modsætninger i den samfundsmæssige struktur og kulturelle måder at repræsentere dem på, bygges, hævder Lorenzer, ind i en systematisk modsætningsfuld, men individuel subjektivitet (Ibid.: 11-12).

Denne forståelse danner i nogen grad parallel til de teorier Daniel Stern har udviklet på baggrund af empirisk spædbarnsforskning, dog uden den materialistiske baggrundsforståelse. Også Stern påpger, at det er via relationen at barnet bliver ”individ”. Stern vender jeg tilbage til i afsnittet om sprog og erindring, idet Jette Fog bygger sin forståelse af erindringen bl.a. på Stern. Jeg har prioriteret ikke at gå ind i Lorenzers teori, men primært at benytte dele af den som formidlet gennem for eksempel Sallings Olesens skrifter. Fx benytter jeg Lorenzers begreb om scenisk forståelse – et begreb, jeg har fundet meget produktivt i forhold til observationsanalyserne.

At samfundsmæssige strukturer og modsætninger indbygges i subjektiviteten, mener jeg der kan findes tydelige belæg for i min empiri, men samtidig kan dette forhold kun forstås hvis man ikke ser det meget direkte og konkret. Mennesker tilhører forskellige sociale miljøer, der selvfølgelig står i indbyrdes forhold, og til disse miljøer ”hører” bestemte former for socialisation: forskellige normer og idealer, der er habituelt indlejret. Men disse normer, værdier og modsætninger tilegnes altid subjektivt. Den måde opvækstmiljøet modtager barnet på, der er socialt og historisk specifik, medieres gennem barnets subjektivitet. Dette er, som jeg forstår Nancy Chodorow, hvad hun mener med at betydning altid er dannet både ”indefra” og ”udefra”.

Jeg benytter som sagt dele af Lorenzers teori men har primært søgt til andre retninger indenfor psykoanalysen. Især har jeg især fundet inspiration i British Independent objektrelations-teorien, repræsenteret ved Donald Winnicott, og i nogle af denne traditions mere eller mindre direkte arvtagere som Nancy Chodorow og Thomas Ogden.

Dette skyldtes bl.a. en interesse for en nærmere forståelse af jeg-du forholdet. Relationen forekom at være central på flere niveauer i mit projekt: Hjælper-eleven og borgeren indgik i relationer, som jeg observerede – og på forskellig vis selv indgik i, jeg indgik i relationer med de kvinder, jeg interviewede, og det, kvinderne fortalte mig om i interviewene, drejede sig ofte om relationer.

Via en interesse for Jette Fogs arbejder omkring det kvalitative forskningsinterview, nåede jeg frem til hendes teoretiske overvejelser omkring subjekt-objekt-forholdet, omkring menneskets relationalitet, og mere specifikt omkring erindring og livshistorisk fortælling. Her fandt jeg en teoretisering, der var særligt anvendelig i forhold til at forstå det interpersonelle niveau, som både interviews og observationer foregik på, og jeg fandt begreber, der havde en direkte forklaringsværdi i forhold til interviewanalyserne.

3.7 Relationen som grundlæggende enhed

"My very individuality is defined in a set of relations. This is my basic reality".
(Noddings 1984:51.)

Afhandlingens tredje teoretiske dimension har jeg kaldt "Relationen som grundlæggende enhed". Dimensionen lægger sig i forlængelse af den objektrelationssteoretiske forståelse jeg allerede har fremskrevet, men pointerer yderligere hvorfor jeg antager en streng adskillelse mellem subjekt og objekt for meningsløs. Dimensionen kan ses som et argument imod opfattelser, der hævder, at det at ønske at indgå i relationer skulle udtrykke noget patologisk og dermed som en kommentar til debatten om "hjælpeløse" professionelle hjælpere (Schmidbauer 1986, Bader 1993).

Norbert Elias kritiserer på et filosofisk og sociologisk grundlag nutidens forestillinger om mennesket som isoleret "subjekt" med en indre verden adskilt fra den ydre og dermed også fra andre mennesker. Den klassiske filosofi har fortrængt det, alle ved i praksis, at den indre verden aldrig er afsondret fra den ydre, men at mennesket lever af og gennem den ydre, skriver Elias. Mennesket ses som en isoleret monade, et forseglede jeg som meningens subjekt i traditionel filosofisk forstand (Elias 1982:77) Men kategorien mening bliver uforståelig, hvis den udelukkende relateres til et enkelt menneske. "Mening" er en social kategori (Ibid.:75). I deres samkvem får de tegn, mennesker giver hinanden mening, og det enkelte subjekts betydningsdannelser kan derfor aldrig ses isoleret.

I min forståelse af relationen som grundlæggende enhed støtter jeg mig primært til Jette Fog, men Winnicotts tænkning, som Fog også refererer til, udgør en bagvedliggende forståelse. Her ud over har jeg fundet Thomas Ogdens videreudviklinger af Winnicotts forståelser meget inspirerende.

Fog beskæftiger sig med erfaringers indlejring i sociale interaktioner, men ikke som Salling Olesen og den kritisk teoretiske tradition, han er eksponent for, eksplicit med det samfundsmæssige betraget som strukturer eller magt- og dominansforhold. Fog bruger psykoanalytiske begreber men har, som hun udtrykker det, andre forudsætninger for sin måde at arbejde og tænke på (Fog 1998:162). De forudsætninger er dels en eksistenspsykologisk orientering, primært inspireret af Yalom, og en stærk vægtning af det, Balint (1994) kalder en "to-personers psykologi".

Med "to-personers psykologi" menes, at relationen ses som bærende i menneskesynet. Fog skriver:

"Relationen er den grundlæggende enhed, og jeg ser, ..., "individet" som en enhed, der vikler sig ud af forholdet." (Fog 1998:212). "Det grundvilkår, vi eksisterer på, er et individuelt udviklet liv i forbundet sameksistens med andre individer, ..." (Ibid.:91).

Fog orienterer sig overvejende mod et mikro-niveau, hvor det er den konkrete relation mellem to mennesker, der er i centrum. Herved mener jeg hun supplerer både Salling Olesens og Nancy Chodorows teoretiske positioner. For alle tre teoretikers vedkommende er der tale om, at deres positioner er grundet i empirisk arbejde med mennesker. Alligevel vil jeg mene, at de tre teoretikere, jeg har valgt som rammesættende, vil noget forskelligt med deres arbejder. De refererer til forskellige typer empirisk materiale, og har forskellige fokuspunkter.

Som jeg læser dem, ønsker Salling Olesen først og fremmest at sige noget om subjektets samfundsmæssighed, og dermed om samfundet; om udviklinger, modsætninger og dynamikker, der erfares og udlevs subjektivt. Chodorow ønsker, at præsentere en nyfortolkning af psykoanalysen – en fortolkning der tager højde for kulturelle og historiske forandringer og dermed indarbejder dele af den kritik, der fra feministisk og poststrukturalistisk hold har været rettet mod psykoanalysen. Jette Fog ønsker at udforske relationen og dens forrang i forhold til ”individet” forstået som en lukket, afgrænset enhed.

Fælles for de tre teoretikere er en grundlæggende accept af mennesket som et socialt og samfundsmæssigt væsen, og en opfattelse af kognitive og psykodynamiske processer som sammenvævede. Herved bliver de tre positioner ligeledes fælles om en grundlæggende kritik af traditionel, positivistisk videnskabsforståelse, hvori individ og samfund ses som adskilte, og hvor ”det objektive” ses som uforeneligt med ”det subjektive”.

Alle tre positioner har som sagt blik for uadskilleligheden af subjektet og de relationer, den kultur og det samfund, hun eller han lever i. Det, jeg særligt henter hos Fog, er dels hendes insisteren på relationens betydningsfuldhed, som er centralt for hele det menneskesyn hun repræsenterer. Dels er det forståelser og begreber, som jeg har fundet dækkende i forhold til centrale temaer i de livshistoriske interviews.¹¹ Dette er forståelser og begreber som Fog udvikler dels i ”Saglig medmenneskelighed” (1998), dels i ”Med samtalen som udgangspunkt” (1991). I ”Saglig medmenneskelighed” beskæftiger Fog sig med psykoterapien og den psykoterapeutiske samtale, mens ”Med samtalen som udgangspunkt” er en indføring i en forståelse af samtalen som udgangspunkt for kvalitativ forskning. Fog præsenterer en fælles videnskabsteoretisk forståelse af de to typer samtale, der gør det muligt at trække visse paralleller mellem den kliniske samtale og forsknings samtalen. I det følgende refererer jeg til Fogs overvejelser over forholdet forsker-interviewperson, frem for på forholdet terapeut-klient, når det er muligt, for på denne måde at knytte afsnittet tættere til min empiri.

Fog kalder den menneskeforståelse, hun præsenterer for en ”antropologisk-psykologisk betragtningsmåde” (Fog 1991:141) Hun ser individet som enestå-

---

¹¹ Jeg vender tilbage til disse forståelser i kapitlet om sprog og erindring.

ende, men ikke som et isoleret univers. Personen er altid en ”person-i-sammenhæng” og den enkeltes ”lille” livshistorie foregår altid i den store verdens historie (ibid.:143) Derfor begriber forskeren også mere overordnede og almene betydningsstrukturer og logikker, når hun undersøger den personlige betydning, der strukturerer personens handlinger, tanker og følelser, og deres indbyrdes sammenhæng.

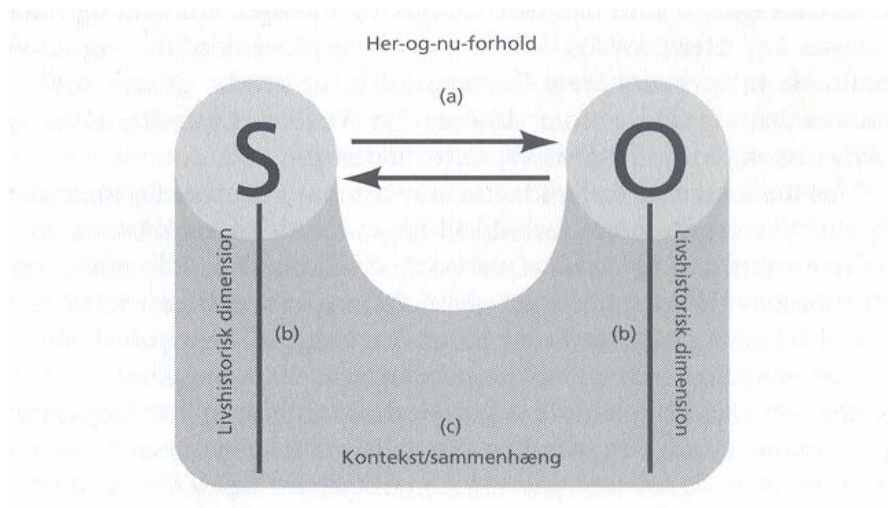
For at illustrere det menneskesyn, der ligger til grund for hendes opfattelse af det kvalitative interview, opstiller Fog to modeller. Modellerne viser to forskellige grundopfattelser, hvad angår forholdet mellem individ og omverden. Man kan enten forstå individ og omverden som to fritsvævende, af hinanden uafhængige størrelser, der godt nok kan siges at indvirke på hinanden, men som ikke står i et indre forhold til hinanden. I denne opfattelse ses individet som uafhængigt af tid og rum, uden historisk dimension. Positivismens menneskesyn ligger indenfor denne opfattelse.

Med en sådan opfattelse har det indre, subjektive liv ikke nødvendigvis nogen forbindelse til det ydre, det mere generelle, men kan ses som noget ”privat”, som noget der ikke kommer det generelle, fælles ved. Derfor kan man i denne opfattelse kritisere udsagn fra enkeltindivider som ”subjektive” i betydningen subjektivistiske, hvormed man mener, de kun siger noget om netop den enkelte person og ikke noget om omverdenen eller virkeligheden som sådan.

Her overfor opstiller Fog en model for forholdet mellem individ og omverden hvor de godt nok er adskilte, men samtidigt forbundne. Individ og omverden/andre individer er ikke isolerede fra hinanden og har ikke et uafhængigt forhold til hinanden.

Subjekt-siden og objekt-siden i figuren er vokset ud af en fælles materialitet, fælles biologiske vilkår og mere eller mindre fælles kulturel sammenhæng. Hver har gennemgået sin specifikke personlige udvikling - og er derfor unikke – men de er det kun på grund af og på baggrund af den kontekst og sammenhæng, de er udviklet ud af.

Det Fog kalder ”her-og-nu-forholdet” aftegnet i (a)-aksen, som konkret kan være interviewsamtalen eller den terapeutiske samtale, angiver det, de to parter kalder frem i hinanden i den aktuelle situation. I denne gensidighed kan de psykoanalytiske overføringsbegreber begribes.

Model 1: Sammenhængen mellem subjekt og objekt. (Ibid.:146.)

Konteksten/sammenhængen, markeret med (c), indebærer alment menneskelige vilkår. Mennesket fødes ind i en verden der består af natur, af andre mennesker og af ting, der har fælles delte betydninger. Vi fødes også ind i en verden af sprog, hvor betydninger artikuleres gennem sprog og hvor barnet indføres i sprogets rytme og samtalens gensidighed, allerede før det forstår betydningen af de enkelte ord. Men både natur, ting og mennesker får også en særlig personlig betydning gennem hvert enkelt menneskes opvækst, afhængig af de konkrete oplevelser, barnet får med dem.

Den sociale kontekst, vi fødes ind i, eksisterer som betydninger, bundet og indlejret i menneskelige og materielle relationer. Konteksten danner den fælles grund, mennesker vokser ud af, og danner baggrund for den individuelle psykiske strukturering, en person er.

For fordi vi er født ind i og udviklet som individuelle personer af en fælles grund, med alle de konkrete kulturelle og sociale forskelligheder, der eksisterer, indeholder en samtale både fælles betydninger og personlige betydninger. Det, som det kvalitative forskningsinterview især kan fange, skriver Fog, er ”dels de almene betydninger omverdenen har, dels den personlige betydning eller mening, den har for personen, og endelig forholdet mellem de personlige og de almene betydninger.” (ibid.: 154-55).

For at tydeliggøre sin position etablerer Fog en skelnen mellem begrebsparene ”subjektiv-objektiv” på den ene side og ”subjektivistisk-objektivistisk” på den anden. Dette for at undersøge, hvad der ligger i den kritik, der ofte rejses mod kvalitative metoder, at de ”ikke er objektive”. Diskussionen handler mere overordnet om, hvad der tæller som viden og som legitime måder at

generere viden på. Det spørgsmål, der ligger bag diskussionen, drejer sig om forholdet mellem forskeren og forskningens genstand, det vil sige om forholdet mellem erkenderen og det udsnit af virkeligheden, der skal udforskes og erkendes. (Jævnfør Kincheloe afsnit 3.1).

Ud fra positivismens individbegreb, hvor subjekt og objekt ses som isoleret fra hinanden, må der nødvendigvis være et tilfældigt forhold mellem det subjekt, der erkender, og den objektive verden, hun forholder sig til. De to er uforbundne. Denne opfattelse af ”principielt afsondrethed” mellem subjekt og objekt kalder Fog for ”subjektivistisk”, for hermed at friholde begrebet ”subjektiv” fra den negative klang, det ofte gives. Subjektivisme hænger sammen med objektivisme – forestillingen om at der eksisterer en objektiv verden uafhængig af det erkendende subjekt.

Objektivismen vil hævde, at det principielt er muligt – og at det er forskerens opgave - at spejle virkeligheden, fuldstændigt og ”som den er” (ibid.:164) Ifølge objektivismen kan virkeligheden anskues som en bog, der er mulig at læse mere eller mindre korrekt, skriver Fog. Det der kan være med til at gøre læsningen mindre korrekt er forskerens personlighed og engagement. Idealet som forsker er ikke at tage del i den virkelighed, der udforskes. Er forskeren involveret kommer den ”objektive” erkendelse i fare, erkendelsen bliver ”subjektiv” med alle de negative konnotationer, den positivistiske tankeretning har givet begrebet. ”Subjektiv” ses som lig med tilfældig, ikke-fornuftsåret. Subjektivitet udelukker i denne tankegang saglighed.

Subjektivismen indtager det modsatte synspunkt, og befinder sig dermed indenfor samme dikotomi. Stadig ses subjekt og objekt som uforbundne, men her gives subjektiviteten absolut forrang. Denne tankegang taler for, at forskeren i og med sine kategorier skaber virkeligheden, i den forstand at den før erkendelsesakten kun forefindes som amorf og kaotisk. Med sprog og kategorier strukturerer og konstruerer den menneskelige bevidsthed det, vi kalder virkelighed. Ethvert menneske kan dermed have sin egen virkelighed og sin egen sandhed. Centrale værdier er: frihed, privathed, unikhed og fortrøstning til den subjektive oplevelse (ibid.:167) Individet er ene-stående og afsondret og den personlige oplevelse bliver som sådan sidste og afgørende gyldighedsargument.

Det der forener de to modsatrettede syn på menneskets erkendelse af virkeligheden, er at subjekt-objekt-relationen netop går tabt som relation (ibid.:170)

Den logik, som både objektivisme og subjektivisme er udtryk for, er uholdbar, når det gælder forskning, der handler om mennesker. I interviewet – eller observationen – ikke kan unddrage os ”observationernes gensidighed”. Den udforskede observerer også forskeren, forsøger at forstå og fortolke hendes hensigter og motiver. En upersonlig måde at være til stede på i interviewsitu-

tionen er også en måde at være deltager på – og som Fog understreger, ikke den mest hensigtsmæssige. Dette betyder, som jeg ser det ikke, at intervieweren dermed ikke stadig kan være ”neutral” i betydningen uden bevidste intentioner om bestemte mål.

Ogden skriver tilsvarende om det analytiske setting, at analytikeren må kunne lytte uden hukommelse eller ønsker, (”without memory or desire” (Bion 1963 citeret fra Ogden 1994:3). Samtidig må han være rodfæstet i den historie, der har skabt ham, for at være i stand til at høre den tone, der er i den andens tale. Denne beskrivelse af det at lytte, tænker jeg, kan bruges som et billede på det, der ideelt set, må foregå i det livshistoriske interview. At man som interviewer er i stand til at lytte uden hukommelse: om de informationer man allerede har om de mennesker, man interviewer, om sine egne fordomme, og uden ønsker: om at interviewpersonen siger noget bestemt, svarer på det, man på forhånd tænkte var interessant eller bekræfter ens forhåndsantagelser.

Ud over adskiltheden som både vilkår og dyd, skriver Fog, har objektivismen og subjektivismen som tankeretninger det til fælles, at de ser forholdet mellem subjekt og objekt som et rent anskuelsesforhold. Det vil sige som et forhold, hvor de to positioner ikke har nogen praksis at forholde sig til eller forholde sig til hinanden i.

Men som mennesker fødes vi ind i en praksis og opretholder en praksis. Selvfølgelig kan vi diskutere – og have svært ved at nå til enighed om – hvordan virkeligheden tager sig ud, men at antage, at der overhovedet ikke findes en eller anden overensstemmelse mellem beskrivelsen og det beskrevne, gør enhver diskussion om sandhed eller gyldighed meningsløs, skriver Fog. Vi må forudsætte en eller anden fælles reference, også selv om vi ikke antager en én til én korrespondance mellem beskrivelsen og det beskrevne. Der er hverken tale om at verden eksisterer uafhængigt af den menneskelige erkendelse, eller om at den menneskelige erkendelsesevne eksisterer uafhængigt af den sammenhæng, hvori den er udviklet (ibid., s.174).

Diskussionen om subjektivitet og objektivitet bliver en anden i det øjeblik mennesket altid og principielt ses som et ”individ-i-sammenhæng”. Dette indebærer, ”at når menneskets helt individuelle følelser, tanker, handlinger og ytringer udfolder sig, så udfolder de sig altid på baggrund af både sammenhængens materialitet og af de kulturelle betydningssætninger, der er i sammenhængen i forvejen.” (ibid.:180). Med denne tænkning opløser Fog dikotomien mellem subjektiv og objektiv.

Det er et vilkår, skriver Fog, at vores sociale og kulturelle sammenhæng, det sprog, den virkelighedssans og den moralske sans, vi har tilegnet os og udviklet både begrænser os og giver os muligheder. Disse begrænsninger og muligheder er grundlag for vores sensitivitet, tænke- og skaberevner, dvs. for de evner vi bruger i den videnskabelige erkendelsesakt. Vores forståelse er altid

situeret, men vi kan så vidt mulig medtænke, hvad dette betyder for den erkendelse vi opnår.

Som for Davies og indeholdt i kritisk teoris trippelhermeneutik er selvrefleksion således også for Fog en forudsætning og et gyldighedskrav i fht. videnskabelse.

Det subjektive element spiller en rolle både under samtalen, i observationen og i analyseprocessen. Noget skal uddrages som figur og nogen skal gøre det. De valg, der skal foretages sker på virkelighedens grund. Det er en grund, forskeren har til fælles med sin omverden. I den forstand er de valg, man som forsker træffer, på en gang subjektive og bundet af den objektive virkelighed. Valgene kan være styret af tilfældigheder, men dette er i givet fald noget, der må kritiseres konkret i en undersøgelse - ikke et erkendelsesmæssigt problem.

Fog tænkning mener jeg gør det muligt at opretholde en forestilling om gyldig viden, der opnås via subjektiviteten. En viden der på en gang opfattes som konstrueret i situationen og indlejret i individuel fortid og fælles socialitet.

3.8 Sprog og erindring

Sproget som repræsentationssystem

Både interviewtekster og nedskrevne observationer udgør sprogligt materiale. Derfor her en kort redegørelse for afhandlingens sprogforståelse.

Ifølge Stuart Hall er det muligt at skelne mellem tre forskellige overordnede teorier om repræsentation: En refleksiv tilgang, en intentionel tilgang og en konstruktivistisk tilgang (Hall 1997:24-25). Sprogforståelsen i denne afhandling bygger på den konstruktivistiske tilgang. Ifølge denne opfattelse har sprog en social karakter. Hverken ”ting” i sig selv eller den individuelle sprogbruger kan fastlægge sprogets betydning. Ting har ikke i sig selv nogen fast betydning, men vi konstruerer deres betydning gennem repræsentationssystemer – begreber og tegn. Herved benægtes ikke, at der eksisterer en materiel verden, men det er de sociale aktører, der gennem deres repræsentationssystemer gør verden meningsfuld og kommunikerer meningsfuldt om den med hinanden.

Opfattelsen bygger på Saussures analyse af tegnet som bestående af to elementer en ”signifier og en ”signified” (Hall 1997:31). Tanken heri er, at et tegn består af en form (et skrevet ord, en materiel form) og den ide eller det begreb, formen vækker hos den person, der ser tegnet. En konsekvens af denne tænkning er, at tegn ikke nødvendigvis tolkes nøjagtig ens af alle mennesker, men at tegn kan vække forskellige tanker, følelser og reaktioner hos forskellige mennesker.

Indenfor sprogteorien skelnes således mellem ords denotation og ords konnotation. Denotation står for ordets leksikalske betydning, mens konnotation, refererer til kulturelle og historiske betydninger, der deles af en større gruppe mennesker i et samfund (Gradenwitz 1983; Hall 1997:38). Her ud over kan man tale om de personlige associationer et ord kan vække for den enkelte, associationer, der kan ses som psyko-biografisk dannede.

”Kultur” kan ses som måder at tolke og benytte tegn på, sådan som begrebet forstås indenfor semiotikken (Hall 1997: 36-39). I den forstand udgør diskurser særlige repræsentationssystemer, der udtrykker en bestemt måde at benytte tegn på, der svarer til en bestemt tolkning af verden. Som Foucault har påvist det, er diskurser – eller repræsentationssystemer - forbundet med magt. Denne indsigt er relevant i forhold til analysen af både interviews og observationer, som en opmærksomhed på hvordan oplevelser og erfaringer udtrykkes, og hvilke aspekter det måske ikke er muligt at udtrykke indenfor en bestemt diskurs.

Sproglige og ikke-sproglige erindringer

Når man beskæftiger sig med interview som empirisk materiale, er det relevant at gøre sig overvejelser over forholdet mellem sprog og erindringer.

Det, man hører i et interview, er primært de sprogligt formidlede erindringer, mens ”erindringer”, der viser sig kropsligt, er vanskeligere at opfange. Dette er muligvis et spørgsmål om øvelse, man kan muligvis som interviewer træne sig til at være opmærksom både på det, der bliver sagt, og det der bliver ”vist”. Omvendt er det i høj grad kropslig handlen, der fanges i observationer, handlemønstre, der kan siges at udgøre tegn på erindringer, eller viden, der ikke ekspliciteres sprogligt i situationen, måske end ikke kan sprogliggøres. Overvejelser af denne karakter, er relevante i forhold til analyserne – og de gør det nødvendigt at inddrage mere teoretiske overvejelser over, hvordan sprog og erindring formes.

Chodorow betoner sammenhængen mellem det emotionelle og det kognitive i sproget. Når man hævder at personlig betydning tager sit afsæt i omsorgsgiver-barn relationen (uden dermed at være entydigt determineret heraf) siger man også, at der fra begyndelsen af barnets liv er ikke-verbale, ikke-sproglige aspekter af betydning, som går forud for sproget, skriver Chodorow. En sådan antagelse stemmer overens med den kliniske erfaring, at sprog og kognition altid er gennemtrængt af følelse og ubevidst fantasi. Sproget selv udvikler sig og vinder mening fra denne særlige kontekst af følelse og fantasi.

Betydningen af de ord, moderen bruger, som er hentet fra et fælles sprog, får for barnet særlig resonans i forhold til de relationelle og affektive kontekster, de benyttes i, sådan at ord ikke bare har en konventionel lingvistisk betydning. Fra den tidligste barndom er betydning således altid farvet af følelse, fantasi og projektion, siger Chodorow. Sproget har en særlig interpersonel og objektrelational betydning, ligesom det har konventionel, kulturel betydning. Betydningen er dannet inde fra og interpersonelt og den er givet udefra, kulturelt og socialt. I og med forskellige kulturer navngiver bestemte følelser, former de og giver betydning til oplevelser og gør visse oplevelser mere sandsynlige end andre (Chodorow 1999:148). De kulturelle diskurser, hvori følelser kan udtrykkes giver hverdagens oplevelser form og betydning. Diskurser bliver på den ene side kun forståelige gennem at blive indlejret i praksis og andre områder af kulturel betydning. (Ibid.:152). På den anden side kan følelser aldrig reduceres til ”kun” at være situeret kommunikation.

Chodorow skriver, at mangel på mentale skemaer gør, at visse oplevelser bliver ubenævnelige. Den tidlige barndom er en tid med rigdom og mangfoldighed i oplevelser, sansninger og følelser, der kommer gennem alle sanser. Men i kulturaliseringsprocessen og i og med læringen af sproget bliver kun nogle oplevelser kategoriseret og benævnt. Sproglige skemaer former oplevelser og gør dem genkendelige, og hukommelse er knyttet til et sprogligt ”jeg”. Her ved vinder barnet en følelse af kontinuitet og hun kan udvikle sine oplevelser ved at kunne kommunikere dem med andre, men hun mister også kapaciteter til at udtrykke andre oplevelser.

Symboler kan have kulturel betydning i relation til andre kulturelle betydninger, men nogle vil også være personlige symboler, hvis primære signifikans ligger i individets livserfaringer. Anskuet på denne måde har personlige symboler karakter af overgangsobjekter, der forbinder indre og ydre verden (Winnicott 1971).

Relationerne mellem kulturelle betydninger og personlige er ikke konfliktløse sammenvævninger. Der er ikke en simpel internalisering af kultur - ingen enkelt måde hvorpå psyken forbinder sig med kulturen. De samme brud, modsætninger, og spændinger som er indlejret i betydninger generelt er indlejret i de varierende relationer mellem kultur og psyke.

Opfattelsen af, at betydninger etableres både før og ”ved siden af” sproget udgør, sammen med antagelsen af et decentreret subjekt (Ogden 1994), et argument for, hvorfor det er muligt og nødvendigt for forståelsen af interviewteksterne at ”læse mellem linierne”. Teksten kan siges at indeholde et betydningsoverskud, som et fokus på, hvordan tingene siges, kan fremhæve. (Jeg vender tilbage til analyseproblematikken efter en præsentation af interviewet som metode.)

Samtidig kan opfattelsen ses som et argument for ikke kun at benytte interviews som metode i sit feltarbejde. Begreber om habituel eller ”tavs viden” kan være indgange til at se og udtrykke den kropsligt indlejrede viden og de kropsligt indlejrede betydninger, som hjælpereleverne udtrykker i deres handlinger med de borgere, de hjælper.

Typer af erindring

I ”Saglig medmenneskelighed” (Fog 1998) beskæftiger Jette Fog sig med erindringens natur. Bogen omhandler psykoterapi og Fog argumenterer for, at terapi eksplicit eller implicit beskæftiger sig med det, som mennesket er blevet til i kraft af sine erfaringer. Denne opfattelse af terapien, mener jeg, gør det relevant at inddrage Fogs overvejelser og referencer i et projekt som dette. Både interviews og observationer omhandler som jeg ser det, ”det, mennesket er blevet til i kraft af sine erfaringer”. Mit ærinde er naturligvis ikke terapeutisk: det er at søge at forstå de biografiske fortællinger og de observationer jeg har foretaget, som udtrykkende erfaringer, der er subjektivt betydningsfulde for hjælpereleverne.

Fog påpeger, at erfaringer ifølge sagens natur er historiske, og at man har en hukommelse om dem enten eksplicit eller implicit i form af bestemte handlemåder. Alment i vores kultur forstår vi os selv som historiske væsner – som væsner, for hvem fortiden er indbefattet i nutiden, og hvis nutid har og får betydning i vores fremtid. Vi antager, at fortiden har en virkningskraft i nutiden, finder mønstre i det vi har været ude for, og den gængse opfattelse er, at disse mønstre har betydning for det liv, vi lever nu (Fog 1998:117-118).

Som nævnt er Jette Fog meget tæt på relation og interaktion i sit valg af referencer. I sin grundlæggende beskrivelse af erindringen bygger Fog på Daniel Stern. Som jeg forstår Sterns begreber ligger han på nogle områder tæt på Alfred Lorenzer, som Henning Salling Olesen bygger på i sin opfattelse af, hvordan de konkrete interaktioner barnet indgår i med de primære plejepersoner, danner udgangspunkt for forskellige tanke- og tolkningsmønstre. Ligheden ser jeg som et argument for, at Sterns teori er kompatibel med en antagelse om, at interaktionsmønstre er kultur- og samfundsafhængige og dermed ikke modsiger den forståelse af erindringer, der er indeholdt i Salling Olesens livshistoriebegreb (Jævnfør Jette Larsen, 2005:61).

Fog refererer Stern, som beskæftiger sig med erfaringens natur i sit RIG-begreb: Repræsentationer af Interaktioner som er blevet Generaliseret (Stern 1991). Som generaliserede episoder udgør RIG'er abstraktioner, men disse abstraktioner bygger altid på konkrete regelmæssigt genkommende episoder. Både handlinger, følelser og perceptioner indgår som elementer i disse episoder. Stern er specielt optaget af de episoder, der rummer interpersonelle interaktioner. De daglige samspil med forældrene gennem barndommen sætter sig i generaliseret form, som måder at være i verden på, og måder at møde verden på. Grunden i erindringen består af alle de generaliserede samspilsepisoder. Der er således ifølge Stern et realistisk grundlag for erindringen, hvilket ikke udelukker at dette realistiske grundlag ses i senere tiders bestemte lys, og altså bliver et fortolket grundlag.

"I vid udtrækning tjener den erindrede historie også til at retfærdiggøre den voksnes eksistens og bele følelsesliv", skriver Fog (Fog 1998:123). I RIG-begrebet forsøger Stern at fastholde, at der både er tale om noget ydre, nemlig den objektivt eksisterende forælder, hvis måder at forholde sig på overfor barnet bliver betydningssættende, dels om en indre struktur, der udvikles af de uendeligt mange episoder, som samværet med forælderen har udgjort. Den indre struktur er dynamisk og fleksibel – den påvirkes hele tiden af barnets fysiske vækst og voksende kompetencer, og af samværet med selv-regulerende andre, og den påvirker selv samspillene med andre mennesker.

Den mest enkle skelnen mellem typer af erindring finder Fog hos William F. Brewer, der skelner mellem det han kalder "genkaldt erindring" og "selvbiografiske kendsgerninger". Selvbiografiske kendsgerninger referer til episoder eller aspekter af en episode, som ikke er oplevet, men som man har en viden om fandt sted. Fog bruger, som jeg forstår det, her ordet oplevet i betydningen erkendt. Noget kan være erkendt men glemt, men her er tale om viden, der ikke har været erkendt. (Jeg ved, jeg er født på Roskilde Amtssygehus, men det er noget jeg har "fået at vide". Jeg har ikke selv været i stand til at percipere det, men det er ikke desto mindre en selvbiografisk kendsgerning.) Genkaldte erindringer bærer derimod præg af gentagelse eller "genoplevelse" af individets konkrete oplevelser i det tidligere øjeblik. Der er tale om erindring af en specifik episode i individets fortid – i modsætning til de generali-

serede erindringer, Stern taler om. Genkaldte erindringer rummer ifølge Brewer typisk information om sted, handlinger, personer, genstande, tanker og affekt. De rummer oftest ingen repræsentation af tid. Informationen i denne form for erindring kan sammenlignes med et mentalt billede. Perspektivet kan være det oprindelige eller det kan være iagttagernes (citeret fra Fog 1998:127). Fog læser ikke Brewers formuleringer som argumentation for en ”kopiteori” – altså en forestilling om, at erindringen skulle være en nøjagtig gengivelse af den oplevelse, personen på daværende tidspunkt havde. Men hun bruger Brewer som argument for, at når det drejer sig om erindringer med det hun kalder ”strukturelhed” eller ”formlighed”, er det rimeligt at antage, at fortællingen er ”en nogenlunde præcis udgave af det, som skete med lidt pynt og broderier”. Dette er i overensstemmelse med Brewer der antager ”en moderat konstruktionsopfattelse” (Fog 1998:127).

Jeg ser Fogs diskussion som en parallel til Chodorows diskussion af forholdet mellem fortid og nutid. Hvis man ikke vælger at se den nutidige fortælling som ”ren” konstruktion, men antager at de betydninger, der fremsættes i nuét refererer til en oplevet og fortolket fortid vil spørgsmålet om, hvordan man skal anskue forholdet mellem fortid og nutid nødvendigvis være centralt. Uden at jeg vil betegne Fogs opfattelser som deterministiske, mener jeg som tendens hun tillægger fortiden – eller nærmere bestemt barndommen - en mere afgørende betydning for den voksnes vigtigste betydningsdannelser, end Chodorow gør det. Med sine referencer til spædbarnsforskningen er denne forskel måske oplagt.

I mine analyser af de livshistoriske interviews har det udgjort en balancegang på en gang at antage at fortællingerne udtrykker den fortællendes subjektive oplevelser, som de fandt sted i en eksisterende virkelighed, og samtidig fastholde, at det dybest set kun er de betydninger oplevelserne har for den fortællende person her og nu, jeg kan udtale mig om.

Livstemaer

Det Brewer benævner ”genkaldte erindringer”, omtaler Conway og Rubin (Conway & Rubin 1993) ifølge Fog som ”selvbiografisk erindring”. De differentierer den selvbiografiske erindring langt mere end Brewer, hvilket giver brugbare kategorier i forhold til de analyser, jeg foretager. Med Conway og Rubin indfører Fog det helt centrale begreb ”livstemaer”. Jeg vil derfor i det følgende skitsere deres bestemmelser af den ”selvbiografiske erindring”.

Conway og Rubin siger, at centrale træk ved den selvbiografiske erindring er, at den er tematiseret, struktureret og organiseret, og at temaerne endvidere er personlige temaer. Nogle af disse temaer vil kunne kaldes livstemaer (Ibid.:128). Det jeg fremhæver som de væsentligste figurer i de livshistoriske interviews, mener jeg kan forstås som livstemaer. Fog skriver om livstemaer:

”Livstemaer begrebsligger tidligere erfaringer; personen former på disse erfaringers grundlag en leveregel, en psyko-logik, dvs. en løsning på noget – eventuelt på noget, der var et plagsomt problem eller en trussel om kærlighedstab. (...) Karakteristisk for et livstema eller en psyko-logik er, at det på det tidspunkt, hvor det udkrystalliserer sig, er funktionelt – det bedste, som personen kan gøre i den givne situation.” (Ibid: 128).

Livstemaer kan ses som måder at forholde sig til omverdenen på, der på en gang udgør forsvar og ressourcer for personen. Den psyko-logik, som er indlejret i livstemaet beskytter personen mod angstfyldte følelser, og sætter personen i stand til at leve sit liv, på den i den givne situation bedst mulige måde. Psyko-logikken er funktionel.

I forhold til terapien skriver Fog, at klienten typisk vil have mange erindringer og nutidige oplevelser at fortælle, som har livstemaet som omdrejningspunkt. Erfaringerne er grundlagt for længe siden og har i historiens løb vist sig fornuftige og hensigtsmæssige. I terapien kan et mål være at finde ud af, hvorvidt disse psyko-logikker stadig er hensigtsmæssige, og evt. forsøge at ændre dem.

I forhold til analyserne af de biografiske interviews, jeg har foretaget, fremanalyserer jeg livstemaer og ser dem i relation til den uddannelse rettet mod et omsorgsjob, som kvinderne er i gang med. Jeg forsøger at fremskrive psyko-logikker, ikke at vurdere deres hensigtsmæssighed eller at ændre dem.

Kollusionsteorien og ”scenisk erindring”

Fog ser det lille barns forbundethed og de livstemaer, der på godt og ondt opstår og udvikler sig i de første tilknytningsforhold som prototyper på alle senere forhold. Som jeg forstår det, er hendes tænkning her i overensstemmelse med den forståelse, der udtrykkes i kollusionsteorien. Kollusionsteorien bygger på Ogdens begreb om projektiv identifikation og hævder, at forskellige temaer hidrørende fra forskellige relateringsmåder i barndommen, alt efter barnets muligheder for at gennemleve dem optimalt, bliver afgørende prototyper for, hvad der bliver centrale temaer og relationsmåder senere i livet.

Kollusionsteorien hævder, at vi alle i vores liv bærer temaer eller grundkonflikter med os, der hidrører fra tidligere livsfaser, og gennemspilles i forskellige variationer i vores relationer til og interaktioner med andre (Jakobsen & Visholm 1987). I en hvis forstand indebærer kollusionsteorien herved en deterministisk tænkning; den hævder at centrale temaer for den enkelte grundlægges i barndommen, men den siger ikke noget om, hvordan disse temaer på senere tidspunkter i livet vil udspilles. De kan udspilles på mere eller mindre ”modne” måder, og dermed måske snarere end at ses som ”konflikter” kaldes områder, der for den enkelte er psykisk energibesat.

At give og få omsorg er hovedtemaet i den orale kollusion, mor-barn forholdet dens første udformning. Set gennem kollusionsteorien er det at yde og det at modtage omsorg ikke modsætninger, men derimod to sider af samme sag. Forbundet hermed er temaet almægtighed kontra afmægt. I forhold mellem

mennesker vil den ene typisk antage den moderlige rolle, den anden den barnlige, både i deres omgang med hinanden og i deres selvbevidsthed. Men pointen er, at omsorgsyderen netop, via projektiv identifikation bliver i stand til at omgås sit eget behov for hjælp gennem den anden, modtageren den moderlige omsorgsfulde del af sig selv ved at projicere den over i hjælperen. I forhold til interviewene kan jeg med kollusionsteorien forstå kvindernes behov for at give og modtage omsorg som to sider af et tema, der af forskellige grunde er personligt væsentligt for dem.

Alfreds Lorenzers begreb om den sceniske forståelse, mener jeg, harmonerer med kollusions-teorien. Antagelsen bag den sceniske forståelse er, at betydninger altid er noget der realiseres gennem en relation, i en interaktion. Lorenzer skriver om sin forståelse, at den vender sig mod ”subjekternes interaktion med deres medmennesker og omverden. ”Mening” interesserer ikke denne forståelse som noget objektivt, der er adskilt fra subjekterne; subjektets processer forstår den ene og alene med blikket vendt mod subjektets realisering i relation til dets medmennesker og dets omverden.” (Lorenzer 1975:150). I og med at betydning knytter sig til scener, fantaserede eller reelle, er det at yde omsorg uløseligt forbundet med det at modtage omsorg.

Sammenhængen i erindring

Karakteristisk for erindringen er ifølge Fog, at den er selektiv, sammenhængende og udtryk for et perspektiv eller en synsvinkel. Studiet af den selvbiografiske erindring er studiet af, hvorledes et perspektiv fungerer i sammenkædningen af fortid, nutid og fremtid.

Det er sværere at huske de tildragelser, der falder udenfor eller dementerer livstemaet, hvilket er forståeligt ud fra Sterns beskrivelser af udviklingen af RIG'er. Det perspektiv, der udtrykkes i erindringen, må dermed ses som sammenhængende med livstemaerne.

Conway og Rubin differentierer den selvbiografiske erindring ud i tre niveauer. De to forfattere taler ifølge Fog om tre niveauer af viden, der indgår i den selvbiografiske erindrings struktur.

Der er viden der knytter sig til bestemte perioder i ens liv. Den periode, jeg boede i Gladsaxe, eller den periode jeg gik på Handelsskolen. Periodiseringerne udgør en slags overskrifter, der peger på det bestemte indhold og den bestemte mening, som netop denne periode rummer. De fungerer som en adgangskode til de forskellige associationsfelter eller meningsuniverser, der er ”pakket sammen” under de enkelte overskrifter.

Det andet niveau i erindringens struktur drejer sig om det, Conway og Rubin kalder generaliserede begivenheder. Erindringerne udgøres af opsummeringer af gentagne begivenheder: Når vi spiste aftensmad, når jeg holdt jul hos farmor. Dette niveau ligner hvad Stern beskriver med sit RIG-begreb.

Det tredje niveau repræsenterer en oplevet viden om en specifik situation. Der er tale om en ”sensorisk-perceptuel genkaldelse, der knytter sig til be-

stemte episoder eller begivenheder" (Fog 1998:131) Erindringen er præget af sensoriske og visuelle billeder, af følelser og af specifikke detaljer.

Samler man Fogs beskrivelser af henholdsvis Brewer og Conway & Rubins bestemmelser af erindring, bliver det muligt at tale om fire forskellige lag i den fortalte erindring:

- Selvbiografiske kendsgerninger
- Periodiserede erindringer (samlet i "overskrifter")
- Generaliserede erindringer
- Sensorisk-perceptuelle genkaldelser, knyttet til bestemte episoder eller begivenheder.

Sammenhængen mellem de fire lag skabes gennem fortællerens synsvinkel og personlige tematiseringer. Meningen i en oplevelse er aldrig entydig: den samme begivenhed kan fortælles på flere måder. Både informationsindtag og bearbejdning er selektiv, men den er også sammenhængende. Sammenhængen stammer fra den særlige organisering af følelse og viden, som karakteriserer hver person og er udtryk for en meningsgivende tolkning (Fog 1998:257).

Dynamiske logikker og glemsel

Et andet centralt begreb hos Fog, som jeg bringer med over i analysen af interviewene, er begrebet dynamiske logikker. Dynamiske logikker udgøres af erindringer der ikke er sprogliggjorte, men som har "sat sig" som måder, hvorpå personen indgår i og fortolker sin omverden. Dynamiske logikker hidrører både fra erindringer erhvervet før sprogtilegnelsen, men også fra erindringer, der på grund af deres ubærlige karakter er blevet "glemt". Hukommelse og glemsel står i et komplementaritetsforhold til hinanden.

Evnen til personlig erindring skabes socialt siger Fog. Det spæde barn har et primitivt hukommelsessystem, men først gennem sprogtilegnelsen lærer barnet gennem interaktionen med voksne, hvordan man fortæller en velordnet erindring. Erindringsevnen skal så at sige socialiseres, og dette betyder, at hver enkelt har erindringer, der ikke er ord for. Fog kalder disse erindringer for "procedurale erindringer", erindringer man ikke fortæller om, men som viser sig; i form af dynamiske logikker, som måder at handle, føle og tænke på (Ibid.:31). I det tidlige hukommelsessystem er der ingen ord og begreber at opfatte i. Men det betyder ikke at disse erindringer ikke er aktive, som kropslige fornemmelser, følelser, vage billeder, der kan vækkes til live under bestemte betingelser.

Fog skelner mellem implicit og eksplicit erindring. "Implicit erindring" dækker over det huskede, der er bundet til konkrete situationer og personer, og som kun kan meddeles i situationen, sprogløst. Implicit erindring kan, som jeg forstår det, dække over alt fra det, man med psykoanalytiske termer ville

kalde fortrængte oplevelser, til vaner og rutiner, der kan forstås som habituelle snarere end fortrængte.

Den ”eksplicite erindring” overlejrer, men erstatter ikke den implicite erindring. Den implicite erindring er kun ”glemt” i den forstand, at den ikke kan italesættes, skriver Fog. Det betyder ikke at alt, hvad er person oplever og glemmer, kan forstås som implicit erindring. Der er noget, der reelt glemmes.

Fog taler om at glemsel kan være af forskellig karakter:

- Der er det, personen slet og ret glemmer. I denne glemsel er der tale om helt almene mekanismer – vi kan simpelthen ikke gå rundt og huske alt det, der hænder os eller alle de indtryk vi får. I det øjeblik opmærksomheden fokuserer på en ting, er der nødvendigvis andre, der glider i baggrunden.
- Der er det, personen ikke husker, men som alligevel kan vise sig på indirekte måder. Der er tale om en glemsel, der har ”efterladt sig spor”. Det glemte kan vise sig voluntært eller involuntært, fordi der er noget ydre, der giver anledning til det. Det kan være i form af gentagelser, i måder at handle eller indgå i relationer på. En del af det psykoanalysen begrebsætter som overføring har med denne type erindring at gøre, skriver Fog (Fog 1998:39).
- Endelig er der det, personen har gode, dynamiske grunde til at glemme, og som sætter sig som generende spor. (Det er vigtig at huske på, at Fog skriver ud fra den terapeutiske kontekst: netop det glemte, der sætter generende spor vil ofte være det der er årsagen til at personen opsøger terapi.)

I de to sidste former for glemsel, er glemslen og erindringen to sider af samme sag. Fog omtaler da også disse former som implicit erindring. Hun nævner tre kilder til den implicite erindring: Erindringen kan stamme fra den førnævnte ”ordløse” tid, den kan stamme fra noget personen ikke ved han har oplevet, fordi informationsmængden har været overvældende stor, og den kan stamme fra noget, der har været så chokerende, at personen har måttet beskytte sig mod den bevidste viden om det. Enten i form af enkeltstående traumatiske begivenheder eller i form af gentagne interaktionsmønstre, hvor personen har oplevet sig selv som værende i ubærlige afmagtssituationer. Som jeg forstår det, er det den sidste type erindring, (der udtrykker sig som glem-sell), som psykoanalysen omtaler som det fortrængte. Fog omtaler da også denne type glemsel som ”beskyttelsesglemsel”.

Ifølge Fog behøver man ikke tale om at mennesket ”fortrænger”, men man kan tale om, at det i tidens løb tvunget af omgivelserne og af dets egen angst, gør dele af sig selv fremmede for sig selv. Disse fremmedgjorte dele sætter sig som ikke-bevidste væremåder, der ”taler med”. Betydningen af de fremmedgjorte dele er ikke unddraget udviklingen men indgår i personens ”karakter”

eller personlighed. Det er betydningen af disse fremmedgjorte dele, som Fog omtaler som dynamiske logikker (Fog 1998:238).

Erindring som kropsliggjort socialisationshistorie

I den forståelse, som Fog præsenterer ligger altså, at oplevelser ud over sprogligt huskes også kropsligt, sanseligt og handlemæssigt. Erindringer kan derfor ud over som sproglige udtryk også udtrykkes ordløst, gennem personens hele måde at "være i verden" på. Denne måde at betragte erindringer på kan, som jeg ser det, sammenlignes med Bourdieus begreb om habitus. Habitus kan betragtes som en "kropsliggjort socialisationshistorie" – sæt af vaner, rutiner, og måder at opfatte omverdenen på, der ikke nødvendigvis er bevidste for personen eller kan italesættes. Fogs erindringsbegreb kan i nogen udstrækning ses som dækkende over det samme som kritisk teoris socialisationsbegreb (Fx Salling Olesen & Weber 2001).

Den skitserede skelen mellem typer af glemsel er vigtig at fastholde i forhold til interviewanalyserne. Det, der ikke bliver omtalt i et interview, er ikke nødvendigvis fortrængt i psykodynamisk forstand – det kan "bare" være glemt fordi personen ikke kan huske eller fokusere på alt på en gang. Samtidig leverer en skelen mellem typer af erindring og det, at se erindring også som et ikke-sprogligt fænomen, et argument for ikke kun at beskæftige sig med det talte ord, men også inddrage interaktionen og relationen mellem interviewperson og interviewer som basis for analysen.

Mere overordnet kan påpejningen af, at erindringer ikke kun er sproglige ses som et argument for ikke udelukkende at benytte interviews som empirisk metode. Hvis man, som både Chodorow og Fog gør det, antager at visse betydningstilskrivelser, følelser og erindringer, ikke (kan) udtrykkes sprogligt, hvad enten årsagen hertil er manglende kulturel anerkendelse og som følge heraf manglende sproglige skemaer, eller angst, som personen må beskytte sig imod, er det oplagt at finde andre veje end interviewet til at fremanalysere subjektive betydninger. Observationerne ser jeg som en sådan anden vej. Observationerne er også tekst, nemlig tekster forfattet af mig, og må derfor naturligvis i overensstemmelse med et kritisk reflektivt ideal, underlægges de samme analysestrategier som interviewene.

4. Metoder

I dette kapitel beskriver og diskuterer jeg de metoder, jeg har benyttet mig af i forbindelse med empiriskabelsen.

Empiri-skabelsen i forhold til afhandlingen blev trianguleret ved hjælp af to metoder: biografiske interviews og deltagende observation. I kapitlet gør jeg først for konkrete forhold omkring observationsprocessen – derefter vender jeg mig mod interviewet som metode.

Jeg diskuterer særlige forhold, der har gjort sig gældende i forhold til observation i det specifikke genstandsfelt som sosuhjælper-arbejdet er, og jeg gør rede for den teoretiske forståelse bag den måde, jeg har konstrueret observationerne på. Den teoretiske forståelse af det etnografiske produkt danner samtidig afsæt for det kommende afsnit, hvor jeg diskuterer strategier i forhold til analyse af interviews og observationer. Kapitlet referer først og fremmest til Kristiansen og Krogstrup (Kristiansen og Krogstrup 1999), Charlotte Aull Davies (Davies 1999), Fog (Fog 2004) og Chodorow (Chodorow 1999).

Baggrunden for valget af to metodiske tilgange har været et ønske om at belyse både sosu-elevernes subjektive orienteringer mod arbejdet og de vilkår og rammer, disse orienteringer møder i arbejdet.

Kincheloe skriver, at bricoleuren må søge at finde nye måder at se og forstå på, der samtidig producerer *"thick, complex, and rigorous forms of knowledge."* (Kincheloe 2001:689). Den omfattende mængde empiri, som jeg fik ved at benytte to metoder, mener jeg, har sat mig i stand til at skabe en dybdegående og kompleks form for viden.

Den livshistoriske tilgang kan bidrage til at tydeliggøre, hvordan sosu-elevernes orienteringer i forhold til arbejdet er forankret i deres subjektivitet, og dermed ikke bare ændrer sig ud fra de forventninger, arbejdet stiller til dem. Men livshistoriske interviews har også begrænsninger: Udøvelsen af omsorg bygger i vid udstrækning på "tavs viden". Den omsorgsorientering og de omsorgskompetencer, som kommer til udtryk hos plejepersonale er, som Tine Rask Eriksen har påpeget det, elementer i en kvindelig – forstået som socialt køn – omsorgshabitus, der oftest ikke italesættes. (Rask Eriksen 1992). Gennem analyserne af de to typer empiriske materiale, fremgår det, at sosu-elevernes livshistorisk tilegnede orienteringer står i et komplekst forhold til hjælperarbejdets indhold og rammer. Denne kompleksitet havde interviews alene sandsynligvis ikke kunnet fange, netop fordi arbejdets nødvendigheder og de konkrete udtryk for omsorg ikke viser sig i interviewteksterne.

Observationsdelen af empiri-skabelsen har bestået af 12 dages deltagende observationer med elever i praktikken og 16 dages skoleobservationer. Praktikobservationerne har været hele arbejdsdage, enten i hjemmeplejen eller på plejecentre, hvor jeg har fulgt med 8 forskellige elever. Bortset fra en enkelt

elev havde jeg interviewet alle, inden jeg deltog i deres praktik. I praktikken har jeg vekslet mellem at observere og at deltage i arbejdet, når det var muligt.

Observationerne på sosu-skolerne har jeg valgt at lade fungere som baggrundsmateriale i forhold til analyserne af praktikobservationerne. Skoleobservationerne gav mig indblik i, hvilken elevgruppe her var tale om, og viden om de læringsmæssige mål for uddannelsen.¹² Konkret fungerede skolerne endvidere dels som en adgangsvej til praksis, dels som det sted, hvor jeg fandt eleverne til interviewdelen af empiriskabelsen. Skoleobservationerne er således blevet ”brugt”, men de er brugt på en mindre eksplicit måde i selve afhandlingen end praksisobservationerne.

Skema 1: Oversigt over empirisk materiale

Skoleobservationer	16 skoledage	110 timer.	100 sider
Praktikobservationer	12 arbejdsdage	82 timer.	70 sider
Interviews	17 individuelle livshistoriske interviews	17 timer 45 min.	337 sider

4.1 Deltagende observation - forståelse og metode

Søren Kristiansen og Hanne Kathrine Krogstrup ser deltagende observation som et element, der falder ind under overbegrebet ”feltarbejde”. Feltarbejde bruger Kristiansen og Krogstrup som en fællesbetegnelse for eksplorative og kvalitative ”dataindsamlingsmetoder” (Kristiansen & Krogstrup 1999:8). Interviews og observationer er i denne forstand begge led i feltarbejdet.

Jeg taler ikke om ”indsamling” af data – hvilket jeg mener, antyder en forestilling om at data foreligger som afgrænsede enheder, det er muligt at gå ud og ”finde”, uafhængigt af den, der finder.

Krogstrup og Kristiansen definerer deltagende observation som observation blandt mennesker i deres egne ”naturlige” omgivelser men understreger, at det er deres opfattelse, at feltet altid påvirkes af forskerens tilstedeværelse, hvorfor ”naturlige omgivelser” ikke kan forstås som upåvirkede. ”Naturlige” må snarere forstås i modsætning til ”af forskeren konstruerede”, hvilket der for eksempel er tale om i forbindelse med laboratorieforsøg og lignende.

Karakteristisk for den deltagende observation er, at forskningen er præget af en forholdsvis intens interaktion mellem forskeren og de studerede (Ibid.:7). Forskeren opholder sig i de studeredes eget miljø, og får herved adgang til at studere dynamikker, der udspiller sig gennem konflikter og forandringer i miljøet.

---

¹² Ikke alle skoleobservationer er udskrevet. Praktikobservationer og interviews er udskrevet i deres fulde længde. En side svarer til ca. 2800 tegn inkl. mellemrum.

4.2 Hverdagsblik kontra forskerblik?

Krogstrup og Kristiansen diskuterer, hvordan den deltagende observatør adskiller sig fra hverdagens opmærksomme iagttager. De angiver følgende fire hovedområder, hvorpå de mener forskeren adskiller sig fra hverdagsiagttageren: (Ibid.:10-11)

- Den deltagende observatør udfører undersøgelser i sociale miljøer, som han/hun ikke på forhånd er involveret i.
- Hverdagens iagttager deler fælles baggrundsantagelser med aktørerne i feltet – forskeren søger at observere og fortolke baggrundsantagelserne.
- Forskeren kan bruge mere tid på at observere, og er ikke på forhånd begrænset af givne roller og opgaver i konteksten.
- Forskeren er systematisk og grundig i sine observationer, skriver feltnotater, interviewer og bearbejder materiale i forhold til videnskabelige kriterier.

De nævnte forhold er jeg naturligvis enig i, og jeg mener mine observationer falder ind under dem alle. Alligevel vil jeg opholde mig lidt ved spørgsmålet om ”hverdagsiagttageren”. Dette for at tydeliggøre, hvad jeg har tilstræbt i mine observationer – og hvad jeg netop ikke har tilstræbt.

I praktikobservationerne vil jeg definere det blik, hvormed jeg ser, som både et forskerblik og et hverdagblik.¹³ Den iagttagende position er forskningsmæssig, idet den lever op til forholdene nævnt herover; men den er hverdagsagtig i den forstand, at den ikke udgør et ”klinisk blik”. Jeg ser ikke med sosulærerens blik eller med den kliniske vejleders, men netop med den udenforstående. Udenforstående i forhold til det professionelle fællesskab, eleven er på vej ind i, med den faglige viden og de færdigheder, dette indebærer. Blikket fanger ikke, om eleven vasker korrekt, bruger den rigtige salve, osv.

Det blikket ser, er primært tre aspekter af arbejdet:

- 1) Handlinger: hvad gør personerne,
- 2) Relationer: hvad sker der imellem personerne, og
- 3) Betydninger: Hvilke betydningstilskrivelser giver personerne udtryk for.

For alle tre aspekters vedkommende omhandler de også mine handlinger, relationer, og betydningstilskrivelser i form af følelser og associationer, mens jeg er i feltet. Det vil sige, at jeg i de nedskrevne observationer skiftevis regi-

---

¹³ I modsætning hertil havde jeg i forhold til skoleobservationerne svært ved at undgå at anlægge et ”lærer-blik” på det, jeg iagttog. Jeg har en mangeårig baggrund som underviser og er blevet introduceret til observationsmetoden gennem mine pædagogikum-forløb. Denne baggrund vanskeliggjorde den åbne tilgang, inspireret af det psykoanalytiske begreb om ”frit flydende opmærksomhed” jeg i øvrigt har tilstræbt. (Se fx Andersen 1999).

strerer, hvad jeg ser: Hvad personerne i feltet gør og siger, hvad jeg hører eller ser, de giver udtryk for, og skiftevis skriver om hvad jeg selv gør, tænker og føler i relation til det, der sker i situationen. Dette har for en umiddelbar betragtning gjort observationerne meget ”personlige”. Betragtet gennem de teoretiske forståelser jeg skriver mig ind i, er observationerne herved netop blevet et materiale, der kan danne grundlag for analyser af sosu-hjælperarbejdets emotionelle indhold. Naturligvis gennem analyse, både af det der foregår i ”det ydre” og det, der foregår i observatørens indre. Jeg ser denne måde at observere på som et praktisk udtryk for en ”trippelhermeneutik”, her angående det hermeneutiske 1. felt.

I det hermeneutiske 1.felt ser jeg således både som forsker og som ”hverdagsmenneske”. ”Hverdagsmenneskets” måde at se og tolke på er naturligvis livshistorisk grundet, hvilket betyder at det, jeg ser også er personligt farvet (Fog 1998:48). Når jeg undrer mig over en hjælper elev, der efterlader borgere indkøbsvarer i gangen, mens hun går til frokost, er det fx min livshistorisk dannede identitet som husmoder med ansvar for andres kost, der undres.

Den deltagende observation skriver sig oprindeligt ind i en fænomenologisk videnskabstradition. Den fænomenologiske videnskabstradition er karakteriseret ved en interesse i at forstå menneskers handlinger og adfærd ud fra deres subjektive perspektiv. Antagelsen er, at menneskers handlinger i høj grad er sammenhængende med deres fortolkninger af omverdenen – med det meningsindhold, de tilskriver omverdenen (Krogstrup og Kristiansen 1999:17). Forskeren udfører i sit arbejde en fortolkning af denne fortolkningsproces. Hun eller han søger at ”forstå forståelsen” hos de mennesker, der studeres. Observation kan dermed ses som en metode til at tyde og fortolke sociale fænomener. (Ibid.:70).

I mine observationer er jeg gået åben og bredt afsøgende til feltet. Jeg har forsøgt at registrere ”genstanden sosuhjælperarbejdet” som jeg oplevede det, ved at være i arbejdet. På den anden side er jeg som nævnt ikke blind for, at min specifikke subjektivitet betyder, at jeg ser nuancer, som ikke alle andre ville se. Uden at ønske at se noget bestemt, ser jeg alligevel på en særlig ”Annesk” måde. Pointen i analyserne bliver derfor at fremfortolke generelle mønstre i det, der umiddelbart fremstår som subjektive udtryk.

Med den teoriramme, jeg skriver mig ind i, er projektet ikke videnskabsteoretisk at forstå som et fænomenologisk forskningsarbejde; og dog mener jeg at en udpræget sensitivitet og respekt i forhold til empirien er altafgørende i forhold til projektets pointer. Uden den empiriske ”grounding” er de teoretiske rammeforståelser golde abstraktioner. Det er netop dialektikken mellem en grounded tilgang til empirien og de teoretiske forståelser, der kan føre til nye indsigter.

Genereringen af temaer ud fra observationerne har således været udpræget tekstnær. For at vende tilbage til min bricolage-agtige baggrund, har jeg i tolkningsarbejdet trukket stærkt på min dansk-faglige baggrund. At det er teksten, der danner belæg for de pointer, tekstfortolkeren fremanalyserer, har været alfa og omega i den litterære tradition, jeg er uddannet indenfor, hvilket samtidig ikke betyder, at der ikke også ses med et teoretisk informeret blik.

4.3 Observationstyper og ”cykling interviews”

Observationsmetoden udspringer af og har været brugt indenfor flere forskellige videnskabelige discipliner, som antropologien, psykologien og sociologien, og den kan i den forstand i sig selv betragtes som en tværfaglig metode (Kristiansen og Krogstrup 1999:25).

Man kan skelne mellem fire forskellige typologier indenfor observationsmetoden, typologier der afspejler metodens historiske rødder (Ibid.:48).

De observationer, jeg har foretaget, må siges at befinde sig i kategorien ”ustrukturerede observationer i naturlige omgivelser”. Denne type observationer indebærer, at forskeren er deltager i feltet, hvilket er en forudsætning for at observere daglige rutiner. Kristiansen og Krogstrup betegner den ustrukturerede observation i naturlige omgivelser som ”en relativt møjsommelig og brydsom affære” (Ibid.:58). De finder at dataindsamlingsprocessen kan være kaotisk og præget af stor kompleksitet, hvilket gør det vanskeligt at rutinisere fortolkningsprocessen.

Det sidste er jeg naturligvis ikke uenig i, men spørgsmålet er, om kompleksiteten er mulig at undgå indenfor kvalitativ forskning – og om det overhovedet er ”brydsomt”. Det kaotiske er jo også et udtryk for verdens mangfoldighed – og den er det bestemt ikke kedeligt at forholde sig til!

Det ustrukturerede, der opstår, når man følger mennesker i deres daglige liv, her deres arbejdsliv, har betydet at metoder ikke kunne gennemføres regelret, men har måttet afhænge af situation og kontekst. Hammersley & Atkinson pointerer, at det ingen mening giver at beskrive feltarbejdsmetoder adskilt fra forskningens genstandsfelt og selve forskningsprocessen (citeret fra Kristiansen og Krogstrup 1999:18). At feltarbejdsmetoderne måtte afhænge af forskningens kontekst oplevede jeg, da jeg fulgtes med eleverne i hjemmeplejen. Alle de biografiske interviews er optaget på bånd og udskrevet i deres fulde længde, hvilket jeg mente gav den bedste dokumentation – men hvad med alle de oplysninger jeg fik undervejs i arbejdsdagene? Når jeg cyklede rundt mellem borgerne med hjælpereleverne, fik jeg sommetider mere at vide, end jeg havde fået til selve interviewseancen. Men jeg kunne dårligt cykle rundt og notere undervejs! Eller ude hos borgerne – jeg havde altid notesblok med og noterede stikord undervejs, men når tingene virkelig brændte på, noterede jeg ikke. For eksempel da de to hjælpere jeg fulgtes med ikke kunne holde den gamle mand de havde haft i bad og han faldt ned over sin seng; der var ikke tid til at notere og det ville, mener jeg, også have været uetisk (Fog 1998). Ek-

sempler som dette viser netop hvilke oplevelser hjælperarbejdet kan indeholde, det uforudsigelige og pludselige, hvor der skal handles pr. intuition, men netop disse oplevelser var det vanskeligste at fastholde.

På forhånd fastlagte ideer om, hvordan jeg ville udfylde rollen som observatør blev væltet af den påtrængende virkelighed, som arbejdet udgjorde. Men herved oplevede jeg netop hvordan den kunne være. Og notaterne blev nødvendigvis konverteret til dagbogsskrivning, når jeg kom hjem.

Hvad angår det følelsesmæssige engagement i empiri-skabelsen vil jeg fremhæve, hvor stor en oplevelse det var for mig at deltage i hjælperelevernes hverdag. Faktisk tænker jeg ikke på observationsdagene som arbejde – men mere som noget, der minder om at rejse eller at se en spændende film. Det var oplevelser der involverede hele min person, alle mine sanser – og på den måde selvfølgelig var ukontrollable. Kristiansen og Krogstrup taler om, at forskeren føres ud i ”et umådeligt, uforudsigeligt kreativt kaos” (Kristiansen og Krogstrup:58). Men er det netop ikke, hvad livet er, hvis vi træder et skridt udenfor de daglige rutiner? Og hvad kvalitativ forskning derfor må afspejle – i hvert fald i dele af forskningsprocessen? Nærheden - at være til stede i borgernes hjem, at støvsuge, ordne badeværelser osv. har givet mig erfaringer om sosu-hjælperarbejdet, som jeg ikke kunne have fået på anden vis. Undervejs i processen tænkte jeg sommetider, at det jeg så her, var bagsiden af vores effektive velstandssamfund. Det er selvfølgelig noget af en kliche at sige, at forskningsprocessen ikke bare påvirkede feltet, men også ændrede mig selv. Ikke desto mindre tror jeg ikke det kan undgås, at feltarbejde i for forskeren fremmede miljøer vil føre til personlige forandringsprocesser. Det kan selvfølgelig være brydsomt, men er også oplysende og udviklende.

Jeg har oplevet det som, at man som forsker i denne rolle bevæger sig i et spændingsfelt mellem kaos og kontrol. Hvad der skete gennem arbejdsdagene var fuldstændig udenfor min kontrol – og det var sommetider også udenfor hjælperelevens. Nogle borgere var imødekomende og accepterede min tilstedeværelse, andre var mistroiske eller vrede, selvom alle havde givet tilsagn om, at jeg måtte komme på forhånd. Nogle hjem virkede velfungerende, mens andre gav indtryk af håbløshed og forfald. Efter nogen besøg kunne jeg gå ud med en følelse af, at jo, hjælperen gør virkelig en forskel, - i andre var afmagten overvældende. Nogle hjælperelever hyggede sig med at have mig med, andre blev tydeligvis irriterede over at have en forsker på slæb.

Kaosfølelsen afspejlede virkeligheden i arbejdet, der som relationelt arbejde med gamle og syge mennesker til en vis grad er uforudsigeligt. At skrive observationerne, og efterfølgende diskutere dem i en analysegruppe, blev en måde at forsøge at skabe en orden i kaos – at komme ”ovenpå” de mange modsatrettede tanker og følelser, som arbejdets virkelighed gav.

Under mit ph.d. forløb deltog jeg løbende i en tolkningsworkshop med deltagelse af forskere og ph.d.studerende ved Institut for Uddannelsesforskning,

og med gæstebesøg af Mechtchild Bereswill fra Universitetet i Hannover. I gruppen fremlagde vi på skift materiale – interviews og observationstekster. Arbejdet i denne gruppe har været uundværligt for analyseprocessen.

4.4 At være deltager og observatør på samme tid

Hvordan kan man på en gang deltage i og objektivere den kultur og det samfund, man selv bredt forstået er en del af? Der synes at være tale om et dilemma i at skulle deltage og observere på samme tid. Dilemmaet kræver evne til balanceringer (Kristiansen og Krogstrup 1999:72):

- Forskeren må kunne balancere ml. nærhed og distance.
- Forskeren må forholde sig til feltet som hhv. en ven og ”den fremmede”.
- Hun eller han må kunne rumme flere selvopfattelser på samme tid.
- Forskeren må erkende at oplevelse/iagttagelse og refleksion/tolkning foregår sideløbende, men er to adskilte erkendelsesprocesser.
- Hun eller han må kunne indgå i en personligt involverende proces, uden at miste sin faglighed.

Som jeg ser det, er det netop en vekslen mellem nærhed og distance der gør det muligt at rumme dilemmaet i forskningsprocessen. Charlotte Aull Davies skriver, at den etnografiske analyseproces involverer en konstant og kreativ spænding mellem distance og nærhed, og mellem nødvendige men risikable forsøg på generalisering og den etnografiske viden om konkrete levende mennesker og deres handlinger. Fysisk tilbagetrækning og intellektuel distancering er nødvendig på den ene side:

”Withdrawal from the field is not simply a matter of physical distancing; it also involves a degree of intellectual distancing from the minutiae of ethnographic observations in order to discern structures and develop theories.”(Davies 1999:193).

På den anden side mener Davies, at for stor distance indebærer risikoen for at producere teoretiske strukturer, der er irrelevante for de mennesker, der er blevet udforsket. Endvidere øges risikoen for at miste grounding i de empiriske data, hvilket igen kan medføre fejlfortolkninger.

Nærhed, indlevelse og identifikation er måder at forstå på, hvis de bringes sammen med distancerende analyse. Her udgør teorirammen et distancerende perspektiv, ligesom det, at bringe sit empiriske arbejde ud i et forum af andre forskere, medvirker til distanceringen. I forbindelse med balanceringerne mener jeg således, at man må skelne mellem det hermeneutiske 1. felt og det hermeneutiske 2. felt. For mit eget vedkommende har nærhed og åbenhed, oplevelse og iagttagelse, og engagement i personlige relationer i forhold til feltet især været kendetegnende for empiri-skabelses-procesen. Selvom jeg naturligvis reelt har været fremmed, når jeg kom med hjælperleverne ud i prak-

tik, har jeg forsøgt at deltage i det omfang, der overhovedet var muligt, for netop på den måde både at vise mig som ”ven” og at erfare arbejdet på egen krop.

Analyseprocessen har derimod været præget af en bevægelse mod distance-ring: mod at løsrive min erkendelse fra den konkrete hjælperelev og mit eget engagement i situationerne, til at se de generelle mønstre og konflikter, som materialet rummede. En stor hjælp – faktisk tror jeg en nødvendighed – har været at bringe observationerne ud i et forum af andre forskere. Processen her har stadig været personligt involverende, men på et andet plan end i observationsituationerne.

Med reference til Hammersley & Atkinson, 1987, skelner Kristiansen og Krogstrup mellem fire feltroller. Min rolle i feltobservationerne bevæger sig mellem deltageren som observatør og observatøren som deltager. For ”deltageren som observatør” er det karakteristisk, at både forsker og informanter er vidende om, at relationerne ml. dem er feltrelationer. Forskeren hemmeligholder ikke forskningsformålet. Hun eller han er ikke bundet til en bestemt lokalitet eller social gruppe i feltet, men kan bevæge sig rundt i feltet. Forskeren må i denne rolle være opmærksom på også at bevare fremmedhed i fht. nøgleinformanter, og faren for at identificere sig med bestemte grupper i konfliktsituationer må reflekteres, skriver Kristiansen og Krogstrup.

For ”observatøren som deltager” er væsentlige træk, at kontakten ml. forsker og informanter er kortvarig og formel. Der er med forfatterens ord ”mindre risiko” for identifikation med feltet, men til gengæld ”større risiko” for at misforstå informanterne (Kristiansen og Krogstrup 1999:110).

Når jeg skriver risiko i citationstegn, er det fordi jeg ikke ser identifikationen som en risiko, men som en vej til at forstå informanterne. Jeg tilslutter mig Jette Fogs opfattelse, ”at mine følelser siger noget om dig og dine følelser.” (Fog 1998:228). Identifikation kan således ikke ses som en ”fejl” men som et led i en forståelsesproces, der naturligvis også kræver en mere distanceret fortolkning.

I forhold til praktikobservationerne med hjælpereleverne har jeg været deltager som observatør, mens min kontakt til fx skoleledere, kliniske vejledere på praktiksteder og lignende bedst kan beskrives gennem rollen ”observatøren som deltager”. Det vil sige, at det primært har været kontakten til de nøglepersoner, der har kunnet ”lukke mig ind” i feltet, der har været kendetegnet ved at være kortvarig og formel, mens min kontakt til hjælpereleverne har været ret uformel. Alle har været vidende om mit formål med at deltage i deres arbejde, men gennem samværet i løbet af arbejdsdagen og på baggrund af interviewsituationerne, blev relationerne mellem os i flere tilfælde ret uformelle, i den forstand at jeg, i øvrigt ligesom hjælperne selv, ikke bare var til stede som professionel repræsentant for et forskningsformål i situationerne hos de forskellige borgere, men også var der som privatpersonen Anne. Hermed

mener jeg, at jeg ligesom hjælperne begyndte at fortælle oplevelser fra mit eget personlige liv, lave sammenligninger f.eks. omkring hjem og børn, osv. Dette fortæller om den relation vi udviklede, men det fortæller også om karakteristika ved arbejdet.

4.5 ”Going native” i hjemmeplejen

Kristiansen og Krogstrup påpeger, at træk ved forskeren kan påvirke feltrelationen og det mener jeg har været helt oplagt. Det at jeg selv er kvinde og deler visse erfaringer fra mit eget liv omkring at være omsorgsyder og ansvarlig for en husholdning med de kvinder, jeg har fulgtes med, har på den ene side givet fortrolighed og indforståethed i nogle situationer. I andre har sociale forskelle derimod været fremherskende og ført til spørgsmål og enkelte gange til en vis mistroiskhed, men også undren: Hvorfor gider sådan en universitetsperson interessere sig for os? Hvad mon hun får i løn for det? Denne undren har i sig selv udgjort en information om feltet: Det er tilsyneladende et arbejdsområde, hvor de ansatte oplever det som usædvanligt at have omverdenens interesse.

Forskeren påtager sig på forhånd bestemte feltroller, men her ud over vil der i ethvert feltstudie også være tale om tilskrevne feltroller, roller, som forskeren tilskrives af aktørerne i feltet, ligesom forskellige faser i feltarbejdet implicerer forskellige positioner. Forskerrollen i feltstudier er et resultat af forhandlinger og udvekslinger ml. forsker og udforskede, og således en aktiv fortløbende proces. Kristiansen og Krogstrup peger på, at det at blive placeret i en bestemt rolle kan både give adgang til og hindre adgang til bestemte data. (Kristiansen og Krogstrup 1999:113). Et eksempel herpå kunne være de pårørende, der placerede mig i rollen som en kontrollant af hjælperlevernes arbejde. Herved fik jeg en viden om den status, eller mangel på samme, eleverne sommetider tildelte. Og jeg fik indblik i, at det at skulle agere husmoder og plejeperson hos ældre ægtepar, kan være meget vanskeligt, når det er kvindens rolle, hjælperen går ind og overtager. Rolletildelingen pegede på arbejdets hierarkiske indlejring, (se kapitel 13) og den pegede på, at det at modtage offentlig hjælp, for mange ældre er forbundet med blandede følelser, som hjælperen bliver modtageren af.

Endelig oplevede jeg de sidste dage, jeg var med i praktik i hjemmeplejen, nærmest at jeg gik ”native”. Jeg opdagede, da jeg læste mine sidste observationer, at jeg var begyndt at blande mig: jeg kommenterede, når hjælperne ikke havde ordentlige hjælpemidler ude hos borgerne og kom med forslag til, hvad jeg vurderede ville være forbedringer af plejen. I et enkelt tilfælde tog jeg mig i, sammen med den elev jeg fulgtes med, der var i 2. praktikperiode, at stå og vurdere en helt ny ung elev, der var ret forsigtig i sin nye rolle som hjælper. Om episoderne kan tages til indtægt for, at nu havde jeg været i feltet længe nok, skal jeg ikke kunne sige. Men de fortæller noget om, at det i et felt, man

er/bliver engageret i, er vanskeligt at opretholde et distanceret blik. Distancen må etableres efterfølgende, og episoderne må analyseres i forhold til, hvad de fortæller om feltet.

Engagementet danner parallel til det engagement hjælpereleverne giver udtryk for i interviewene, et engagement der tilsyneladende opstår også selv om eleven ikke har haft hverken sosu-uddannelsen eller hjælperarbejdet som et udtalt fremtidsønske. Med psykodynamiske termer kan det ses som udtryk for en parallelproces, (Holm 2001) hvor jeg som observatør udlever temaer, der er væsentlige for de personer, jeg observerer. Det kan også med udgangspunkt i Nel Noddings filosofi om en omsorgens etik, ses som reflekterende omsorgens særlige ontologi. Noddings påpeger, at det at kunne føle med den anden er en for mennesket medfødt tilbøjelighed, der artshistorisk har været med til at sikre vores overlevelse. Jeg vil ikke diskutere denne påstand her, men vende tilbage til diskussionen i forbindelsen med analyserne af de biografiske interviews.

4.6 Refleksiv etnografi

Overvejelser over balanceringen mellem nærhed og distance i det etnografiske arbejde ledte mig til Charlotte Aull Davies og hendes bog ”Reflexive Ethnography”. Davies hovedbudskab er, at refleksivitet er af afgørende betydning indenfor etnografisk forskning, hvor forbindelserne mellem forsker og forskningssubjekter ofte er tætte, langvarige og mangefacetterede. Davies ser, ligesom Fog, en tæt sammenhæng mellem refleksivitet og objektivitet, uden at de to begreber er sammenfaldende. Objektivitetsbegrebet er ikke positivistisk, og det falder heller ikke i den modsatte grøft, hvor problemet med forskerens indflydelse på forskningsgenstanden søges løst gennem en fuldstændig opslugning af forskeren i feltet, gennem total deltagelse.

Refleksivitet, som Davies definerer det, betyder en vendt sig mod sig selv, i en selv-referentiel proces, men ikke at forsøge at isolere sig fra forskningsprocessen. På det mest overordnede niveau refererer refleksivitet til overvejelser over, hvordan forskningsprodukterne er influeret af forskeren og forskningsprocessen, skriver Davies. Forholdet mellem etnograf og informanter i feltet udgør den basis, der analyseres ud fra, og den grundlæggende indsigt går på, at etnografen er med til at konstruere det materiale, der bliver hendes data. For fuldt ud at indlejre indsigten, at forskeren er medkonstruerende, må etnografiske forskere udvikle metoder, der anerkender og gør brug af de subjektive oplevelser som en væsentlig del af forskningen (Davies 1999:5).

Davies advarer mod, at selv-refleksivitet kan lede til en form for forskerens absorbering i sig selv, hvilket er en proces, der opløser muligheden for social forskning. Visse postmoderne og poststrukturalistiske kritikere ender i denne ekstreme form. Davies mener, det er muligt for etnografer kreativt at bruge

de postmoderne indsigter, uden at ende i deres relativitet og epistemologiske pessimisme – en opfattelse, jeg tilslutter mig.

Her over for indtager Davies et kritisk realistisk udgangspunkt, inspireret af Roy Bhaskar. Hun argumenterer for, at etnografisk forskning, baseret på feltarbejde, informeret gennem refleksivitet og vurderet i et kritisk fagligt fællesskab, er i stand til at udtrykke en realitet, der hverken er tilgængelig gennem direkte udtryk fra feltet eller simpelthen er en afspejling af den enkelte etnografs psyke (Davies 1999:6). Herved indtager hun mindst tre forskellige standpunkter, der er forenelige med den måde, jeg betragter mit forskningsarbejde på.

For det første at det overhovedet er muligt at tale om en realitet. For det andet at denne realitet aldrig er direkte tilgængelig, men altid medieres gennem de øjne, der betragter. For det tredje at det at anerkende at verden er fortolket, ikke er det samme som at hævde at verden udelukkende eksisterer som den enkeltes projektion.

Afgørende i den selvrefleksion Davies taler for, er den bevidste inddragelse af forskerens subjektivitet, erkendelsen af, at forskerens forhold til de mennesker der udforskes, er en del af det empiriske materiale.

“The important methodological point for ethnographers is that their personal relationships with informants are part of their data, a very fundamental basis of their analysis, and, as such, cannot be glossed simply as a ‘close’.” (Davies 1999: 82)

Når etnografen arbejder med informanter mener Davies, at processen må betragtes som en gensidig søgen efter forståelse. Traditionelle antagelser indenfor etnografien går på, at de mennesker, man som forsker interviewer, har adgang til viden, som de kan dele med forskeren, og at de gør dette, hvis man beder dem om det og de er i stand til at huske og præsentere denne viden. Det, informanterne fortæller, ses som en repræsentation af den sociale og kulturelle verden, de lever i.

Der er adskillige problemer forbundet med denne opfattelse. *“...individuals are not able simply to provide uncontested knowledge about their social world.”* (Ibid.:96).

Som Davies giver eksempler på, indeholder interviews altid modsatrettede udtalelser og uklarheder. Interviewprocessen må snarere forstås som en proces, hvori både interviewer og interviewperson er involverede i at udvikle en fælles forståelse, dvs. at de gennem udviklingen af en forståelse af den sociale verden også skaber en konstruktion af denne verden. Som Holstein og Gubrium skriver, er begge parter i interviewsituationen uundgåeligt aktive. (Holstein og Gubrium 1995:4, citeret fra Davies 1999:98.)

“The proces of working with informants thus becomes one of a mutual search for understanding that bridges, or mediates, between the social worlds of informant and ethnographer. In order for ethnographers sensitively to interpret this interaction, they must develop a reflexive understanding of their relationship with their informants.” (Davies 1999:79).

Ifølge Davies opfattelse af ”kritisk realisme” afviser den kritiske realisme både en ”en-til-en” repræsentationsopfattelse og en model af interviewprocessen som ”ren” konstruktion. Davies skriver: *”...while interviews cannot be taken as a straightforward reflection of the level of the social, as opposed to individual action, there is a connection, an interdependency between the two levels that allows interviewing to provide access to the social world beyond the individual.”* (Ibid.:98). Analyseprocessen må godtgøre disse forbindelser, ligesom den teoretiske forståelse.

Et kriterium for etnografiens kvalitet bliver således, at forholdet til ens informanter er et undersøgt forhold, at de input forholdet giver til de færdige analyser er gjort tydelige for læseren. Analyseniveauer må tydeliggøres, sådan at forbindelsen mellem påstande om mere generelle sociale processer og deres rodfæstethed i individuelle erfaringer sandsynliggøres.

4.7 Et psykoanalytisk perspektiv på en reflektiv etnografisk tilgang

En af grundene til at jeg tydede til Nancy Chodorows psykoanalytiske forståelse var hendes påpegning af ligheder mellem psykoanalyse og etnografi. I ”The Power of Feelings” argumenterer hun bl.a. for de to felters lighedstræk. En psykoanalytisk tænkning mener jeg kan udgøre et væsentligt element i en reflektiv etnografisk tilgang. Hvor Davies tilslutter sig Meads symbolske interaktionisme i forståelsen af ”selvet”, trækker jeg på Chodorows psykodynamiske tænkning (Chodorow 1999). Jeg har valgt Chodorow som eksponent for psykoanalytisk tænkning i forbindelse med etnografi frem for Jennifer Hunt, (Hunt 1989), der ellers må betegnes som noget af en ”klassiker” indenfor området, på grund af indholdet i den psykoanalytiske forståelse. Hunt mener bl.a., at alle ubevidste betydningstilskrivelser kan spores tilbage til barndommen, og hun ser psykoanalysen som en teori om grundlæggende konflikt mellem individets ego og de libidinøse og aggressive ønsker. Disse grundantagelser kan jeg ikke tilslutte mig, hvorfor jeg har valgt ikke at inddrage Hunt.

Antropologien er, skriver Chodorow, den socialvidenskab der har studiet af kulturel betydning som sit centrale projekt; og det er den eneste socialvidenskab indenfor hvilken, der har været en fortløbende tradition for psykodynamisk inspireret forskning.

Chodorow ser to hovedårsager til, at antropologien har været optaget af psyken mere end andre socialvidenskaber og til, at den som den eneste socialvidenskab har en psykoanalytisk tradition. Traditionen er godt nok ikke den dominerende, men den eksisterer. Personlighed og subjektivitet hos medlemmerne af andre kulturer former og forstyrrer altid ethvert antropologisk studie, uanset hvor rutineret det forekommer. Begreber som ”kultur-chok” dækker over den erfaring, at forskerens forforståelser af feltet kan rystes i den grad, at vedkommende oplever det følelsesmæssigt ubehageligt, som et chok. Selv om de fleste antropologer har en kulturel tilgang til betydning og ople-

velse, skrider mange aspekter af feltarbejde således på introspektiv, psykodynamisk undersøgelse både af den anden og af selvet, skriver Chodorow. Den anden årsag ser hun som det faktum, at betydning er centralt for antropologiens teoretiseringer, mens det for andre socialvidenskaber ligger i udkanten af deres interesseområde.

Chodorow skriver, at observationsmetoder, metodologier og epistemologi indenfor psykoanalyse og indenfor antropologi er forbavsende ens.¹⁴ Medlemmer af både det psykoanalytiske felt og det antropologiske ser deres områder som databaserede. Den primære data-kilde, det der observeres og tolkes, er mennesker ligesom observatøren. Selvom teoretisk debat regnes for væsentlig, er der i begge felter en anerkendelse af det vedholdende behov for fastholdelse i forhold til data og for generering af yderligere data. På denne måde adskiller begge områder sig fra interpretive felter indenfor humaniora, selvom både visse psykoanalytikere og antropologer mener, at kulturelle betydninger kan analyseres ligesom tekster.

Chodorow skelner mellem psykoanalyse og tekstanalyse. Hun ser tekstanalyse udelukkende som analyser af signifiere – altså analyser uden forbindelse til en tekst referentielle indhold. Det argumenterer Chodorow for at der er – selvom denne forbindelse på ingen måde er given. Hendes opfattelse af tekstbegrebet kan naturligvis diskuteres – den harmonerer for eksempel ikke med tekstforståelsen indenfor den dybdehermeneutiske tradition, der ligger til grund for den kritisk teoretisk inspirerede livshistorieforskning. Her antages altid at teksten har et referentielt niveau, den henviser til noget udenfor sig selv, men herved kommer den netop til at harmonere med Chodorows pointer: dels at teksten aldrig kan opfattes som værende ”lig med” den person eller de personer, der skaber teksten, dels at en tekst, psykoanalytisk interview eller etnografisk feltdagbog, altid refererer til andet end sig selv. Hermed bliver Chodorows tænkning udtryk for et realistisk standpunkt: der eksisterer en realitet, som vi blandt andet har adgang til gennem sproget. Men forholdet mellem sproget og denne realitet er aldrig på forhånd givet eller fastlagt, men må gøres til genstand for analyse.

Både antropologisk etnografi og psykoanalyse tager udgangspunkt i og er uundgåeligt centreret i det intersubjektive møde mellem mennesker, skriver Chodorow. Begge bygger deres beretninger på samtaler med ”informanter” og de diskurser, de benytter, hvilke ses som historisk og interpersonelt situerede. Det etnografiske studie og den psykoanalytiske case-beskrivelse og teoretisering udgør beretninger om interaktioner og fortællinger udviklet i et relationelt forhold (det etnografiske eller psykoanalytiske møde), der præsenteres i et andet relationelt forhold (i det professionelle samfund). Der findes hver-

---

¹⁴ Chodorow skelner ikke mellem antropologi og etnografi.

ken antropologi eller psykoanalyse uden dette møde, et møde der uundgåeligt trækker på forskerens evner både til empati og til observation. Begge felter lægger i højere og højere grad vægt på praktikerens deltagende rolle og indflydelse – praktikerens betragtes ikke længere som den uinvolverede videnskabelige observatør.

Nutidige etnografer lægger vægt på det etnografiske møde, det interaktive og intersubjektive forhold mellem etnografen og subjekterne for hans studium. Etnografi indebærer altid forsøg på at forstå en anden livsverden gennem at bruge selvet som et instrument for viden, skriver Chodorow.

Herved fremkommer endnu en parallel mellem den etnografiske lytten og den kliniske. Ligesom analytikerens forsøger antropologen at være så åben som overhovedet muligt overfor den andens tænkning og holder så vidt muligt sine egne forhåndsantagelser udenfor. Etnografen er opmærksom på det konfliktfyldte, og lærer ofte mest om kulturelle betydninger ud fra de ambivalente følelseladede og konfliktfyldte fortællinger. Denne erkendelse er væsentlig i forhold til interviewanalyserne: den understreger nødvendigheden af at fokusere på det brudte, konfliktfyldte og følelseladede i fortællingerne, idet det er her, de væsentligste indsigter kan opnås.

I etnografi som i terapi er betydningskonstruktionerne afhængige af interaktionen mellem etnograf og informant, sådan at etnografens egen angst, forvirring mm. bidrager til kvaliteten af enhver interaktion.

Begge felter anerkender at det, der bliver forstået – om kultur eller om psyke, er et produkt der skabes indenfor et bestemt møde eller serie af møder. I dette møde lægger begge områder større og større vægt på de reelle følelsesmæssige påvirkninger af forskeren, mener Chodorow. Blandt antropologer i form af begreber som kulturchok hos de ikke-psykologisk orienterede, og i form af beskrivelser af følelser og overføringer hos de psykologisk orienterede. Psykoanalytikere lægger større og større vægt på modoverføringsprocesser og på analytikerens subjektivitet i det hele taget i forhold til det analytiske møde.

Samtidig er det Chodorows ærinde at vise, at begge felter have gavn af at trække på det andet felts indsigter. Antropologer har behov for teorier om individuel oplevelse og agency, mens psykoanalytikere har brug for en mere udviklet forståelse af ”ydre realitet”, bl.a. for at undgå at kulturel og socialt specifikke normer udarter sig til at blive universielle udviklingsmæssige nødvendigheder, skriver Chodorow. Nogle af Freuds skrifter om kultur, Frankfurterskolen, og visse antropologer nævner hun som eksempler på forskere, der i 1920’erne og 30’erne forsøgte at bygge denne bro mellem subjektivitet, kultur og samfund.

Chodorow er ikke opmærksom på de social-psykologiske kritisk teoretiske traditioner, der har udviklet sig i Tyskland fra 70’erne og frem til i dag, med bl.a. Thomas Ziehe, Thomas Leithäuser og Regina Becker-Schmidt som vigtige repræsentanter. Det Chodorow fremhæver som Frankfurterskolens særli-

ge kendetegn; opmærksomheden på, at kulturel betydning og personlig betydning ikke er modsætninger men må ses som både sammenhængende og konfliktfyldte, er på forskellig teoretisk baggrund centralt for både Salling Olesen, Fog og Axel Honneth, som jeg inddrager i kapitel 15.

4.8 Interviewene

I det følgende gør jeg rede for min teoretiske forståelse af det kvalitative forskningsinterview, herunder for det livshistoriske interview.¹⁵ Jeg beskriver den konkrete gennemførelse af interviewene og giver en præsentation af interviewpersonerne som gruppe. Afsnittet slutter med en beskrivelse og diskussion af de benyttede tolkningsgreb. Det refererer primært til Fog (2004) men inddrager også Chodorow (1999), Kirsten Weber (1995) og Christine Morgenroth (2002), som repræsentanter for en dybdehermeneutisk metode.

Min opfattelse er, at kvinderne i interviewsamtalen udtrykker personlige betydninger i forhold til de begivenheder, vi taler om. Idet jeg antager et psykosocialt subjekt, kan disse personlige betydningsdannelser ikke ses som isoleret fra den kulturelle og sociale kontekst, kvinderne er en del af. Gennem mine analyser af interviewene kan jeg give nogle bud på, hvordan disse betydninger er dannet livshistorisk – og bud på, hvordan tidligere oplevelser og erfaringer benyttes i den selvkonstruktion, som det livshistoriske interview også er.

Endelig kan jeg give bud på, hvordan disse betydninger føres ind i uddannelses- og erhvervsvalget, i den subjektive betydningstilskrivelse og tolkning af hjælperarbejdet, og hvordan de mødes med arbejdets vilkår. Herved dannes afsæt for at forstå arbejdet som læringsrum.

Forståelse af interviewsamtalen

Jette Fogs bog, ”Med samtalen som udgangspunkt”, handler om interviewprocessen og hun gør rede for sin teoretiske forståelse af det kvalitative forskningsinterview. Hendes udgangspunkt er hermeneutisk og psykoanalytisk. Hun refererer Gadamer, der hævder at ”forståelse” er et ontologisk vilkår: Mennesket er et væsen, der ikke kan lade være med at fortolke og blive fortolket.

Formålet med at bruge et kvalitativt forskningsinterview som sin undersøgelsesmetode er, skriver Fog, ”at få fat i de betydninger, som personer, ting og forhold har for interviewpersonen, og/eller afdekke de betydninger, som han ser i sin egen måde at forvalte sit liv og sine betingelser på. Formålet er at fange subjektets/aktørens perspektiv, dvs. hans kognitive og følelsesmæssige organisering af verden.” (Fog 2004:11). Det kvalitative forskningsinterview giver således et indefra perspektiv.

---

¹⁵ Steinar Kvale (Kvale 1994, Kvale 2003) har fungeret som første, grundlæggende inspirationskilde, men er som position også forladt.

I det kvalitative forskningsinterview er det personens tanker, følelser og handlinger, hendes bevæggrunde, forskeren er interesseret i. *"Vil forskeren have fat i den personlige mening, der ligger bag og strukturerer bestemte gøremål i folkes liv, så er der kun et sted at få den, nemlig hos personerne selv, hvor den er dannet og kan udtrykkes."* (ibid., s.142) Specielt er interviewet velegnet til at belyse et menneskes hele situation, dels den aktuelle, dels den historiske, som han eller hun har udviklet sig fra.

Som forberedelse til interviewet mener Fog, man må gøre sig sin almindelige viden og teoretiske forståelse klart – men lige så vigtigt er det at gøre sig sine følelser i forbindelse med det felt og de mennesker man vil undersøge klare. En interviewundersøgelse er en mellemmenneskelig proces, der er reguleret af de psykodynamikker, der i øvrigt er virksomme i og blandt mennesker. Pointen er ikke et umuligt krav om, at man som forsker ikke skal eller må føle, men et krav om, at man i videst muligt omfang er forpligtet til at gøre sig sine følelser og interesser klare, som en del af det metodiske arbejde. (ibid., s.17) I dette krav om refleksivitet ligger Fog på linie med Davies.

Videnskabelige og moralske spørgsmål er flettet sammen i den proces, det er at gennemføre et interview. Hvis uerkendte følelser styrer interviewprocessen påvirker de empirien, hvilket kan give en ringere empiri. Hvis uerkendte følelser styrer, er det endvidere sværere at vise ansvarlighed og det nødvendige hensyn til den andens grænser.

Opmærksomhed

Det vigtigste redskab i interviewsamtalen er, hævder Fog, opmærksomhed. Opmærksomheden må ses som en raffineret og kultiveret udgave af dagligdagens evner og kapaciteter. Opmærksomheden er baseret på menneskekundskab – erfaringer med mennesker og deres reaktionsmåder. Og den er teori-baseret – båret af en teoretisk forståelse af mennesket. Fog henviser til Freuds begreb om "den frit flydende opmærksomhed" (Freud 1971 (1912) citeret fra Fog 2004 s. 50). En opmærksomhed, der ikke er rettet mod noget bestemt, men som er en særlig form for åben, lyttende tilstedeværen.

Opmærksomheden er i denne forståelse teori-ladet, men ikke teori-styret.

"Forskeren danner sig, for at kunne opfylde sit formål, en begrebsmæssig og følelsesmæssig horisont, og det er indenfor denne, at samtalen foregår." (Ibid.:60)

De mønstre sammenhænge og logikker jeg ser i den verden jeg undersøger, viser sig i det lys, som min teoretiske viden kaster. Men iagttagelsen i situationen er stadig spontan og umiddelbar.

Fog taler om at opmærksomheden under interview-samtalen løber i fire spor:

- Som forsker skal man i samtalen være opmærksom på indholdet af det sagte.
- På måden indholdet udtrykkes på.

- På processen, måden hvorpå personen forholde sig til sig selv og til intervieweren: på kontakten.
- Og man er opmærksom på sig selv, på sine egne fornemmelser.

Opfattelsen er, at der er information i alt, hvad der sker eller ikke sker, i situationen.

De fire spor danner i nogen grad paralleller til fokusområderne i den dybdehermeneutiske metode. (Se 4.12). Jeg har kun set dybdehermeneutik anvendt som begreb for en tekst-fortolkningsmetode, men jeg synes det giver god mening, at de forståelser og opmærksomheder, man som forsker har i den fortolkende proces under selve samtalen, ikke er fuldstændig fremmede for opmærksomhederne i analysen af den udskrevne tekst.

Empatibegrebet

Begrebet empati bruges af Jette Fog i forhold til interviewerens kapaciteter i interviewsituationen, og det bruges af de interviewede sosu-elever, når de beskriver, hvad der er vigtigt i arbejdet. Det indgår som et element i Kari Wærness begreb omsorgsrationalitet, hvilket jeg vender tilbage til.

Empati synes at være et begreb, det ikke er til at komme udenom, når der tales om medmenneskelige relationer. Jeg vil derfor i det følgende præcisere, hvordan jeg forstår begrebet.

Ulla Holm gør i bogen ”empati – att förstå andra människors känslor” rede for forskellige aktuelle brug og forståelser af begrebet empati. Hun henter sin referenceramme indenfor psykodynamisk teori og indenfor kognitivt orienteret socialpsykologi.

Holm definerer indledningsvis empati som *”förmågen att förstå hur andra känner och reagerer och att kunna vägledas av denna förståelse i ens beteende – vara sig det syftar till att hjälpa en medmänniska eller göra ett gott intryck på andra”* (Holm 2001:17).

”Empati” kommer fra det græske ord ”empathieia”, der er sammensat af en, i og pathos, følelse eller lidelse (Holm 2001:67).

Psykologiens brug af ordet empati kan groft set udskilles i den psykodynamiske brug og den socialpsykologiske. Som repræsentant for en socialpsykologisk tilgang inddrager Holm G. H. Mead. Mead beskriver empati, eller social intelligens, som evnen til at indtage den andens rolle. Forståelsen er beslægtet med Piagets begreb om decentrering og er rent kognitivt orienteret.

Psykodynamiske studier af empati udgår fra den terapeutiske relation. To lige vigtige komponenter indgår i den empatiske forståelse – den kognitive/intellektuelle og den affektive/følelsesmæssige. Begge komponenter er lige vigtige for den empatiske formåen skriver Holm, i det netop kombinationen af kognitive og affektive funktioner hjælper os til at opretholde den nødvendige grænse mellem os selv og den anden. Der er hverken tale om at føle nøjagtig det sammen som den anden, eller at se bort fra at jeg via de følelser, den anden vækker i mig, kan forstå hvordan hun eller han føler. Holm udtrykker

det således: *"jag vet vad du känner för jag vet att jag en gång känt något liknande och jag vet hur du får mig att känna mig."* (Holm 2001:73).

Netop kombinationen af kognitive og de følelsesmæssige funktioner er ifølge Holm forudsætningen for at være indfølelse, samtidig med at man ikke ophæver grænsen mellem selv og anden.

Fog bruger begrebet empati om en evne til ordløs og realitetsnær indføling i et andet menneske. Forudsætningen er, at vi som mennesker altid også sender meddelelser og interagerer på et ikke-bevidst og ikke-intenderet plan.

"Den empatiske evne beror mest abstrakt på vores evne til at identificere os med det andet menneske. Det, vi ser, er også medmennesket i det andet menneske. Erkendelse af den anden rummer genkendelse." (Fog 1998:221). Thomas Ogden fremhæver tilsvarende om den psykoanalytiske proces, at analytikeren aldrig bare er et iagttagende subjekt, idet det er via sin subjektive erfaring at analytikeren vinder forståelse for den relation han forsøger at forstå (Ogden 1994).

Men Fog skriver også, at der i empatien ikke er tale om ren identifikation og sammensmeltning, idet der i empatien er der et moment af "som om" (Fog 1998:217). Den empatiske evne beror på vores evne til at identificere os med medmennesket. Identifikation er for Fog ikke det modsatte af at kunne se klart, men en vej til at "kende" den anden via genkendelse (Fog 1998:221). Tilsvarende pointerer Judy Gammelgaard nødvendigheden af at skelne mellem empati og sympati, hvorved hun fremhæver et element af distance som en forudsætning for empati. En ægte indføling har som forudsætning, at man er i stand til at se sine egne følelser som en effekt af den andens følelse (Gammelgaard 2002).

Ud fra gennemgangen af psykologisk litteratur, udskiller Holm to forskellige måder at anvende begrebet empati på. I den ene brug er empati lig medfølelse og anvendes om en hjælpende indstilling og handlingsmåde overfor andre mennesker. I den anden betydning har empati at gøre med at forstå den andens følelser, ikke bare angst og lidelse, men alle følelsesnuancer, også "positive" følelser som glæde eller begejstring.

Det er denne sidste "neutrale" forståelse af empatibegrebet jeg tilslutter mig. Empati kan ses som et redskab, et redskab til brug for forståelsen af den anden. Hvad jeg bruger denne forståelse til er derimod et andet, etisk spørgsmål.

Empatiens betydning i samtalen.

Opfattelsen af menneskets grundlæggende forbundethed med medmennesket, som er refereret i afsnittet "Relationen som den grundlæggende enhed", gør empatien til en særligt væsentlig kategori og egenskab hos forskeren.

Fog henviser til Katz, der taler om empati som indeholdende både et kognitivt og et emotionelt aspekt. I empatien er jeg optaget af hvordan det føles at

være den anden person, men også af at få indsigt i og forstå den anden (Fog 1998:63-64).

Empatien beror på menneskets fundamentale forbundethed med dets medmennesker. Mennesket er altid sat i en materiel og kulturel virkelighed, og mennesker har nogenlunde samme biologiske udstyr. Den materielle og kulturelle virkelighed kan selvfølgelig være forskellig, men det er et faktum, at den altid eksisterer for os. Fog udtrykker det sådan, at den anden kan være udviklet af en social kontekst, der har et andet indhold end min egen, men vi vil altid have det til fælles, at vi er vokset ud af, og deltager i, en social kontekst. I denne kontekst er der altid tale om en sammenhæng i form af økonomisk struktur og materiel udvikling, visse praktikker, visse sociale normer og regler og et sprog hvori alt dette kan meddeles (ibid.:66).

I denne forståelse ses mennesket som et væsen, der er dannet i en medmenneskelig sammenhæng og derfor principielt er i stand til at genkende den anden i sin medmenneskelige sammenhæng.

"I empatien ligger en anerkendelse af den anden som menneske, som et væsen af samme slags som jeg selv og som et væsen, jeg er forbundet med." (ibid.:68)

I og med vi er medmennesker, og i den udstrækning vi er udsprunget af den samme kultur, er der et fælles grundlag for genkendelsen. Jo mindre vi kender til den andens kultur, jo større er risikoen for at fortolke den andens virkelighed ind i ens egen matrice, skriver Fog.

Forudsætningen for at empatien kan fungere som en vej til at forstå den anden indefra er, at den ikke er sløret af ens egne behov og lidenskaber. Man må, i dette tilfælde som interviewer, forsøge at have sit selv involveret i den anden, med hvad dette betyder af følelsesmæssig identifikation, samtidig med at man ikke forveksler den andens følelser med sine egne. Det er selvfølgelig en svær balancegang, og i de tilfælde hvor forvekslingen sker, trues empirien, skriver Fog. I disse tilfælde kan subjektiviteten være en fejlkilde – men den er det ikke i sig selv.

Faldgruberne for intervieweren kan både være overinvolvering og underinvolvering. I og med interviewet er en gensidig proces bliver også intervieweren set og tolket af den anden, og denne tolkning har betydning for, hvordan han eller hun befinder sig i situationen og dermed for hvad der siges i samtalen. Gensidigheden i samtalen peger på, at også interviewerens kommentarer og spørgsmål – og fornemmelser under interviewet må ses som en del af det empiriske materiale.

Interviewet som samtale

Med henvisninger til Gadamer og Løgstrup udvikler Fog en "samtalens ontologi". Hun hævder, at der i den gode samtale principielt er et symmetrisk forhold mellem de talende. De talende indgår i en subjekt-subjekt-relation og er

ligestillede i deres forhold til det fælles tredje. Begge har lige ret til at ytre sig. Samtidig hævder Fog med Gadamer, at man i den symmetriske samtale bliver opslugt af det, man taler om. Mere end at føre en samtale bliver vi, ligesom deltagere i et spil, siger Gadamer, ”ført” af samtalen (Gadamer 1975, citeret fra Fog 2004:209).

Når vi taler sammen antager vi umiddelbart, at det den anden fortæller er sandt. Faktisk tvivler vi først herpå, når der er ganske særlige grunde til det. Dette kalder Løgstrup for ”talens ejendommelighed”. Talen forlanger den åbenhed, som den giver - på tilliden til den åbenhed, der hører talen til, tager jeg fortællingen som sand. Samtalen bygger på gensidig anerkendelse:

”Hans tales åbenhed i hans fortælling er anlagt på min tillid til hans fortællings sandhed, ligesom min tillid fuldbyrdes af den åbenhed, der hører hans og al tale til. Min holdning og hans ytring kan ikke skilles ad.” (Løgstrup 1978:73 citeret fra Fog 2004:210)

Dette kan forstås på grundlag af menneskets indlejrethed i sin sammenhæng. Den verden barnet fødes ind i er en verden af sam-væren og af sam-tale. Når moderen lærer sit spædbarn samtalestrukturen ved at ”skiftes” i den ”samtale”, hun fører med det, lærer hun det samtidigt samtalegensidighed. Samtalens ejendommelighed beror på den ubegrundede og ureflekterede åbenhed og tillid – en åbenhed og tillid, der minder om den, hvormed det spæde barn møder verden.

”Vi skal have grunde til at lukke os til, eller til at møde den anden i mistillid”, siger Fog (ibid.:211). Det, der overhovedet gør det at samtale meningsfuldt, er at oprigtigheden i det sagte er forudsat.

Med denne bestemmelse, mener jeg ikke, man siger at det er umuligt at frem-analysere motiver eller intentioner i en nedskrevet tekst, der på samtale tidspunktet er ikke-bevidst for de talende. Men man antager, at medmindre andet er bevist, udtrykker parterne i en samtale det, der på det nuværende tidspunkt er ”sandt” for dem. Opfattelsen af at samtalen ”fører” giver samtidig et yderligere argument imod forestillingen om den uinvolverede interviewer. Hvis det at blive ført af samtalen er et træk ved den symmetriske samtalevæsen, kan interviewerens involverethed siges at være et tegn på god kontakt mellem parterne i samtalen. Og dette peger igen på, at interviewerens bidrag til samtalen må analyseres på lige fod med interviewpersonens.

Interview-samtalen udgør et subjekt-subjekt forhold, hvilket gør det umuligt at bruge rent tekniske begreber om det at interviewe, skriver Fog. Den professionelle samtaleforudsætninger er alment menneskelige kapaciteter, som udvikles og specificeres i hver enkelt persons historie.

”Det særligt virksomme ved samtalen som metodisk redskab ligger i, at dette redskab bygger på en oprindelig form, der stikker dybt i vores udvikling.” (ibid.:24). Fra begyndelsen af livet bliver vi engageret i socialt samvær og i samtale. Vores indre liv som voksne er i høj grad et sprogligt liv, en indre tale eller foregrebet samtale. Denne for-

ståelse korresponderer med Chodorows opfattelse af selvet som i det mindste et jeg-anden selv. Interviewet bygger på samtalen som grundform, men i modsætning til den egentlige, voksne samtale, der, i hvert fald ideelt set, er gensidig og åben, er den professionelt udnyttede samtale ensidig og åben.

I den professionelle samtale er man i et ugensidigt, forhold idet den ene part i samtalen har til hensigt at bruge samtalen til noget. Og man sidder med et redskab, der netop er virksomt fordi det opfordrer til en åbenhjertighed, gensidighed og venskab ellers er en forudsætning for. Fog henviser til Gadamer 1975, der siger at vi i samtalen til en vis grad opgiver kontrollen og hengiver os til den fælleslogik, som samtalen er. Vi ”falder i snak” (ibid.:26). Denne forståelse kan belyse, hvorfor også interviewer, som jeg oplevede det et par gange, trods intentioner om det modsatte alligevel kommer til at kommentere og endog drage sig selv ind i samtalen.

Idet samtalen kan føre til åbenhed, ligger der altid moralske dilemmaer i interviewprocessen. Den gode samtale fører til fortrolighed. bag om overfladiskhed og klicheer, hvilket er det forskeren søger, men samtals dynamik kan også føre til en åbenhed interviewpersonen måske ikke har lyst til, og den kan føre til at interviewer selv faktisk også viser åbenhed.

Den afgørende forskel på den dagligdags samtale og den professionelle er at i den sidste er samtalen et redskab, en metode. Forskeren skal bruge samtalen til noget. På den anden side er det interviewpersonen, der giver – intervieweren må være tilfreds med det, hun får. Samtidig kan forskeren delegerer noget af sin magt til interviewpersonen ved i højere grad at lade denne bestemme samtals forløb. Dette mener jeg netop sker i det biografiske interview.

Fog kalder det, at interviewsamtalen er ”ensidigt fortrolig” (ibid.:216). Samtalen må være åben og oprigtig, men dette skaber netop paradokset, at åbenheden og oprigtigheden kan udnyttes – til forskerens formål. Som sådan er det kvalitative forskningsinterview modsætningsfyldt.

4.9 Interviews som udtryk for betydningstilskrivelser

Ud fra interviewene kan jeg se hvad eleverne tilskriver betydning, og hvilken, i deres liv – på tidspunktet for interviewet og i den bestemte kontekst det foregår i, som inkluderer mig som interviewer. Udskrifterne er tekster om elevernes liv – som indeholder intenderede udsagn og ikke intenderede udsagn.

Teksterne kan jeg tolke for at se kvindernes egne selvforståelser. Men jeg kan også se modsigelser og brud i disse forståelser og i deres betydningstilskrivelser. Jeg kan fremskrive andet og mere end deres egne selvforståelser.

Teksterne er, som Chodorow siger ikke bare ”signifiers”(Chodorow 1999). En person er ikke en tekst, understreger hun, det en person fortæller i et interview henviser til levet liv, til erfaringer personen har gjort sig, følelser og

tanker hun har haft, situationer hun har været i. Det henviser til en realitet. Det er det, Kirsten Weber indenfor den dybdehermeneutiske metode kalder, at interviewet som tekst altid har et referentielt niveau (Weber 1995). Teksterne refererer til oplevelser og situationer de interviewede kvinder har været i, hvor de har sanset følt, tænkt og erfaret.

I og med jeg antager teksterne har et referentielt niveau kan de pege på mulige årsager til at dette eller hint tilskrives den betydning, det får i fortællingen. Men det der er væsentligt i analyserne, det jeg kan sige noget troværdigt om, er hvilke betydningstilskrivelser der eksisterer i interviewsituationens her og nu – ikke at forsøge at afdække ”hvad der rent faktisk skete”. Når dette er interessant er det selvfølgelig ud fra en antagelse om, at det der fremkommer som betydningsfuldt i dag også vil være det i morgen – og på længere sigt. Den betydning kvinderne i interviewsituationens her og nu for eksempel giver arbejdet, antager jeg de også bringer med sig, når de er på arbejdet. Herved skriver jeg mig ind i en opfattelse af subjektet ikke som uforanderligt eller upåvirket af kontekst, men alligevel med forholdsvis stabile strukturer og orienteringer.

De narrative biografiske interviews giver mig et indblik i elevernes personlige betydningstilskrivelser af arbejdet. Disse betydningstilskrivelser foregår ikke uafhængigt af de rammer, eleverne tilbydes i arbejdet, eller uafhængigt af de diskurser, forstået som måder at tale og tænke om arbejdet på, som de møder i skolerne. Tværtimod er det karakteristisk, at biografiske erfaringer med omsorgs-relationen, elevens nuværende livssituation, forståelser af arbejdet og argumenter for dets vigtighed hentet på skolerne, og konkrete oplevelser i praktik eller som ufraglært i feltet væver sig sammen i elevernes fortællinger – både tematisk og sprogligt.

De subjektive betydningstilskrivelser, som er dobbelte og ambivalente, bærer eleverne med sig ind i arbejdet, hvor de møder konkrete borgere, der udtrykker forskellige grader af fysisk og/eller psykisk forfald, og som de skal hjælpe indenfor de økonomisk-organisatoriske og politisk-kulturelle rammer, der strukturerer arbejdet.

Som jeg ser interviewene er de udtryk for, hvordan de 17 kvinder fremstiller deres eget liv på det givne tidspunkt og i den givne situation, hvor de er blevet interviewet. Interviews og observationer er, med et begreb hentet hos Elias, "stills", fastfrosede udtryk for forhold, der er i stadig bevægelse.

Jeg får via tekstens manifeste plan en viden om, hvad de betragter som vigtige begivenheder i deres liv, og hvordan de forstår disse begivenheder, hvilken betydning de tillægger dem. Det træffer sig sådan, at der i de fleste af historierne optræder traumatiske begivenheder, der tillægges forskellig, men stor betydning, bl.a. betydning for, at kvinderne er på sosu-hjælperuddannelsen. De traumatiske begivenheder ”fylder” meget i historierne. At de fylder så meget

kan tolkes som et udtryk for at på denne uddannelse, i dette miljø, er det tilladt at tale om sine egne, også traumatiske, oplevelser. Det kan også tolkes som et udtryk for, at jeg som interviewer åbenbart signalerer, at det er ok at tale om disse oplevelser. At jeg åbenbart sammen med interviewpersonen skaber en stemning der gør, at kvinderne føler sig trygge ved at fortælle disse historier. Det kan også tolkes som at historierne for dem er så påtrængende, at de bare strømmer ud – selv til en fremmed som mig.

Det vigtige er som jeg ser det at konstatere, at der altså er tale om en uddannelse, hvor en stor del af eleverne har traumatiske oplevelser i ”rygsækken”, når de starter på uddannelsen. Og at de traumatiske oplevelser i selvfremsstillingen tilskrives betydning og ofte betydning i forhold til at den pågældende nu befinder sig på en uddannelse, rettet mod et omsorgsarbejde.

4.10 Det særlige ved livshistoriske interviews

Det er en pointe ved det livshistoriske interview, at man som interviewer lader interviewpersonen fortælle det, vedkommende selv mener er vigtigt. Indenfor denne overordnede åbne ramme har jeg på forhånd haft forskellige opmærksomhedsområder, som jeg forsøgte berørt under samtalen. Det drejer sig om områder der, ud fra en livshistorisk og en psykodynamisk forståelse af subjektet, må antages at have betydning i ethvert menneskes liv, i det mindste indenfor den historiske og kulturelle kontekst, vi lever i. Områderne repræsenterer livsperioder, vi alle gennemlever, relationer, der er væsentlige i de pågældende livsperioder, hvad enten de etableres eller ej, og ”opgaver” som samfundsmæssigt stilles til individet i perioderne. (Fx at tage en uddannelse når man er ung, at finde et arbejde når man er voksen, osv.)

De områder i interviewpersonens liv, jeg har søgt belyst har været:

- Barndom, herunder forældrenes arbejde og uddannelse, eventuelle søskende, skolegang og kammerater.
- Ungdom, ungdomsuddannelse, jobs, andre aktiviteter.
- Voksenliv: partner(e), børn, jobs og fritidsaktiviteter.
- Opfattelsen af det arbejde kvinderne er i gang med at uddanne sig til.
- Fremtidsperspektiver.

Indenfor disse opmærksomhedsområder er det interviewpersonen der konstruerer sin livshistorie, selvfølgelig med forskeren som opfordrer og konkret lyttende samtalepartner i interviewsituationen. Det er det interviewpersonen finder vigtigt og som hun har lyst til at fortælle om, vedkommende fortæller om. I denne forstand er interviewet en selvfremsstilling, igen på opfordring og i et konkret rum, til en konkret interviewer. Betydningen af det rum og den situation interviewet foregår i, ligesom betydningen af interviewerens måde at være til stede på i interviewsituationen, magt-assymetri mv. må reflekteres under analysen.

Konceptet at lade fortælleren styre, hvad der bliver fortalt giver forskeren mulighed for at tolke ikke bare på indholdet i det, der bliver sagt men også på de narrative strukturer. Det er interview-personen, der konstruerer rækkefølgen af de omtalte begivenheder, begyndelse og slutning, fortælletempo og fortællestruktur. Marianne Horsdal skriver om (Horsdal 1999), hvordan man kan finde forskellige kulturelle fortællinger i biografiske interviews, dannelsesfortællingen, offerfortællingen, ect. De benyttede fortællestrukturer siger dels noget om hvordan personen forstår sig selv, men også om hvilke fortællestrukturer, der er til rådighed i en given kultur på et givent historisk tidspunkt – og som netop bliver valgt (bevidst og ubevidst) af denne fortællende person. Ligesom de forskellige til rådighed stående diskurser er med til at forme den måde vi opfatter/erkender på, mener jeg de forskellige til rådighed stående fortællestrukturer er det.

Jette Fog skriver, at i den kvalitative interviewsamtale skal interviewguiden helst befinde sig i interviewerens hoved, således at hun kan bevæge sig frit og høre godt efter, hvad personen siger (Fog 2004:45). Her stiller det livshistoriske interview i en hvis forstand intervieweren meget frit. De områder, man har som opmærksomhedspunkter i det livshistoriske interview, er så velkendte i forhold til at lære et nyt menneske at kende, at det dårligt er nødvendigt at skrive dem ned. Det der somme tider har været problematisk har været indholdet i fortællingerne, og spørgsmålet om, hvordan jeg skulle forholde mig til de historier, kvinderne gav mig.

I forhold til mine interviews har jeg ikke har forsøgt at forholde mig tavs under interviewet, men jeg har på den anden side har tilstræbt kun at spørge til det, personen selv bringer på bane. Når jeg ikke har forholdt mig tavs og tilbagetrukket som fx biografiforskeren Fritz Schütze anbefaler, (se fx Andersen & Larsen 2005:104) skyldes det dels, at jeg fornemmede at mange af kvinderne i begyndelsen af interviewet var meget usikre på situationen og uvante med bare at fortælle løs. Der var spørgsmål om hvad jeg ville høre, hvad jeg forventede og lignende. På den baggrund mente jeg det var vigtigt at etablere et trygt og tillidsvækkende rum, som jeg bl.a. håber jeg har gjort ved at svare bekræftende, give udtryk for at jeg forstår, og ved at stille spørgsmål til det, der umiddelbart er blevet sagt. I denne forstand kan man sige jeg forsøger at skabe et "holding environment" (Winnicott 1958) i situationen. Der er store sociale forskelle på mig og mine interviewpersoner, primært m.h.t. det Bourdieu benævner uddannelsesmæssig kapital, og jeg kunne let blive sat i en position som en, der kommer udefra/oppefra og forsøger at "udspionere" interviewpersonerne. Jeg eliminerer naturligvis ikke disse forskelle ved at være aktivt til stede som person i interviewet, men jeg kan måske signalere, at selv om der er forskel på os og vores baggrunde, kan jeg godt forstå det interviewpersonerne udtrykker.

For mig som interviewer, med den livshistoriske baggrund jeg har, var det ind mellem en chokerende oplevelse at lytte til kvindernes historier. Jeg forsøgte at sætte mig ind i de følelser, kvinderne udtrykte gennem historierne, selv om jeg ikke kunne genkende de konkrete oplevelser, de havde været ude for.

Som Fog skriver, er intervieweren i interviewsituationen altid deltager. ”Tilskueren” er en afledt dannelse – en særlig måde at deltage på, der snarere hæmmer kontakten mellem interviewer og interviewperson og dermed reducerer både empiriens mængde og kvalitet, end fremmer den. Intervieweren må således lære at være deltager, med hvad dette indebærer af ”passende involvering” (Fog 2004:150). Hvad der var ”passende involvering” har ikke altid været klart for mig i den konkrete samtale, og spørgsmålet er, om det altid er til at afgøre, når man står i situationen. I og med at vi netop bliver ”ført” af samtalen, er balancen mellem involvering og distance vanskelig. Fog taler om, at ”den gode samtale” er præget af en ”opslugthedens modus”, der står i modsætning til den professionelle samtales instrumentelle karakter. I denne forstand er interviewsamtalen paradoksal. Den er ”kunstig”, det vil sige iscenesat, udført med et bestemt formål, samtidig med at intervieweren må være oprigtigt interesseret, for at opnå hensigten med sit arbejde (Fog 2004:206).

Måske især når der er tale om traumatiske hændelser i en fortælling kan balancen være vanskelig. Hvor opslugt jeg havde været, hvor meget fortællingerne havde fyldt hos mig, opdagede jeg for alvor, da jeg midt i den 17. samtale pludselig fik følelsen af, at jeg bare ikke kunne holde ud at høre om flere sygdomme og trafikulykker, og egentlig mest havde lyst til at afslutte samtalen. Fog skriver, at de psyko-logikker der gælder i almindelighed mellem mennesker også gælder i forholdet interviewer-interviewperson (Fog 2004). Der vil altid være følelser involveret i mødet med det andet menneske og disse følelser kan umiddelbart stille sig hindrende i vejen for det, der er ens professionelle hensigt med mødet. Det er hverken hensigtsmæssigt eller etisk korrekt som interviewer at sige til sin interviewperson at man ikke orker høre mere! Og samtidig er der også i sådanne ”uhensigtsmæssige følelser” information om det felt, man forsker i. Følelserne afspejler min påvirkelighed, men de fortæller også om tyngden af de begivenheder, der præger interviewpersonernes liv.

Mit formål med interviewsamtalerne har ikke været at gribe ind i, eller starte en form for bevidstgørende proces hos de interviewede. Kvinderne er ikke kommet til mig for at gå i psykoterapi – hvilket jeg heller ikke er uddannet til at bedrive. Og alligevel mener jeg, jeg som terapeuten har været nødt til at kunne rumme de følelser, som kvinderne mere eller mindre tydeligt udtrykte i forbindelse med deres fortællinger. At det ikke altid er lykkedes fremgår af udskrifterne. Der er interviews, hvor samtalen pludselig skifter emne – som udtryk for at den har bevæget sig ind på områder, der er vanskelige at håndtere både for mig og for interviewpersonen. Eksemplerne kan ses som udtryk for at der i interviewsituationen, som i andre mellem menneskelige situationer,

foregår overføringer og modoverføringer mellem fortid og nutid og mellem interviewer og interviewperson.

Omvendt er der interviews, hvor genkendelsen af følelser eller begivenheder fører til, at interviewet nærmer sig den ikke-professionelle samtales symmetri, hvor også jeg bidrager med fortællinger om mit eget liv. Genkendelserne kan forstås psyko-dynamisk, som udtryk for overføringsprocesser. Hvorvidt der er tale om perception eller projektion i en bestemt situation må søges besvaret i den efterfølgende analyseproces. Men anskuet som middel til forståelse er disse overføringsprocesser netop at se som kilder til information.

Jeg har mødt mine interviewpersoner inden vi foretager interviewene, endog tilbragt dage i praktik med enkelte af dem inden. Dette forhold må tages i betragtning i forståelsen af de relationelle rum, (Tietel 2000), der skabes i hvert enkelt interview¹⁶. I og med vi har mødt hinanden, oplevet hinanden i forskellige situationer, talt sammen og enkelte gange arbejdet sammen, er der allerede inden interview-samtalen finder sted etableret et rum med særlige træk imellem os. Hermed mener jeg ikke, at selve interviewsamtalen ikke også former dette relationelle rum, men vil pege på, der i forhold mine interviews ligger noget forud. Det der er gået forud kan have etableret bestemte forforståelser hos både mig og hos interviewpersonen, af hvad der kan og vil finde sted i samtaleens relationelle rum.

Hermed bliver det relevant også at inddrage observationsmateriale fra før interviewene, hvori de pågældende interviewpersoner optræder, til belysning af den interaktion der foregår i interviewsituationen. Indledningsvis i mine case-analyser har jeg derfor valgt at give enkelte oplysninger om, hvordan jeg har oplevet interviewpersonen i klassen på sosu-skolen og hvordan vores indledende kontakt er kommet i stand. I de fire cases afspejler de indledende indtryk og kontakter centrale temaer, der senere viser sig i interviewteksten.

4.11 Fortolkning

Med analyserne af de livshistoriske interviews vil jeg vise, hvordan motiverne for at være i en uddannelse til et omsorgsjob er tæt sammenvævede med kvindernes hele livsforløb og livsprojekter, sådan som de fremstilles i fortællingerne. Hermed ses kvindernes orienteringer mod uddannelsen til og arbejdet indenfor ældreomsorgen som udtryk for livshistoriske læreprocesser. Livshistorierne ser jeg som selvfrestillinger, produceret i dialog med mig som interviewer, frestillinger der indeholder både interviewpersonens bevidste og mindre bevidste forståelse af sit eget liv på tidspunktet for interviewet – og naturligvis spor af den interaktion, der har været mellem interviewpersonen og mig undervejs i samtalen.

Fog skriver at interviewudskrifterne rummer tre elementer (2004:122):

---

¹⁶ Jeg vender tilbage til begrebsættelsen af interviewet som et relationelt rum i forbindelse med analysen af interviewet med Hanne.

- interviewerens oprindelige strukturering af samtalen
- interviewpersonernes strukturering på grundlag af dette
- interviewerens forståelse af interviewpersonerne og deres strukturering, som den kommer til udtryk i interviewerens spørgsmål og kommentarer.

Denne tredeling mener jeg præcist rummer, hvordan udskriften indeholder spor af den interaktion, der er foregået undervejs i samtalen.

Materialet er fyldt med den mening som interviewpersonen har set i det, hun taler om. Men forskeren kan typisk se andre sammenhænge end dem interviewpersonen selv ser, fordi hun er en anden og fordi hun ser med andre teoriladede øjne. Mennesket er et væsen der kan skjule sig, også for sig selv.

"Der er huller i dets viden, hvad enten det nu har været uopmærksomt, har glemt eller har udsat materialet for den aktive glemsel, som fortrængning er psykodynamisk set. Men glemt er gemt alligevel, og mennesket er også et væsen, som ustandselig afslører sig selv uden at vide det." (ibid.:105).

Forskerens opgaver er, skriver Fog, at forstå det interviewpersonen siger i en større sammenhæng. Herved "vender" Fog så at sige spørgsmålet om det etisk forsvarlige i at tolke ud over interviewpersonens selvforståelse, til en videnskabelig forpligtelse til netop at gøre det. *"Der ligger i enhver forståelse og fortolkning en bestræbelse på og et ideal om at nå frem til en indsigt, der er sand, og som er dybere og mere grundig end det, man umiddelbart ser i fenomenet."* (ibid.:225).

Pointen er at komme bag om interviewpersonens overfladeudsagn, ikke at reproducere dem. Hermed ikke være sagt at forskeren kan bruge interviewudskrifterne til hvad som helst – hun skylder naturligvis stadig personen tilbørlig respekt, men spørgsmålet om hvad der kan være meningsfuldt at fremanalyser, kan ikke besvares en gang for alle.

4.12 Analyse og tolkning

Analyseprocessen i forhold til både interviews og observationer har været inspireret af metoder og greb hentet i den litterære tekstanalyse og af den dybdehermeneutiske metode (Weber 1995).

Transkription

Alle 17 interviews er optaget på bånd og transskriberet i deres fulde længde. De første tre interview transskriberede jeg selv, de resterende blev transskriberet af en erfaren studentemedhjælp efter mine skriftlige anvisninger. Alle udskrevne interviews er herefter gennemlæst og båndene gennemlyttet af mig.

Tekstnær analyse af interviews

Christine Morgenroth, der er socialpsykolog og benytter en dybdehermeneutisk metode, beskriver en analyseproces af interviewmateriale og af interviewerens noter, der minder om tilgangen indenfor grounded theory (Morgenroth 2002). Der foretages en indholdsanalyse, hvori sekvenser samles under tema-

tiske overskrifter, der findes centrale passager og der foretages en foreløbig teoretisk informeret tolkning. Herved etableres et overblik over teksten, der fremhæver centrale, genkommende temaer og fænomener.

Hvor en tilgang inspireret af grounded theory kan siges at fokusere på hvad der tales om, tilføjer den psykoanalytiske hermeneutik spørgsmålet om, hvordan der tales. Her fokuseres på den emotionelle betydning i de enkelte tekstpassager, på atmosfære og på følelsesmæssige udtryk.

Med en psykoanalytisk orienteret subjektforståelse må også betydninger i teksten, der ikke er bevidste for interviewpersonen vies opmærksomhed. Indeholdt i sproget er betydninger, det kræver en psykoanalytisk hermeneutik at afdække. Selvom disse betydninger ikke er bevidste for interviewpersonen kan de være afgørende for personens handlinger og forme personligheden på væsentlige områder. Denne tilgang til og forståelse af analyseprocessen har jeg været inspireret af i tolkningen af de livshistoriske interviews.

Analysen af de udskrevne interviewtekster har groft sagt forløbet i fire stadier. Alle interviews er gennemgået ud fra spørgsmålene nævnt under punkt 1 herunder, mens de fire case eksempler er analyseret og tolket i forhold til alle fire trin.

1. Teksterne er inddelt i afsnit efter emner. Jeg har stillet spørgsmålene til teksterne: **Hvad tales der om?** Hvilke områder berøres i forbindelse med fortælling om barndom, om ungdom, om voksenliv? Er der længere livsperioder der springes over? Hvad fortælles om so- suuddannelsen, henholdsvis skoledelen og praktikkdelen? Hvilke tidligere arbejds- og uddannelseserfaringer fortælles der om?
2. Derefter har fokus været rettet mod de enkelte afsnit, ud fra spørgsmålet: **Hvordan tales der** om de enkelte emner? Her har jeg haft opmærksomhed på sprogbrug og ordvalg, på forløbet i samtalen, på eventuelle ændringer i forholdet mellem fortællertid og fortalt tid, og på pauser.
3. **Hvilke temaer rejser sig?** Sammenstilningen af spørgsmålene hvad tales der om og hvordan leder til foreløbige tematiseringer. Her stilles spørgsmål som: Hvilke konflikter eksisterer i teksten? Udtrykkes der modsatrettede opfattelser, ambivalenser? Hvordan kan de forstås i relation til den øvrige tekst?
4. **Teoretisk perspektivering:** I den teoretiske perspektivering ser jeg interviewet dels som udtryk for erindringer, som selvkonstruktion, som afspejlende kulturelle fortællinger og i et psykodynamisk informeret perspektiv. Hver enkelt caseanalyse har givet anledning til at foretage forskellige teoretiske diskussioner og perspektiveringer.

De skiftende fokus på henholdsvis hvad der tales om og hvordan der tales, danner parallel til det, man indenfor litteraturanalysen kalder hhv. indholds-

og udsigelsesanalyse (Gradenwitz, 1983). I tolkningen af interviewene har jeg således trukket også på min danskfaglige viden.

I det hermeneutiske felt 1, den gensidige hermeneutiske proces, der foregår i mødet mellem interviewer og interviewperson, er betingelserne for skabelsen af interviewteksten grundlæggende anderledes end de, der gælder for den litterære tekst. Interviewteksten er resultatet af et møde mellem to personer, og den er spontan, i den forstand at den ikke som en litterær tekst har været gennem forfatterens reflektive bearbejdning.

I det hermeneutiske felt 2, forskerens tolkningsarbejde med det udskrevne interview, ligner det analytiske arbejde derimod metodisk litteraturanalsen, idet samtalen her er objektiveret som tekst. Opmærksomheder der giver mening i analysen af den litterære tekst, har jeg ligeledes fundet har været produktive i analysen af interviewteksterne. Det gælder fx fokus på brugen af metaforer og symboler og på brug af dækket direkte tale.

Den samlede analyse af hvordan der tales om hvad, danner grundlag for en forståelse af, hvad der udgør de centrale temaer i teksten som helhed, hvilket kan ses som en parallel til den litterære roman eller novelleanalyse.

Som et væsentligt opmærksomhedsområde fokuserer jeg på interaktionen i interviewsituationen ud fra en opfattelse af, at temaer, der er vedkommende for interviewpersonen, vil afspejle sig i interaktionen i interviewets relationelle rum. Denne opmærksomhed adskiller sig naturligvis fra analysen af en traditionel fiktionstekst.

Morgenroth fremhæver, at det følelsesmæssige indhold i et interview især viser sig i tekstpassager, hvor den logiske sammenhæng indholdsmæssigt eller sprogligt bryder sammen, hvor empatien med interviewpersonen bliver problematisk, eller hvor en tilsyneladende absurditet i argumentationen stopper fortolkningen. Sådanne brud modsætter sig den hverdagslige forståelse af kommunikationen og kalder på en dyberegående fortolkning, der må være teoretisk informeret. Bruddene har i flere tilfælde vist sig som værdifulde ”nøgler” til forståelsen af teksterne.

Tekstnær analyse af observationer

Ud fra noter taget i løbet af observationsdagene er 11 af de 12 dages deltagende observation i sosu-hjælperlevernes praktik udskrevet så udførligt som overhovedet muligt. Hver observationsdag varede ca. 7 timer, og efterfølgende brugte jeg to-tre arbejdsdage på den detaljerede beskrivelse af dagens forløb. Udskrifterne herfra fylder mellem 6 og 8 sider.

De nedskrevne observationer er struktureret kronologisk ud fra dagens forløb, således at der indledes med beskrivelser af hvordan jeg kommer ind i hjemmeplejekontoret/plejecentret, hvad der foregår til morgenmødet, hvem der er til stede, og hvem der siger hvad. Herefter følger beskrivelser af besøgene hos hver enkelt borger, enten i hjemmet eller på plejecentret. Fokus er

her på samspillet mellem hjælperlev og borger, hvor jeg så vidt muligt har registreret handlinger og samtaler. Her ud over har jeg registreret egne tanker, følelser og associationer i forbindelse med det, der foregår i situationerne.

Analysen af observationerne har drejet sig om:

1. Afklaring af: Hvad foregik, hvem gjorde hvad, hvad blev der talt om, hvad gjorde, tænkte og følte jeg i forhold til hvert af de beskrevne besøg.
2. Hvad var fokus gennem observationerne? De utallige kontraster der var til stede i materialet sprang i øjnene.
3. Teoretisk informerede analyser i forhold til de mønstre og kontraster der var empirisk iagttagelige.

4.13 Kvalificering og validering af analyser

Alle analyser, der præsenteres i afhandlingen, er blevet afprøvet og diskuteret i den tolknings-workshop, jeg har deltaget i under mit ph.d. studie på Institut for Uddannelsesforskning. Det gælder for både interview- og observationsanalyser. Workshoppen har været inspireret af dybdehermeneutik og psykoanalytisk teksttolkning i vekselvirkning med grounded theory og interaktionistiske tilgange. (Bereswill 2004).

Deltagernes "frie associationer" omkring teksterne og mere strukturerede analysetilgange, som for eksempel sekvensanalyser har suppleret hinanden i arbejdet med både interviews og observationsmateriale.

Når forskeren ikke længere kan acceptere forskningsobjektet som "en ting i sig selv" opstår behovet for nye former for "strenghed" i forskningsprocessen, skriver Kincheloe (2001). Det betyder bl.a. et krav om at udvikle refleksivitet og åbenhed i forhold til evalueringen af ens forskning. Thomas Schwandt finder tilsvarende, at når forståelse er lig med fortolkning kræver det nye former for validering (Schwandt 2000).

Afprøvningen af analyseudkast i tolkningsgruppen ser jeg som en sådan åbenhed og som validering af de tolkninger jeg i enrum kom frem til. Schwandt ser to tendenser i den kvalitative forskning, når det gælder konsekvenserne af overgangen til en hermeneutisk epistemologi. De to retninger betegnes som henholdsvis "stærk, skeptisk holisme" og "svag, ikke-skeptisk holisme". Projektet her befinder sig indenfor den sidste retning (Ibid.)

Karakteristisk for den "stærke skeptiske holisme" er ifølge Schwandt antagelsen om, at i og med vi ved og skaber mening gennem fortolkning, er alt konstitueret gennem fortolkning. Når viden er perspektivisk og kontekstuel er det umuligt at skelne mellem bedre, mere korrekte eller ringere, fortolkninger. I modsætning hertil drager "svage holister" ikke samme relativistiske konklusioner. De hævder, skriver Schwandt, at selvom al forståelse er medieret, behøver det ikke at betyde at det er umuligt at skelne normativt mellem fortolk-

ninger. Fortolkninger kan stadig vurderes ud fra intern koherens og i forhold til skabelse og brug af empiri og bevidsthed om empiriske begrænsninger.

I den kvalitative undersøgelse udgør gyldighed et særligt spørgsmål, idet analysen bygger på få og personbundne udsagn, dvs. at materialet er kontekstafhængigt. Samtidig ønsker forskeren at sige noget mere alment, noget der rækker ud over de konkrete samtaler, hun har haft (Fog 2004:194). Fog mener, at kravet om gyldighed drejer sig om, at forskeren i arbejdet med det empiriske materiale dels skal sikre sammenhæng og konsistens i den udførte analyse, dels sikre analysens overensstemmelse med andre analyser eller forskningsresultater på feltet. En sådan overensstemmelse etablerer jeg i kapitel 10, hvor jeg forholder centrale pointer fra mine analyser til andre undersøgelser og teori i forhold til feltet omsorgsarbejde. En mere teoretisk orienteret overensstemmelse søges etableret i perspektiveringerne efter de enkelte analyser.

Davies skriver, at ærlighed i optagelsen og transparens i rapporteringen af etnografiske data er det, der giver den etnografiske analyse troværdighed og åbner mulighed for en informeret evaluering af forskningsresultaterne (Davies 1999:203). Tilsvarende mener Kincheloe, at kompleksiteten i bricolageforskning gør det umuligt at "teste" forskningens validitet. I stedet er den tilgængelig for "evaluering", hvor evalueringen trækker på de samme former for undersøgelse og analyse som bricolagen selv.

I og med at jeg interviewanalyserne tolker ud over personens selvforståelse, bliver evaluering af tolkningen sammen med interviewpersonerne irrelevant. Ligeledes havde tematiseringerne i forhold til observationsanalyserne været umulige at gennemføre uden at anlægge et teoretisk informeret blik på materialet. Dermed bliver en validering eller evaluering af analyserne i et forskerfællesskab – med forskere, der har kendskab til feltet og til de teorier jeg bruger, relevant. Analysegruppen har i denne sammenhæng udgjort et uundværligt forum for diskussion og kvalificering af de analyseudkast, jeg i enrum har fremskrevet.

Generalisering

Davies taler for at flytte begreberne validitet, reliabilitet og generaliserbarhed fra deres positivistiske rammer over i en kritisk realistisk epistemologisk ramme.

Spørgsmålet om validitet indenfor etnografisk forskning er ifølge Davies ofte blevet diskuteret enten om et spørgsmål om at "have været længe nok" i det felt, man udforsker, eller indenfor postmoderne traditioner ud fra æstetiske kriterier, hvor personlig og eksperimenterende præsentation af forskningen udgjorde et validitetskriterium.

Her over for argumenterer Davies for, at etnografisk forskning kan producere valid viden uden forskerens totale deltagelse og indlevelse i den lokale viden. Man kan spørge sig selv om en total deltagelse nogensinde er mulig, idet for-

skerens baggrund og årsager til at befinde sig i et felt altid vil være andre end de "naturlige" deltageres. Dette spørgsmål diskuterer Davies ikke, men hun peger på et andet forhold, nemlig evnen til og muligheden for at skabe refleksiv distance til det felt man undersøger, som det der kvalificerer den etnografiske analyse. For Davies er det bevægelsen mellem nærheden på feltet og distancen til det, der muliggør en troværdig etnografisk viden. Generaliserbarhed mener hun opnås via teoretisk informerede slutninger (Ibid.:1999: 93).

Specifikt i forhold til biografiske interviews fremhæver Davies nødvendigheden af at skelne mellem to former for generalisering. Hun taler om den ene som en empirisk generalisering, hvor forhold gældende for et individ kan generaliseres til større grupper i en befolkning, og hvor den enkelte ses som repræsentativ for større grupper. Den anden beskrives som en teoretisk induktion, hvor sociale og kulturelle processer, der kan observeres i individuelle cases kan siges at være relevante også i andre kontekster (Ibid.:1999:170). En biografi vil aldrig i sin helhed være repræsentativ, idet den enkeltes livserfaringer altid vil være unikke. På den anden side vil det være muligt at udtrække temaer, som vil være repræsentative for de fleste medlemmer af en given social kategori, og som dermed vil udgøre empirisk generaliserbar viden.

I afhandlingen tilstræber jeg begge former for generalisering.

Ud fra analysen af hvert interview diskuterer jeg forskellige temaer, som analysen rejser. Hensigten med disse tematiseringer er *ikke* at foretage empiriske generaliseringer (Davies 1999) ved at pege på forhold der er gældende generelt for gruppen af sosu-hjælperelver. Derimod mener jeg der er tale om en teoretisk induktion, når jeg ud fra det enkelte biografiske interview fremanalyserer netop denne enkelte kvindes livshistoriske forudsætninger for at energibesætte omsorgsarbejdet. Her kan generaliseres ikke fra de konkrete livsomstændigheder eller de betydninger, de får for den pågældende, men ud fra selve det forhold, at livshistorisk dannede erfaringer og betydninger, har indflydelse på, hvilke uddannelses- og jobtyper, man orienterer sig imod. Ligeledes er generaliseringerne i forhold til praktikobservationerne at forstå som teoretiske induktioner. Analyserne af praktikobservationerne fokuserer bl.a. på de dilemmaer, hjælperen kan komme til at stå i. Hermed postuleres ikke, at de samme forhold medfører dilemmaer for alle hjælpere, eller at de samme forhold giver anerkendelse eller er angstprovokerende. Men jeg vil hævde, gennem den teoretiske forståelse, at spørgsmålet om anerkendelse er centralt i hjælperarbejde, at risikoen for at stå i dilemmaer er gennemgående, og at konfrontationen med alderdom og forfald generelt er angstprovokerende. Generaliseringen her peger på, at bestemte forhold i arbejdet potentielt kan sætte bestemte processer i gang. Disse processer har indflydelse både på den ansat-

tes læringsmuligheder og på tilfredsheden med jobbet, og på kvaliteten af den pleje, der udføres.

I kapitel 10 derimod diskuterer jeg på baggrund af alle fire caseanalyser og på baggrund af de øvrige kvalitative og kvalititative undersøgelser, jeg refererer til, omsorgsbegrebet og begreberne omsorgsrationalitet og omsorgsorientering. Denne diskussion går på tværs af materialet og bryder interviewmaterialets førstnævnte "unit of analysis". Diskussionen peger i retning af mulige empiriske generaliseringer, hvor en rationalitet centreret omkring omsorgsmottagerens behov foreslås som fremherskende som ideal for praksis både blandt sosu-hjælperelver og blandt uddannende sosu-hjælpere.

I forhold til de interviewede kvinders orienteringer og rationalitet i forhold til hjælperarbejdet netop som omsorg, foreslåes således en empirisk generalisering via de kvantitative og kvalitative undersøgelser af uddannede hjælpere syn på jobbet, som jeg tidligere har refereret til.

4.14 Forskningsetiske overvejelser

Alle interviewpersoner har selv sagt ja til at deltage og har på ethvert tidspunkt haft mulighed for at trække sig fra deltagelse i interview og observationer. Nogle af de elever jeg henvendte mig til takkede nej, og nogle trak sig fra at have mig med som observatør. Interviewene har formet sig som samtaler, hvor interviewpersonerne ikke er blevet presset til at tale om emner de ikke havde lyst til at komme ind på. De interviewede blev tilbudt at læse deres udskrevne interview, men det havde ikke deres interesse. Holdningen syntes at være; det der er sagt er sagt, og det behøver jeg ikke beskæftige mig med mere. Til gengæld var der stor interesse for, hvad mit formål med arbejdet egentlig var, hvilket jeg har forsøgt at gøre så klart som muligt både generelt i klasserne, hvor jeg observerede, og overfor interviewpersonerne. Formålet mødte bred opbakning - og samtidig helliger denne accept i sig selv ikke midlet.

Når man kommer så tæt på sine interviewpersoner, som man kan gøre det gennem det livshistoriske interview, er etiske overvejelser over, hvordan man som forsker bruger og fremstiller sit materiale et tilbagevendende spørgsmål. Den åbenhed, som samtalen kan føre til er en mulighed for forskeren, men medfører også et ansvar. Mødet mellem mig som forsker og mine interviewpersoner er i den forstand parallelle til sosu-elevens møde med borgerne. I mødet kan vi ikke splitte os op som privatperson med en moral og professionel med en anden, men tilstræbe at være opmærksom på de dilemmaer, der ligger i forholdet. Empirisk forskning der drejer sig om mennesker, indebærer også forhold mellem mennesker. I alle medmenneskelige forhold eksisterer spørgsmålet om, hvad vi gør med hinanden.

Som Fog skriver, er interviewet et møde mellem to mennesker, der gensidigt tolker hinanden. Der foregår kommunikation og forståelse på mange planer

på en gang, ikke bare sprogligt. De to personer er ”deltagere i en proces, hvori de kan gøre indtryk på hinanden, og forståelse er et fælles anliggende for de to samtalepartnere.” (Fog 2004:22).

Derimod er udskriften en stivnet udgave af samtalen. Produktet af den fælles aktivitet er nu forskerens empiriske materiale, og det er hendes ansvar alene at etablere forståelsen. Den sproglige udveksling er fastfrosset, mens størstedelen af den udveksling der foregår gennem mimik og kropssprog er gået tabt.

Samtalen udgør et subjekt-subjekt forhold, mens forskerens tolkningsarbejde i forhold til den udskrevne tekst udgør et subjekt-objekt forhold.

I udskriften er de talte ord løsrevet fra deres ophavsmand, og det vi møder i teksten er ikke længere en person. Herved bliver det levende ord et studieobjekt, og interviewpersonen mister indflydelse på fortolkningen. Dette er et vilkår, men rejser etiske dilemmaer, i forhold til, hvad og hvordan man som forsker vil fokusere sine tolkninger.

I de følgende caseanalyser indgår mange informationer om de personer jeg har udvalgt. Jeg foretager dybdegående analyser af de fortællinger, interviewpersonerne har givet mig. Det er derfor på sin plads at minde om to forhold: dels at et menneske og den historie, hun eller han på et givet tidspunkt fortæller om sit liv aldrig er et. Fortællingen har et referentielt niveau, men er ikke ”lig med” personen. Dels at hensigten med analyserne *ikke* er at overrulle eller nedgøre personens egen selvforståelse. Jeg har tilstræbt at forstå historierne – og gøre det på en måde, der er solidarisk med deres fortællere: at læse med dem, snarere end at læse mod dem.

De stærke personlige beretninger, der optræder i livsfortællingerne, er forsøgt anonymiseret, hvilket satte mig i et dilemma: Var hensynet til klarheden af analysen størst, hvilket betød mindre omformninger af teksten, eller var hensynet til sløringen af interviewpersonens identitet størst, hvilket kunne betyde mere omfattende ændringer? Navne og geografiske steder er anonymiseret, præcise tidsangivelser sløret, men når jeg læser mine cases, må jeg indrømme, at hensynet til klarheden i analysen for mig nok har vejet tungest. Valget kan diskuteres – ligesom det kan diskuteres hvad andre forskningsmetoder kan betyde for ”de udforskede”.

Harriet Bjerrum Nielsen mener, at et ”kundskabstilbud”, det være sig en artikel eller en afhandling, idet den er et forsøg på at definere verden, altid er en magthandling. Men den er også en gave og en invitation til kommunikation (Bjerrum Nielsen 2001:68). At kommunikere om noget er også at give det betydning, og jeg håber intentionen og at se sosu-hjælperelevernes livshistoriske fortællinger som betydningsfulde for deres tilgang til omsorgsuddannelsen og -arbejdet, er det hovedindtryk analyserne efterlader hos læseren.

II. Del: Analyser og perspektiveringer af livshistoriske interviews

5. Interviews

"...personal stories are both fully individual - an actively formulated narration of someone's unique life - and formulated through recurrent cultural conventions and interactions with other storying in the culture. These are drawn on by the narrator to create what is at once an intensely personal and an intensely 'cultured' story."

(Ruth Finnegan 1997:98).

I dette kapitel gør jeg rede for konkrete forhold omkring interviewprocessen.

5.1 Præsentation af gruppen af interviewpersoner

De elever jeg har interviewet og efterfølgende fulgt i praktik, er danske kvinder mellem 18 og 47 år. I alt har jeg interviewet 17 og været i praktik med 8 forskellige elever. De fleste af de interviewede var i 1. skoleperiode på tidspunktet for interviewet. Her ud over har jeg interviewet to skoleledere og 3-4 lærere i hver af de tre klasser jeg fulgte, og deltaget i uformelle samtaler på lærerværelserne på de tre skoler. På elevernes praktiksteder talte jeg med ledere og øvrige ansatte, og alle disse samtaler har indgået som baggrundsviden i forhold til feltet.

Alle interviews med elever er optaget på bånd og alle er efterfølgende udskrevet. De første fire interviews udskrev jeg selv, mens de resterende blev udskrevet af en erfaren studentermedhjælp efter mine anvisninger (Kvale 1994).

Eleverne blev udvalgt under mine indledende observationer på tre sosu-skoler. Jeg fik kontakt med skolen via skriftlige henvendelser til skolernes ledelser¹⁷, der derefter satte mig i forbindelse med en kontaktlærer. Kontaktlærerne hjalp mig derefter ind i klasserne, hvor jeg præsenterede mit projekt.

De tre skoler ligger i henholdsvis det Storkøbenhavnske område, i en forstad og i en provinsby. Valget af tre forskellige skoler skyldtes i første omgang en opmærksomhed på, at sosu-skolerne arbejder ud fra forskellige pædagogiske principper. På de valgte skoler benyttedes primært henholdsvis problembase-

---

¹⁷ Bilag 1: Brev til skoleledere.

ret læring, traditionel klasseundervisning, og en projekt-orienteret arbejdsform, inspireret af RUC-pædagogikken. Dels skydes valget en opmærksomhed på, at rekrutteringsgrundlaget i storbyområderne er anderledes end i landområder, idet skolerne i storbyområderne rekrutterer en del elever med anden etnisk baggrund end dansk

Efterhånden som mit fokus ændrede sig fra spørgsmålet om uddannelserne som vekseluddannelse til spørgsmålet om elevernes orienteringer imod arbejdet og arbejdets vilkår, blev forskellene i pædagogiske principper dog i sammenhængen ubetydelig. Undervejs i arbejdet blev jeg derimod opmærksom på, at der udover forskel i rekrutteringsgrundlag med hensyn til elevernes etniske oprindelse, var lokale, geografiske forskelle på både rekrutteringsproblemer og på spørgsmålet om fastholdelse af arbejdskraften indenfor social- og sundhedssektoren i forskellige landsdele (Hjalager m.fl. 2004. Se kap. 2.)

De udvalgte elever er ikke ”repræsentative” i traditionel statistisk forstand, men valgt ud fra et hensyn til en spredning i forhold til alder og ud fra, om de havde arbejdet som ufaglærte indenfor faget eller ej, inden de begyndte på skolen. Jette Fog taler om en ”kvalitativ, ikke-statistisk repræsentativitet” når man har udvalgt sine interviewpersoner med ”omtanke og gode begrundelser” (Fog 2004 s.13). Begrundelsen for aldersspredningen blandt interviewpersonerne var at afspejle den aldersspredning, der eksisterer blandt eleverne på sosu-hjælperuddannelsen, mens begrundelsen for at vælge interviewpersoner, der både havde og ikke havde arbejdet indenfor feltet, var en formodning om, at denne forskel ville afspejle sig i synet på det kommende arbejdsområde og den måde, eleverne ville indgå i praktikken på. Det viste sig dog, at de to faktorer, alder og kendskab til arbejdet, ikke optrådte som afgørende forskelle i kvindernes fortællinger; tværtimod var der ligheder både i sociale og uddannelsesmæssige baggrunde og i opfattelser af arbejdet på tværs af aldersforskelle, og uanset om man havde arbejdet i feltet eller ej.

De fleste af de 17 kvinder, jeg har interviewet kommer fra familier, hvor begge forældre er ufaglærte. I nogle få tilfælde har den ene forælder en faglært uddannelse. De er alle fra familier, der ifølge kvindernes egne fortællinger har været temmelig turbulente: der er utallige skilsmisser og flytninger, arbejdsløshed, alkoholproblemer, sygdom og selvmordsforsøg til stede i fortællingerne. De fleste er vokset op kun med den ene forælder i hjemmet. Tager man udgangspunkt i disse interviews er det ikke det harmoniske liv i kernefamilien, der er typisk for gennemsnitsbiografien.

Livsprojekterne at opretholde en familie, tage en uddannelse og opnå en fast tilknytning til arbejdsmarkedet skal ses på baggrund af de sociale og økonomiske forhold kvinderne kommer fra.

Med Bourdieue-begreber kan man sige, at kvinderne hverken er i besiddelse af væsentlig uddannelsesmæssig, social eller økonomisk kapital. Den orientering imod og kompetence i forhold til omsorgsarbejdet, som nogle af kvin-

derne bringer med sig ind i uddannelsen, kan kun modsætningsfyldt forstås som kapital. Livshistorisk er den en kapital, idet den har været et væsentligt aktiv for flere af kvinderne og den er en form for kapital i den forstand, at den er nødvendig for at udføre arbejdet og hele tiden forudsættes. Men samfundsmæssigt kan den kun dårligt regnes som kapital, idet den ikke honoreres: hverken i form af løn, status, anerkendelse eller beskyttelse.

Af de 17 kvinder har de 10 børn, tre af de 12 lever sammen med børnenes biologiske far. Nødvendigheden af at sikre sig et arbejde, hvor man ikke er i risiko for at blive fyret, må ses i sammenhæng med kvindernes rolle som enlige forsørgere. Argumenter som, at med en sosu-hjælperuddannelse kan man få job alle steder i landet, kan ses i sammenhæng med de ofte turbulente liv kvinderne har levet; at man pludselig kan rives ud af et hjem, et job eller et miljø, er ikke en uvant erfaring, hvad enten dette skyldes udefrakommende omstændigheder eller egne ”valg”: som at flytte efter et arbejde eller med en mand.

Skema 2: Oversigt over interviewpersoner

Navn og skole	Al-der	Tidligere uddannelse og jobs	Civilstand	Børn	Interview: Dato og varighed
Lone X-skole	45 år	Studentereksamen. Hjemmehjælper, Fabrikarbejde.	Samlevende (Enke)	Tre teenage børn	17.01.03 1 time 19 sider.
Ditte X-skole	27 år	Ufaglært arbejde: Butik, rengøring mm.	Gift	To børn i førskolealder	04.03.03 2 ½ time 25 sider.
Eva X-skole	19 år	Efterskole. Butiksarbejde	Enlig mor	Et barn under tre år	02.10.03 30 min 5 sider.
Mona X-skole	17 år	Efterskole Sosu grundforløb	Enlig	Ingen børn	02.10.03 35 min 13 sider.
Hanne X-skole	28 år	Kontoruddannet, arbejdet på kontor, handicaphjælper.	Samlevende Fraskilt	To børn i førskolealder	08.10.03 1 ½ time 34 sider.
Lonnie X-skole	34 år	Edb-uddannelse. Udenfor arbejde pga. sygdom.	Enlig	Ingen børn	08.10.03 20 min 8 sider.
Sussi X-skole	19 år	Passet syg mor. Sosu grundforløb.	Bor hjemme	Ingen børn	05.11.03 2 timer 40 sider.
Lotte Y-skole	20 år	Efterskole, HG	Enlig	Ingen børn	15.05.03 50 min

					15 sider.
Gitte Y-skole	27 år	PGU, "I huset" Hjemmedagplejer, Rengøringsarbejde.	Samlevende	Ingen børn	16.09.03 45 min 7 sider.
Solveig Y-skole	36 år	Ufaglært: landbrugs- arbejde, post. Handicaphjælper.	Enlig mor, Fraskilt. Bor m. søster	Et barn i skolealder	16.09.03 35 min 13 sider.
Janni Y-skole	25 år	Ufaglært. Butiks og fabriksar- bejde. Bartender. Hjemmepleje, Plejehjem	Gift	To børn i førskoleal- der	17.09.03 45 min 11 sider.
Elisa Y-skole	20 år	Ufaglært. I huset, børnepasning, rengøring.	Enlig	Ingen børn	17.09.03 1 t. 15 min 18 sider.
Helle Z-skole	32 år	Faglært. Arbejdet i butik.	Gift	To børn i skolealder	04.11.03 1 time 23 sider.
Ella Z-skole	26 år	Faglært. Arbejdet i butik og i Hjemmepleje.	Enlig mor	Et barn i førskoleal- der	04.11.03 1 time 27 sider.
Laila Z-skole	45 år	Ufaglært. Fabriksarbejde, pædagogmedhjælper.	Fraskilt Enlig	En voksen datter.	11.11.03 55 min 18 sider.
Anja Z-skole	20 år	Efterskole Ufaglært, butiksarbejde	Samlevende	Et barn under tre år.	11.11.03 1 t. 15 min 34 sider.
Bente Z-skole	17 år	Ufaglært, butiksarbejde	Bor hjemme	Ingen børn	24.11.03 1 time 26 sider.

5.2 Gennemførelse af interviewene

Foruden de 17 kvinder jeg endte med at gennemføre samtaler med, henvendte jeg mig på alle tre skoler til elever, der ikke ønskede at være med. Jeg nævner dette, fordi jeg mener de årsager kvinderne gav hertil også fortæller noget om sosu-elevgruppen. Ud over forklaringer om, at man ikke havde tid, udtrykte en kvinde, at hun ikke ønskede at genopleve alle de dårlige ting, der var sket i hendes liv, tre udtrykte, at de var bange for at føle sig bedømt, at det føltes "farligt" at skulle fortælle om sig selv til en fremmed. Disse forklaringer på ikke at have lyst til at deltage, synes jeg understreger det indtryk, der også

tegner sig af eleverne som gruppe i interviewene, at det er kvinder med ikke særligt lette liv, og kvinder der, af den ene eller anden grund, oplever sig selv som udsatte. Hvis, som Jette Fog skriver, at vi skal have grunde til ikke at have tillid til den anden, må man slutte, at her er tale om kvinder, der har åbenbart har erfaringer med, at det ikke altid er sikkert at vise andre tillid. De nævnte årsager til ikke at ønske at deltage peger samtidig på, at de elever jeg fik interviews med, sandsynligvis ikke har mere traumatiske historier end flertallet på skolerne.

15 af de 17 interviews fandt sted på den skole, kvinden var elev på, i grupperum eller i klasseværelset efter undervisningens ophør. Et interview blev gennemført i et samtalerum på elevens praktiksted, og et foregik, på elevens eget initiativ, hjemme hos hende selv.

Interviewsamtalerne varede mellem 35 minutter og knap tre timer. På forhånd havde jeg bedt eleverne om at afsætte mindst 1 ½ time til interviewet, men i praksis var disse tidsrammer svære at overholde. I og med jeg talte med eleverne efter endt skoletid, kom forskellige praktiske gøremål i vejen: Kontaktlærersamtaler, børnehentning, afhængighed af offentlige transportmidler og lignende gjorde, at nogle samtaler fik en kortere tidsramme end andre. Disse ”forhindringer” blev samtidig en information om kvinderne, der går på uddannelserne, som voksne med de forpligtelser der hører til et liv som mødre og familieforsørgere.

En samtale blev kort fordi den gik i stå – interviewpersonen fik ”overstået” sin livsfortælling på 10 minutter, og jeg formåede ikke som interviewer at få en uddybning ordentligt i gang. Dette mener jeg skyldtes en kombination af lukkethed hos interviewpersonen, uoplagthed hos mig, og min modvilje mod at høre på det, personen sagde. Tydeligvis var de længste samtaler også med de kvinder, der var mest interesserede i at fortælle mig om deres liv – og hvor der opstod en god kontakt mellem os.

5.3 Udvalgelse af interviews til case-analyse

Om case-begrebet skriver Fog, at en case som oftest er et studie af en afgrænset kulturel/social sammenhæng. Casen kan både bygge på interviews og deltagende observation, eller på blandinger af de to teknikker. I anden del af afhandlingen består casen af analysen af et livshistorisk interview, og den koncentrerer dermed om et individ eller subjekt. Vigtigt i case-begrebet er afgrænseligheden, skriver Fog, at man som forsker er i stand til at argumentere for, hvorfor netop disse mennesker, i denne bestemte kontekst er interessante at tale med eller observere. Kriterierne herfor er konkrete, de udvindes i arbejdet med feltet. Dette betyder, at *”case-historien giver en beskrivelse, der giver noget andet og mere end blot en beskrivende historie. Den giver en historie med en pointe eller med et omdrejningspunkt.”* (Fog 2004:119).

Endelig er et væsentligt træk at case-historien synliggør det subjektive perspektiv i genstanden, det perspektiv der sammenfatter aktørens følelse, tanke og handling.

Davies skriver, at formålet med etnografiske interviews er at opnå en variation af fortolkninger snarere end at søge overensstemmende udsagn (Davies 1999).

I en hvis forstand kan en meget kort livsfortælling fremstå som interessant: Hvad er det dog for et liv, der kan fortælles på 10 minutter? Hvad ligger der bag at fremstille sit eget liv med så lidt engagement, så lidt kulør? I praksis, når det kommer til analysen af den udskrevne tekst, er det dog så godt som umuligt at tolke noget overbevisende ud fra et så ringe materiale.

I fortolkningen af udskrifterne forventer forskeren, skriver Fog, at se meningsfulde sammenhænge, også sammenhænge, der ikke umiddelbart fremgår af udskrifterne. Hun forventer ud fra materialet at kunne sige noget "tilnærmet sandt" (Fog 2004:122) Dette mener jeg er et argument for ikke at bruge de korteste af interviewene til case-analyse. Det er simpelthen ikke muligt at finde holdbare sammenhænge, eller sige noget med overbevisning ud fra dem.

De 12-13 interviews, der efter min vurdering var fyldige nok til at kunne vise mulige sammenhænge, var det vanskeligt at vælge iblandt. Ud fra en opmærksomhed på, at det især er de unge, det vil sige de 20-30 årige, der i statistiske undersøgelser giver udtryk for tvivl om, hvorvidt de ønsker at blive i faget, valgte jeg at fokusere på de unge blandt mine interviewpersoner.

På den ene side er de fire interviews, jeg endte med at benytte som cases, valgt fordi de illustrerer spændvidden i de tilgange, eleverne har til sosuhjælperuddannelsen: Fra kvinden, der ser uddannelsen som led i en langsigtet uddannelses- og karriereplanlægning, til kvinden, der er "havnet" på uddannelsen ved en tilfældighed. Ligeledes viser de fire cases spændvidde i forhold til de livshistoriske erfaringer, og dermed de betydningstilskrivelser, som kvinderne giver jobbet. Fra at hjælpearbejdet tales ind i en fortælling med nærmest ophøjet udgang, til en dyb ambivalens i værditilskrivningen af arbejdet. Den tyske biografiforsker Betina Dausien mener netop, at det i biografiforskningen er frugtbart at gå efter polariteter i de interviews, man beskæftiger sig med, frem for at forsøge at finde lighedstræk og dermed "ensrette" de udtryk, man finder i interviewene. Opgaven er netop at fastholde spændingen mellem det unikke og det generelle (Dybbroe 1999.)

På den anden side viste det sig i løbet af arbejdet med de fire cases, at de også indeholder lighedstræk, ikke bare i forhold til kvindernes sociale baggrund, men også og - måske mere interessant - i forhold til deres engagement i omsorgsarbejdet. Det ser ud til, at uanset om sosuhjælperuddannelsen er en ønskeuddannelse eller "et tilbud man ikke kan sige nej til", så vækker arbejdet med at tage sig af gamle, syge og hjælpørgende medborgere et stort engagement.

Jeg bruger som sagt interviewene som enkeltstående cases, men fremhæver også, hvad jeg ser som fælles træk for de udvalgte kvinder og som gennemgående for interviewene som helhed.

Efter hver caseanalyse foretager jeg en perspektivering ud fra temaer, jeg har set som særligt tydelige i den pågældende case. Det drejer sig henholdsvis om metodologiske diskussioner og diskussioner i forhold genstandsfeltet.

I case-konstruktionen trækker jeg således en del af materialet ud som relevant og væsentligt, mens andet optræder som baggrund. Visse begivenheder og strukturer udpeges som grund, mens andre forbliver baggrund (Fog 2004:127). Det betyder, at ikke alt hvad der er blevet sagt i et interview gengives i analysen, men at alt danner baggrund for den samlede fortolkning.

I arbejdet med biografiske interviews kan ligge en fare for at individualisere de problemstillinger, der rejses i interviewteksten. Man får som forsker et menneskes egen fortolkning af sit liv, noget der er meget personligt. Som det kom til at fremgå i nogle af interviewene, var det for nogle af kvinderne første gang i deres liv, de oplevede at have en person for sig selv, i flere timer, der kun var interesseret i at lytte til dem. De fortalte efter eget udsagn, om begivenheder, tanker og følelser, de aldrig før havde udtrykt overfor nogen. Det stærkt personlige præg en livshistorisk fortælling har, kan komme til at sløre, at historien, som den teoretiske ramme jeg opsætter påpeger, også altid er kulturel og samfundsmæssig.

Jeg har tilstræbt, at case-analyserne skulle bevæge sig mellem fokuset på det særlige, unikke ved den enkelte interviewpersons livshistorie, det generelle for de interviewede kvinder, og det, der kan ses som udtryk for kulturelle og samfundsmæssige mønstre. I dette felt mener jeg subjektiviteten som en unik og samtidig historisk-kulturel specifik socialisation kommer til udtryk.

I analyserne gengiver jeg rimeligt lange citater fra interviewteksterne – ud fra et ønske om at lade kvinderne fremtræde i deres forskellighed gennem deres eget sprog – samtidig med at jeg analyserer det, de siger. Jeg håber med de lange citater at give læseren en mulighed for at ”kigge mig over skulderen”, for at følge mig i analyseprocessen og derved åbne for mulighed for kvalificeret stillingtagen til de tolkninger, jeg kommer frem til (Davies 1999, Olsen 2003).

Ud over de egentlige interviewanalyser giver jeg i hver case en kort præsentation af hver enkelt af kvinderne. At jeg gør dette ser jeg som værende i overensstemmelse med den etnografiske inspiration og et udtryk for, at jeg ikke alene ser interviewteksten som et materiale, hvori der kan findes subjektive betydningsdannelser, men også betragter observationerne som reflekterende subjektivitet.

Harriet Bjerrum Nielsen, som jeg vender tilbage til i kapital 7, skelner mellem begreberne identitet, subjektivitet og diskurs. Bjerrum Nielsen mener, at vi har brug for en distinktion både mellem identitet & subjekt og mellem subjekt & diskurs. Denne opfattelse kan betragtes som en advarsel mod at reducere mennesker til diskurs. Også selvom det er tekster, jeg arbejder med.

5.4 Temaer på tværs i interviewene

I forhold til de livshistoriske interviews er den enkelte elevs fortælling at betragte som "unit of analysis". Samtidig var en overenstemmelse mellem det enkelte interviews indhold og indholdet i det samlede materiale, et kriterium for udvælgelsen til caseanalyse. Herved afspejler udvælgelsen til caseanalyse et centralt princip indenfor hermeneutikken: at en del af en tekst aldrig kan forstås uafhængigt af helheden, og vice versa.

I forhold til praktik observationerne er det enkelte besøg hos en borger, det jeg som grundenhed analyserer ud fra. Men de temaer, der er genereret ud fra observationerne er genereret på tværs af det enkelte besøg og de pågældende hjælperelever, jeg følges med.

Interviewmaterialet viste sig ved de første gennemlæsninger at indeholde en række temaer, der ikke var begrænset til den enkelte interviewede elev.

Et genkommende tema var først og fremmest italesættelsen af omsorgsarbejdet som på en gang meningsfuldt og givende og frastødende og skræmmende. Denne dobbelthed var til stede uanset om eleven havde arbejdet i feltet eller ej: Elever der havde parksiserfaringer refererede til dem mens elever der ikke havde refererede til "det, man hørte" fx til hvad man kunne læse i avisen om plejehjem og hjemmepleje, eller til historier fortalt af andre elever eller bekendte, der arbejdede i feltet. At arbejdet åbenbart kunne rejse ambivalente følelser fremgik som en rød tråd gennem hele materialet.

Anne: Hvad synes du om det indtil nu?

Sussie: Jeg synes, det er spændende men samtidig også lidt skræmmende

Anne: Okay

Sussie: Hvad man skal...altså der er mange ting, man skal kunne. Og mange, sådan af dem, der fortæller i klassen, det er gamle mennesker, eller ældre mennesker, de er lidt søre. Og jeg tror også, det er fordi, det er så mange år siden, jeg har prøvet det. Når de er ude sådan ufaflærte, så bliver de sendt ud til de der besværlige beboere.

Anne: Så dem, de fortæller om er sværere?

Sussie: Ja, jeg tror, det er hårdere, end det egentlig er.

Anne: Okay. Ja.

Sussie: Det håber jeg da.

Anne: Hvad var det dengang, du var i praktik på plejehjemmet, hvad var det, du syntes var..

Sussie: Jamen, bare det at gå og hygge med de gamle mennesker der. De er så...de er jo lige til, og så synes jeg, de er hyggelige. Og de kan fortælle om deres barndom og...det synes jeg er meget (pause) Og så ved jeg godt, det er ikke så meget tid, man har med dem nu som SSH'er, men man kan jo sagtens gå og hygge med dem alligevel." (Fra interview med Gitte, 27 år. Efterår 2003.)

Oplevelserne i uddannelsens praktikdel giver ofte anledning til overvejelser hos eleverne over, hvordan ældre mennesker behandles og de vilkår, de bydes som modtagere af hjemmehjælp eller på plejehjem. Arbejdet kan vække både modsatrettede følelser og give anledning til etiske/moralske overvejelser:

"Laila:...jo, jeg glæder mig til at komme ud igen. Altså, jeg havde da meget en fornemmelse af, hvad det var, man skulle ud og lave. Men derfra og så til at komme ud, det er så noget andet, ikke'. Altså, jeg blev nok...faktisk ret overrasket over, at der er så mange, der bor hjemme, der er så dårlige, som de er. Det var jeg faktisk ikke klar over, at man boede hjemme, når man faktisk ingenting kan selv. det synes jeg da egentlig er sådan lidt...Der er jo nogen, hvor man kommer og hjælper de op om morgenen, og så kommer der flere gange om dagen. De bliver sat i en stol og kan ikke andet. Det synes jeg et eller andet sted ikke var så værdigt et liv, men altså... Jeg snakkede med min vejleder om det, og hun sagde: Jamen, de vil jo ikke andet. Så siger da: Det må da være bedre at komme på et plejehjem, hvor der er andre, man kan være sammen med. Jamen, de har jo ikke samme behov for at snakke med andre, som du har. (griner lidt) Nej, det er måske rigtig. Jeg synes bare det der med, så sad de der foran fjernsynet hele dagen, ikke'. Men...men de virker jo glade, når man kommer. Og det er jo rigtig nok, det er jo også dem selv langt hen ad vejen, der vælger, når de er så dårlige, at de ikke vil være på et plejehjem. Hvis de ikke vil, så kan du ikke sige, de skal, så længe de kan passes i hjemmet, vel." (Fra interview med Laila, 45 år. Efterår 2003.)

Omdrejningspunktet i forhold til arbejdet er i flere interviews kontakten til eller konfrontationen med borgeren. Det er kontakten til den anden, der giver arbejdet dets meningsfuldhed:

"Laila: Bare står der og glø, ikke', man ved næsten ikke. Så havde, den ene, sidste dag der fik jeg så lov eller vaskede jeg så hende den ældre dame, vi snakkede om der. Og det var lige som noget andet, fordi så var det bare os to, ikke'." (Fra interview med Laila, 45 år. Efterår 2003.)

Som en kontrast til formuleringerne omkring arbejdet blev skolegangen ofte beskrevet som "let". Den kan opleves som et fristed, hvor man hygger sig, møder nye mennesker og er fri for arbejdets tidspres. Men den kan også opleves som nedværdigende: man føler sig som et lille barn, der skal opdrages:

"Anne: Hvad synes du om at gå ber?"

Janni: Det er rigtig fedt. Det synes jeg. Man er vant til at rende og lave alt muligt selv, at komme på skolebanken igen og møde 30 nye mennesker og lige pludselig skal sidde og, ikke være artig men skal sidde og lytte, og man skal huske at skrive notater, og (griner) mærke sine egne frustrationer over, at man ikke kan få lov at lave, og jeg spørger tit: Skal vi ikke lave noget selv i dag? Fordi jeg kan næsten ikke holde det ud, vel. Det er næsten lige som at være et lille barn, der skal lære at sidde stille i skolen igen. Og så også at møde så mange forskellige mennesker. Vi er bare vidt forskellige alle sammen inde i det klasselokale.”

(Fra interview med Janni, 25 år. Efterår 2003.)

I forhold til skolegangen udtrykkes ligesom i forhold til arbejdet en optagethed af relationer, både relationer til lærere og til andre elever. Dette er karakteristisk både for de elever, der går på skoler hvor en stor del af undervisningen er tilrettelagt som gruppe arbejde eller PBL, og for de elever der går på den skole, hvor undervisningen er tilrettelagt primært som traditionel klasseundervisning.

5.5 Perspektiver på livshistorierne

Livshistorierne kan betragtes fra fire perspektiver:

- Som udtryk for erindringer
- Som udtryk for selvkonstruktioner
- Som afspejlende kulturelle fortællinger og dominerende diskurser
- I et psykodynamisk perspektiv.

Idet jeg ser fortællingerne som udtryk for erindringer, antager jeg, at de henviser til en virkelighed, som den fortællende har oplevet. Hermed mener jeg, at erindringer drejer sig om den fortællendes omgang med sin omverden, om interaktioner med andre mennesker og med den materielt eksisterende virkelighed, og om de følelser, tanker og associationer, der er opstået i denne forbindelse. Konstruktionen af fortællingen finder sted i et her og nu, men der er ingen grund til at antage at det, personen erindrer om sin fortid, ikke i en eller anden udstrækning skulle referere til situationer og begivenheder, personen faktisk har oplevet. (Jævnfør Fog, der formulerer sin opfattelse af fortællingen som relativt realistisk (Fog 1998: 243).)

I det her og nu fortællingen finder sted i, foretager fortælleren samtidig en selvkonstruktion. Vedkommen udvælger og former, på interviewerens opfordring og mere eller mindre bevidst sin historie. Fortælleren skaber et forløb, etablerer evt. en sammenhæng mellem begivenheder og retninger i sit livsløb, sætter sig selv i bestemte roller, osv.

Men selvkonstruktionen antager jeg ikke finder sted løsrevet fra hverken personens erfaringer med den eksisterende omverden eller løsrevet fra de skabeloner for selvforståelse, der står til rådighed i vores kultur. Orienteringer mod

arbejdet og betydningstilskrivelser af det kan ikke forstås uden gennem en af-dækning af arbejdets samfundsmæssige placering og værdisættelse. Forholdet bliver, som Fog kalder det (Fog 2004), et forhold mellem figur og grund, hvor den enkelte elevs biografi og personlige betydningstilskrivelser kun kan fremtræde som figur på baggrund af den grund, som dens indlejring i en socialitet udgør.

Der findes som Marianne Horsdal bl.a. har påpeget kulturelt udbredte og accepterede skabeloner for fortællinger, hvad angår forløb, plot og roller, det er muligt at indtage (Horsdal 1999). De kulturelt udbredte fortællinger kan findes i litteratur og andre kulturelle frembringelser, men også i den personlige biografiske fortælling. Horsdal nævner for eksempel dannelsesfortællingen og offerfortællingen.

Ligeledes antager jeg, at diskurser, der er fremherskende i vores kultur på nuværende historiske tidspunkt tilbyder den enkelte forståelsesmønstre, der kan benyttes som form- og meningsgivende for egne oplevelser og erfaringer. (Se f. eks kapitel 9.) Dominerende diskurser er forbundet med samfundsmæssige magtforhold, hvilket kan betyde, at nogle oplevelser har sværere ved at finde udtryk end andre. For eksempel er oplevelser af at mestre ”huslige eller husmoderlige” kompetencer hos de interviewede hjælpelever stort set tavsgjort. Dette mener jeg må ses i sammenhæng med, at fremherskende diskurser i feltet mere og mere udpræget er medicinske eller teknokratiske (Dahl 1999, Wærness 1995), og i sammenhæng med den ringeagt for det huslige arbejde, som ”kvindeligt” og ”uproduktivt”, der gennemtrænger hele vores kultur. (Se kap. 13).

Som form- og meningsgivende skabeloner er både kulturelle fortællinger og dominerende diskurser på en gang på en gang at se som redskaber, den enkelte udtrykker sig igennem og redskaber, der former den enkeltes erfaringer (Salling Olesen 1999).

Endelig kan livshistorierne ses i et psykodynamisk perspektiv – både hvad angår interaktionen i interviewsituationen og hvad angår den fortalte biografi, hvilket ikke kan ses adskilt.

I overensstemmelse med den dybdehermeneutiske tradition (Weber 1995) ser jeg den nedskrevne tekst som indeholdende mere end fortællerens bevidste intentioner om selv fremstilling.

Fortællingen finder sted i et interpersonelt rum, med alt hvad dette indebærer af muligheder for overføringer mm. At fortællingen finder sted i et interpersonelt rum betyder, at den relation, der etableres vil have betydning for fortællingen og omvendt. Herved lejes interaktionen i interviewsituationen også i den nedskrevne tekst.

Ud over de kulturelle fortællinger og diskurser, som sætter sig igennem i teksten kan den anskues som afspejlende fortællerens psykobiografisk konstitue-

rede konfliktområder og temaer. Ud fra fortællingen kan fremanalyseres fortællerens fremherskende livstemaer og dominerende logikker (Fog 1998).

De fire perspektiver kan naturligvis kun adskilles analytisk. I teksten og i det levede liv væver de sig sammen til det, der udgør personens subjektivitet. Subjektiviteten er således som Chodorow siger, konstitueret psyko-biografisk og kulturelt historisk. Denne forståelse indebærer, at den enkelte livshistoriske fortælling må ses som værende unik, men at den aldrig kan forstås som isoleret fra det kulturelle og samfundsmæssige.

5.6 Generering af livstemaer

Som nævnt benytter jeg i caseanalyserne Fogs begreb ”livstemaer”. Livstemaer kan forstås som mønstre, der går på tværs i den enkelte individuelle interviewtekst. Det vil sige temaer, der går på tværs af de enkelte begivenheder eller livsperioder, der fortælleres om i interviewet, og som således fremstår som centrale for personen mere eller mindre uafhængigt af, hvilken kontekst hun fortæller om, og som farver og former nye oplevelser og relationer. Temaerne er således til stede i tekstens kompleksitet, men fremhævet og pointeret af mig som fortolker.

Min brug af forestillingen om kulturelle fortællinger er på sin vis kommet til at understøtte livstemaerne i hvert enkelt interview. Det har været oplagt, når de enkelte livstemaer er tonet frem i løbet af analyserne, at se dem ikke bare som afspejlende den pågældende persons individuelle psykobiografi, men samtidig som afspejlende kulturelle tolknings- og forklaringsmønstre, der står til rådighed for os for eksempel i litteratur, religion og diskurser. Temaerne er fremanalysert af teksterne, men bliver via begrebet om kulturelle fortællinger abstraheret til et generelt kulturelt niveau.

I casen Hanne har jeg udstrakt tolkningen af livstemaer til også eksplicit at handle om en tolkning af interaktionen i interviewsituationen og af mine efterfølgende nedskrevne tanker og følelser i forbindelse med interviewet. Fremskrivningen af interviewtekstens livstema blev en nøgle til at forstå, hvad der var sket i interviewsituationen og det ubehag, jeg efterfølgende bar med mig.

På denne måde er tolkning, begrebsbrug og teori indgået i en nærmest cirkulær proces, hvor tolkningen er blevet befrugtet af de anvendte begreber, og hvor temaer, der kom til syne i analyserne omvendt har ledt til inddragelse af nye begreber og perspektiver.

6. Hanne

Soning og forsoning

- at omgås og acceptere
eget tab gennem at
hjælpe

*for dagen,
han os oprinde lod,
for livet,
han gav af døde;...*
(Grundtvig, 1826)

Hanne er en af de interviewede sosu-elever, der har erfaringer med arbejdet som hjælper, inden hun påbegynder uddannelsen. Hun beskriver valget af at ville beskæftige sig med ”menneskearbejde” som sammenhængende med en meget traumatisk begivenhed i hendes liv. Hanne fremhæver ikke, som de fleste af de øvrige interviewede kvinder, hjælperarbejdet som lønarbejde, men beskriver det udelukkende i termer af personlig meningsfuldhed.

Hanne er 28 år og i gang med 1. skoleperiode, da jeg interviewer hende. Jeg har talt et par gange med Hanne under mine skoleobservationer og siddet med i hendes gruppe under et PBL-arbejde.¹⁸ Som jeg oplever Hanne er hun meget aktiv og arbejdsom i gruppen. Hun virker i forhold til de andre gruppe-medlemmer som den ”kloge”, den man går til, når man er i tvivl om noget. Hun tager sig af en lidt ældre kvinde i gruppen, der både fagligt og personligt fremstår yderst skrøbelig.

Inden hun begynder på sosu-skolen har Hanne været handicap-hjælper og arbejdet 7 måneder i hjemmeplejen. Hun har en uddannelse som advokatsekretær og arbejdede på advokatkontor og forsikringskontor, før hun bestemte sig for at ville ”noget med mennesker”.

Hanne har to børn i børnehvealderen. Hun bor ikke sammen med børnenes biologiske far, der forlod hende, da hun var gravid med barn nummer to. Hun har nu en ny kæreste, der dog kun nævnes i fortællingen.

Hannes forældre er begge ufaglærte. Hendes barndom er stort set ikke-eksisterende i den biografiske fortælling. Det eneste Hanne nævner er, at den har været præget af faderens store alkoholproblemer. Bl.a. på grund af faderens

---

¹⁸ PBL står for problembaseret læring. Problembaseret læring er en af de udbredte pædagogiske metoder på social- og sundhedsskolerne. Se fx Pettersen, Roar C.: „*Problembaseret Læring*“, Dafolo Forlag, 1999.

alkoholproblemer flyttede hun som 15-årig på ungdomspension. To ældre brødre, som faderen havde med sig fra et tidligere ægteskab, beskriver Hanne som sin primære familie. Som helt ung mistede Hanne sin første kæreste og tre venner i en ulykke. Sit valg af ny uddannelse forklarer hun selv som sammenhængende hermed.

6.1 Interviewets forløb

Hannes biografiske fortælling adskiller sig fra de øvrige, idet over halvdelen af interviewet handler om skolen. Både emnemæssigt og i forhold til fortællingens forløb ”knækker” Hannes livsfortælling over i to, adskilte dele. Efter den første halvdel af interviewet, hvor Hanne beskriver et egentligt biografisk forløb, opstår en samtale mellem os om skolen. Der er lange passager, hvor Hanne forklarer mig om skolens fag og det ind imellem noget anstrengende gruppearbejde, om lærerne, som hun diskuterer med, osv. Kontrasten mellem hendes fāmælthed omkring sin barndom og den energi, hvormed hun fortæller om skolen er slående. Sosu-uddannelsen har tilsyneladende givet hende et nyt livsindhold. Samtidig viser det sig, at arbejdet bliver et område, hvorpå hun kan projicere egne følelser og dermed forholde sig til de begivenheder, hun har været ude for i sit liv.

Som biografi er interviewet med Hanne interessant, netop fordi det som helhed ikke følger nogen skabelon for biografisk fortælling. ”Knækket” der opstår i fortællingen, som samtidig er et markant skift i vores kommunikation, viser noget centralt om Hannes liv – og om interaktionen imellem os.

Hannes centrale livstema mener jeg omhandler skyld, mens den dynamiske logik, der driver Hanne er en søgen efter soning og forsoning. Skyld fremtræder som grundfigur i teksten i forhold til de mest centrale begivenheder i Hannes liv. Ordet skyld bliver sagt eksplicit flere gange og låner betydning til de passager, hvori følelsen kun fremgår implicit. Samtidig hermed viser teksten også overlevelsessevne og -trang, og i beskrivelserne af sosu-skolen glæde og engagement.

6.2 At blive til som 15-årig

Hannes fortælling giver det umiddelbart besynderlige indtryk, at hun først bliver til som 15-årig. Det eneste hun fortæller fra sin barndom og opvækst er faktuelle oplysninger, der har karakter af selvbiografiske kendsgerninger (Fog 1998). Der er ingen historier om forældrene, hendes to brødre, barndoms-minder, kammerater eller lignende.

Det er som om, Hanne først kan fortælle om sit liv, fra da hun var blevet 15 år. Det der sker på dette tidspunkt i hendes liv er, at hun flytter på ungdomspension. I fortælsituationen kan hun fra dette tidspunkt i sit liv kommentere sin barndom og tidlige ungdom hos forældrene, der samles i ganske få sætninger, med udtrykket ”kæmpe problemer” som omdrejningspunkt.

Efter en meget hurtig beskrivelse af sit liv er samtalen allerede landet ved so-suskole-tiden i løbet af interviewets første fem minutter. Jeg beder Hanne om at vende tilbage til sin barndom i fortællingen.

Hanne: Jamen, jeg har gået på den samme skole fra børnehaveklasse til 10. klasse. øhm som ligger derude, hvor jeg bor nu også...i nærheden. Men øh da jeg var 15, der flyttede jeg på ungdomspension.

Fordi at vi havde en masse problemer derhjemme med, at min far han drak, og min mor øh har ikke rigtig kunnet magte det...det hele. Så øhm...det er bare endt i kæmpe problemer. Så også når man taler teenager, så kører man det også lidt op, ikke? Vil jeg tro. Men altså, jeg kan stadig føle nu, at det var...det var stor den gang. Det var store problemer. Så jeg flyttede på ungdomspension, og det var...rigtig rigtig rigtig godt. Det er simpelthen det bedste, der nogensinde er sket. Fordi lige pludselig var jeg én...jeg var en person. Det følte jeg ikke derhjemme. Så øhm...det gav mig en masse. Og der boede jeg så indtil, jeg var 18.

Det påfaldende i Hannes fortælling er netop, hvordan den i sig selv illustrerer hendes fornemmelse, at hun bliver en person først som 15-årig. Der er intet i fortællingen om tiden før, andet end det rent faktuelle, hvor og hvor længe hun gik i skole. Hun er ikke til stede som oplevende, tænkende, følende subjekt i historien om sit liv før.

Ud fra Hannes opfordringer til mig om at spørge videre til barndommen, ser jeg de fraværende erindringer som et udtryk for, at Hanne ikke kan tale om denne del af sit liv, snarere end som udtryk for at hun ikke vil. Barndommen fremstår som 'lukket land'.

Hannes henvisning til sig selv som teenager, der "kører noget op", kan give en antydning af, hvilket følelsesmæssigt indhold der er involveret i forholdet til forældrene. Hanne har ikke bare været udsat for de hjemlige problemer, hun påtager sig også selv en skyld i forhold til dem. Hun har ikke kunnet tage det roligt, men har kørt noget op. Formuleringen "når man taler teenager", lægger en distance til hende selv som handlende subjekt i situationen, samtidig med den giver associationer til kulturelle forestillinger om, hvor hårdt livet med en teenager er for forældrene. Hvad formuleringen egentlig dækker over er det ikke muligt at afgøre, men den indeholder en påtagelse af i hvert fald en del af skylden for de problemer, familien havde på det pågældende tidspunkt.

Skyldtemaet udvikles i interviewets næste passage, hvor jeg spørger Hanne om hendes forældre er skilt nu. I Hannes forklaring på, at de ikke er det, bliver børn udpeget som det, der kan være årsag til problemer i et parforhold:

Hanne: Ja. Altså, vi har, mine brødre og jeg vi har både troet og håbet på, siden at...i hvert fald så længe jeg kan huske, at de ville gå fra hinanden, ikke? Så...de har så fået det bedre sammen. Og min far han drikker heller ikke helt så meget. Han drikker stadig for meget men ikke helt så meget. Men min mor har lært at indordne sig under det. Og så er der ingen børn imellem dem nu. Og jeg tror i høj grad det er det.

I Hannes fremstilling bliver selve det at hendes forældre har børn til en del af forklaringen på deres problemer. Hanne er yngste barn og dermed den, der

sidst har forladt forældrene. Indirekte kan hun således ses som medskyldig i faderens drikkeri og de familiære og ægteskabelige problemer, drikkeriet har medført.

6.3 Valget af hjælpearbejdet

Efter folkeskolen og et efterfølgende højskoleophold tog Hanne en uddannelse som advokatsekretær. Hun arbejdede på kontor i et par år, først på et advokatkontor, senere på et forsikringskontor.

Stillingen på advokatkontoret opgiver Hanne, fordi firmaet skal flytte og hun dermed får for lang transporttid til arbejdet. Forsikringskontoret er meget lille, og ejeren snyder de ansatte for noget af deres løn. Han snyder også kunderne, men ”sådan er det vist på forsikringskontorer”, siger hun. Efter de ansatte har kørt en sag mod ejeren, syntes Hanne, det blev for surt at være der. Der var for meget sladder, og hun havde en fornemmelse af, at hun blev ”en grå type” af at sidde på kontor, fortæller hun. Hun giver udtryk for, at på dette tidspunkt i sit liv, ville hun ”skifte fuldstændig om”.

Hanne beskriver, at nu ville hun ”noget med mennesker”. Hendes første job som hjælper var som støtte for en spastisk lammet pige. Umiddelbart giver Hanne udtryk for, at det var tilfældigt, hvad hendes første ”menneskearbejde” bliver, for motivet var primært at komme væk fra forsikringskontoret. Men straks efter kæder hun sit jobvalg sammen med erfaringer fra sin egen familie, med et familiemedlem der er syg. Hun synes, hun kender til det at arbejde med mennesker, der er ”lidt anderledes”.

Hanne: Øhm og det var fordi, jeg simpelthen blev...jeg blev grebet af det der med at arbejde med mennesker. Nu havde jeg siddet på de der åndsvage kontorer.

Så det var...noget andet, ikk’.

Og det har da også været derfor, jeg så har fortsat til, at det skulle være...på plejehjem. Fordi jeg kunne også være gået op i Brugsen, og jeg kunne have fået et job lige med det samme. Det var jeg slet ikke i tvivl om. Men det gad jeg bare overhovedet ikke, vel. Og jeg kunne også være taget til Roskilde og have fået et andet job på et kontor eller et eller andet. Det var bare ikke det. Altså, det skulle være noget med mennesker. Det kunne så også have været i børnehave eller sådan noget. Det kunne jeg sikkert også være fanget af...kunne jeg forestille mig. Men så har jeg det sådan lidt...at så har jeg børn derhjemme, ikk’. Så først på arbejde med børn og så komme hjem igen til børn. Så tror jeg ikke, jeg ville have det samme overskud til mine børn derhjemme. Så øh...så var der ikke så mange muligheder tilbage, vel.

Anne: ...så må du have været glad for det, når du nu så har

Hanne: Jeg har været enormt glad for det. Jeg var faktisk meget i tvivl til at starte med. Jeg var meget, jeg tænkte: Nej, er det nu også? Nu må jeg lige prøve at give det en chance. Men jeg troede ikke, det var noget, jeg ville. Det troede jeg simpelthen ikke.

Jeg troede, at nå men det er lige en overgang, indtil jeg finder noget andet, ikk’. Men øhm...så fandt jeg ud af, at det var...det var kanon.

Hanne beskriver sig selv som værende i en overskudssituation, hvad angår jobs, da hun dropper arbejdet på forsikringskontoret. Godt nok ville hun væk fra kontoret og det skulle være nu, men hun udtrykker ingen tvivl om, at hun sagtens ville kunne have fået andre jobs, på kontor eller i butik, via sin uddannelse eller som ufaglært, hvis det var det, hun havde ønsket. Med sin uddannelse og fremtoning, tror jeg denne beskrivelse er realistisk. Valget af menneskearbejdet skyldes ikke, at Hanne ikke kan få andet arbejde. Det fremstår som et reelt valg mellem alternative muligheder. På den baggrund er det tvetydige i Hannes formuleringer omkring arbejdet påfaldende. Hun vil noget helt andet end kontor, og det alternativ, hun vælger, overrasker hende tilsyneladende positivt. Hun fortæller, hun havde tænkt arbejdet kun skulle være en overgang, indtil hun fandt noget andet. Hvad dette andet skulle være, melder historien ikke noget om. Men hvorfor vælger Hanne at arbejde med mennesker, samtidig med at hun egentlig ikke tror, der er noget for hende? Det "skulle" være noget med mennesker, siger hun, uden der egentlig fremkommer nogle forklaringer herpå.

Ud fra Hannes arbejdsfortælling er det ikke muligt at forstå, hvorfra trangen til at kaste sig ud i et helt nyt område kommer. Først da bilulykken bringes ind i livsfortællingen og kobles til arbejdsbiografien, bliver Hannes trang til at arbejde med mennesker forståelig.

6.4 Ansvar og skyld

Den enkeltepisode der fylder mest i Hannes fortælling er beretningen om den trafikulykke, hun var involveret i som ung. Beretningen fremkommer ikke i Hannes indledende hurtige fortælling om sit liv, men først da jeg spørger til manden, der er far til hendes børn. At hun finder ham beskriver hun som en følge af, at hun mister sin ungdomskæreste i trafikulykken. I fortællingen om ulykken og dens følger fordobler den skyldfigur, som jeg mener ligger i Hannes fortælling om sine forældre, sig i forhold til de følger, ulykken får.

Beretningen om ulykken er den eneste fra Hannes fortid, der indeholder sensorisk-perceptuelle genkaldelser, hvilket antyder hvor central for hende denne begivenhed stadig er. Ved ulykken mister hun sin kæreste, som hun stod for at skulle flytte sammen med og sin bedste veninde. En tredje fyr, der var med dør efter en uge. Chaufføren, der havde drukket inden han kørte, overlever ulykken, men begår et halvt år senere selvmord. Hanne selv får, som den eneste, kun overfladiske skrammer, og bliver den eneste af de fem i bilen, der lever videre.

Efter ulykken får Hanne kortvarigt psykologhjælp, men det fremgår ikke af hendes beretning, om hun føler, dette på nogen måde har hjulpet hende igennem den traumatiske oplevelse. Det, der står klarest, er den skyld Hanne har følt i situationen og omgivelsernes forventning til hende om "at komme videre" i sit liv, forventninger hun både distancerer sig fra og tager på sig som livsfilosofi.

Jeg spørger Hanne, hvornår hun mødte sin første mand:

Hanne: Ja, ham mødte jeg øhm...til en fest, jeg var til, hvad kan jeg have været, jeg har vel været 21, jo. Der er måske en anden ting, jeg også skal fortælle. Det er måske lidt vigtigt. Det var, da jeg har været enog...nej, jeg har 20...dengang jeg havde en kæreste, som øh...hvor vi var til fest sammen, og på vej hjem derfra, så...vi kørte sammen med tre af vores venner, og så kørte vi galt i bil. Øhm...og grunden til at jeg fortæller det, det er fordi, det er noget, der virkelig har fyldt meget i mit liv og også stadig gør det. Men øh min kæreste han, ja, ham der kørte bilen havde fået en lille smule at drikke og...kørte fuldstændig uansvarligt. Og drøede ned af en skrænt og vendte rundt og ind i et træ. Og min kæreste blev...slået bevidstløs. Lå i koma øhm...lang tid. Faktisk i otte måneder. Øhm i respirator og...hvor vi så slukkede for respiratoren. Der var ikke mere tilbage der.

Anne: Hold da op!

Hanne: Og min veninde...Ja. Min veninde der var med, hun øh...blev dræbt også. Hun døde dagen efter. Og det skete natten, eller søndag morgen, og hun døde så mandag morgen. Og øh så var der en mere med, som øh også døde...øh efter...en uge efter. Og den sidste, det var så ham, der kørte bilen, ja, så var der så mig, jeg havde fået...overfladiske læsioner må man sige, men...øh så den sidste der var med, han...det var ham, der kørte bilen. Og han øh...der er ikke sket noget uoprettelige skader med ham eller...nogle varige men. Men han tog sit eget liv et halvt år efter. Så...det er virkelig noget, der har påvirket mig. Og efter der, der øh gik jeg fuldstændig i baglås. Og det var jeg i lang tid. Så havde jeg en veninde, som...de skulle så flytte, hende og hendes kæreste skulle flytte sammen. Og øhm der havde jeg lige som ikke været ude hele det år. Overhovedet. Og hun var sådan: Nej, men du skal bare i gang igen, og nu skal du i gang i dit liv og sådan noget. Og det var så et halvt år efter, min kæreste var død. Efter vi havde slukket.

Anne: Har du ikke snakket med nogen om det bagefter?

Hanne: Altså, jeg har så gået til noget psykolog...lidt. Men øhm det er begrænset, hvad du kan få af hjælp efter sådan noget. Det er meget begrænset.

Anne: Okay. ja.

Hanne: Øh og så havde jeg selvfølgelig nogle veninder og sådan noget. Men de blev også træt af at høre på det, ikke'. Og man bliver også sådan lidt, at man bliver en belastning, ikke'. Så derfor så var det også noget, som jeg har gået med i mange år efter, kan man sige, ikke'. Men øh min veninde hun fik mig i hvert fald til sidst med til den fest der. Og så var det sådan lidt, nå ja...at der var en sød fyr, og det var fint. Og så sådan en eller anden erstatning på en måde. Så øh det blev min næste kæreste. Og det er ham, der er far til vores to børn. (griner lidt) Og hele det der er nok grunden til, at vi overhovedet blev kæresten, og vi har de to børn nu. Det er lidt sorgeligt at sige. Men sådan er det, tror jeg.

Allerede i begyndelsen af beretningen om ulykken introducerer Hanne spørgsmålet om placering af ansvaret for den. Hun giver sig til at fortælle om tabet af kæresten, men før hun kommer til, hvad der faktisk skete indskydes spørgsmålet om, hvem der kørte og hvorfor det gik galt.

Som en slags illustration af det følelsesmæssige kaos ulykken har efterladt Hanne i, er det umiddelbart uklart, hvem der gør hvad. I fortællingen er det

konkret Hannes svigermor, der påfører hende skyld. Der fremkommer igen en uklærlighed, da Hanne, som svar på mit spørgsmål, forklarer, hvorfor hendes svigermor mente, hun var skyld i ulykken.

Hanne: Jamen, fordi at jeg skulle have stoppet ham i at køre, og jeg skulle...øhm hvad hedder det, jeg ville have været hjemme, nej, han ville have været hjemme noget før. Og det skulle vi så have gjort. Og det var min skyld, vi var ventet, og...altså, det var sådan et eller andet, måske også et eller andet for lige som at...at have en eller anden at smide noget...frustrationer over på, tror jeg. Men det kunne jeg jo ikke se den gang, vel. Altså, jeg var også, jeg var jo ikke så skide gammel, kan man sige.

Som Hanne fremstiller det, påfører svigermoderen Hanne en skyld over, at hun ikke har grebet ind overfor venen, der kører efter han har drukket. Fra sin nuværende forståelse af situationen kan hun se, hvorfor svigermoderen påfører hende skylden. Det kunne hun ikke dengang. Logikken i Hannes forståelse af sig selv dengang er, som hun fortæller det, at hvis hun selv var skyld i ulykken, som svigermor mener hun er, har hun ikke også "ret" til at sørge. At føle og give udtryk for sorg er noget man enten kan eller ikke kan "tillade sig", og hvis man selv er skyld i sin sorg, kan man ikke tillade sig også at føle sorgen:

Jeg var syg sådan kort tid efter, at øh...altså lige efter at vi...kørte galt, var jeg syg i en uge eller sådan noget. Mere var det ikke. Jeg kan faktisk ikke huske det. men jeg mener, det var en uges tid. Øhm og så startede jeg så igen. og så øhm...så, jeg var jo tit inde på hospitalet. Og jeg var jo derinde hele tiden. Og mine svigerforældre og jeg, vi kunne bare ikke sammen. Med min svigermor, vi kørte hinanden fuldstændig ned. Så øhm...ja, så det var sådan, altså det var sådan lidt, at hun gav mig al skylden, ikke'. Og jeg fik en masse dårlig samvittighed. Og derfor havde jeg det også sådan, jamen, jeg bliver nødt til at komme videre, jeg bliver nødt til at fortsætte mit liv, som det hele tiden har været, fordi...nu var jeg jo også skyld i det der, så kunne jeg jo ikke også sidde og græde over det eller sidde og...sådan et eller andet, det kunne jeg bare ikke tillade mig...på en eller anden måde.

Temaet omkring skyld går igen i Hannes beskrivelser af sin relation til veninderne. I forhold til veninderne beskriver hun sig selv som "en belastning", når hun lader sit behov for at tale om ulykken få afløb. Dermed får hun i fortællingen også påtaget sig skyld i, at hendes veninder bliver træt af hende.

Umiddelbart efter ulykken har Hanne tilsyneladende oplevet omgivelsernes forventninger til hende om at komme videre, konkret om at finde sig en ny kæreste, som et pres. Hun mener der han været en forventning hos både hendes egen mor og hendes veninder om, at hun må tage sig sammen, konkret at hun må finde en ny kæreste. Denne forventning peger i samme retning som Hannes oplevelse af ikke at kunne tillade sig at sørge. Alligevel beskriver hun på fortællertidspunktet nuanceret sine egne følelser, mens kæresten lå i respirator. Hun svingede mellem håb og afmagt, men erkendte også gradvist, at tabet af kæresten var endeligt.

”Min mor hun syntes, at...og det sagde hun direkte dengang...det var, hvor han havde ligget i respirator noget tid, at så måtte jeg jo se at komme videre med mit liv og komme ud og finde en ny kæreste. Og det var sådan den generelle holdning...rundt omkring, ikke’. Også blandt mine veninder og sådan noget. Og det gør man jo ikke. Altså. Selvom jeg vidste, han var hjerneskadet. Jeg vidste jo godt, han havde noget skade. Men man bliver ved at håbe, ikke også. man bliver ved, man har hele tiden det håb. Det er...et eller andet sted er det jo godt nok...og alligevel så er det jo også det værste, når det så brister igen. så øh...men altså, jeg tror mentalt tror jeg så, jeg havde...der vidste jeg jo godt, at det var ved at køre på det sidste.”

At nyorientere sig efter et tab er en sund udvikling i en sorgproces, men også noget der tager tid (Davidsen-Nielsen & Leick 1993.) Sammen med andre følelser af vrede, skyld og sorg er nyorienteringen led i at bearbejde sorgen. I Hannes fortælling lyder det som om, hun har oplevet det som vanskeligt at få accept fra sine omgivelser til andet end nyorienteringen.

Nogen tid efter ulykken bryder Hanne sammen psykisk; hun begynder at lide af besvimelsesanfald. Besvimelsesanfaldene forstår jeg som en reaktion på ulykken og dens konsekvenser: ved at besvime kobler hun sig rent fysisk fra omverdenens og egne indre pres.

”At komme videre” fremstår i Hannes fortælling som tvang, som nødvendighed, og som egentlig ny energibesættelse.

Hanne udtrykker vrede over det pres, hun mener, hun blev udsat for, og samtidig engagerer hun sig faktisk et år efter ulykken i nye livsprojekter: hun finder en ny mand og får to børn. Herved gør hvad hun mener omgivelserne forventer – men i nutidens fortællesituation mener hun også, at det at nyorientere sig faktisk dengang var med til at holde hende oppe.

I tilbageblikket beskriver hun den nye mand som en erstatning for den kæreste, hun har mistet. Hun fandt sammen med ham mere ud fra behovet for at have nogen til at tage sig af sig, end ud fra at hun særligt satte pris på ham, siger hun. Formuleringen at faderen til børnene var en erstatning kommer til at indgå i en ny skyldfigur. Faderen forlader Hanne, mens hun er gravid med barn nummer to. Men hvis hun alligevel ”bare” har taget ham som erstatning, kan dette siges at være ”retfærdigt” nok. Det er i en hvis forstand hendes egen skyld at han gør det – han var bare et element i hendes eget livsprojekt. Der er dog også en høj grad af pragmatisk accept af hendes egen handling i beskrivelsen: det er lidt sørgeligt, at hun fandt den ny mand på denne måde, men sådan er det, og ”resultatet” af forholdet, de to børn, har som hun understreger det været med til at give hende nyt indhold i livet.

6.5 Skole og arbejde

Som nævnt ”knækker” interviewet indholdsmæssigt efter Hannes fortælling om ulykken. I et forsøg på at undgå den smerte, der er forbundet med fortællingen, går vi over til at tale om skolen. I fortællingerne om skolen lægger

Hanne afstand til de traumatiske begivenheder og den skyld, der er forbundet hermed. Der fortælles i sensorisk-perceptuelle genkaldelser, med både glæde og begejstring om det, der foregår på skolen.

Jeg spørger Hanne, om hun glæder sig til at komme tilbage til plejehjemmet:

Hanne: Ja, det gør jeg. Jeg synes...et eller andet sted så ville jeg godt blive...her på skolen. Hvis bare vi lavede gruppen om, så ville det passe mig fint. Så havde jeg ikke noget i mod at blive her. Men det er fordi, jeg synes, det er meget hyggeligt at gå i skole igen. (griner)

Anne: Ja. Ja. Ja.

Hanne: Det er ved at være nogle år siden. Det er meget rart.

Anne: Ja. (griner lidt)

Hanne: Så øhm...men altså...jo, jeg glæder mig til det. Fordi jeg synes også, det er fedt at være ude, og jeg kan godt lide arbejdet, selvfølgelig, ikke', og jeg glæder mig til at møde de andre igen og sådan noget, ikke'. Helt klart.

Anne: Hvad synes du er hyggeligt ved at gå i skole?

Hanne: Jamen, det er sådan det der med at møde op hver dag, og man sidder (snakke)lyd). Og det er jo ikke sådan noget med, at man går ud og arbejder eller noget. Jo, man sidder og arbejder i gruppen. Men det er jo sådan...det er jo stille og roligt, så spiser vi lidt morgenmad sammen, og så sidder man og snakker lidt, og så har man lidt pauser og lidt...det er meget hyggeligt.

Anne: Det er hyggeligt. Ja.

Hanne: Og jeg synes også det der med, når de står og underviser og sådan noget, det synes jeg også er meget hyggeligt, altså. Sådan...det er meget rart.

...det er sådan et eller andet, det der, det er stille og roligt, og du har ikke det der tidspres hængende over hovedet. Du har ikke en masse, du skal nå, og du skal huske hende og hende og ham og...så skal du lige og...så det er sådan et break på en eller anden måde, det her, synes jeg.

At gå i skole fremstår overvejende som behageligt, hyggeligt og rart. Der er gnidninger i grupperne og irritation over dem, der ikke laver noget, men gruppearbejdet bliver også en bekræftelse for Hanne i, at hun er fagligt dygtig. Hun vejleder de andre, og hjælper de andre med konkrete opgaver, som at skrive ansøgninger. Hun diskuterer med lærerne, får ros og anerkendelse for det hun laver. På skolen sludrer man, man spiser morgenmad sammen, og man kan blive så intenst grebet af skolearbejdet, at man frivilligt arbejder videre efter skoletid i sin gruppe eller alene. Det fremgår, at Hanne oplever sig langt mere fri til selv at styre sin tid, når hun er på skolen, end hun gør i arbejdet. Skolen fremstår som en lang pause fra det disciplinerende arbejde. Man er uforpligtet, har ikke travlt, andre mennesker er ikke afhængige af en.

I fortællingen om arbejdet fremkommer et mønster, som er endnu tydeligere udfoldet i Hannes refleksioner omkring ulykken. Begge historier er formet over en skabelon, hvor den fælles pointe er, at lidelse fører til visdom. Denne kulturelle fortælling (Horsdal 1999) har været grundlæggende i vores kristne kultur. Det er Jesus på korset, der via sin lidelse og opstandelse giver os muligheden for frelse. Det er kunstneren på loftskammeret, der ud af sult og armod skaber verdenskunst. Fortællingen er eksistentielt central, fordi den tilbyder en forklaring på menneskelig lidelse. Derfor er den også central i Hannes fortælling. Lidelsen bliver meningsfuld, idet det er den, der giver indsigt. Hannes lidelse fører til den indsigt, at det er mere meningsfuldt at arbejde med mennesker, end at sidde på et kontor.

Historien om menneske-arbejdet er historien om at tage dette arbejde, som er belastende og som man tvivler på, man egentlig har lyst til, udføre det, og blive så meget 'klogere', at man indser det er det eneste rigtige.

6.6 Ambivalente følelser i forhold til arbejdet

Sammenligner man den måde Hanne taler om skolen på, med den måde hun taler om arbejdet, fremgår det, at engagementet i arbejdet er af en helt anden karakter end engagementet i skolen.

Arbejdet vækker hendes engagement, fordi det i arbejdet er muligt at forholde sig til tab, kriser og sorg, via at forholde sig til de gamle og syge mennesker, der er på plejehjemmet. Det "at gøre noget for andre" bliver i denne forstand både en måde, hvorpå Hanne bearbejder sine egne traumatiske oplevelser, og en måde hvorpå hun soner den skyld, hun er bærer af.

I de konkrete beskrivelser af arbejdet, fremkommer de ambivalenser, som den kulturelle fortælling om lidelsens meningsfuldhed dækker over:

Hanne: Og det er bare gået så godt, og jeg er kommet så godt ud af det med de andre også, ikke'. Det betyder jo også enormt meget selvfølgelig.

Anne: Altså, med de andre ansatte?

Hanne: Ja, både med de andre ansatte og selvfølgelig også borgerne. Men specielt de andre ansatte. Man kan klare ret meget, hvis man har gode kollegaer, tror jeg.

For det første er de positive sider ved plejehjemsarbejdet, som Hanne eksplicit beskriver, primært samværet med "de andre", nemlig kollegerne. På kontorerne hvor hun tidligere har arbejdet har de kun været to-tre ansatte, der har været kedeligt at snakke med de samme dag ud og dag ind. På plejehjemmet er der meget mere liv! Og der er der naturligvis, der er nemlig mange flere kolleger.

Det fremgår, at Hannes begejstring for arbejdet er modsætningsfyldt. Arbejdet er noget "man skal klare", men man kan klare det, når man har det godt med sine kolleger. At komme godt ud af det med sine kolleger, er det, der be-

tyder ”enormt meget”. På baggrund af Hannes beskrivelser af kontorarbejdet, er det nærmere dette kollegiale samvær hun har savnet, end arbejdes indhold hun har været utilfreds med. Det lystfyldte i plejehjemsarbejdet er det samvær der er, primært med kolleger.

Selve arbejdet fremstår som kontrast til skolens behagelighed og mulighed for livsudfoldelse som tungt. Men samtidig er det meningsfuldt idet det aktiverer traumatiske scener fra Hannes eget liv og giver hende mulighed for at omgås sine egne følelser, projiceret ud i plejehjemsbeboerne og deres pårørende.

I beskrivelsen af en konkret beboer, som Hanne har passet på plejehjemmet, indgår elementer, der danner paralleller til erfaringer af tab og svigt i Hannes eget liv. Som en uddybning af sammenhængen mellem sine egne oplevelser og valget af at arbejde som hjælper for andre, fremhæver hun, at der på plejehjemmet også er yngre beboere:

Hanne: Vi har en på 21 ude ved os og en på 45. Det er ikke ret gammelt.

Anne: Nej. hvad fejler de så?

Hanne: Hende på 45 har sclerose. Og hende på 21 hun er født med en sygdom, som langsomt nedbryder kroppen og hjernen, så hun er...halvdelen af hendes hjerne er væk, og hun sidder som en grøntsag i koma. Hun har en lillesøster, som har samme sygdom.

Anne: Åh nej. Det er sejt at se på.

Hanne: Ja. De havde fået at vide, at der var...risikoen for at få et barn mere med den sygdom var lig nul. Så de fik et barn mere, og hun havde samme sygdom. Til at starte med er de sådan ret normale. Jeg har passet hende...en gang øh ja, da hun var...hun har ikke været ret gammel jo. Øhm...der var hun sådan rimelig normal. Hun kunne gå ved hjælp, hvis man holdt hende, ikke'. Nu sidder hun bare i en kørestol. Nej, hun er faktisk indlagt. Jeg ved ikke, hvor meget, der...er galt med hende. Det er forfærdeligt.

Anne: Det går bare ned af bakke? Der er ingenting...

Hanne: Ja. Faren stak dengang, den lille blev født. Da hun fik diagnosen, det kunne han ikke klare. Så moren stod alene med det. Det er eddermame hårdt, mand.

Hanne har selv oplevet at faderen til hendes to børn forlod hende. Dette beskrives fuldstændig neutralt, som noget hun ”har lært at leve med”. Til gengæld kan Hanne udtrykke sin vrede, så at sige pr. stedfortræder, i beretningen om moderen til den syge beboer, der bliver forladt. Samtidig er der den samme uafvendelighed i den syge piges skæbne, som der var i Hannes kærestes tilstand efter ulykken. Det kan og kunne kun gå ned ad bakke.

Historien om en pige, der er i nogenlunde samme alder, som hun selv og hendes kæreste var på tidspunktet for ulykken, som er uheldredeligt syg og hvis mor blev forladt brat af faderen, bliver betydningsfuld som projektfelade for, og fordi den indeholder så mange af de traumatiske erfaringer i

Hannes eget liv. Men den handler trods alt ikke om hende selv. Det er nemmere at turde tillade sig at føle sorgen over denne fremmede piges skæbne end over kærestens, og det er nemmere at blive vred på den fremmede mors vegne, end på sine egne. Projiceret over i en andens skæbne kan Hanne forholde sig til egen sorg, vrede og afmægtighed.

Hannes valg af sosu-hjælperuddannelsen fremstiller hun dels som et fravalg af kontorarbejdet, dels som en følge af de oplevelser hun har haft, som hun mener har givet hende en indsigt i betydningen af ”at passe på liv”. Valget kan tolkes som en måde at reparere på, en måde hvorpå hun soner en skyld. Men uddannelsen er også et ’nyt liv’ for hende; den giver hende glæde og selvtillid, og et helt andet indhold i tilværelsen end hun beskriver, hun før har haft. I denne forstand bliver uddannelsen til hjælpearbejdet også en måde, hvorpå Hanne forsoner sig med den skæbne, der er blevet hendes.

6.7 Lidelse som vej til indsigt – arbejdet som soning og forsoning

Hanne italesætter ulykken som noget, der har givet hende indsigt. Den har gjort hende ældre, klogere, og mere moden end sine jævnaldrende. At pludselig død giver et perspektiv på livet, på hvor vigtigt det er at gøre det man føler væsentligt, er en erfaring, Hanne bringer med sig ud af den traumatiske oplevelse. Den betyder, at ulykken kan forstås som en krise, der bliver et led i en udviklingsproces. Men at de følelser af sorg og skyld den også bibragte hende ikke bare er overvundet, mener jeg bl.a. de følelser jeg har efterfølgende, er et tegn på.

Hjælpearbejdet får betydning for Hanne som en mulighed for at sone den skyld, hun bærer ved at ”redde” andre og dermed forsoner sig med den skæbne, der er blevet hendes.

Den kulturelle fortælling om lidelse som vej til indsigt bliver en brugbar skabelon for Hanne at forstå denne skæbne i, fordi den netop tilfører lidelsen meningsfuldhed. Marianne Horsdal skriver i forbindelse med det, hun kalder ”genrebestemmelse” af livshistoriske fortællinger: *”Vejen, ad hvilken vi nåede hen til nutiden og blev til det, vi synes at være, opleves forskelligt ikke alene i kraft af karakteren af omtalte hændelser og handlinger og deres resultater, men nok så meget i kraft af den tilværelsestolkning fortælleren anlægger.”* (Horsdal 1999:25).

At Hanne netop ikke taler om fordelene ved hjælpearbejdet som lønarbejde, kan ses som et udtryk for, hvor stærkt arbejdet fungerer som meningsgivende i forhold til hendes traumatiske historie. Det er simpelthen ikke nødvendigt for hende at fremhæve andre positive aspekter ved hjælpearbejdet end, at hun har valgt det som udtryk for den indsigt, lidelsen har givet hende.

Når dette ikke er nødvendigt hænger det ikke bare sammen med den betydning fortællingen giver indenfor Hannes biografiske kontekst, men også med den gennemslagskraft fortællingen har kulturelt. Den psyko-biografiske betydning og den kulturelle gennemslagskraft væver sig sammen i Hannes fortælling og giver hjælpearbejdet en høj grad af personlig meningsfuldhed.

6.8 Interviewet som relationelt rum

Interviewet med Hanne – interaktionen i interviewsituationen og selve interviewets forløb, hvilket ikke kan skilles ad, giver basis for at begrebssette interviewsituationen som et ”relationelt rum”.

Begrebet ”relationelt rum” er inspireret af Ogden, (Ogden 1994), der i forhold til interaktionen i det psykoanalytiske møde, udvikler en forståelse af interaktionen som en tre-sidet dialektik. I skabelsen af interaktionen medvirker analytikeren og analysanden, men fra allerførste minut, de møder hinanden, skaber de også gensidigt et rum imellem sig – et rum, der i sig selv får indflydelse på interaktionen. Dette rum kan forstås som en helhed af parternes fælles historie, de erfaringer med hinanden, de har, og på baggrund heraf, forventninger til hvad der kan ske, hvad man vil sige og hvordan man kan opføre sig. Det relationelle rum, der udgøres af de erfaringer og forventninger, og den historie man sammen har konstrueret, får indflydelse på, hvad man siger og gør, i den konkrete situation.

Erfaringen med hvad der sker, når man læser, bruger Ogden som et billede på det, der sker i det psykoanalytiske møde. Ligesom skribent og læser skaber et tredje subjekt i læsningen, skaber terapeut og klient i deres møde et ”tredje subjekt”.

Gennem sin skrivning skaber skribenten en ”læserens stemme” som han forestiller sig den i sin egen fantasi. Gennem denne ”andethed”, læserens andethed, kan han høre sin egen stemme. I læsningen skaber læseren skribenten i en anden og bredere forstand end han selv har været i stand til at skabe sig selv. I den proces har skribent og læser skabt hinanden som subjekter, der ikke indtil nu tidligere har eksisteret.

Læser og skribent skaber ikke hinanden ahistorisk, siger Ogden. Det nu hvori det tredje subjekt bliver eksisterende er ikke bare det nuværende øjeblik, men ”the present moment of the past” ((Eliot 1919 citeret fra Ogden, 1994:2). Fortiden taler gennem os, ligesom vi taler gennem hinanden. Vi modsætter os erfaringen af at ”blive talt” i samme grad som vi ”taler”. Men både kunst, litteratur, historie, filosofi og psykoanalyse viser os, at vi er ”talte”, af den historiske anden, den ubevidste anden og den intersubjektive anden.

Som jeg forstår dette, er det en måde at sige, at vi som mennesker har en tendens til helst at ville tro at vi selv ”skaber os” eller bestemmer over os selv. Men ved at påpege at vi er ”talte”, påpeger Ogden, at vi hverken danner os

selv uafhængigt af historien, af det ubevidste eller af mødet med/relationerne til den anden.

Skabelsen af ”det tredje subjekt” eller ”the analytic third” (Ibid.:5) sker i det relationelle rum mellem læser og tekst, mellem analytiker og analysand, eller mellem interviewer og interviewperson.

I artiklen *The Interview as a Relational Space* benytter den tyske organisationspsykolog Erhard Tietel Ogdens forståelse i en beskrivelse af, hvad der kan foregå i en interviewsituation. Tietel indfører begrebet ”relational space” som omdrejningspunkt for at forstå interaktionen mellem interviewer og interviewee i et kvalitativt forskningsinterview. Tietel viser, hvordan en analyse af interaktionen, og af interviewpersonens brug af det relationelle rum, der skabes imellem personerne, giver centrale indsigter i latente aspekter af forskningstemaet.

Denne forståelse har for mig haft stor forklaringsværdi i forhold til interviewet med Hanne. I og med at interaktionen ikke bare ses som udtryk for to personers påvirkning af hinanden her og nu, men som et rum, hvori temaer, der er centrale for interviewpersonen afspejler sig, tilføres den tekstnære analyse med analysen af det relationelle rum en yderligere dimension.

Ideelt set, mener Tietel, forsøger intervieweren at tilbyde et rum for eftertanke og refleksion, et rum der som oftest adskiller sig væsentligt fra presset fra den kultur og de normer, interviewpersonen ellers færdes indenfor. Herved ligner interviewsituationen den analytiske situation. Er intervieweren åben og modtagende overfor interviewpersonens historie, og er interviewpersonen i stand til at værdsætte interviewers forståelse, resulterer dette i et kreativt rum, svarende til det Bion, i forhold til den terapeutiske setting, benævner containment. Oplever interviewpersonen containment øges sandsynligheden for at vedkommende åbner sig og genererer en detaljeret fortælling.

Tietel henter sine eksempler fra organisationsforskningen. Han hævder at interviewpersonen, der i dette tilfælde udvælges i sin egenskab af at være medlem af organisationen, altid vil inddrage sine egne arbejds erfaringer i det relationelle rum og forsøge at placere intervieweren indenfor vante institutionelle dynamikker. I forhold til det åbne, ”værdifri” rum, intervieweren forsøger at etablere, udgør dette, ofte ubevidste, forsøg på at gøre situationen velkendt en modsatrettet bevægelse. Bevægelsen afspejler sig i interaktionen mellem interviewer og interviewperson og kommer til at udgøre en projektionsflade for skjulte institutionelle, kulturelle og strukturelle dynamikker i organisationen. Jeg beskæftiger mig ikke med organisationskultur, men med livshistorie og subjektive orienteringer. Jeg tolker derfor ikke rummet som udtryk for en organisations kultur, men vil alligevel gøre opmærksom på, at det der tales om i interviewet også må ses som udtryk for, hvad i dette tilfælde skolens kultur gør det tilladt at tale om.

I artiklen analyserer Tietel den indledende sekvens af et interview, en indledning som han efterfølgende oplevede som "mislykket". Interviewpersonen var negativt indstillet, mente sig ikke ordentligt informeret, ville ikke svare på spørgsmål men positionerede sig i rollen som styrende. Tietel argumenterer for hvordan "postscripts", der nedskrives umiddelbart efter interviewet, kan fungere som en art container for de følelser hos intervieweren, der ikke er blevet udlevet i situationen. I dette tilfælde oplevede de to interviewere følelser af degradering, afvisning og manglende evne til at overskue situationen. At skrive følelserne ned fungerer som en måde hvorpå intervieweren kan lægge dem fra sig og dermed være mere åben i analysen af interviewteksten. Analysen af postscripts kan åbne for forståelsen af de overføringer og modoverføringer, der finder sted i interviewsituationen, og dermed pege på hvilke centrale dynamikker, der udspilles. Tietel understreger, at det naturligvis drejer sig om at finde de dynamikker, der er væsentlige for forskningsspørgsmålet – dvs. at andre temaer eller interessante spørgsmål der dukker op under analysen, må vurderes i lyset af forskningsspørgsmålet. Hvis de ikke rummer forklaringsværdi i forhold hertil, må de træde ud af fokus. Hvor interviewprocessen bør være præget af åben og frit flydende opmærksomhed, bliver analysenprocessen produktiv idet den gradvist rettes ind mod at finde en samlet tolkning, der kun vedrører forskningsspørgsmålet.

Fornemmelsen af kamp mellem ham og interviewpersonen i interviewsituationen, og af at miste overblik og bevægelsesfrihed, tolker Tietel med begrebet relationelt rum som omdrejningspunkt.

I det relationelle rum, der opbygges, var det så godt som umuligt for deltagerne at opbygge noget sammen, at skabe noget ny. Det relationelle rum var fuldstændig præget af de to mandlige deltagers rivalisering, mens den kvindelige interviewer blev ekskluderet.

Begrænsningen af det inter-subjektive rum paralleliseres af den intra-psykiske begrænsning, Tietel beskriver, han oplevede i situationen. Han mistede overblikket og kunne ikke, som han plejede, finde støtte og kontakt hos sin kollega. Det relationelle rum formedes i dette tilfælde til et "ikke-rum" eller endog et "negativt rum". Bag det manifeste tema omkring rivalisering åbner tolkningen af det relationelle rum for et latent tema, der kun kan forstås scenisk: Der er ingen mulighed for handling og for erfaring, der er ingen anerkendelse af forskelle mellem deltagerne, hvori noget potentielt produktivt kunne finde sted. Rummet bruges ikke med nysgerrighed eller tolerance.

Den begrænsning af det relationelle rum, som foregår i interviewsituationen, tolker Tietel som udtryk for den mistillid og de manglende handlingsmuligheder, de ansatte oplever i organisationen.

Analysen af en konkret interviewsekvens, som den Tietel leverer, kan godtgøre hvordan en opmærksomhed på det mulighedsrum, der etableres i interakti-

onen mellem interviewer og interviewee, kan være produktiv i forhold til analysen af den udskrevne interviewtekst.

Tietels forskningsgenstand er organisationen, hvor min er de interviewede kvinders livshistorisk dannede betydningstilskrivelser. For at kunne tolke de opståede dynamikker som udtryk for organisationskulturer, mener jeg man må antage at de er aktive for den interviewede person, idet personen er medlem af denne organisation. De dynamikker, mine interviewpersoner trækker ind i interviewets rum, ser jeg ikke primært som udtryk for specifikke organisationskulturer, men som udtryk for dynamikker, der generelt er aktive for interviewpersonerne. Kvinderne er i begyndelsen af et uddannelsesforløb og ikke tilknyttet nogen bestemt organisation endnu. I den forstand ser jeg interviewets rum som projektionsflade for dynamikker, der er aktive for den interviewede person, men som også er indvævet i den orientering mod hjælperuddannelsen og omsorgsarbejdet som kvinderne har. Denne sammenhæng har jeg fundet særlig udtalt i interviewet med Hanne.

6.9 Overføring og modoverføring

I interviewsituationen oplevede jeg Hannes fortælling som meget rystende. Jeg fik ondt i maven, mens hun fortalte om bilulykken, og jeg kan se af interviewudskriften, at jeg efter denne del af fortællingen har haft svært ved at spørge videre. Der er lange pauser og tøvende spørgsmål – indtil vi går over til at tale om skolen, hvor samtalen igen glider let og uproblematisk.

Jeg tolker dette, som at vi ubevidst begge vil væk fra det tema omkring tab og skyld, som Hannes historie indeholder. Hannes traumatiske historie aktiverede følelser af tab og skyld også hos mig. Som Chodorow skriver, må overføringer have ”en krog” at hæfte sig på, hos den, der modtager overføringen. Overføring finder i Chodorows forståelse sted både fra fortidige oplevelser til nutidige, fra ubevidste til bevidste og mellem personer (Chodorow 1999).

Følelsen eller dele af følelsen, der overføres, må kunne genkendes af modtageren. Selv om jeg ikke har oplevet at miste nærtstående i en trafikulykke, er følelsen af skyld i forbindelse med tab ikke ukendt for mig. Som Fog skriver, er erkendelsen af den anden også en genkendelse (Fog 2004).

Den høje grad af gensidig indlevelse og bekræftelse fra min side, der pågår i interviewet må forstås her ud fra. I passager i interviewet taler vi videre på hinandens sætninger, gentager hinandens ord og argumenter. De begivenheder Hanne fortalte om, var i stand til at rive mig ud af min rolle som ”professionel” interviewer, i den forstand at jeg forlader den neutrale indstilling, jeg ellers har tilstræbt under interviewene. I stedet bekræfter jeg de følelser, Hanne beskriver:

Anne: Ja. Ja. Jamen, jeg er da helt imponeret over, at du så alligevel sådan er kommet...i gang med andre ting og

Hanne: Ja, men det er jo et eller andet med, at det bliver man nødt til, ikke også. og måske også for at holde sig selv oppe, tror jeg.

Anne: Jo. Jo og gøre noget.

Hanne: Ja, plus at et eller andet sted, så kan man sige, at...at øh jeg har jo også set...hvor hurtigt, det kan gå, ikke også. hvor hurtigt at man kan miste livet. Hvor hurtigt at det hele kan vende, ikke også. så derfor...bliver man også nødt til lige som at...selv at påvirke sit liv...ber og nu.

Anne: Ja.

Hanne: Selvom nogle gang er det skide svært, ikke'. Så...

Anne: Men det får...tingene får måske en anden alvor for dig.

Hanne: Ja, det tror jeg. Det tror jeg. Jeg tror jeg...jeg ved ikke, om jeg blev ældre, jo rent mentalt tror jeg, jeg blev lige pludselig. Jeg kunne slet ikke rumme alt det der gå-i-byen-noget og...og pjat og pjank og sådan noget. Det var sådan helt: Åhr!

Anne: nej, det kan jeg godt forestille mig. Det hele får et andet perspektiv, ikke'.

Hanne: Ja. Og samtidig så er det måske netop det, man skal huske at gøre. Men det er sådan lidt lettere at sige det til sig selv. Eller sådan havde jeg det i hvert fald, jeg havde svært ved at gøre det selv. Det der med at leve her og nu. det var så lidt mere de alvorlige sider, ikke'...tror jeg, der blev trukket frem.

Projektion og introjektion ser Chodorow som de vigtigste måder overføring fungerer på. I projektion og projektiv identifikation placerer vi følelser, forestillinger eller dele af selvet i en anden – en anden person, vi interagerer med, et internt objekt eller del-objekt, en ide, et symbol eller anden meningsfuld enhed. I introjektion og introjektiv identifikation tages aspekter af eller funktioner fra en person eller et objekt ind i selvet, hvorved de kommer til at konstituere og ændre den indre verden.

Som dialogen viser, er der en høj grad af identifikation til stede i situationen; jeg ikke bare forstår Hannes følelser omkring tabet, men føler dem selv. Der sker en projektiv identifikation af følelsen af skyld mellem Hanne og jeg.

I den efterfølgende passage opbygger vi en fælles forståelse af, hvordan ”man” reagerer i tabssituationer. Uden jeg er bevidst opmærksom på det, får vi etableret en distance til ”de andre”, der ikke forstår at tab tager tid at komme over. Samtidig kommer jeg via min bekræftelse til at understøtte den fortælling om lidelsen som vej til visdom, som Hanne etablerer. Jeg forstår mine bekræftelser som udtryk for den følelsesmæssige genklang, hendes historie vakte. Jeg oplevede hendes historie som så frygtelig, at jeg ikke kunne andet end at føle medlidenhed med hende, en trang til at passe på hende. At passe på hende, hvorved jeg samtidig passede på mig selv, blev ensbetydende

med ikke med mine spørgsmål at bore videre i de traumatiske hændelser. Jeg var i situationen usikker på, hvordan hun ville reagere, hvis jeg spurgte videre, og på, om jeg selv ville kunne håndtere hendes reaktioner og de følelser omkring tab, som historien vakte i mig.

Mest bemærkelsesværdigt er det måske, at selv om Hanne som led i sin biografiske konstruktion etablerer ulykken som led i en positiv udviklingshistorie, fik interviewet med hende mig alligevel til at føle skyld. Allerede da vi afslutter interviewet får Hanne sagt noget om at jeg ”stresser”, selv om jeg lige har været syg. (Vi måtte aflyse en tidligere aftale fordi jeg var forkølet.) Jeg har vist ikke lært noget, siger hun i spøg. Jeg oplevede det som en slags kontrast til hendes egen fortælling, hvor hun netop fremstiller, at hun lærer af sin lidelse – det gør jeg derimod ikke.

Da jeg sidder i bilen på vej hjem fra interviewet, får jeg følelsen af at være forkølet, jeg bør ikke klage over ting i mit liv, jeg er ked af eller utilfreds med, når der er nogen der har oplevet noget, der er så meget værre. Samtidig begynder jeg at spekulere over det etisk forsvarlige i at gå ud og bede folk om deres historier på denne måde, og med denne sociale gruppe, og over hvad der sker, når jeg ikke er i stand til at containe de følelser, interviewpersonerne udtrykker.

De etiske overvejelser mener jeg bestemt ikke man skal negligere – og alligevel er det påfaldende, at det er efter netop dette interviews skyldfølelserne dukker op. Jeg har hørt andre traumatiske historier og diskuteret etikken i at lave biografiske interviews med kolleger før. Det der er det særlige ved denne interviewssituation er, at der etableres stærke overføringer ud fra situationen – og at det følelsesindhold, der overføres er så tungt, som det er. Overføringerne kommer til at understrege skyldtemaet og vise, at temaet ikke bare hører en fortid til, men er endda yderst virksomt i den nutidige situation, vi sidder i, i interviewssituationen.

Det der foregår i interviewssituationen kan beskrives ved hjælp af det psykodynamiske begreb om parallelprocesser (Holm 1987:140). Ulla Holm forklarer begrebet parallelprocesser ved hjælp af eksempler fra uddannelsen af terapeuter, hvor det viser sig, at therapeutelevens problemer med den uddannede terapeut afspejler sig i elevens problemer med patienten og vice versa (Ibid.:140). Begrebet dækker således over en proces, hvor temaer eller problematikker, der er centrale for en person i en relationel kontekst overføres til og dermed præger en anden relationel kontekst.

Tolkningen af overføringerne som udtryk for en parallelproces giver en yderligere dimension i forhold til de fordoblinger af skyldtemaet, der kan findes i de begivenheder, Hanne fortæller om. Skyld er for Hanne stadig et aktivt livstema – selv om hun har opnået indsigt og er ”kommet videre”.

6.10 Opsamling

Casen Hanne viser eksempel på en kvinde, der italesætter sosuuddannelsen som et bevidst tilvalg, og hjælperarbejdet som et mere meningsfuldt arbejde, end arbejdet på kontor. Valget af ny uddannelse og arbejdsområde fortælles ind i en livshistorie, hvor et skæbnesvangert vendepunkt er tabet af kærester og venner.

Set som *biografisk selvfortælling* bruger Hanne trafikulykken som led i en fortælling om, hvordan hun er blevet klogere, mere moden og mere alvorlig end sine jævnaldrende. Hun er i sin fortælling i stand til at vende den forfærdelige begivenhed til noget, der har en positiv udgang, og kan herved siges at tale sig ind i en *kulturel fortælling* om lidelsen som en vej til indsigt. Hanne's fortælling handler om gennem tab at opnå indsigt i, hvad der er væsentlige værdier i ens eget liv.

Men det er også en ambivalent fortælling, hvor lidelse eksplicit formuleres som noget, der kan føre til visdom, samtidig med at den lidelse og skyld, der er indeholdt i fortællingen, er så stærk, at både Hanne og jeg selv flygter fra den i samtalen. Således kan hendes brug af den kulturelle forestilling også ses i et *psykodynamisk perspektiv*. I dette perspektiv kan hjælperarbejdet tolkes som en måde at bearbejde den sorg og den skyld, der er forbundet med ulykken.

Tolkningen af interviewtekst og interaktion i interviewsituationen viser et livstema domineret af en skyld- og soningsproblematik. Valget af omsorgsarbejdet fungerer i fortællingen som led i en meningsgørelse af tabet – tabet har ført til modenhed og indsigt – og arbejdet forlenes dermed med stor personlig meningsfuldhed. Gennem kontrasteringen af skole og arbejde/praktik udtrykkes samtidig ambivalenser i forhold til arbejdet, der gennem kontrasteringerne fremstår som psykisk tungt og belastende. Det udtrykkes dog ikke eksplicit, at arbejdet også vækker ubehag.

7. Lotte

At få betydning ved at være noget for andre, at distancere sig via uddannelse.

"Da løftede den på en gang sine vinger, de bruste stærkere end før og bar den kraftigt af sted,"
(HC Andersen 1844)

Lotte er 20 år, da jeg interviewer hende i 1. skoleperiode. Hun har en glad og imødekommende måde at opføre sig på, overfor de andre elever og overfor mig. I klassen er Lotte aktiv ved at stille spørgsmål, men hun blander sig ikke i diskussioner. Hun er på eget initiativ i læsegruppe med to elever, der er væsentligt ældre end hende selv. Den ene er en af klassens tre mænd. Lotte er en af de få elever, der forsøger at inddrage mig i klassen, hvor der blev opbygget en ret negativ stemning, den første dag jeg deltog i undervisningen.¹⁹ Hun har på tidspunktet for vores samtale hverken været i praktik eller arbejdet indenfor social- og sundhedsområdet før. I sine forventninger til hjælperarbejdet italesætter hun det som både mulighed for at indgå i omsorgsrelationer, hvor hun fungerer som omsorgsudøver, og hun italesætter det som et bedre lønarbejde, end de jobs, hun ellers har overvejet. Sosu-hjælperuddannelsen ser Lotte som led i en karrierestrategi.²⁰

Lotte er sine forældres første barn og hun har en lillebror på sin mors side. Familien flytter tre gange og Lotte når at gå i to forskellige skoler, inden forældrene, da Lotte er 8-9 år, bliver skilt. Ved skilsmissen flytter Lotte med sin far til en anden del af landet, hvor hun bor sammen med ham de følgende år. Farmoderen beskriver hun som en vigtig støtte i denne periode. Da faderen gifter sig igen, og moderen samtidig venter Lottes lillebror, flytter hun tilbage til moderen.

I 10. klasse kommer Lotte på efterskole, hvor hun møder en kæreste. Hun flytter tilbage til moderen og stedfaderen og begynder i gymnasiet. Pga kon-

---

¹⁹ Den negative stemning opstod, da jeg, som svar på et spørgsmål om min baggrund, fortalte i klassen at jeg havde læst psykologi: Det udløste reaktionen hos nogle elever, at jeg ikke skulle komme og "psykoanalysere" dem.

²⁰ Dele af analysen er bragt i "Social- og sundhedshjælperelvers omsorgsorientering og deres møde med hjælperarbejdets modsætningsfyldte krav" I Tidsskrift for Arbejdsliv, 2006. (Liveng 2006).

flikter med stedfaderen omkring kæresten dropper hun gymnasiet efter $\frac{3}{4}$ år og flytter sammen med kæresten og hans mor i en anden by.

Her gennemfører hun HG. Lotte og kæresten går fra hinanden, men hun bliver boende på egnen og ser stadig hans mor, som hun fortæller, hun nærmest har et mor-datter-lignende forhold til.

Hun begynder på social- og sundhedshjælper-uddannelsen. Hendes fremtidsplan er at blive social- og sundhedsassistent og senere sygeplejerske. Lotte har en drøm om at leve i en form for storfamiliekollektiv, med flere generationer under samme tag ude på landet, og hun har en drøm om at rejse ud i verden som Røde Kors sygeplejerske.

Lottes biografiske fortælling handler eksplicit om familie og om uddannelse. Hun kredser om, hvad det er for en familie, hun har og har haft, og om hvordan hun selv ønsker at leve et kommende familieliv. Det er en fortælling om at være til overs hos sine forældre, men også om at være i stand til at finde andre personer at knytte sig til i sin opvækst. Emnerne uddannelse og familie er tæt sammenvævet. Familien på faderes side har mellemlange uddannelser, mens moderen og hendes familie er ufaglærte og alle har forskellige sociale problemer. Sosu-hjælperuddannelsen bliver for Lotte et forsøg på, på en gang at distancere sig fra og omgås det, moderen og hendes side af familien repræsenterer.

Det implicite tema, der løber som en rød tråd gennem Lottes fortælling drejer sig om inklusion versus eksklusion. Kampen for at blive/være inkluderet vil jeg bestemme som Lottes væsentligste livstema: den underliggende dynamik i hendes valg er forfølgelsen af dette mål (Fog 1998). At yde omsorg for andre fremstår som en måde hvorpå Lotte gennem sit liv har opnået inklusion. At yde omsorg har været et middel til at opnå anerkendelse i, og blive en del af familien. Omsorg udtrykkes i fortællingen gennem at lave husligt arbejde, lave mad og rydde op, og gennem at tale, lytte og forstå.

7.1 Interviewets forløb

Interviewet med Lotte varede ca. en time. Hun gik umiddelbart i gang med at fortælle på min opfordring og havde ikke problemer med at finde ud af, hvad hun skulle sige. Fortællingen glider ubesværet og jeg kommenterer stort set blot Lottes tale. Som en af de få kvinder, jeg interviewer, konstruerer Lotte en kronologisk, fortløbende fortælling. Da jeg efterfølgende læste det udskrevne interview, slog det mig at Lotte virkede meget tillidsfuld overfor mig. I betragtning af den stemning af mistillid, der var blevet opbygget i resten af klassen, er dette bemærkelsesværdigt. Lotte er en af de unge elever og alligevel formår hun ”at gå mod strømmen”. Samtidig har jeg – for at gennemføre mit forehavende – brug for hendes tillid, og har faktisk også haft tillid til hende, idet jeg som en af de første spurgte hende om et interview. I klassen er det Lotte, der inkluderer mig, hvilket jeg mener må ses i sammenhæng med, at inklusion og eksklusion for hende er et personligt betydningsfuldt tema. At

jeg kommer ind i klassen og der opstår en modstand giver en baggrund, hvorpå temaet kan udspilles mellem Lotte og mig.

7.2 ”Fars pige”

Det er et led i Lottes biografiske selvfremsættelse at karakterisere sig selv som ”fars pige”. Til Lotte er 8-9 år bor hun sammen med begge sine forældre. Faderen er tømrer og moderen er de første år af Lottes liv hjemmegående. Da Lotte kommer i halvdagsbørnehave, får moderen job på et plejehjem.

Da Lotte går i tredje klasse bliver forældrene skilt. Hun flytter efter eget valg med sin far til en anden del af landet. At hun valgte at flytte med sin far, beskriver hun med undren. Beslutningen optager hende stadig. Det er i de længste og mest sanseligt beskrevne passager i interviewet, at hun overvejer, hvorfor hun tog med faren og hvordan det var. Ambivalente følelser overfor faderen, og overfor den rolle og det store ansvar, Lotte som 9-årig pige kommer til at tage på sig, viser sig i fortællingen.

På den ene side siger Lotte, at hun altid har været lidt bange for sin far. På den anden side fremstår hendes forhold til faderen også som givende og stadig nu i hendes voksenliv som meget betydningsfuldt. Trods det, at hun egentlig stadig synes det var ”mærkeligt” at hun flyttede med sin far, beskriver hun tiden alene med faderen som god:

”Altså mine forældre de var meget flinke, de ville lade mig, selvom det selvfølgelig er et stort ansvar, så sagde de, at jeg selv måtte bestemme, hvor jeg ville bo. Og de fik fælles forældremyndighed. Og jeg ved egentlig ikke helt, hvorfor...altså da jeg var mindre, der havde jeg sådan... meget på et tidspunkt altså meget sådan respekt for min far. På sådan en lidt negativ måde. (griner lidt) Og jeg kan godt være lidt bange for ham, fordi han godt kunne skælde ud og sådan noget ikke også, altså det var mest ham, der skulle gøre det. (griner lidt) Øhm, men ellers har jeg altid sådan været... min fars pige også... på en eller anden måde, det er lidt svært at forklare. Men jeg ville i hvert fald gerne bo med ham, og vi havde det rigtig fedt... det første stykke tid. Så boede vi i en campingvogn.”

Sammenholder man Lottes udtalelser om, at hendes forældre var ”flinke” med de senere fortællinger om forældrene, bliver de modsatrettede følelser forståelige. Hun er lidt bange for sin far, men han er også den af forældrene der, som hun beskriver det, i hvert fald i denne periode i hendes liv, viser interesse for hende. Moderen optræder i Lottes fortælling kun som en, der er ”flink”, eftergivende eller ligeglad. For Lotte fremstår hun mest som et skræmmebillede på, hvordan hun ikke vil være, hvordan hun ikke vil leve sit liv.

Men Lottes far er ifølge fortællingen ikke kun ligeglad. Han kan skælde ud, hvilket også er en måde at vise et engagement på, og han inddrog Lotte som ansvarlig person i deres nye hverdag. Lotte stod i relation til faren på daværende tidspunkt i en betydningsfuld position. Hun havde rollen som kvinden i huset. Hun lavede mange af de huslige ting, men havde også et intenst samvær med faderen. Sammen med faderen tog hun på udflugter og indrettede

det hus, de lejer. Beskrivelserne er præget af det, Fog benævner ”sensorisk-perceptuel genkaldelse”. Dette lag af erindringer er præget af sensoriske og visuelle billeder, af følelser og af specifikke detaljer (Fog 1998:131). Lotte og faderen var fattige, og hun skulle hjælpe til med meget, fortæller hun, men hun var også uundværlig. Hun havde opgaver, det var nødvendigt hun passede, og som eneste anden person i familien konkurrerede hun ikke med nogen om faderens opmærksomhed. Med denne position i familien var Lotte netop ikke ligegyldig. Hun inddrages i et samvær, hvor hun og faderen kompletterer hinanden i forhold til hverdagens arbejdsopgaver i hjemmet.

Trods en usædvanlig barndom bliver Lotte socialiseret til at varetage opgaver der traditionelt har været varetaget af kvinder i familien. Disse opgaver understreger hun, at hun har kunnet lide at udføre. Hun har sat en ære i at passe de områder, der har været hendes i den lille familie:

”Ja, det er sådan lidt mærkeligt, ikke’. Men jeg kan huske, jeg er glad for den tid, jeg har haft dernede, fordi jeg tror, det har lært mig noget. Vi var ret fattige der på det tidspunkt, og jeg skulle hjælpe meget, altså med...tingene og sådan noget. Jeg stod op og smurte morgenmad til min far og sådan noget, altså det var mig selv, der sådan...gerne ville det, ikke’. Og så fik jeg også en hund på et tidspunkt, den gik jeg også tur med, inden jeg gik i skole og sådan noget. Og når jeg kom hjem, så var der nogle gange tøj, jeg skulle hænge ud og...sådan nogle forskellige ting. Men jeg ser aldrig sådan på det, som om det var noget bittert. Altså, jeg synes, det var...det var alligevel en god tid, vi havde.”

Det er karakteristisk, at netop de opgaver Lotte udførte for faren i hverdagen, udførte han for hende på ”særlige” dage, hvorved han viste hende sin opmærksomhed og anerkendelse. Når Lotte havde fødselsdag, var det for eksempel ham der stod tidligt op og lavede morgenmad til hende. Som Lotte fortæller om tiden med faderen udgør det ”at lave mad til” et gensidigt udtryk for omsorg imellem dem.

7.3 Farmor som identifikationsfigur

Da faderen finder en ny kone, mister Lotte sin stilling i familien. På talrige måder må Lotte i sin fortælling forsikre sig – og mig – om, at hun i denne situation ikke blev ekskluderet, men netop selv valgte at flytte. Hun flytter tilbage til sin mor, som ellers ikke har optrådt i beskrivelserne af de tre år Lotte bor hos faren. Begrundelsen for at flytte tilbage til moren er ifølge Lotte, at hun gerne vil følge sin nye lillebror, mens han vokser op. Som en autonomi-bestræbelse i en situation hvor hun reelt er prisgivet andres beslutninger, understreger hun at valget at flytte tilbage, var hendes eget.

Hvis faderen, som er den af forældrene der har været et holdpunkt i hendes liv, nu også ”kasserer” hende er det naturligvis angstprovokerende. Faderens forelskelse tolker hun derfor som, at det var kvinden, der var interesseret i ham og ikke omvendt. I tråd hermed understreger hun, at selv om faderen ikke sagde noget, var han meget ked af, at hun flyttede. At hun også tvivler

herpå, at hun ikke helt har kunnet overbevise sig selv, fremgår af, at hun har været og stadig er, nødt til at inddrage farmoderen som garant for faderens kærlighed:

"Og så fandt han så...en kone...som jeg tror, det var mest nok hende, der var vild med ham, fordi han havde, altså mange af de her ting, altså min far er ikke så god til at vise følelser, vel, men jeg har fået altid at vide af min farmor, for han siger jo tingene til hende, ikke'. Så jeg får i hvert fald at vide gennem hende, hvor meget han holder af mig og sådan noget."

Omskrivningerne af faderens valg af en "ny kvinde i huset" viser, hvor vigtigt det stadig er for Lotte at holde fast i, at hendes far elskede hende og var ked af at miste hende. Behovet for at overbevise sig selv herom, peger på en grundlæggende tvivl hos Lotte; en tvivl på, om hun stadig har faderens kærlighed. Farmoderen er i fortællingen den, der forsikrer hende herom; herved bliver hun både en garant for praktisk orden, og den person, der sikrer Lottes følelsesmæssige stabilitet.

Den vekslen mellem datid og nutid, der sprogligt forekommer i passagen, peger på at forholdet til faderen og ønsket om at opnå hans kærlighed, stadig er en aktiv dynamik for Lotte. Behovet for inklusion er ikke noget hun har lagt bag sig, men det får naturligvis en anden udformning hos Lotte som 20-årig, end hos Lotte som 9-årig. Hun konkluderer da også, at hun ville have ønsket noget andet dengang: *"Jeg ved fra mig selv, at jeg også ville have ønsket, at jeg sådan lige kunne løbe hen til min mor eller hen til min far."*

Den moderfigur Lotte ikke har i sin dagligdag, oplever hun når faderen er bortrejst. Så kom hendes farmor på besøg, og hun fortæller om, hvor dejligt det var. Farmor overtog hendes opgaver, passede og ordnede huset, og var, der når Lotte kom fra skole. Farmoderen ser hun som den i familien, der har haft den største betydning for hende.

"Altså min farmor der, hun betyder rigtig meget for mig. Hun er en af dem, der har næsten den vigtigste plads hos mig.

... vi har det lidt specielt sammen. Også fordi at på et tidspunkt, da jeg boede dernede, arbejdede min far i XX nogle...uger af gangen. Og så var hun nede og bo hos mig og passe huset og sådan noget. Det kan jeg huske, det elskede jeg bare, at hun var der, fordi hun var der bare, når jeg kom efter skole, ikke'. Og så gjorde hun rigtig rent i hele huset og fik rigtig ryddet op i det hele. Så det var så dejligt, når hun var der. Så derfor har vi haft det sådan meget...vi snakker tit om den tid i det gamle hus."

I Lottes historie har farmoderen betydning som den, der er der for Lotte, når alle andre er væk. Hun støtter og giver omsorg – og det gør hun på traditionelt kvindelige måder. Hun "er der bare", men hun gør også rent og rydder op.

Både i sin afstandtagen til sin mor, som i familiefortællingen bliver den, der repræsenterer opløsning og manglende overskud til at tage sig af andre, og i

Lottes beskrivelser af de kvinder, hun eksplicit formulerer, har haft betydning i hendes liv, ligger en søgen efter holdepunkter. Efter identifikationsfigurer, der ikke bare lader stå til, men har holdninger og meninger om, hvad der er det bedste for Lotte. Både i forhold til farmoderen, kærestens mor, og i beskrivelserne af de uddannelser hun har gået på, er positiv interesse for hendes person koblet med realistiske krav.

Samtidig er det karakteristisk, at de positivt omtalte kvinder alle er nogle der handler, enten konkret i form af at gøre ting, eller mere indirekte ved at ville noget med Lotte. Dette gælder særligt for farmoderen, der i fortællingen fremstår som Lottes vigtigste kvindelige identifikationsfigur.

Ud fra Lottes fortælling mener jeg man kan sige, at omsorgsrelationen for hende bliver subjektivt betydningsfuld på mindst tre forskellige måder, der både handler om at savne, om at ønske og om at opnå anerkendelse gennem at udføre omsorg.

For det første er det gennem at udføre huslige omsorgsopgaver i hjemmet for sin far, at Lotte får en position i familien og opnår anerkendelse.

For det andet er hendes eget behov for (moderlig) omsorg kun periodevis dækket, nemlig når hendes farmor lejlighedsvist er i Lotte og faderens hjem.

For det tredje er den person, hun knytter sig til og kan bruge som kvindelig identifikationsfigur, en kvinde, der i sine handlinger og i sin funktion for Lotte inkarnerer billedet af den både huslige og omsorgsfulde moder.

7.4 Uddannelse som distancering fra familien

I modsætning til Lottes mor, der aldrig får gjort en uddannelse færdig, har farmoderen en uddannelse som pædagog. Holdningen at uddannelse er vigtigt og godt at have giver farmoderen videre til Lotte. Vægtningen af uddannelse på faderens side af familien er i Lottes fortælling med til at skabe en splittelse mellem faderens og moderens side af familien. Morfaren og mormoderen har haft ufaglært arbejde og er nu begge på førtidspension. Psyko-sociale problemer som alkohol- og narkomisbrug er også knyttet til moderens side af familien. Moderen og hendes familie kommer i Lottes fortælling til at repræsentere opløsning og spildte muligheder. Hun bekymrer sig om denne del af sin baggrund, både i forhold til sin mor, som hun synes ligner mormoderen, og i forhold til sig selv. Hun har læst et sted om begrebet "den sociale arv", og tanken om at hun måske selv skulle have "arvet" selvdestruktive tendenser skræmmer hende.

Farmoderen prøver at forsikre hende om, at det ikke er noget, hun skal være nervøs for, fortæller hun. Men når Lotte alligevel overfor mig omtaler sine bekymringer, ser jeg det som et udtryk for, at tanken om at "ende" som moderens familiemedlemmer, stadig optager og skræmmer hende. Hun er dog reflekteret omkring denne side af sin familiebaggrund og taler åbent om sin angst.

Angsten for den sociale deroute er noget af det, der giver Lotte energien til at videreudanne sig. Men samtidig har de skæve eksistenser i familien også været med til at udvikle kapaciteter til tolerance og forståelse hos Lotte, mener hun. Hun fremhæver, at det at have ikke helt almindelige personer i familien har lært hende at omgås mange forskellige typer mennesker, uden at være bange for dem eller fordømmende. I forhold til nogle af moderens slægtninge sætter hun sig i hjælperollen, og hun sætter en ære i at være i stand til at have tæt kontakt med disse slægtninge, selvom hun også frygter at blive ligesådan. Da vi taler sammen i klassen inden interviewet, fortæller Lotte uden opfordring om en slægtning, der er narkoman, og at hun altid har fået at vide i familien, at hun var en af de få, der faktisk kunne tale med ham. Den anerkendelse der ligger heri bruger hun selv som en forklaring på, hvorfor hun valgte at uddanne sig til et job, der handler om at hjælpe syge og svage mennesker. Uddannelsen til social og sundhedshjælper indebærer således ikke bare, at Lotte kan fortsætte med at praktisere en traditionel kvindelig socialisation, nu som lønarbejde. Den bliver også, på en gang, en måde hvorpå hun kan omgås ubehagelige aspekter af sin egen baggrund, samtidig med at hun kan distance sig fra dem. Hun kan have kontakt med angstfremkaldende forhold i sit liv, samtidig med at hun via sin uddannelse har dem en armlængde fra sig.

7.5 Udtryk for omsorg

Lotte har gået på to forskellige ungdomsuddannelser inden hun begynder på social- og sundhedshjælperuddannelsen. Efter et år på efterskole i 10. klasse begynder hun i gymnasiet på sproglig linie.

Lotte bliver på gymnasiet næsten et år. At hun dropper gymnasiet handler, som hun forklarer det, mere om problemer i familien, end egentlig om gymnasiet. Lotte bor på dette tidspunkt sammen med sin mor, sin lillebror, og moderens nye mand. Der opstår konflikter mellem stedfaren og Lottes kæreste. Stedfaren bryder sig ikke om, at Lottes kæreste sover og spiser i huset. Som Lotte i sin tid smurte madpakke til sin far, smører hun nu madpakke til sin kæreste, og det vil stedfaren ikke betale for. Hans vrede går ud over moderen, som stedfaderen skælder ud for at være for eftergivende.

Lotte beskriver dette som flovt og modsat de idealer, hun har for en familie:

"...der da han kom, så kan jeg også huske, at oh jeg blev meget sådan flov og irriteret over, fx jeg smurte jo madpakke til ham, og så oh det brokkede min stedfar sig også over, at hvorfor han skulle spise vores mad. Altså han sagde det ikke til ham, han skældte ligesom min mor ud, sådan så og min mor skulle sige det til mig, ikke også. Og sådan synes jeg bare aldrig, altså sådan en familie er jeg ikke vant til at komme fra."

Hvis handlingen at smøre mad til kæresten, ses som en parallel til at lave mad til faderen, er det en vigtig omsorgsgestus. At give og få mad kan siges at fremstå som central scene i Lottes fortælling. (Lorenzer 1975). Mad er en måde at vise omsorg og kærlighed på. Så når Lotte siger, at hun ikke er vant til at komme fra sådan en familie, harmonerer det med beskrivelserne af tiden med

faderen – her var det at lave og give mad et omsorgstegn – både som noget Lotte ydede og som noget hun modtog. Stedfaderen forhindrer hende i at gennemspille et for hende grundlæggende tema, og han forhindrer hende i at udføre en handling hun erfaringsmæssigt har oplevet fører til inklusion.

Pga. konflikterne med stedfaren flytter hun med kæresten til en anden del af landet og starter efter sommerferien på handelsskolen i den by, hvor hun på det tidspunkt bor med kæresten og hans mor. Lotte får et tæt forhold til kærestens mor, som hun omtaler som ”*min anden mor*”. Efter at hun og kæresten går fra hinanden, fortsætter hun med at have nær kontakt til moderen, der bakker hende op både praktisk og mentalt. Hun fuldfører HG, mens hun bor hos kæresten og hans mor.

Ligesom Lotte har været tæt knyttet til sin farmor, knytter hun sig tæt til sin ”svigermor”. Hun beretter glad og energisk om tiden hvor hun, kæresten og kærestens mor bor sammen. Andre har, fortæller hun, undret sig over hvordan hun kunne holde ud at bo sammen med sin ”svigermor”, men Lotte synes kun, det har været hyggeligt:

”Vi havde lidt, altså mig og hans mor, vi havde lidt en drøm om at, og det kunne jeg da også godt tænke mig på et tidspunkt, at...at man øhm fandt en gård og så boede i hver...hver sin længe havde jeg nær sagt. Det er sådan noget, jeg også godt...altså familie det betyder meget for mig. I og med, altså jeg tror ikke, det ville heller ikke været noget problem, fordi man har jo stadigvæk, det er jo ikke lige som i gamle dage, hvor at de så var i samme stue hele tiden. Man kan jo gå ind til sig selv. Men jeg synes, det ville være hyggeligt, ikke’, det der med, at jamen det ville da ikke gøre noget, hvis man spiste sammen hver aften. Og når man så en gang får børn, så kan de bare lige rende ind til deres bedstemor. Det synes jeg da ville være rigtig hyggeligt.”

Lottes drøm kan måske siges at have et nostalgisk islæt, ikke desto mindre ser jeg den også som en formulering af en utopi. Drømmen indeholder både elementer af det, hun har savnet i sin opvækst – den store, tætte familie - og elementer af det, der har glædet og støttet hende - det nære forhold til hendes farmor. Som i beskrivelserne af de positive relationer i hendes liv – og interessant i forhold til det arbejde, hun uddanner sig til, er relationerne i hendes familiedrøm kendetegnet ved at gå på tværs af generationer. Det er hverken parforholdet eller kernefamilien, der er det centrale, men netop det at være sammen med flere generationer: børn, forældre og bedsteforældre. Positive, givende relationer opstår i fortællingen om opvæksten mellem Lotte og farmoderen; i fremtidsdrømmen opstår de mellem børn og bedsteforældre.

7.6 Forventninger til arbejdet

Både i gymnasiet og på handelsskolen har Lotte overvejet, hvad hun gerne vil være og har syntes det har været svært at finde ud af. Overvejelserne har gået mellem sygeplejerske, kosmetolog, eller en læreplads i Matas. Men de lange og skiftende arbejdstider i en forretning virkede ikke særligt tillokkende, og Lotte udtrykker også, at hun er træt af at sidde på skolebænken. På denne baggrund

ser hun sosu-uddannelserne som et godt kompromis. Lotte betragter jobbet som social- og sundhedshjælper som lønarbejde og som udøvelse af omsorg, men hun ser også uddannelsen som et trin på vej op ad en karrierestige. Hun fremhæver, at uddannelsen er overskuelig, og at der er fremtidsmuligheder. Lotte er sikker på at hun vil videreuddanne sig som assistent, senere som sygeplejerske. Da jeg følger hende i praktik er hun blevet optaget på assistent uddannelsen.

Karrieredrømmen er samtidig forbundet med et ønske om at yde omsorg. Lottes kærestes far var udlænding, og med kæresten og hans mor har hun været på rejse i hans hjemland. Hun fortæller om, hvor spændende denne ”oplevelsesferie” var. Men hun er blevet chokeret over de elendige vilkår, nogle mennesker lever under, fortæller hun. Denne oplevelse har givet hende ideen om at ville rejse ud, som sygeplejerske eller som frivillig med Røde Kors, for at hjælpe i krigshærgede eller nødstedte områder.

Lotte har som nævnt ikke arbejdet indenfor sosu-området før. De forventninger hun har til arbejdet er på en gang idealistiske og realistiske, og de er båret af et dybtfølt engagement.

”...altså det er fordi, jeg godt kan lide gamle mennesker, deres historier. Det interesserer mig. Men altså, det jeg så hører jo, det er jo, at man desværre ikke har så meget tid, som...man godt kunne tænke sig. Men det er jo nok det der med, at man godt vil hjælpe folk, som ikke selv kan klare sig. Og jeg vil bare, altså jeg vil håbe, at jeg med min, altså jeg ved, der er travlt og sådan noget, men jeg vil da håbe, at jeg med min person og...mig som menneske kan give deres hverdag måske et ekstra lille højdepunkt eller et ekstra lille...altså gøre mit besøg, så...de måske bliver glade eller til en ekstra lille oplevelse eller et eller andet, ikke.”

At Lotte også forventer der vil være travlhed i jobbet, forhindrer hende ikke i at forestille sig, at netop hun vil kunne gøre en forskel for de gamle, hun skal hjælpe. Hun vil gerne kunne hygge sig med de gamle mennesker og udtrykker et stort ønske om at have mulighed for at snakke med nogen i det job, hun skal have. Lotte har overvejet at blive besøgsven, og formulerer en opmærksomhed på, at gamle mennesker kan blive ensomme og at resten af samfundet sommetider ser ned på dem og glemmer, at de også har været, ”*belt almindelige mennesker med en hverdag og en familie og sådan nogle ting*”. Hun er opmærksom på nogle af de behov, mange ældre mennesker har, og hun tror på, at hun trods travlhed, kan gøre en forskel.

Lotte forestiller sig hjælperarbejdet som et bedre arbejde, end at stå i en forretning, men det er samtidig meget mere for hende end ”bare” et middel til at tjene penge. Hun ser det som en måde, hvorpå hun kan få betydning som person, igennem det at gøre noget for andre. Via at hjælpe andre realiserer hun sin betydning som menneske. Kulminationen på det karriereprojekt, hun netop har påbegyndt er drømmen om at rejse ud som Røde Kors sygeplejer-

ske til krigshærgede områder. Billedet af Røde Kors sygeplejersken i de krigshærgede områder udgør en spidsformulering af, hvori rollen som omsorgsudøver kan bestå. At Lotte vælger dette billede som sit endelige mål med uddannelsen, mener jeg på ingen måde er tilfældigt. Røde Kors sygeplejersken i flygtningelejren er vel den nutidige version af tidligere tiders Florence Nightingale-skikkelse. Symbolet på den modige, stærke og omsorgsfulde unge kvinde, der både arbejder i en humanistisk sags tjeneste og plejer sin karriere. Via dette billede gøres hjælperarbejdet til noget, der indgår i langt større og mere dramatiske sammenhænge end pleje af ældre indebærer, det tilføres ligefrem en heroisk dimension. Ikke en dimension der i dag nødvendigvis indebærer selvopofrelse, men præcis en dimension der gør det muligt at hjælpe andre og stå ved, man selv er betydningsfuld på en og samme tid.

Chodorow påpeger, at kulturelle ideer og oplevelser er filtreret gennem personlig betydning eller givet personlig betydning, der på samme tid er kulturel. Med henvisning til Obeyesekere, der er psykoanalytisk etnograf, skriver hun, at for at et kulturelt symbol også skal blive et personligt symbol, må det også tilskrives en personlig psykodynamisk betydning (Chodorow 1999:195). Dette mener jeg er tilfældet med forestillingen om Røde Kors sygeplejersken. Hun kan ses som et kulturelt symbol, men hun er også et symbol, som netop Lottes livserfaringer og fremtidsforhåbninger kan indlejres i.

Som Lottes fortælling illustrerer overføres udøvelse af omsorg som middel til inklusion som livstema fra fortid til nutid, og det projiceres ud i en fremtid i form af ønsker og drømme. Samtidig går temaet på tværs af traditionelle sfæreopdelinger mellem arbejdsliv og privatliv.

7.7 Fra ælling til svane?

Hen mod slutningen af samtalen, hvor Lotte har fortalt om hele sit livsforløb, fortæller hun engageret en historie om en meget køn pige, der kom til den lille by, hvor Lotte nu bor, og som blev moppet af alle de andre piger. Lotte tolker de andres drillerier som udtryk for jalousi, men giver også udtryk for, at i sådanne situationer er folks opførsel helt uforståelig. Lotte identificerer sig med den fremmede pige, som nu er hendes veninde, der er køn og fremmed i byen som Lotte selv har været. Flere gange siger hun, at hun selv aldrig har været ude for noget lignende, men giver alligevel udtryk for en opfattelse af, at piger kan være meget hårde, ”lede” ved hinanden.

”Jeg har fx en veninde nu her, hun er meget meget køn, øh og hun kom der til Y. ...om det var så i 6. klasse eller sådan et eller andet. Inde fra Z, og der var de bare så lede imod hende. De der piger, ikke’. Og jeg tror, det har bare været i virkeligheden fordi, de var sådan jaloux. Men hvad hun fortalte, hvad de kunne finde på at gøre mod hende, ikke’, det...det kan jeg slet ikke forstå. Altså fordi hun virker jo ellers, altså...som sådan en...som man ellers godt, mange ville snakke med. Men der er det så bare mere, altså tit så...folk kan godt lide på en menneske, eller sådan så vil de godt

snakke med sådan nogen og sådan noget. Men der har det bare været sådan helt modsat, hvis man kan sige det sådan. Men jeg tror, det har været jalousi.”

At Lotte ender historien om sit liv med denne lille fortælling, tror jeg ikke er nogen tilfældighed, om end jeg hermed ikke mener det er en bevidst udvalgt ”udgangsreplik”. Som afslutning på interviewet kommer fortællingen om pigen til at opsummere det tema, der fremstår som væsentligt for Lotte i interviewteksten: eksklusion kontra inklusion.

Historien udgør et ekstremt udtryk for eksklusion. Som den grimme ælling i H.C. Andersens eventyr er pigen fuldstændig offer i fortællingen. Det, der almindeligvis ville regnes som hendes fortrin, gøres til eksklusionsgrund i fortællingen. Ser man resten af det biografiske interview med Lotte i lyset af denne kulturelle fortælling, tegner der sig et mønster, hvor Lottes barndom og tidlige ungdom, kan ses som den ”andedam”, hun nu forsøger at bevæge sig ud af. Hendes angst for at ”hænge fast” i det socialt og psykologisk set problemfyldte mudder, som hendes mors familie repræsenterer, og ønsket om at få et arbejde, hvor hun har betydning som person og derved opnår anerkendelse, ser jeg som lige stærke drivkræfter for denne bevægelse. Drømmen om at rejse ud i verden i den betydningsfulde rolle som hjælper, er den foreløbige kulmination på bevægelsen, Lottes forestilling om sig selv som ”svane”.

7.8 Relationen mellem fortid og nutid

Ud fra interviewet med Lotte er det oplagt at gøre sig overvejelser over sammenhængen mellem fortid, nutid og fremtidsdrømme i et menneskes liv.

Det vanskelige i analyserne er at fremskrive, hvordan de biografiske fortællinger på en gang er udtryk for interviewpersonens erindringer om en levet fortid og konstruktioner af en selvforståelse i et her og nu. Med en psykodynamisk tænkning som teoriramme er det, som jeg oplever det, let at komme til at fokusere på fortid og på, hvordan personerne undgår at erkende smertefulde oplevelser fra denne fortid, uanset man tilslutter sig en forståelse af psykoanalysen, som den Chodorow præsenterer, hvor betydninger også ses som konstrueret i et her og nu.

Mange af de træk i fortællingerne, der kan beskrives som forsvarsmekanismer, eller med Fog som beskyttelsesglemsel, er netop også coping-strategier. De udgør måder personerne konstruerer sig selv på, så de stadig kan opfatte sig selv som handlende autonome subjekter i deres egen fortælling. Det, der i den psykodynamiske tænkning kan fortolkes som fortrængning, kan i en mere konstruktivistisk fortolkes som et udtryk for forsøg på selvkonstruktion. Lottes insistens på, at det er hendes eget valg først at flytte med sin far og derefter flytte tilbage til sin mor, kan ses som et eksempel herpå.

Som jeg har fremskrevet det i analysen, er det ud fra Lottes biograf oplagt at antage en sammenhæng mellem temaer, der er personligt betydningsfulde i fortælsituationens nu og temaer, der i nu'et fremgår som også at have haft væsentlig betydning i barndommen. Herved udgør Lottes biografi en empirisk kommentar til Chodorows teoretiske overvejelser over, hvordan det i et psykoanalytisk informeret perspektiv er mulig at forstå relationen mellem fortid og nutid.

Som beskrevet diskuterer Chodorow forholdet mellem stabile monstre og forandring. Hvordan kan vi forstå barndommens oplevelser som noget, der har indflydelse på en persons nutidige liv, men ikke er determinerende for det – fortiden som noget, der skabes i en fortolkning i et interpersonelt rum, men som samtidig ikke kan gøres til genstand for enhver tænkelig konstruktion?

Fog påpeger, at erfaringer ifølge sagens natur er historiske, og at man har en hukommelse om dem enten eksplicit, som erindringer, der kan sprogliggøres eller implicit i form af bestemte handlemåder. Alment i vores kultur forstår vi os selv som historiske væsner – som væsner for hvem fortiden er indbefattet i nutiden, og hvis nutid har og får betydning i vores fremtid. Vi antager at fortiden har en virkningskraft i nutiden, finder mønstre i det, vi har været ude for, og den gængse opfattelse er, at disse mønstre har betydning for det liv, vi lever nu, skriver Fog. (Fog 1998:117-118). En sådan kulturelt udbredt forståelse vil kunne have en indflydelse på, hvordan en biografi fortælles.

I en artikel fra 1986 kritiserer Bourdieu livshistorieforskere for at ligge under for en forestilling om, at livet kun kan beskrives som et forløb, det vil sige som beretningen om begivenheder, der er indtruffet i et liv i et liniært forløb (Bourdieu 1986, dansk 1995). En forudsætning for at forstå livet som en historie, siger Bourdieu, er en antagelse om at livet udgør en helhed, en sammenhængende helhed, der bevæger sig i en bestemt retning. Denne helhed må opfattes som udtryk for et projekt, en hensigt. Skabelonen herfor, skriver Bourdieu, er den borgerlige udviklingsroman. Både interviewer og interviewperson vil have en interesse i at opretholde forestillingen om livet som noget, der udfolder sig med en bestemt retning, hævder Bourdieu. Dette for at undgå at erkende en tvivl om livets meningsfuldhed.

Bourdieu henviser til romangenrens brud med den liniære fortælling. Dette brud skete samtidig med, at der blev sæt tvivl om, hvorvidt livet var eksistens med mening og retning: Der er en fare for, i opfattelsen af livet som en historie, at indordne sig under en ”retorisk illusion” som en lang litterær tradition har støttet (Bourdieu 1995:34).

Jeg mener Bourdieus indvendinger er relevante at opholde sig ved. Der kan i analysen af en biografi være en fare for, at man som forsker forsøger at se sammenhænge eller helheder, hvor de måske ikke er i biografien. Der kan naturligvis også være tale om, at interviewpersonen konstruerer sin fortælling

med henblik på at fremstille en bestemt hensigt eller bevægelse gennem livet, idet fortællingen også er en identitetsskabende proces. Men at det er muligt at konstruere sammenhænge, ser jeg ikke som et argument for, at der ikke skulle kunne være sammenhæng mellem fortid og nutid i et liv. Sammenhængen er, hvis den fremstilles af interviewpersonen, altid rekonstrueret i det nu, fortællingen udgør. Dette betyder ikke, at man som livshistorieforsker nødvendigvis må have forventninger om, at biografien fortællendes som en klassisk roman, og at man derfor som interviewer arbejder på at få en sådan fortælling. Som de følgende analyser vil vise, er det ikke alle interviewpersonerne, der konstruerer en sammenhængende og kronologisk fortælling, ligesom Lotte. Men det betyder ikke, at det ikke er muligt ud fra en teoretisk rammesætning som forsker at konstruere en sammenhæng. At der på et teoretisk grundlag kan konstrueres sammenhænge i et menneskes fortælling om sit liv ser jeg endvidere ikke som et udtryk for en tro på, at livsforløb skulle indeholde en særlig (udefrakommende) meningsfuldhed.

Hvis man som Fog antager en ”relativt realistisk” opfattelse af den livshistoriske fortælling (Fog 1998:223) og i øvrigt grundlæggende antager, at interviewpersonen fortæller begivenhederne i sit liv sådan som hun i nuet erindrer dem, er der ingen grund til at tvivle på, i dette tilfælde, at Lotte har boet hos faderen, har fungeret som ”kvinde i huset” og har haft sin farmor som forbillede og støtteperson. Der er heller ingen grund til at tvivle på, at disse forhold har betydning for hende stadigvæk, siden hun fortæller om dem. Spørgsmålet er, hvilken betydning.

At Lotte nu er på sosu-skolen mener jeg ikke kan ses som en automatisk følge af hendes barndomsoplevelser, men de temaer, som jeg med Fog benævner livstemaer, kan på den anden side heller ikke ses som uden sammenhæng med hendes opvækst og de vilkår, hun dengang havde for at leve sit liv ”på den bedst mulige måde” (Fog 1998). At yde omsorg har været en måde at omgås trusler om kærlighedstab, en handlemåde, der netop både har udgjort en ressource og en form for forsvar i Lottes liv (Fog 1998:128).

Samtidig må vi som både Fog og Chodorow fremhæver, også være opmærksom på, at betydningen af fortiden også skabes i det interpersonelle rum, som interviewsamtalen udgør.

”When we attempt to untangle the relation of past to present, it is important to remember that psychological agency is always in the present, where memory, subjectivity, and personal meaning is not simply reproduced or determined but are revised and shaped.” (Chodorow 1999: 63).

Betydningsdannelsen har tråde til fortiden, men den kan aldrig ses uafhængigt af den konkrete nutid, personen befinder sig i.

”Meanings may build partially on infantile memories, fantasies, and stances, but they also seem to build on yesterday’s and today’s experiences and fantasies, both with the analyst and in the world.” (Chodorow 1999:40).

Nutidig psykodynamisk teori er ifølge Chodorow fanget mellem to perspektiver. Analytikere bliver konfronteret med overføringer, der ikke bare ser ud til at være situationer og indlejrede i nutidige situationer, men også virker stabile, gentagne, og determinerede. Flere nutidige psykoanalytiske skribenter forsøger at indtage en både-og position, frem for en enten eller.

Nogle skribenter hævder, at når de referer til fortidens rolle i overføringer, refererer de til en indre psykisk fortid snarere end til en aktuel omgivelsesmæssig og historisk fortid. De er ikke interesserede i, hvad der faktisk skete.

Andre, heriblandt Chodorow selv giver udtryk for, at opmærksomheden på den aktuelle fortid også er relevant og af afgørende betydning. Tendenser til også at forstå den aktuelle fortid som afgørende for eller udtrykt i nutidige overføringer eksisterer tværs over det analytiske spektrum.

De fleste analytikere mener i dag, at teorien omhandler hvad der foregår i den kliniske praksis, men at denne praksis er relateret til hvad der foregår uden for og er foregået før – uden at være en direkte reproduktion heraf. Barndommen kan ikke forklare eller determinere hvad der foregår i denne praksis. Og alligevel ser det ud til, skriver Chodorow, at man ikke kan arbejde psykoanalytisk uden nogen form for begrebssættelse af barndom og tidlige oplevelser, eller teorier om tidlig udvikling og dens udfordringer.

Med den begrebssættelse af subjektet som psyko-socialt, der ligger som en grundlæggende præmis for denne afhandling, og den kritisk teoretiske inspiration, afhandlingen også indeholder, er det den sidste opfattelse, jeg tilslutter mig. Den aktuelle levede fortid, der foregår i en konkret materiel og historisk kontekst, giver en grund for, hvilke betydningsdannelser, det er muligt for personen at etablere. Som Fog skriver, er barnets indre virkelighed socialt forankret, den er forankret i mødet imellem det selv og forælderen eller omsorgspersonen (Fog 1998:145).

Forankringen beskrives i forskellige termer alt efter teoriretning. Stern taler om RIG'er og om indre fremkaldt ledsager. Tilknytningsteoretikerne taler om at barnet gennem interaktionen med de betydningsfulde andre opbygger barnet "indre arbejdsmodeller" af tilknytningsspersonen, af relationen og af selvet. Fog kalder det, at barnet udvikler en båndstruktur. Fælles for Stern og tilknytningsteoretikerne er en antagelse om, at tidlige struktureringer bliver en slags matrice for den måde, som personen kan være i senere forhold på. Hermed menes at senere erfaringer assimileres af den tidligere erfaringsstruktur. Man forholder sig på den måde som man tidligere har lært, og som har bragt en relativt helskindet igennem indtil videre. Forholdemåder kan således også ses som coping-strategier (Fog 1998:257). Vender vi tilbage til Lottes eksempel, kan man sige, at det at indgå i relationer som omsorgsyder har været, og er, en coping-strategi. Dette gør på ingen måde hendes orientering mod arbejdet suspekt; det at se orienteringen som en form for coping-strategi peger på, hvor dybt subjektivt indlejret, den er.

Fog kommenterer indirekte betydningen af fortiden i nutiden, når hun siger, at via de udviklede strategier kan man bringe omgivelserne med ind i en særlig relation. De tidligere etablerede forholdemåder kommer derved til at indgå i en konstruktion af den aktuelle nutid. Vi har således alle etableret coping-strategier i løbet af livet – at fungere som omsorgsyder kan være en af utallige mulige strategier.

Fog henviser til spædbarnsforskeren Daniel Stern, der gør op med den model for udvikling, der stammer fra Freud, hvor udvikling ses som forløbende i faser, der hver især kan ”overstås” mere eller mindre problemfyldt. Stern taler i stedet om ”relateringsområder”, og intet område kan ”overstås”. De første aflejringer forsvinder ikke, men eksisterer side om side med nye, der skabes.

7.9 Kønnen subjektivitet og kønsidentitet

Lottes socialisation må siges at være i høj grad kønsspecifik, samtidig med at hun via sin fortælling konstruerer en udpræget kønnet identitet. Disse forhold gør det relevant i forbindelse med casen Lotte at beskæftige sig med begreberne kønnet subjektivitet og kønsidentitet.

I en central artikel ”Den magiske blok – om kønn og identitetsarbeid” (Bjerrum Nielsen 1994) diskuterer Harriet Bjerrum Nielsen begreberne identitet, subjektivitet og diskurs. Målet er på et teoretisk grundlag at forklare, hvorfor køn stadig gør en forskel i den enkeltes liv, i samfundets organisering og i det sprog, vi anvender og befinder os i, trods det at identitetsbegrebet i det moderne samfund er blevet destabiliseret og køn i dag udtrykker sig mere varieret end tidligere. Bjerrum Niensens pointe er, at diskursbegrebet ikke kan erstatte subjektivitetsbegrebet. Vi har brug for en distinktion både mellem identitet & subjekt og mellem subjekt & diskurs. Projektet er at formulere en psykologisk teori om subjektet der indeholder en forståelse af både variation og forandring og stabilitet, og som kan begribe dialektikken mellem subjektivitet, diskurser og identitetsarbejde.

Til dette formål tager Bjerrum Nielsen afsæt i Freuds metafor om psyken som ”en magisk blok”.

I det lille skrift ”Notits om ’den magiske blok’” (Freud 1976, original 1924). beskriver Freud det psykiske apparat som en magisk blok, der indeholder flere funktioner til hhv. perception og erindring. Det psykiske apparat indeholder 1. et ”pirringsskjold” / filter i fht. perceptioner (sammenlignes med en celluloidplade). 2. Et perceptionssystem, (der sammenlignes med vokspapir), og 3. Erindringssystemer: en evne til at fastholde varige, men ikke uforanderlige, spor. (Metaforen herfor er vokstavlen.) De forskellige spor, kan læses alt efter hvilket lys man kaster over vokstavlen. Metaforen her udgør et billede på psyken netop som indeholdende spor eller mønstre, men ikke som uforanderlig.

Subjektet kan ses som en vokstavle, hvor der kan indskrives nye indskrifter uden at de gamle går tabt. Forskellige skrifttyper introduceres i forskellige al-

dre og livsfaser (uanset om man her taler om udviklingsstadier eller udviklingsopgaver), men omfanget og indholdet af det som skrives kan være forskelligt fra individ til individ. Der kan både tænkes i forestillet og symbolsk orden eller i objektrelationstermer.

Gennem indskrifterne bliver individet til som subjekt. At de forskellige indskrifter skrives på samme blok betyder, at de dels vil "snakke i munden på hinanden", dels vil kræve forskellig og særlig belysning for at blive synlige, og endelig at der hele tiden kan skrives nye tilføjelser også med gamle skrifttyper (Bjerrum Nielsen 1994:36). Barndommens indskrifter vil ikke være determinerende for senere indskrifter, men vil alligevel kunne rekonstrueres som en del af en sammenhæng bagefter. Udviklingsforløbet unddrager sig således en lineær fremadskridende logik, men vil på den anden side heller ikke være karakteriseret af fuldstændig blind tilfældighed.

Bjerrum Nielsen benytter metaforen til at udvikle et dobbelt identitetsbegreb, hvor hun skelner mellem kønsidentitet og kønnet subjektivitet. Bjerrum Nielsens interesse er kønnet; her bruger jeg hendes diskussion til at understøtte en tænkning om subjektet som præget af tidligere erfaringer, uden at være determineret af dem.

Det dobbelte identitetsbegreb består således af subjektivitet og identitet. Den afgørende forskel er, som jeg læser Bjerrum Nielsen, at subjektiviteten er ikke-reflekteret, mens identiteten er bevidst, reflekteret.

"Kønnet subjektivitet" karakteriserer Bjerrum Nielsen som kønnet "væren i verden". Den kønnede subjektivitet består af ureflekteret og til dels også ubevidst køn (ubevidste billeder, diskurser og følelser knyttet til køn). Hvis man generaliserer denne bestemmelse, handler subjektivitet om den ureflekterede baggrund, som er til stede, når man bevidst reflekterer over noget andet. Denne subjektivitet udgøres af de utallige indskrifter, der efterhånden er lagret på psykens vokstavle. Subjektiviteten er kønnet, men den er også "klasseset", historisk, kulturel, mm. Indskrifterne vil altid være skrevet i en bestemt kultur, en bestemt samfundsgruppe, af bestemte konkrete forældre.

"Kønsidentitet" beskriver Bjerrum Nielsen som det reflekterede køn. Der er tale om måden, hvorpå subjektet ser sig selv som køn. I den forstand er kønsidentitet noget man har, et selvbillede på, hvordan man ser sig selv som køn. Den bevidste identitet indeholder naturligvis også den måde man forstår sig selv på som del af en social gruppe, et erhverv, en aldersgruppe eller lignende.

Bjerrum Nielsen samler i sit "dobbelte identitetsbegreb" reflekteret identitet og ureflekteret subjektivitet – i Freuds metafor skriveblad og vokstavle. Pointen er, at metaforen åbner for en forståelse af mennesket som både "skrevet" og "skrivende". Den ureflekterede subjektivitet kan ses som skabt af de utallige interaktioner med omverdenen som mennesket indgår i gennem sit liv, mens der i den reflekterede identitet er mulighed for den bevidste forholden sig til, og ændring af disse indskrevne mønstre. De to instanser indgår i en

dialektik i det psykiske liv og de er lige ”virkelige” eller lige ”diskursive”. Dialektikken udmøntes i, at varighed ikke udelukker forandring og forandring ikke udelukker varighed. Udvekslingerne mellem reflekteret identitet og ureflekteret subjektivitet kan ses som en proces, hvor der indskrives stadig nye samfundsmæssige diskurser på den magiske blok, samtidig med at de med varierende held integreres i, forandrer og synliggør de skrifter, som allerede er der.

I og med indskriverne på den magiske blok er dannet i menneskets interaktioner med sin omverden, har de en social karakter, dvs. at de vil udgøre lignende mønstre hos grupper af mennesker med samme køn, klassetilhørsforhold, opdragelsesmønstre mm. Bjerrum Nielsen skriver:

”Det stoff som den kjønnete subjektiviteten og kjønnsidentiteten er gjort av er jo langt på vei likt for folk som lever på samme tid og sted og i samme kulturelle tradisjon: Likhet i familtemønstre, i oppdragelsespraksis, i manns- og kvinneroller, i aktuelle valgmuligheten, i diskurser om kjønn.” (Ibid.: 45).

Bjerrum Niensens tænkning mener jeg er kompatibel med Jette Fogs. Når man som voksen kommer ud for omverdensproblemer, mener Fog, at man møder dem med de relateringsmåder, man engang udviklede. Hvor Bjerrum Nielsen taler om identitet og subjektivitet taler Fog med Stern om relateringsmønstre som lejrrede. Mønstrene er, som Fog ser det, nok bundet til individet, men de er udviklede i interaktionen med de primære omsorgspersoner, og de genkonstrueres i den nutidige relation.

Frem for at nogle livstemaer ”forsvinder” fordi de løses, taler Fog med Stern om, at der i løbet af livet udvikles forskellige versioner af samme livsspørgsmål, efter hinanden. De opgaver, der er forbundet med livstemaerne, stilles og løses på forskellige niveauer (Fog 1998:93-95).

Dette mener jeg Lottes fortælling kan læses som et eksempel på. Hvis et livstema er søgen efter inklusion på baggrund af angst for eksklusion, og en relateringsmåde er at sætte sig i omsorgsyderrollen, levede Lotte dette tema på et niveau, da hun var 9 og lavede mad til sin far, på et andet, da hun var teenager og smurte madpakke til sin kæreste, på et tredje i fortællingens nu, hvor hun uddanner sig til omsorgsarbejde. Hun vil leve det på et fjerde, hvis hun som 30-årig rejser ud som sygeplejerske med Røde Kors.

7.10 Køn som personlig og kulturel konstruktion

Chodorow hævder, at enhver persons fornemmelse af køn er en individuel konstruktion, men altid et sammensmeltning af personlig og kulturel betydning. Hun argumenterer mod feministiske synspunkter, der ser betydning af køn som påtvungne kulturelle kategorier, der overlejrer mere nuancerede variable personlige betydninger.

Psykoanalytiske forståelser af overføringsprocesser modsiger feministiske antagelser om en udelukkende kulturelt og politisk konstruktion af køn og køn-

nede betydninger. De mangler en vigtig komponent i form af oplevede kønede betydninger og kønnet subjektivitet, et begreb Chodorow udvikler i *The Reproduction of Mothering* (Chodorow 1978).

Perception og betydningskabelse er psykologisk konstitueret. Mennesker benytter sig af kulturelt tilgængelige betydninger og billeder, men de oplever dem emotionelt og gennem fantasi, såvel som i specifikke interpersonelle kontekster. Følelsesmæssige betydninger og toninger og ubevidste fantasier, som ikke er sprogligt tilgængelige eller erfarede, interagerer med og giver liv til kulturelle kategorier, fortællinger og sprog – dvs. gør dem subjektivt betydningsfulde. Derved kan individer skabe nye betydninger ud fra deres unikke biografier og psykiske strategier og praksisser -betydninger der overskrider eller modsætter sig kulturelle og sproglige kategorier.

Samtidig er det oplagt at kønsidentitet og ubevidste kønede fantasier trækker på sprog, kulturelle fortællinger og er interpersonelt overført, i første omgang af de primære omsorgspersoner, med deres personligt-kulturelt fornemmelse og udtryk for køn, skriver Chodorow.

Denne dialektiske opfattelse leder Chodorow til at konkludere: *"Sense of self, the tone of individual feelings, and emotionally imbued unconscious fantasies are as constitutive of subjective gender as is language or culture."* (Chodorow 1999:72).

Den måde Lotte identificerer sig med hjælperollen på, kan ses som et eksempel på, hvordan en ny diskurs hun møder, via sin gang på sosu-skolen, integreres som en del af hendes identitet, der står i et dialektisk forhold til de subjektive betydningsdannelser, hun bringer med sig fra sin barndom. Denne identitet er udpræget kønnet. Den nye rolle som professionel hjælper lægger sig på en gang i forlængelse af Lottes tidligere socialisation, den "passer" så at sige sammen med de indskrifter, der allerede eksisterer på vokstavlen, men den forandrer i en vis grad også disse indskrifter i og med de forenes med et nyt perspektiv, nemlig karriere-perspektivet.

Fra at orienteringen mod at indgå i omsorgsrelationer har været noget, Lotte kunne udfolde i det private rum, i familien og privatlivet, bliver den via uddannelsen udvidet til at være et afsæt for at etablere en position i et offentligt rum. Herved kan man sige, at kombinationen af de subjektive baggrunde og de nye identifikationsmuligheder, Lotte møder, kommer til at udgøre en basis for en ny identitet for hende, som en person der er god til og glad for at indgå i omsorgsrelationer, men også som en kvinde, der ønsker at uddanne sig og gøre karriere. Lotte skaber således en ny kønsidentitet, som moderne, uddannelses- og karrierebevidst og omsorgsorienteret ung kvinde.

7.11 Opsamling

Lotte ser sosuhjælperuddannelsen som led i en karrierestrategi, og hun italesætter arbejdet både som mulighed for at udøve omsorg og som et godt lønarbejde. Uddannelsen er tiltrækkende fordi den indeholder praktik, og det

derfor er muligt at kvalificere sig til videreuddannelse uden at skulle tilbringe al sin tid ”på skolebænken”. Uddannelsen ligger ud fra den biografiske selv-fremstilling Lotte giver, oplagt i forlængelse af en socialisation, hvor det at indgå i omsorgsrelationer har været vejen til anerkendelse og inklusion i familien. Denne socialisation er foregået i intimsfæren og kan forekomme traditionelt kvindeligt, men via en kobling med en karrierebetonet fremtidsdrøm forener Lotte den alligevel med selvstændighed og udadvendthed i forhold til omverdenen. Samtidig er den orientering mod at yde omsorg som Lotte udtrykker, indvævet i karrieredømmen.

Læst som udtryk for en kulturel fortælling, kan Lottes beretning om sit liv siges at følge en kulturel skabelon, med forbillede i historien om Den grimme ælling. Skabelonen udgør på en gang en tolkningsmulighed for og former personlige erfaringer, idet den tilbyder mønstre for forståelse af personlige oplevelser (Horsdal 1999). Den kulturelle fortælling om den grimme ælling viser sig på to niveauer i Lottes biografiske fortælling: dels i en fortælling om en pige i Lottes omgangskreds, der bliver moppet, dels i den bevægelse, Lotte konstruerer fra sin barndom og frem til sin drøm om at rejse ud i verden som sygeplejerske. Som den grimme ælling er Lotte som barn i perioder til overs i sin familie. Hun bliver, som hun fortæller om det, værdsat i og med det, hun kan yde for andre. Som ællingen drømmer hun om en anden tilværelse, hvor hun skal få betydning for andre, hvor hun ”som menneske” kan gøre deres hverdag gladere. Hjælperuddannelsen er et middel til at opfylde denne drøm, et skridt på vejen til at få et arbejde, hvor Lotte forestiller sig, hun vil kunne få denne betydning.

I en psykodynamisk læsning fungerer hjælperarbejdet som et middel til at opnå den inklusion i gensidigt givende personlige relationer, som Lotte har savnet i sin opvækst, men som hun også har prøvet at opnå via at fungere som omsorgsyder. Omsorgsrelationen i regi af lønarbejde tilbyder muligheder for anerkendelse. Samtidig tilbyder den mulighed for distancering fra de sider af Lottes familie, som hun finder skræmmende. Når omsorgsrelationen er energibesat for Lotte kan det således både ses i sammenhæng med hendes barndom og med dels hendes nutidige behov for accept og anerkendelse, dels hendes behov for beskyttelse mod den angst som en del af hendes familiebaggrund fremkalder hos hende.

7.12 Omsorgsorientering

Ud fra case eksemplerne Hanne og Lotte, mener jeg, det er rimeligt at arbejde med et begreb om ”omsorgsorientering” som dækkende den orientering mod omsorgsrelationen, de to kvinder udtrykker. For Hannes vedkommende rettes omsorgsorienteringen i den fortalte biografi mod hjælperarbejdet, mens den for Lottes vedkommende rettes både mod hendes fremtidige arbejdsliv og karriere og mod hendes ønskeforestillinger om sit fremtidige privatliv. Ka-

ri Wærness betegner sit begreb om ”omsorgsrationalitet” som et ”sensitizing concept” (Wærness 1999). Jeg ser tilsvarende begrebet ”omsorgsorientering” som et begreb, der øger sensitiviteten overfor og forståelsen af den særlige arbejdsorientering, kvinder som Hanne og Lotte udtrykker.

Orienteringen mod at indgå i omsorgsrelationen har for de to kvinder vidt forskellige livshistoriske baggrunde, og den dækker over forskellige subjektive meningstilskrivelser af arbejdet. Men i begge tilfælde er der tale om, at omsorgsarbejdet i sig selv, ud over som nødvendigt lønarbejde, tilskrives personlig meningsfuldhed.

Jeg vil ikke her beskæftige mig mere med begrebet, men i kapitel 10 vender tilbage til og uddybe det i forhold til beslægtede begreber om omsorg og omsorgsrationalitet, som jeg har været inspireret af i min udvikling af begrebet.

8. Ditte

Når isen er tynd må man løbe hurtigt: Forandring som vilkår og livsstrategi

*Skjifter fart
jeg har brug for fartskejt
- jeg ændrer mit liv
før det ændrer mig
(Michael Strunge 1978)*

Ditte er 27 år på tidspunktet for interviewet. Hendes erfaringer med hjælperjobbet stammer fra uddannelsens praktikperioder; hun har ikke arbejdet indenfor feltet tidligere. Fordi hun er blevet syg under uddannelsen, er hun nu i gang med andet praktikforløb for anden gang.

Under observationerne i undrede jeg mig over Ditte. Hun vekslede i timerne mellem enten at være meget engageret, diskuterede i gruppen, skrev ned osv. og at sidde fuldstændig passivt hen, nærmest "sunket ind i sig selv".

Umiddelbart fremstår det som tilfældigt, at Ditte er på hjælperuddannelsen. Hendes biografiske fortælling er brudstykkevis, og der er i forhold til arbejde og uddannelse ingen søgen efter 'en rød tråd'. Hun arbejder lidt her, lidt der, får to børn og flytter adskillige gange. Hun bor på interviewtidspunktet sammen med sin mand, deres to døtre og sin svigerfar.

Ditte melder sig til hjælperuddannelsen, efter at hun har hørt en reklame for den i radioen. På dette tidspunkt har hun netop afsluttet et job som juleassistance og står uden arbejde. Det "*passer godt*" tidsmæssigt at søge, siger hun og hun ved, at det er let at komme ind på uddannelsen.

Ditte fremhæver hverken arbejdet som lønarbejde eller som omsorg. Hun kunne tilsyneladende ligeså godt være havnet et andet sted, hvis muligheden havde budt sig. Alligevel viser hendes fortællinger om arbejdet, at hun ikke kan lade være med at engagere sig i det.

Sosu-hjælperuddannelsen er ikke led i nogen længeresigtet plan for Ditte, og alligevel stemmer selve tilfældigheden af uddannelses-"valget" overens med hele den måde, hun lever sit liv på. Hendes liv er præget af forandringer, forstået både som vilkår, hun er blevet og stadig bliver underlagt, og som hendes nutidige formulerede ønske.

I et kønsperspektiv og ud fra Dittes sociale baggrund og den uddannelseshorisont, der knytter sig hertil, kan sosuhjælperuddannelsen ses som det Steen

Baagøe Nielsen betegner som et ”oplagt ’valg’” (Baagøe Nielsen 2004:17). Begrebet et ”oplagt valg” dækker over, at der i og med de hierarkier og kønsopdelinger, der eksisterer på arbejdsmarkedet, er uddannelser der er mere eller mindre oplagte at tage for henholdsvis mænd og kvinder fra forskellige sociale miljøer. At tage uddannelsen er dermed mindre et bevidst valg, end det er at forsætte traditioner og socialisation fra ens opvækstmiljø.

8.1 Samtale og tekst

Interviewet med Ditte varede næsten tre timer og blev dermed det længste af de 17 interviews, jeg har foretaget. Mod slutningen af interviewet gav Ditte udtryk for, at det havde været en meget positiv og overraskende oplevelse for hende at kunne tale så meget om sig selv. Normalt kunne hun aldrig finde på noget at sige, når hun skulle præsentere sig, men denne gang var det bare gået helt af sig selv. Ditte talte videre, efter jeg havde slukket båndoptageren og videre hele vejen ud til vores parkerede biler.

Jeg fik en fornemmelse af, at Ditte ikke var en person, der var forvænt med at være i fokus – en fornemmelse, som analysen af det udskrevne interview bekræfter. Samtidig oplevede jeg, at hun havde et stort behov for at tale.

Ditte er interviewet under 2. praktikperiode, på det lokalcenter, hvor hun er i praktik. Interviewet finder sted efter jeg har deltaget i undervisningen i Dittes klasse i tre dage, og efter jeg har været i praktik med hende en dag, hvor vi har cyklet rundt sammen til hendes borgere. Vi har således et lille stykke fælles historie, der gør, at vi kan referere tilbage til situationer, vi begge har deltaget i. Vi havde arbejdet sammen, vendt familieforhold, talt om vores børn, osv. Den fortrolighed der var blevet opbygget i løbet af den ene arbejdsdag, tror jeg havde betydning for at Ditte fandt det så uproblematisk at tale om sig selv. Der var allerede inden interviewet opbygget et fortroligt relationelt rum mellem os. (Jævnfør kapitel 6.)

På de spørgsmål jeg stiller til det, hun fortæller, svarer Ditte ofte kort, og går derefter videre ad andre linier i sin fortælling. Som helhed fremstår interviewteksten som sammensat af brudstykker. Brudstykkerne af hendes liv kommer ikke nødvendigvis i kronologisk orden. Flere gange undervejs siger Ditte, at hun har glemt noget eller sprunget noget over, og hun bliver nødt til at gå tilbage i sin fortællings kronologi, for at den bliver forståelig. Når man ser på, med hvilken tæthed forandringerne kommer i Dittes liv, - hvor nogle skyldes udefrakommende omstændigheder, andre at hun lever på en måde, der gør dem uundgåelige - er det ikke mærkeligt, at der er noget hun glemmer. Tværtimod bliver selve det, at hun glemmer forandringer, der også for hende selv er væsentlige, en vigtig information om hendes liv.

Brudstykkerne i fortællingen er forskellige som stumperne i et patchwork: Alvorlige og smertefulde oplevelser omtales med en besynderlig lethed eller resignation, mens oplysninger, der umiddelbart kan synes som underordnede detaljer i forhold til den samlede fortælling udpensles udførligt, og lange be-

skrivelse af søskendes livsforløb eller holdninger fletter sig ind i Dittes fortælling om sit eget liv.

Når man læser den udskrevne tekst, giver kontrasten mellem den tilsyneladende lethed i hendes fortælling, mens hun fortæller om horrible oplevelser, og de udførlige beskrivelser af byggeprojekter og hus-indretninger, et besynderligt indtryk. Fortællingen kan virke følelsesmæssigt ”flad”. Som om de oplevelser, andre ville synes var de vigtigste, for Ditte bliver de mindst vigtige, mens det tilsyneladende ubetydelige kommer til at fylde utroligt meget.

Når jeg ikke havde den fornemmelse i selve interviewsituationen, mener jeg det netop hænger sammen med de forskelle der er på ansigt til ansigt interaktion og den interaktion der foregår mellem en person og en tekst. Fog skriver, at samtalen udgør et subjekt-subjekt forhold, mens forskerens tolkningsarbejde i forhold til den udskrevne tekst udgør et subjekt-objekt forhold. Interviewet er et møde mellem to mennesker, der gensidigt tolker hinanden. Der foregår kommunikation og forståelse på mange planer på en gang, ikke bare sprogligt. Udskriften er en stivnet udgave af denne levende proces. Den sproglige udveksling er fastfrosset, mens størstedelen af den udveksling der foregår gennem mimik og kropssprog er gået tabt. Når min oplevelse af Ditte i interviewsituationen var anderledes end min oplevelse af den udskrevne interviewtekst, kan det hænge sammen med disse forskelle. Ved genlytning af båndet kan jeg høre, at der bliver kommunikeret følelsesindehold gennem tonefald og temposkift, som den udskrevne tekst kun i begrænset omfang er i stand til at gengive.

Jette Fog skriver: *”Som et uerkendt grundlag bliver følelserne en kilde til uklarheder, fejl og mangler, hvorimod de som følelser, intervieweren registrerer og tager højde for, kan blive en informationskilde. Man skal, ..., bruge sin subjektivitet med det formål at opnå en højere grad af objektivitet.”* (Fog 2004:33)

Min oplevelse af et følelsesindehold i Dittes fortælling kan være udtryk for, at jeg projicerer egne følelser ind i de begivenheder, hun taler om. Men oplevelsen kan også være et udtryk for, at det er for svært for hende at udleve følelserne, men at de er der, og at hun projicerer dem i forhold til mig, der føler dem. For at afklare spørgsmålet mener jeg, det eneste man kan gøre er at gå til teksten. Teksten er det, ud over selvfølgelig mine noter nedskrevet i forbindelse med interviewet, der er fastholdt fra interviewsituationen. Analysen af teksten må søge at klargøre, om der er tale om perception eller projektion.

Efter at have arbejdet med teksten nogen tid kom udtrykket ”walking on ice” op i mine tanker. Det er som om Ditte via sin lette måde at fortælle om de voldsomme ting, hun har været ude for, etablerer et tyndt lag af is, over begivenhederne og de følelser og tanker, der må være forbundet med dem. På dette lag går hun videre og videre i sin beretning. Men laget er tyndt, så hun må hele tiden skynde sig videre. På denne måde etablerer selve fortællemanøvrerne, tekstens udsigelsesniveau, et forsvar i forhold til fortællingens indhold. Fog

taler tilsvarende om, at man kan ”løbe i ord” for at komme væk fra det sorgfulde i sin fortælling (Fog 1998:250).

En enkelt formulering undervejs i interviewet blev en slags nøgle til at styrke tolkningen og via den ”åbne teksten”. Da Ditte fortæller om at hun blev syg, efter at hun var begyndt på sosu-skolen, bruger hun udtrykket om sygdommen at ”det bryder op”. Metaforen billedliggør den fornemmelse af afgrund under en overflade, som Dittes fortællemåde giver.

Som beskrevet benytter Fog termen ”beskyttelsesglemsel” i forbindelse med erindringen af traumatiske oplevelser. ”Beskyttelsesglemslen” som Fog kalder det, har dynamiske motiver og den har efterladt sig spor. Den kan rette sig mod en bestemt overbelastende traumatisk begivenhed, eller den kan være en beskyttelse mod erindringen om samværet med de oprindelige betydningsfulde personer. (Som generelt har været overbelastende.) Begge glemsler hviler på afmagt og hjælpeløshed, skriver Fog (Fog 1998:140) Barnet må som den svagere part beskytte sig, og det kan ikke i realiteten gøre så meget andet end at lukke realiteterne ude, benægte dem eller omfortolke dem. Magt-afmagt-strukturen findes, hvor mennesket har fundet det nødvendigt at beskytte sig psykologisk. Det kan være i forholdet voksen-barn, eller mellem mand og kvinde; alle steder hvor der er overmagt og hvor denne bliver brugt. Det kan også være i forholdet mellem mig og ”mig”; mellem mig og det billede, jeg har af mig selv.

Beskyttelsesglemslen kan rette sig mod hele begivenheden, der ”forsvinder” ud af bevidstheden. Men den kan også rette sig mod de følelser, der var og er indeholdt i erindringen. Involveringen, at dette skete for mig, er ”glemt”. Denne type glemsel viser sig ofte i terapien som ”en underlig fladhed i tonen”, når personen fortæller om begivenheden, skriver Fog (Ibid.:141). Historien fortælles upersonligt, og der kan være en voldsom diskrepans mellem indhold og fremstilling. Fog skriver, at når hun i terapien har denne fornemmelse af at der er noget der ikke stemmer, handler det typisk om, at der ligger en anden historie under den fortalte, og denne anden historie rummer megen angst og lidelse.

At tolke ”letheden” i selve måden Ditte fortæller på, på denne måde vil derfor pege på, at den nærmere er et forsvar, hvormed hun beskytter sig mod de følelser, der er forbundet med nogle af fortællingerne, end en reel lethed i forhold til begivenhederne. Der er noget nedenunder den tynde overflade og det er ikke noget godt.

Spændingen mellem lethed og tyngde, som er i Dittes fortælling, fordobles i vores interaktion. Sommetider når beretning er mest tragisk, udbryder vi begge i grin. Mine spørgsmål og kommentarer veksler mellem at nærme sig det tunge og at genskabe letheden.

8.2 De to fædre

Ditte er den yngste af en søskendeflok på fem. Hun bor sammen med begge sine forældre, til hun er tre. På dette tidspunkt bliver forældrene skilt, og der følger, som det fremgår, nogle svære år for Ditte og familien. Moderen har svært ved at skaffe penge nok til at forsørge sig selv og børnene, og faderen tyranniserer sin ex-kone og børnene med sin voldelige opførsel. Dette fortæller Ditte om uden følelsesmæssigt engagement. Da Ditte er ti, gifter moderen sig igen. Familien flytter og Ditte skifter skole.

Interviewet med Ditte begynder som følger:

Ditte: Hvor skal jeg starte henne?

Anne: Så langt tilbage som du kan huske.

Ditte: Jamen, øh, hvad kan jeg huske... Altså jeg er født i X., og har boet i Y.. Sammen med begge mine forældre, som blev skilt da jeg var tre år. Og eh... så var jeg bange for min biologiske far. Fordi han var fuld når han kom og hentede mig og jeg blev smidt ud af bilen mens han kørte og ... jeg kan huske jeg var til skolepsykolog fordi jeg var bange for ham. De skulle finde ud af hvorfor. Og eh... Vi var i amtet og i retten og jeg ved ikke hvad. Og så fandt min mor så en ny mand og de blev gift og han søgte så om at adoptere mig, fordi at jeg var bange for min far, ikke, og ... det skrev min far så under på, at han måtte. Og så skiftede jeg jo navn og ...

Anne: Hvor gammel var du?

Ditte: 7. Øh... Min biologiske far, der var et eller andet med at han kunne finde på at tage ud til ekskoner og smadre buset og sådan noget, så derfor så flyttede vi, til Z., og det var en måned før at jeg blev 10. Ja, og der boede jeg jo så, (griner)

Allerede efter få sætninger er vi inde i Dittes traumatiske oplevelser med sin biologiske far. Den biologiske far fremstår i fortællingen som voldelig, lunefuldt og uansvarlig. Hans opførsel overfor moderen og de fem børn har givet Dittes tidlige barndom en tone af grundlæggende usikkerhed. Hun har aldrig kunnet være sikker på, hvad han ville finde på.

På en gang er det som om oplevelserne trænger sig på for at blive fortalt, og at Ditte samtidig skynder sig videre, til mere positive forhold i sin barndom. Der er ikke så meget at grine af i denne indledende fortælling og alligevel griner Ditte. Jeg tolker hendes grin som et udtryk for lettelse: Da familien flytter, kommer hun ud af sin biologiske fars magt. Hun konstruerer så at sige en ny "begyndelsesfortælling": det nye navn, hun får, er som dåben, her bliver hun givet en (ny) identitet.

Begyndelsen af interviewet bliver samtidig en præsentation af de første og vigtigste to mænd i Dittes liv. Gennem sin fortælling konstruerer Ditte de to fædre som modpoler: den ene er voldelig, onskabsfuld, og uansvarlig. Den anden er omsorgsfuld og ansvarlig, han tager sig af både hende og moderen.

Den biologiske far har løjet om sin materielle status overfor moderen; i virkeligheden ejer han ikke noget overhovedet. Adoptivfaren derimod er meget velhavende og kan give Dittes mor al den luksus, han har lovet hende og hun har drømt om.

Fædrenes betydning for moderen og deres betydning for Ditte smelter sammen i fortællingen. Der er ingen formuleringer af, at mændene kunne have andre roller eller betydninger i forhold til moderen end i forhold til Ditte. Det der er godt for moderen er godt for Ditte og omvendt.

Dittes eksempler på de to fædres opførsel overbeviser om det referentielle indhold i den modstilling hun etablerer. Der er ikke tvivl om, at den biologiske fars opførsel har været angstskabende for hende, eller om at adoptivfaderen tilbyder både økonomisk og psykisk tryggere rammer, end hun har oplevet at have før. Men modstillingen medfører også, at Ditte ikke stiller spørgsmålstegn ved noget af det adoptivfaderen beslutter i forhold til hendes liv. Der er stadigvæk en far, der har en stor magt over hende. Ikke en far der misbruger magten i den grad som hendes biologiske far gjorde det, men alligevel en far der tilsyneladende, også i hendes voksne liv, mere ser hende som et led i sine egne projekter, end som et menneske, der skal støttes i at udfolde sig på egne betingelser.

Sin mor fortæller Ditte ikke meget om. Da jeg spørger til hende, ved Ditte først ikke hvad hun skal fortælle, men udbryder derefter, ”men hun har jo altid været der for mig”. Moderen har arbejdet som sygehjælper og været den, der holdt sammen på familien. Hun har udgjort stabiliteten i Dittes liv, men hun har ikke været i stand til at beskytte Ditte mod den angst, faderens adfærd vakte. De minder Ditte udtrykker om moderen er præget af frygten for den biologiske far, men også af en respekt for den kamp moderen førte for at forsørge familien:

”Nu sagde jeg før, at jeg kan huske min mor hun var alene med fem børn, altså jeg kan huske at, hun kæmpede fordi at hun skulle skrabe mad hjem til os alle sammen, ikke. Om, så det er sådan nogle enkelte ting jeg kan huske, med at vi var bange når vi sad og spiste, ikke.”

De generaliserede erindringer (Fog 1998), som Ditte her giver udtryk for, peger på, at det har været helt grundlæggende behov, hun har været truet på i sin barndom, nemlig behovet for at have en sikker base i sit hjem. De øvrige beretninger om den biologiske far bekræfter, at han har truet Dittes basale sikkerhed. Faderens handlinger kunne reelt have kostet hende livet.

At finde en ny mand og forsørge familien ender med at gå op i en højere enhed for Dittes mor, da hun efter lang tids søgen møder den mand, der bliver Dittes adoptivfar. Undervejs i interviewet fremhæver Ditte flere gange, hvor godt stillet han er. Det virker som om, hun glæder sig på moderens vegne, og hun fortæller om de oplevelser den nye mand har kunnet give moderen, som

om det var hende selv, der havde deltaget i dem. Hvor Lotte, som jeg skrev om i forrige case har sin farmor som kvindelig identifikationsfigur, identificerer Ditte sig tydeligvis med sin mor, om end det fremgår mindre eksplicit.

På tidspunktet for interviewet er moderen og adoptivfaren pga. dårligt helbred flyttet til udlandet. Han har netop overstået en langvarig indlæggelse; Ditte udtrykker det som at ”han fejler alt”. Adoptivfaderens sygdomme sætter Ditte i forbindelse med sin ulyst ved dele af hjælperuddannelsen. At beskæftige sig med sygdomme minder hende om, at adoptivfaderen sandsynligvis ikke lever så meget længere. Indirekte kommer uddannelsen derved til at minde hende om et tab hun står overfor at skulle gennemleve. Uddannelsen tvinger hende således ud af den lethed, hun søger at etablere.

Sygdommene remser hun op på sammen refererende måde, som hun beskriver den biologiske fars overgreb. Det er så absurd, at vi begge bryder ud i grin. Trods den neutrale tone Ditte fortæller i, reagerer vi på den indholdsmæssige tyngde ved umiddelbart at skabe en lethed.

8.3 ”Der skal ske noget”

Efter endt folkeskole er Ditte i tvivl om hvad hun vil. Hun var ”træt af at være derhjemme”, fortæller hun. Adoptivfaren mener hun skal lære at klare sig selv, og at hun derfor skal langt væk hjemmefra. Hun skal ikke kunne komme rendende hjem, hver gang der opstår problemer. Ditte kommer på efterskole og hun nævner, at hun kun var hjemme en gang om måneden. Hvad hun selv tænker om beslutningen fremgår ikke, heller ikke hvordan hun oplevede efterskoleopholdet.

”...min far han sagde til mig, hvis jeg skulle på efterskole, så skulle jeg så langt væk, at jeg ikke bare kunne komme hjem, hvis der lige opstod nogle problemer, for så var jeg nødt til at lære at klare mig selv. Så jeg var kun hjemme en gang om måneden, og eh ... Ja, så sluttede det, og så var jeg åbenbart blevet så moden, så ville jeg gerne ud og der skulle ske noget, og det der med at bo hjemme, det var jeg træt af og, nu kunne man jo pludselig det hele selv, ikke.”

I omtalen af både beslutningen om at hun skulle på efterskole og beslutningen om, hvad hun skal efter opholdet er slut, er Ditte distanceret til sig selv. Hun er ”åbenbart” blevet moden, ”man” kunne det hele selv. Hvad Ditte faktisk kunne, følte og tænkte, er det sværere at sige noget om. Det der er sikkert er, at der nu virkelig kommer til at ”ske noget” i Dittes liv.

Hun starter på Landtransportskolen, hvor hendes daværende kæreste går. Men forholdet går skævt, og hun begynder at komme sammen med en af kærestens venner. Efter et halvt år opdager Ditte at hun er gravid, på det tidspunkt er hun 19 år. Hun dropper uddannelsen og får forskelligt løst arbejde. Parret bliver forlovet. Lige inden Ditte skal føde flytter hendes forældre til udlandet. Hun er 20, da hun føder sin første datter. Som 22-årig bliver hun

gift, er i gang med at drive et renseri, og gravid for anden gang. Hun aborterer dog, men bliver hurtigt gravid igen.

8.4 At vælge ”det lette” og finde ud af det er svært

Motivet til at starte på landtransportskolen er at få et kørekort. Dittes kæreste går der, hendes søster har gået der, og søsteren fortæller Ditte, at hun kan få ”alle kørekortene” på skolen. Der har været en anden plan for Dittes uddannelse, men det tilsyneladende lette i lige at få taget kørekort, tiltrækker hende mere.

”...men planen var egentlig også at jeg skulle have været på handelsskole der i tidernes morgen ikke, men ... så gik min kæreste jo på landtransportskolen og så sagde min søster, hvis jeg tog derud så fik man alle kørekortene ikke, og så tænkte jeg ”Så har jeg lige scoret den, ikke”, men det var bare blevet lavet om, fra hun havde gået derude.”

Ditte omtaler denne plan for sin uddannelse på samme distancerede måde, som hun taler om sin modenhed: det er ikke klart hvem der har udformet den, eller om hun overhovedet er engageret i den. Engagementet ligger i at gøre noget nemt, noget der virker som smart gjort, idet det hurtigt er overstået. Men som de andre gange, Ditte forfølger mål, hun tror er nemme at opnå, viser det sig at hun reelt kommer til at stå i nogle vanskelige situationer. Da hun når til at skulle finde en praktikplads i forbindelse med uddannelsen på landtransportskolen, støder hun mod en mur, fordi hun er pige. Hun kan hverken få praktikplads eller kørekort.

I stedet ”ryger” Ditte, som hun siger, ud i noget ”kommunearbejde”. Først fortæller hun om dette som noget tilfældigt, hun egentlig ikke har lyst til, men umiddelbart efter beskriver hun kommunearbejdet som led i hendes nye plan om at komme på seminariet. Planen om gå på seminariet fremstår som hendes egen, og som én, hun engagerer sig i at fuldføre. Hun begynder at samle point nok til at blive optaget, via forskellige relevante jobs. I denne periode flytter Ditte og hendes mand og hun får sin første datter. Hun skifter igen job, men har, som hun formulerer det, stadig seminariet som sit mål.

Det der vælter seminariet, er en opfordring til at starte et renseri, der kommer fra Dittes adoptivfar. Først ville Ditte ikke, men hun ender med at sige ja, fortæller hun, igen ud fra en forestilling om, at det vil være ”nemt”.

”Og så røg jeg ud i sådan noget kommunearbejde, fordi så havde jeg nemlig sat mig for at jeg ville på seminariet. Og da var jeg ude og hjælpe et halvt år i en børnehaveklasse, for at få point til at komme på seminariet, ikke? Og jeg var ude at hjælpe en nybagt mor til tvillinger, der gerne ville have noget hjælp til det daglige. Oh, og så flyttede vi, til A. Kommune, vi boede i B., men så flyttede vi op til A., og der kom jeg jo også i sådan noget Kommune-balloj, og der startede jeg med at komme på et syhold, indtil at deres daghøjskolebold startede op, fordi så kom jeg på der, det ville også give et point til seminariet.

Nu har jeg været sprunget tilbage lidt. Fordi så fik jeg nemlig K., (griner) det var inden der inden jeg fik K. Og så fik jeg K. lige efter jeg sluttede på daghøjskolen. Og eh, så havde jeg jo barsel og ja, og

så startede jeg op, det var også noget Kommune-noget bagefter, med at være ude på et fritidshjem, om... Og så kom min kære far og spurgte om ikke jeg kunne tænke mig at starte op som selvstændig. På et renseri, og det startede jeg med at sige nej til. Fordi at jeg kender godt det der med, at man lige får smidt en sort strømpe med i den hvide vask, ikke? Og så er det bele gråt. Og det ville jeg ikke risikere med andres tøj. Og så siger han til mig, at jeg kunne i det mindste tage med op og høre om det. Og så gjorde jeg det. Og så tænkte jeg: "Det var bare for nemt!" Så det sprang jeg ud i."

For anden gang i fortællingen refererer Ditte, at hun træffer valg ud fra det motiv, at det hun gør vil være nemt. Nemheden er argumentet for at starte renseriet. Hendes forbehold går på hensynet til kunderne, ikke på hensynet til hende selv.

Når Ditte kan betragte renseriprojektet som nemt, mener jeg ikke det kan forstås uden at tage hendes relation til adoptivfaren i betragtning. Det er sandsynligt at det har en betydning for Ditte, at det netop er adoptivfaderen, der stiller hende forslaget – og med en stor ihærdighed. Som beskrevet fremstår adoptivfaderen som "den gode" og "den store" mand i hendes opvækst. Og han har, som hun beskriver det i forbindelse med efterskoleopholdet, tidligere i hendes liv været den der traf beslutningerne for hende. Hvis Ditte overbeviser sig selv om at renseri-projektet er nemt, bliver hun fri for at tage en konflikt med ham. Skal hun tage en konflikt er hun nødt til at erkende, at deres interesser ikke nødvendigvis altid er de samme. Derved ødelægger hun det entydige billede af ham som den gode redningsmand, og det er hun tilsyneladende hverken dengang eller i nutidens fortælsituation parat til at bære. Ditte fortolker situationen omkring renseriprojektet sådan at hun er i stand til at bevare adoptivfaderen som elsket objekt.

En konsekvens heraf bliver, at hun opgiver sin plan om at komme på seminariet. Ditte vender i interviewet tilbage til sin drøm om at arbejde med børn, men i den nutid hun taler fra, er det, der engang var en plan, netop blevet til en drøm.

8.5 Aborten

Det, der skulle have været nemt, bliver hurtigt meget problematisk for Ditte. Arbejdet i renseriet er farligt, og hun står sommetider alene i forretningen. Hun bryder sig ikke om nogen af delene. Alligevel handler hun som hun forventes at gøre. Hun passer arbejdet og prøver at få "det til at køre". "Man gjorde jo, hvad man kunne".

Først en ufrivillig abort får Ditte til at opgive arbejdet, da hun efter undersøgelser på Arbejdsmedicinsk Institut at vide, at hun ikke må være på renseriet pga. opløsningsmidlerne.

Indholdsmæssigt udtrykker Ditte ingen tanker eller følelser omkring aborten. Lige så refererende som hun fortæller om de traumatiske oplevelser med sin biologiske far, ligeså nøgternt refererer hun omstændighederne omkring abor-

ten. Men fortælletempoet ændrer sig under fortællingen. Ditte går i stå, og jeg begynder at stille spørgsmål. Passagen slutter med en resigneret bemærkning:

Ditte: Om, og startede op som selvstændig, og var med under hele byggeriet af det center der blev bygget oppe i A. Og det startede vi så op den 1. november-97. Om .... Ja, jeg var deroppe i to år. Og det var egentlig ikke rigtig mig, men altså, man gjorde jo hvad man kunne for at få det til at køre, ikke. Jeg bryder mig ikke så meget om at stå sådan et sted helt alene, jeg vil gerne have der er en eller anden.

Anne: Du stod der helt alene?

Ditte: Ja, fordi jeg havde en ansat, men ind imellem når hun havde fri og sådan noget, jamen så var man der alene, og hver anden weekend og sådan noget, ikke og i ferier. Men det her med at så kan man lugte der er udslip i forretningen, og så er man nødt til at læse af og render rundt med gasmaske og skal finde ud af hvor der er udslip henne, og – det var slet ikke mig, altså, det bryder jeg mig ikke om.

Anne: Nej, det lyder ikke rart.

Ditte: Og så, jamen så blev vi så enige om, at nu skulle vi have nummer to. Og eh... det har været i januar måned, fordi jeg blev gravid lige med det samme og så tabte jeg det.

Anne: Ja.

Ditte: Op til påske. Om... Og vi kom hjem igen og nu, vi skulle jo bare i gang igen, ikke. Og så blev jeg gravid igen og så røg jeg ind til alle mulige samtaler inde på Arbejdsmedicinsk Institut.

Anne: Ja, hvorfor gjorde du det?

Ditte: Det var fordi de mente det kunne have noget med forretningen at gøre, at jeg havde mistet første gang.

Anne: Ok, så det var fordi du havde fortalt, du arbejdede der?

Ditte: Så vi røg derop til undersøgelse og de undersøgte, hvad det var for kemikalier der blev brugt i rensesmaskinen, og sådan noget. Og så fik jeg at vide at jeg måtte ikke være der. Fordi at det var opløsningsmidler, og... og så solgte vi det. På en uge. Med kæmpe underskud.

Anne: Nå.

Ditte: Men det er der jo ikke noget at gøre ved. Oh, og så hvad gjorde jeg så...

På dette tidspunkt stopper jeg hende ved at indskyde et spørgsmål: Hvem var ”vi” der solgte og fik underskud? Det viser sig at Ditte er kommet til at bære underskuddet alene. Officielt har adoptivfaderen lånt hende pengene til renseseriet, og hun står nu med en gæld, hun aldrig vil kunne betale af. Hun udtrykker det som, at fordi hun havde gjort, hvad hun kunne, skal hun ikke be-

tale af på gælden, men kommer blot til at arve den, når adoptivfaderen dør. Det fremgår ikke, hvad Ditte tænker om den økonomiske konstruktion. Som mærker jeg uden at være bevidst om det, at konstruktionen indeholder en form for umyndiggørelse af Ditte og derfor potentielt er angstprovokerende, trækker jeg mit spørgsmål tilbage, ved at bekræfte at gælden ikke betyder noget:

Anne: Når du siger vi, var det så din far og dig, eller... Han havde skudt penge i det?

Ditte: Det hed sig at han havde lånt mig alle pengene ikke. Og at, pengene figurerer jo stadigvæk som gæld, at jeg skylder min far, men, men fordi at vi var nødt til at lukke ned på den måde og, det kørte heller ikke rundt deroppe og sådan noget. Og fordi vi så var nødt til at lukke ned på den måde og vi havde kæmpet for at få det til at køre, så jeg betaler ikke af på gælden. Men det står som gæld og så kommer jeg til at arve det, når ikke han er der mere, ikke.

Anne: Det er jo også bare noget rent teknisk.

Passagen som helhed udtrykker centrale træk ved Dittes fortælling. Hvordan hun gør ting, hun samtidig beskriver egentlig ikke er hende, hvordan hun for en umiddelbar betragtning følelsesmæssigt ”står ved siden af” de begivenheder, der sker for hende, og hvordan hun alligevel via sin resignation udtrykker et følelsesindehold i forhold til begivenheden. Til slut hvordan fortællingen hastigt skrider videre, med spørgsmålet til hende selv, ”hvad gjorde jeg så”. Som om hun alene via fortælletempoet kan undgå at mærke, hvad denne begivenhed gjorde ved hende.

8.6 På sosu

Farten over fortællingen fortsætter ind i næste fragment, hvor Ditte fortæller om, hvordan det gik til at hun startede på sosu-hjælperuddannelsen.

”Jeg er jo også blevet gift! I-98. Oh, og der var K. kun to år ikke. Og J., hun er fra år 2000. Men eh, så fordi man er gift, og jeg havde ikke været på fagforening og sådan noget, så kunne jeg ikke få noget fra kommunen af, fordi at min kære mand tjente for meget. Og eh, så rendte jeg rundt derhjemme uden at have nogen indtægt. Og så fik jeg at vide at på kommunen, at hvis jeg var ude at arbejde i et vist antal timer, og jeg kan ikke huske men det svarede til tre måneder, på fuld tid ikke, så ville jeg kunne få sygedagpenge, eller A-kasse, eller hvad det var for noget, jeg ville kunne få et eller andet fra kommunen af, men øh... Der var ikke nogen der ville ha’ en ansat der snart skulle gå på barsel, så jeg fandt ikke noget. Og så fik jeg ikke nogen penge. Ja, så fik jeg jo så J. i marts, øh, og gik stadigvæk hjemme uden at få en krone. Så J., hun har været, hvad har hun været, hun har været tre måneder, tror jeg, der startede jeg som noget aftenrensning i en børnehave. Og som noget tilkaldevikar, som pædagogmedhjælper, ikke. Og så, man tjente jo lidt ved det ikke, men det var ikke nok til at leve af, og så havde vi set da vi var oppe at handle at de søgte en kassemedarbejder hos Aldi. Og så søgte jeg på den, og den fik jeg. Og jeg stoppede med min rengøring og jeg stoppede med tilkaldevikar, og så var jeg så deroppe 30 timer om ugen. Jeg har været deroppe et års tid tror jeg, jeg havde stadigvæk ikke meldt mig i nogen fagforening. Oh, men jeg var deroppe i et års tid, og så, jamen så brød jeg mig ikke om at være der. Den måde der blev snakket til hinanden på og, man

måtte ikke hjælpe kunderne, fordi det var der ikke, i en Aldi-butik er der ikke sat personale af til hjælp, der må kunderne selv finde det de skal ha'. Om, og det var ikke mig. Og så havde jeg, jeg var hos lægen og fik en sygdomsmeddeling, jeg havde så sagt op, og skulle egentlig først stoppe 1. december, men jeg stoppede så 1. november, fordi at jeg blev sygdomsmeddelt fra lægen af, fordi jeg ikke kunne lide at være deroppe... til sidst. Og så søgte jeg noget juleassistance oppe hos Fætter BR, og det fik jeg så, i december måned, og så havde jeg hørt i radioen at de søgte elever til social- og sundhedshjælperuddannelsen, så den havde jeg så også søgt på. Og så var jeg så beldig at komme ind på uddannelsen den 7. januar, så det passede lige med at jeg stoppede hos Aldi og så var hos BR en måned, og så havde jeg lige et par dage fri, og så startede jeg på uddannelse, ikke?"

Som det fremgår, er det en tilfældighed at Ditte havner på sosu-hjælperuddannelsen. I modsætning til de andre interviewede kvinder udtrykker Ditte ingen refleksioner over, hvad det er for en type arbejde, hun vælger at uddanne sig til og ingen argumenter for, hvorfor dette arbejde er godt, vigtigt eller givende at have. Hun giver i forbindelse med uddannelsesvalget ikke udtryk for nogen orientering mod arbejdet som omsorg. Snarere fremstår hjælperuddannelsen som en mulig måde at overleve på økonomisk – en måde, der egentlig ikke adskiller sig fra de andre løse jobs, Ditte har haft. Arbejdet forekommer sekundært i den forstand, at det indordnes under andre livsområder, der har med privatlivet at gøre: børnefødsler, flytninger mm.

Dette betyder ikke, at Ditte er uengageret i arbejdet. Det fremgår senere at hun reflekterer over sin rolle hos de konkrete borgere, men hjælperarbejdet som sådan er hverken noget mål eller noget "ophøjet" for hende. Jeg skriver ophøjet i citationstegn, fordi jeg mener flere af de andre interviewede kvinder netop ophøjer arbejdet i deres fortællinger. I den forstand indgår arbejdet for Ditte ikke i en idealisering af den kvindelige omsorgsrolle. Dette hænger muligvis sammen med helt konkrete forhold: Ditte har med to mindre børn, mand og svigerfar i hjemmet, som hun selv siger det, rigeligt med opvask og rengøring derhjemme. Samtidig må selvfølgeligheden i uddannelsesvalget også ses i sammenhæng med at Dittes mor var sygehjælper. I den forstand er hjælperuddannelsen et "oplagt valg".

Endelig hænger den selvfølgelighed hvormed hun går til uddannelsen muligvis sammen med, at Ditte stadig har drømmen om at blive pædagog. Hvis en bestemt type arbejde idealiseres i hendes fortælling, er det arbejdet med børn – men dette arbejde opskrives af helt andre årsager, end de øvrige kvinder opskriver hjælperarbejdet.

8.7 Flytningerne

Som voksen har Ditte sammen med sin mand flyttet og ombygget huse talrige gange. Denne omskiftelighed formulerer hun som sit nutidige ideal: der skal være forandring i hendes tilværelse, i hendes job og familieliv. Der skal "ske noget" og hun udkaster forskellige flytteplaner under interviewet. Familielivet er en kilde til glæde for Ditte. Hun lægger tid og energi i aktiviteter med sin

mand og børn. Flytningerne hindrer Ditte i at have andre planer ved siden af familien, hvilket kan være en lettelse for hende, idet det fritager hende fra at træffe afgørende beslutninger omkring uddannelse og job. I den forstand kan dyrkelsen af familielivet kan ses som et forsøg på at undgå at erkende den mere tvivlsomme situation hun står i, i forhold til arbejdsmarkedet. Samtidig kan selve byggeprojekterne tolkes som en slags selvprojektioner, ikke af Ditte alene, men af hendes familieprojekt, som hun tilsyneladende harmonisk har til fælles med sin mand. I byggeprojekterne har hun et frirum, et område hvor hun og manden selv bestemmer, og hvor drømmene faktisk realiseres. Ønsket om at flytte kommer i de konkrete tilfælde, hun beskriver fra hendes mand, men hun taler selv meget engageret om de forskellige byggeplaner og planer for anlæg af have, garage, mm.:

Og eh, S., han var så træt af at bo deroppe. For han er sådan en, han skal ikke bo inde i byen, og han skal ha' et hus hvor han kan gå hele vejen rundt om huset, uden at det generer nogen, om ... og det der rækkehus, han var træt af naboerne, han ku' ikke gå rundt om huset, og haven var så lille så man kunne ikke foretage sig noget derude, det var sådan et, jamen det var sådan et lille frimærke. Jeg tror man ku' måske ha' klippet græsplanen på en time med en neglesaks, ikke? Om, og jeg tror vi boede deroppe i to år, jeg tror to år, oh... Så røg S.s' bedstefar på plejehjem, og han fik så et, ja, det hedder jo ikke et arveforskud, det hedder ... hvad hedder det. Du ved det man må forære, uden at man skal betale skat. Og det fik han så. Og der brugte vi så de penge til udbetalingen på et hus, og så flyttede vi ned i et parcelhus i samme område faktisk, om ... og der boede vi også i to år. (Griner). Og det var mens jeg var dernede at jeg havde forretningen og, og da den så lukkede, så havde vi ikke rigtig råd til at blive boende i det der hus – der var S. også træt af at bo, han syntes stadigvæk at det var for meget i byen... Og eh, så købte vi et, et lille bondehus, om, hvor vi byggede 1. sal på, så vi havde 104 km2. Men det var sådan et lille et med lavt til loftet og, oh der var ikke nogen have til, vi havde kun sådan en flisegang, der var lige plads til at man kunne sidde og grille, ikke? Og plads til bilen. Og mere var der ikke plads til derude, om, og der boede vi også i to år. (Griner). Og så var det så vi flyttede ned til min svigerfar. Så vi er flyttet noget rundt!

At flytte fremstår som en mulighed for at få den forandring, som Ditte igen og igen vender tilbage til er vigtig for hende. Trods besværligheder fungerer husbyggerierne som en måde hvorpå Ditte og hendes mand realiserer drømme, de har til fælles.

At gøre arbejdet til sekundært i livet, fritager i nogen grad Ditte for både bekymringer og fortrydelse. Hun har på interviewtidspunktet ingen kompetencegivende uddannelse og hun har ikke opnået nogen fast tilknytning til arbejdsmarkedet. På den baggrund kan placeringen af arbejde og uddannelse som sekundært familielivet ses som både et forsvar mod at erkende en udsat situation og en ressource i forhold til at energibesætte livsområder, der trods alt er mere stabile og fremkalder glæde i Dittes liv. Placeringen må naturligvis også ses i sammenhæng med Dittes sociale baggrund – hun kommer fra en familie uden uddannelsestradition, men i en psyko-biografisk kontekst mener jeg også den kan forstås som et forsvar.

8.8 Sygdom

Lige inden Ditte skal starte på sosu-uddannelsen sælger familien deres hus og flytter sammen med svigerfaderen ind i et nyt, der skal bygges om. Svigerfaderen er tidligere alkoholiker og lider af malersyndrom, og det er derfor Ditte og hendes mand, der står for al det praktiske.

I dette tilfælde ser det ud til at forandringerne faktisk bliver for meget for Ditte; i hvert fald bliver hun syg, mens hun er i sin anden skoleperiode. Hun kobler dog ikke selv sin sygdom sammen med sin boligsituation, eller med nogen af de andre begivenheder, hun har været ude for i sit liv.

”Ditte: Vi var nede og overdrage nøgler den 26. december. Så det var sådan lidt kaotisk, så vi flyttede fire mennesker ind hos min svigerfar på 70 km². Og så skulle der så til at bygges nyt. Så sofaen stod på højkant, og vi sov inde i stuen og pigerne var booket op inde på det ene værelse, og ...

Anne: Så det var lige før du skulle starte på uddannelsen?

Ditte: Jamen, også da jeg startede på skolen fordi de startede først med at bygge, inden vi fik byggetilladelse og alt det, så, byggeriet gik først i gang 1. februar, øh, og, jamen det var jo alt der skulle bygges om. Vi fik lavet toilet, så en hel måned da havde vi en toiletvogn stående ude i haven, i hård frost. Så når man kom ud om morgenen, så var der ikke noget vand, fordi slangen var frosset derud til, og, det var ikke sjovt!

Men nu har vi da fået bygget næsten 60 km² til, ikke. Og har, jamen nu er det blevet godt, altså. Og nu skal vi bare have lavet have også. Men jeg var jo så på skole under alt det der byggeri, og det var noget værre rod. Og så var jeg, jeg startede så med 1. skoleperiode. Og 1. praktik, og 2. skoleperiode. Men i min 2. skoleperiode, faktisk da jeg stoppede i min praktik, da var jeg begyndt at blive dårlig, jeg blev svimmel og fik kvalme, ... jamen den var helt gal.”

For Ditte er det uforståeligt at hun bliver syg. Hun går til forskellige undersøgelser, men ingen kan finde ud af, hvad hun fejler, fortæller hun. Nu har hun det meget bedre, men ind imellem ”bryder sygdommen op”, som hun udtrykker det. Som de andre gange, hvor hun fortæller om ubehagelige oplevelser, springer hun videre i sin fortælling, uden at opholde sig mere ved hvad sygdommen kan skyldes. Ditte affinder sig med, at som det er nu, forsvinder udbruddene igen efter et par dage.

8.9 Engagementet i hjælperarbejdet

Selv om Ditte flere gange vender tilbage til drømmen om at arbejde med børn og direkte giver udtryk for, at hun ikke har lyst til at fortsætte med at arbejde som social og sundhedshjælper, er hun på flere måder involveret i arbejdet. Hun formulerer idealer for, hvordan hun mener, man som hjælper skal behandle borgerne, og hun har ønsker om, hvordan hjemmehjælpen som arbejdsplads skal fungere.

I forhold til hjemmeplejen som arbejdsplads beklager Ditte, at hendes kolleger, efter hendes opfattelse, kun ser arbejdet som et middel til at tjene penge. Hermed opskriver hun ikke selve arbejdet, men efterlyser samvær og sam-

menhold blandt kollegerne. Som kontrast fremhæver hun skolen: Ligesom Hanne udtrykker det, fremstår sosu-skolen i Dittes fortælling som et sted hvor man hygger sig, finder nye venner og har det sjovt.

I forhold til borgerne udtrykker også Ditte en orientering mod de mennesker, hun hjælper, mod at opfylde deres behov, som hun ser dem. Hos Ditte er hensynet til borgeren især formuleret omkring det, Hanne Marlene Dahl kalder de socialpædagogiske funktioner, (Dahl 2000b). Hun vil gerne udføre forskellige aktiviteter med de ældre. Ifølge hende selv har hun sværere ved at finde ind i husmoderrollen med dens planlægning og udførsel af adskillige praktiske aktiviteter på en gang. Hun giver udtryk for at det er noget hun er nødt til at lære, og fortæller om, hvordan hendes kolleger giver hende gode råd i frokostpausen. Men hun synes som det fremgår, ikke de har ret – hendes egen prioritering af ”piller frem for vasketøj”, holder hun fast ved.

På baggrund af den tilfældighed, hvormed Ditte er kommet på sosu-uddannelsen, kan det måske undre, at hun faktisk er engageret i arbejdet. Men der er i hendes beretninger om det, ligesom i øvrigt både i forhold til arbejdet i Aldi og på renseriet, hvor hun i begge tilfælde fremhæver kundernes behov, en høj grad af orientering mod den andens behov i hendes fortællinger om hjælpearbejdet:

Altså hvis man tager i dag for eksempel, jamen da var jeg jo sent på den! Og det var fordi at jeg havde et morgenbesøg, der var en der skulle have piller. Og så havde jeg et besøg efter, hvor der var en der, hun skulle have tomt bækkenstol og sommetider skal hun have hjælp til at lave morgenmad, og sådan noget. Og efter det der havde jeg en der skulle i bad, og ordnet vasketøj og indkøb. Og så tænkte jeg, jamen hvis jeg sætter hendes vasketøj over inden jeg går til frokost, så kan det vaske mens jeg spiser og så smider jeg det i tørretumbleren mens jeg handler, og så droner jeg lige ned og får ordnet det sidste. Og så havde jeg et enkelt besøg mere. Og så i frokosten så siger de andre til mig, jamen hvis nu du havde sat vasketøjet over i morges, inden du kørte ud og gav piller, så havde det været færdig med at vaske når du kom op og skulle give hende bad, og så kunne du have smidt det i tørretumbleren inden du kørte op til hende, og når så du havde været der så kunne du gå ned og lægge det sammen og aflevere det. Og så var det ude af verden. Og det har jeg jo ikke spekuleret på fordi jeg synes det var vigtigere at der var nogen der fik deres piller, end det var jeg fik vasket en dames tøj. Men øh, det må man lære (utydeligt).

Men jeg synes her i eftermiddag, der har jeg drønet fuldstændig rundt, ikke? Så det er jo nok så lidt min egen skyld (griner) men på skolen lærer vi det der med, jamen også med... når man læser om sanserne og sådan noget. Det er vigtigt at stimulere de aldres sanser. Og hvis nu man går en tur med dem, en sommer der, og plukker noget græs og giver dem så de har følelsen af græsset, og lugten af det, og sådan noget igen, jamen så stimulerer man deres sanser. Men der er ikke tid til at man kan tage Fru Jensen med ud at gå en tur, og plukke græs, eller hvad man nu skal, ikke. Øm ..”

Dittes egen logik ”medicin er vigtigere end vasketøj” støder sammen med de tidsmæssige krav og arbejdsmængden. Hun reagerer til dels med at tage ansvaret for problemerne med at nå det hele på sig: ”Det er nok lidt min egen skyld.” Samtidig udtrykker hun frustration over, at der ikke er tid til de aktiviteter, hun og

så gerne ville foretage sig med de ældre, og som hun på skolen har lært er vigtige.

De social-pædagogiske aktiviteter er dem der indeholder afveksling i arbejdet, mens husmoderfunktionerne typisk består af gentagelser. På baggrund af den søgen efter forandring som Ditte formulerer, er det ikke overraskende at det netop er de social-pædagogiske aktiviteter, hun efterlyser.

I forhold til på den ene side de idealer for arbejdet skolen formidler, og på den anden side de betingelser arbejdet skal udføres under, etablerer Ditte sig selv i en tredje position. På skolen lærer hun de ideelle forhold omkring kost, hygiejne og aktivisering i forhold til de ældre, men i praktikken oplever hun dels, at der ikke er tid til at følge idealerne, som i forrige eksempel, men også at hun faktisk vurderer de ældres behov anderledes, end skolen gør det:

"Altså... Når jeg er herude, jeg er elev og jeg har mere tid, end de faste har. Om, men øh, men når vi er på skolen og lærer om kostberegning og sådan noget, jamen når vi kommer ud, hvis jeg skal lave mad til en, jamen så står jeg da ikke og regner ud, hvad bør denne her borger få, jamen, de får det de vil ha'!

Jeg står da ikke og siger til Fru Jensen at, jamen du får altså ikke 8 gram margarine på dit rugbrød, du får kun 2 gram på, for du har ikke godt af så meget. Det siger jeg jo ikke. Altså, de borgere som vi kommer hos, er ofte gamle og, den sidste tid de er her, der skal de have lov til at leve, som de selv vil. Der synes jeg ikke, at de skal pådømmes at de skal på slankekur, eller hvad de nu skal. Det er deres valg, og de skal have lov til at leve som de altid har levet, fordi der pludselig kommer nogen og skal være med til at, at hjælpe dem i dagligdagen, skal de jo ikke lave fuldstændig om på deres liv."

Trods den afstand Ditte ellers lægger til arbejdet, udtrykker hun her som jeg ser det en omsorgs-rationalitet, der bygger på en indlevelse i og respekt for den ældres livssituation. Ditte indtager en forholdsvis ydmyg position i forhold til dem hun hjælper, og synes ikke, hun har nogen ret til at lave om på deres liv. I denne situation bliver den faglige viden, der formidles af skolen, til et ekstra 'lag' viden i Dittes bevidsthed. Hun bruger den ikke konkret i det daglige arbejde, og siger direkte, at hun ikke kan bruge det, hun lærer på skolen til noget, men det er stadig en viden, der bliver en baggrund, hun kan holde hverdagens aktiviteter op imod.

Dittes beklagelse over husmoderfunktionerne i arbejdet står i kontrast til mit indtryk, da jeg var med hende i praktik. Ditte virkede på mig vældig god til arbejdet, både til den hyggelige snak og til at organisere og udføre de praktiske opgaver. Hun virkede glad og positivt indstillet overfor de fleste borgere. Sammenligner jeg Dittes fortælling om sit arbejde med mine observationer af, hvad hun gør ude hos borgerne, er det tankevækkende, hvordan hun slet ikke tillægger sine omsorgskompetencer nogen betydning. Alt det der handler om at skabe den personlige relation, alle de små ting der gør, at borgerne er glade for at have Ditte som hjælper, taler hun ikke om i interviewet. At disse kompetencer er helt centrale for udførelsen af arbejdet, er fraværende i hendes

fortælling. Omsorgskompetencerne fungerer som en slags tavs viden, som Ditte bruger, men ikke reflekterer over. Færdigheder i forhold til at udøve omsorgsarbejdet er ligeså selvfølgelige for Ditte som hendes mors støtte var det i hendes barndom. I den forstand illustrerer Dittes fortælling netop den tavshedsproblematik, Karen Christensen omtaler (Christensen 2003).

8.10 At arbejde med børn – en drøm om forandring?

Et dominerende tema i Dittes fortælling er forandring og søgen efter forandring, som vilkår og som ønske. Med et udtryk hentet hos Thomas Ziehe kan man sige, at Ditte i sin fortælling potenserer forandringen. At potensere vil sige kunstigt at fylde noget med betydning. Det man søger via potenseringen er intensitet (Ziehe 1989:20). Forandring er noget hun til stadighed udsættes for og vælger, og hun gør forandring til et mål i sig selv, hvor målet for forandringen bliver betydningsløst. Idet målet for forandringen er underordnet, bliver det selve forandringens hastighed, der skal give intensiteten.

I hjælperjobbet finder hun alt for lidt forandring. Hun kan som hun beskriver det ikke forestille sig at opnå forandring ved at fortsætte med de uddannelser, hjælperniveauet giver adgang til. Hun har ikke lyst til at fortsætte som assistent efter at hendes adoptivfar har været så syg, at familien troede han skulle dø. Hun har ikke råd til at tage en uddannelse, hvor hun kun kan få SU, hvilket også sætter begrænsninger.

”Jeg tror stadigvæk, jeg havde den drøm da jeg meldte mig. Om, jamen, planen var da jeg meldte mig ind at jeg så ville læse videre til fysioterapeut eller ergoterapeut. Men, hvis jeg skal det nu, altså fysioterapeutskolen det er på SU. Og det har jeg ikke råd til nu. Og man kan jo så også tage assistenten først, men det der med at skulle til at læse en hel masse om sygdomme, det magter jeg ikke nu, fordi min far han har været så syg som han har. Vi troede jo... han stod af, han er så blevet forholdsvis frisk igen ikke. Men det der med at skulle til at læse en masse om sygdomme det orker jeg ikke. Og så synes jeg et eller andet sted at det er for ensformigt det ber. Det er det samme hver dag. Altså, når man er her som fast så har man jo sine faste borgere som man kommer hos hver dag. Og det er det samme og det samme og det samme, ikke. Og hos mange af dem, der er det også det samme, du får at vide hver dag, når du kommer, ikke.”

Drømmen om at komme til at arbejde med børn er vævet sammen med Dittes stadige søgen efter forandring. Men den bliver også flettet sammen med en kritik af arbejdsforholdene i hjemmeplejen.

Det kan synes kontrastfuldt, men noget af det Ditte søger i arbejdet med børn er også tid – tid til at udføre de ”socialpædagogiske aktiviteter” (Dahl 2000b), hun ikke finder tid til i hjemmeplejen:

”Hvor at, i en børnehave eller et fritidshjem der sker noget nyt hele tiden. Om, nye oplevelser de skal fortælle om, nye aktiviteter, nye muligheder, og ... Jamen der kan man netop gå en tur, hvis det er det man har lyst til med nogle af børnene, eller lave et eller andet, man sådan lige finder på. Hvis man nu har lyst til at gå ud og bage eller gå en tur i skoven, eller et eller andet, jamen så kan man

gøre det, ikke. Her er det bare det samme. Der kan man ikke gøre noget nyt, vel. Og slet ikke som fastansat, fordi de har så travlt, så de løber næsten både ind og ud af dørene hos de ældre.”

Efterhånden som Ditte taler sig ind i sine forestillinger om arbejdet med børn bliver det tvivlsomt, om det egentlig er arbejdet med børn der tiltrækker, eller mere netop forestillingen om at have muligheder, at kunne gøre forskellige ting hver dag, alt efter hvad man har lyst til. Det er en forestilling og et ønske om at være ubundet og kunne gøre ting i sit eget tempo, en forestilling der minder om den, Ditte udtrykker i forbindelse med familiens flytninger. Ditte ender med at gøre klart, at det vigtigste for hende ved et fremtidigt job er forandringen.

Ditte:”... Jeg skal lave et eller andet hvor der er noget forandring. Fordi hvis det bliver for ensformigt, så går der ikke ret lang tid, så er jeg træt af det, og så gider jeg ikke mere. Der skal ske noget nyt hele tiden. Og det kan da godt være at det måske heller ikke lige er det med børn, men så må der jo være et eller andet andet, som, hvor der sker noget nyt hele tiden... (griner) som, oh, ku' være spændende, ikke? Jeg kan bare ikke lige komme på andet nu.

Anne: Nej, nej. Så det er ikke sådan at du tænker at det du skal lave, det skal i hvert fald være noget der har med mennesker at gøre?

Ditte: Næ.

Anne: Nej. Ok.

Ditte: Det skal bare være noget hvor der er noget, hvor der sker noget nyt. Det skal ikke bare køre efter samme rytme hele tiden.

Anne: Nej, ok.

Ditte: Så bliver jeg træt af det. Det gider jeg ikke.”

8.11 Tyngde, lethed og forandring

Tyngde og lethed – og forandring som vilkår og som ønske, er forbundet på komplicerede måder i Dittes fortælling. Hendes barndomserindringer er tunge, og hun har været ude for oplevelser, der har gjort hendes tilværelse usikker. Den basale tro på eget værd har Ditte i forhold til egne ønsker ikke i særlig udpræget grad. Forandring, lethed og hastighed bliver en måde hvorpå hun undgår at være i de tunge og smertefulde oplevelser.

Set som biografisk selvfremsstilling dyrker Ditte det, der har været og stadig er, et vilkår i hendes liv, nemlig usikkerheden og forandringen. Fra at være noget hun udsættes for, bliver det noget hun søger og dyrker. Ved at potentielt forandringen undgår hun at erkende de negative aspekter af den usikkerhed, hun lever i, og hun bliver i stand til at fortælle sig selv i rollen som det handlende subjekt.

Den dynamiske logik, som Dittes fortælling udtrykker, er en søgen efter stadig forandring og ”lethed”. Denne søgen er samtidig udtryk for forsøget på at undgå at være i situationer, hvor hun oplever sig som afmægtig, og dermed truet. Logikken kan forstås både på et hverdagsmæssigt og på et psykodynamisk niveau. I forhold til arbejde og uddannelse, må Dittes søgen efter lethed ses i sammenhæng med alle de ændringer, der i øvrigt sker i hendes liv: Det er oplagt at i det mindste arbejdet bliver nødt til at være let, når så mange andre forhold i hendes liv faktisk er temmelig energikrævende. Der er tilsyneladende ikke ro i hendes tilværelse til at planlægge ret langt frem i tiden eller til at engagere sig i uddannelsesprojekter af længere varighed.

Dittes lille familie, til dels ægtemanden men primært de to døtre, fremstår gennem hendes fortællinger om sine valg og handlinger som det vigtigste livsprojekt. Begivenheder omkring familien giver det positive livsindhold for Ditte, og det er begivenheder, der finder sted i forhold til familien, der sætter rammerne for hendes jobvalg. Samtidig mener jeg Dittes engagement i familien kan læses som sammenhængende med ringe ontologiske sikkerhed Ditte har oplevet i sin barndom. Det er som om, det hun alene vil, ikke rigtig har værdi for hende, som om hun ikke er vigtig nok, til selv at kunne og turde vælge for sit liv. Hvis ikke ønsket eller planen er sanktioneret, ja endog båret frem af familien, falder den til jorden.

På et psykodynamisk niveau tolker jeg den søgen efter lethed og forandring som Ditte giver udtryk for i interviewet som et forsøg på at undgå at føle afmægtighed og dermed angst. At isolere de smertefulde følelser og undgå at være fuldt tilstede i de situationer, der fremkaldte dem, har været den måde hvorpå Ditte har kunnet beskytte sig. At følge med andres beslutninger, og skynde sig videre til noget andet når tingene gik galt, har været den strategi hun har kunnet overleve på psykisk i sin barndom og ungdom. Som voksen undgår Ditte stadig ved ikke at holde fast i sine beslutninger konflikter med familien, konflikter det ikke er sikkert hun ville gå styrket ud af. Ved ikke at holde fast i sine ønsker undgår hun at konfronteres med at de måske er urealistiske og uopnåelige, og hun kan bevare dem som drømme.

Den dynamiske logik bliver problematisk for Ditte primært og på et hverdagsmæssigt niveau fordi arbejdet - og dermed også spørgsmålet om uddannelse – trods hendes forsøg på at undgå det, alligevel kommer til at fylde meget i hendes tilværelse. Hver gang hun har valgt en uddannelse eller et arbejde, som hun forestiller sig er let, viser det sig at blive vanskeligt. Det gælder også for hjælpearbejdet, hvor Ditte trods sin afstandstagen til arbejdet og sine drømme om at lave noget andet, faktisk er engageret – for hende selv på godt og ondt.

På et psykodynamisk niveau bliver den dynamiske logik, at søge det lette og den stadige forandring problematisk, idet den ender med at sætte Ditte i utal-

lige pressede situationer, hvorved hun faktisk ender med at få et psykisk sammenbrud. I forsøget på at undgå at være i situationer, der kan være truende for hendes jeg, ”glemmer” Ditte det, hun selv ønsker i en sådan grad, at det netop ender med at være ved at ”udslette” hende.

Det er ligeså forståeligt at Ditte taler sig ind i en kulturel fortælling, der idealiserer det positive i forandringen, som at Lotte taler sig ind i fortællingen om at være den grimme ælling.

For Ditte gør en samfundsmæssigt udbredt forestilling om forandringens fryd hendes livserfaringer og -vilkår meningsfulde. At forandring i sit udgangspunkt var en nødvendig overlevelsestrategi og altså har en for Ditte helt særlig psykobiografisk betydning, gør ikke diskursen mindre velegnet for hende til at udtrykke sit liv i. Snarere giver den hende mulighed for at fortælle sig selv som det aktivt handlende subjekt, idet den giver en ramme at tolke de mange forandringer ind i.

I forhold til at arbejde med gamle, syge mennesker er forestillingen og den tilhørende diskurs dog langt fra at være meningsfuld. Tværtimod indebærer hjælpearbejdet rutinen, ensformigheden og udholdenheden, som netop ikke tilskrives værdi.

8.12 Arbejdsorientering og livsform

I forlængelse af fremanalyseringen af kvindernes orienteringer mod omsorgsarbejdet blev det oplagt at sammenholde disse orienteringer med andre forskningsresultater og begreber, der beskæftiger sig med arbejdsorienteringer.

I sin ph.d. afhandling ”Udsatte unge, aktivering og uddannelse” fremanalyserer Noemi Katznelson fire forskellige arbejdsorienteringer, hos de unge hun beskæftiger sig med i projektet. Gruppen er karakteriseret som ”udsatte”, i den forstand at de ikke har nogen kompetencegivende uddannelse eller en stabil tilknytning til arbejdsmarkedet. Konkret befinder de sig på forskellige aktiveringsprojekter.

Man kan diskutere om unge kvinder, der befinder sig i sosu-skolerne pr. definition kan karakteriseres som udsatte, idet de er i en overgangsposition enten mellem ledighed og nyt erhverv eller mellem forskellige erhverv. Sammenligner jeg gruppen af yngre kvinder, som jeg har interviewet, med Katznelsons interviewpersoner, mener jeg dog det er at udvande begrebet ”udsat”, hvis man betegner unge som udsatte, udelukkende fordi de er under uddannelse. En del af de interviewede kan betegnes som ”udsatte”, i og med at de, som det fremgår, ikke tidligere har haft mulighed for at etablere en stabil position på arbejdsmarkedet. Men kvinder som Hanne, der vælger sosu-uddannelsen bevidst som et alternativ til en anden uddannelse, hjælpearbejdet som alternativ til kontorarbejdet, mener jeg det vil være misvisende at karakterisere som udsatte. Hanne har færdiggjort sin tidligere uddannelse og hun har haft arbejde hele sit ungdomsliv. En ung kvinde som Lotte har godt nok ingen

kompetencegivende uddannelse endnu, men hun har været i uddannelsesforløb siden hun afsluttede folkeskolen og vil efter al sandsynlighed snart få det. Ditte, som jeg netop har skrevet om, og Ella, som jeg beskæftiger mig med i næste caseanalyse, kan derimod betegnes som eksempler på potentielt udsatte, på grund af deres løse og skiftende tilknytning til arbejdsmarkedet.

Som begreb der dækker ”arbejdsorienteringer” nogle af de samme forhold som begrebet livsformer. I et interview fra 1999 siger etnologen Thomas Højrup om livsformsbegrebet: *”En livsform kan kortest beskrives som en bestemt måde at leve på, der betyder, at vi har vore egne begreber om alle de forskellige ting i hverdagslivet - måden vi arbejder på, hvorledes vi opfatter fritid, familie, og alt, hvad der indgår i et liv. Livsform er noget, vi altid taler om i flertal. Hovedpointen er, at et samfund er bygget af forskellige livsformer, der hver på deres måde bidrager til samfundet og, som samfundet kræver noget bestemt af for at kunne fungere, som det nu er. Samfundet består af en række forskellige livsformer, som har svært ved at forstå hinanden, fordi de tænker deres omgivelser med hver deres sæt af begreber.”* (Højrup 1999).

De fem udbredte livsformer etnologer opererer med er:

- Lønarbejderlivsformen
- Den karrierebundne livsform
- Den selvstændige livsform
- Husmoderlivsformen
- Baglandskvinde livsform

Ligesom livsformsbegrebet dækker begrebet arbejdsorienteringer over betydningsdannelser, der kan findes generelt udbredt blandt grupper i et samfund, og som har subjektive udformninger.

Jeg har fundet det interessant at sammenholde Katznelsons kategoriseringer og livsformsbegrebet med de arbejdsorienteringer, jeg fremanalyserer hos de udvalgte sosu-hjælperelever, idet jeg mener eleverne bryder med de etablerede kategoriseringer. Jeg har brugt kategoriseringerne som et søgeredskab til at finde centrale træk ved gruppen af elever, men er endt med ikke at finde dem dækkende.

De fire arbejdsorienteringer, Katznelson fremskriver er (Katznelson 2004):

- En klassisk lønarbejdsorientering
- En diffus lønarbejdsorientering
- En mulighedsforstyrret arbejdsorientering
- En interessestyret arbejdsorientering

Den klassiske lønarbejdsorientering indebærer, at man ser det at have et job som en livsnødvendighed. At gå på arbejde er noget, der holder en i gang – arbejdet giver en noget at stå op til om morgenen. Arbejde er altid at foretrække frem for arbejdsløshed, og det er af mindre betydning hvori arbejdet

består (Ibid.:191). Forestillingen om arbejdet er ofte relateret til traditionelle familieværdier og et traditionelt kønsrollemønster. Arbejdet ses som adgangsgivende til et vist økonomisk råderum i fritiden. Som Katznelson nævner, er den klassiske lønarbejdsorientering på flere områder identisk med det, Thomas Højrup og Lone Rahbæk Christensen i deres analyser af livsformer i Danmark, benævner en traditionel lønarbejderlivsform (Højrup 1983, Rahbæk Christensen 1997). I Katznelsons undersøgelse er det især mænd, der orienterer sig imod den klassiske lønarbejderlivsform.

En diffus lønarbejdsorientering indebærer uklare forestillinger om arbejde. De unge har typisk aldrig haft et job i længere tid, og finder det heller ikke vigtigt. I mange tilfælde kan de ikke trække på forældrenes erfaringer, da de heller ikke har haft arbejde (Katznelson 2004:195.)

Den mulighedsforstyrrede arbejdsorientering er præget af, at de unge indenfor rammerne af deres mulighedshorisont ikke er i stand til at fornemme og formulere, hvad de gerne vil. Sætninger som ”*så gad jeg heller ikke det*”, er ifølge Katznelson typiske for unge med denne horisont (Ibid.: 201).

Endelig finder Katznelson unge med en interessestyret arbejdsidentitet. Arbejde handler her om lyst og interesser. Vægten ligger på den indre oplevelse af mening i relation til arbejdet og ikke så meget på ydre omstændigheder som løn, arbejdsforhold mm. I nogen grad kan denne orientering siges at have træk til fælles med en karrierlivsform: i det mindste hvad angår fokuset på arbejdet som det meningsgivende i tilværelsen.

8.13 Orienteringer ”på tværs”

I de interviews jeg har foretaget, er det påfaldende, at kvindernes orienteringer i høj grad falder ”på tværs”, både af livsforms-kategorierne og af de kategorier, Katznelson etablerer. At orienteringerne falder på tværs kan ses som udtryk for, at man som forsker med et indefra og nedefra perspektiv får øje på andre ting, end man gør hvis man søger at etablere generelle kategorier. Samtidig åbner en sammenstilling af kategorierne for nye pointer i forhold til arbejdet.

Nogle af de interviewede yngre kvinders orienteringer falder primært i den ene eller den anden af Katznelsons to sidste kategorier, den ”mulighedsforstyrrede arbejdsorientering” og den ”interessestyrede arbejdsorientering”.

Ingen af kvinderne kan betegnes som udelukkende orienterede mod den traditionelle lønarbejderlivsform. De fleste fremhæver som nævnt hjælpearbejdet som nødvendigt lønarbejde, men ingen fremstiller det udelukkende som et middel til at tjene penge. Lønarbejdet er en selvfølgelighed – at være på bi-stand eller dagpenge fremstår ikke som en valgmulighed for denne gruppe af kvinder. Flere af de interviewede har haft ret skiftende arbejde og nogle næv-

ner arbejdsløshedsperioder, men ingen fremstiller det at være arbejdsløs som et reelt alternativ til arbejde. Arbejdsløshed er, når det beskrives i fortællingerne altid et onde, man søger hurtigst muligt at komme ud af. Tilsyneladende er det traditionelle kønsrollemønster brudt i en sådan grad, at det også for kvinder er en selvfølgelighed, at man selv er ansvarlig for sin forsørgelse. At arbejde er nødvendigt fremstår med samme selvfølgelighed som Katznelson beskriver det for den traditionelle lønarbejdsorienterings vedkommende. Dette kan muligvis hænge sammen med at de kvinder, jeg har interviewet er ældre end de unge, der udgør Katznelsons materiale. Som nævnt har 10 af de 17 kvinder børn, og dette betyder naturligvis et forsørgelsesansvar. De 17 kvinder giver overvejende indtryk af ”at være vant til at klare sig selv”.

Som tendens kan casene Lotte og Hanne ses som eksempler på den interessestyrede arbejdsorientering, mens casen Ditte kan ses som et eksempel på en ”mulighedsforstyrret arbejdsorientering”. Både Lotte og Hanne vælger, som de fremstiller det, uddannelsen til sosuhjælperarbejdet ud fra egen lyst og interesse. De tilskriver arbejdet en høj grad af personlig meningsfuldhed. Hanne italesætter slet ikke arbejdet som lønarbejde, mens Lotte også fremstiller det som et godt arbejde med hensyn til arbejdstider og muligheder for videreuddannelse²¹.

Ditte derimod udtrykker et misforhold mellem det, hun forestiller sig er hendes mulighedshorizont, nemlig at komme på seminariet og uddanne sig til pædagog, og hendes reelle muligheder herfor, med den måde hun hidtil har levet sit liv på.

Betragter man kvinderne ud fra livsformsbegreberne kan man sige, at Lotte udtrykker træk fra den karrierebundne livsform, men på en særlig måde. Lotte beskriver sin uddannelse til sosu-hjælper som begyndelsen på en karriere, indenfor et arbejdsområde hun finder personligt meningsfuldt. Arbejdet betragtes ikke som adskilt fra hendes privatliv, hvilket jeg ser drømmen om at blive Røde Kors sygeplejerske som udtryk for. At tage ud og arbejde i nødstedte områder er noget der vil involvere hele personens liv. Det særlige ved den måde Lotte gerne vil udleve en karrierebunden livsform på er, at i hendes eksempel bygger livsformen på det at tage sig af andre.

Karen Christensen taler i en artikel om kvindelige arbejdstagere og deres omsorgsarbejde om ”omsorgskarrierer” (Christensen 2005:12). Begrebet er interessant bl.a. fordi det ophæver modsætningen mellem lønarbejde/karriere og udøvelse af omsorg. Samtidig peger det på, at omsorg kan udføres i både lønnet og ulønnet regi, og det at praktisere omsorg i forskellige sfærer ikke nødvendigvis behøver subjektivt at opleves som brud.

---

²¹ Helle Krogh Hansen fremhæver omsorgsudøveres motivation for efter- og videreuddannelse. (Krogh Hansen 2006:19).

I forhold til de formål, der har været med reformen af sosu-skolerne, (se kapitel 2) er Lottes eksempel også interessant. At hjælperuddannelsen kan være indgangsvejen til en karriere indenfor omsorgsområdet kan betyde at unge med træk fra en karrierebunden livsform vil vælge uddannelsen. Som beskrevet har det at få en uddannelse af livshistoriske grunde stor subjektiv betydning for Lotte. At hjælperuddannelsen ikke længere er en "dead end" uddannelse, betyder at en kvinde som Lotte kan knytte sine fremtidsforhåbninger sammen med uddannelsen.

Ditte udtrykker træk fra en husmoderlivsform. Holdepunkterne i hendes liv er hendes børn og hendes mand, og det, hun overvejende engagerer sig i, er de projekter, de har sammen, primært omkring flytninger og husindretning, men også omkring deres sociale liv med søskende og venner.

At Dittes arbejdsorientering set fra en vinkel kan kaldes "mulighedsforstyrret", mener jeg ikke kan ses uafhængigt af, at familien er omdrejningspunktet i hendes liv. Det fremstår i nogle passager i interviewet som langt mindre vigtig, hvad man arbejder med, end at man tager sig af familielivet. Det er naturligvis umuligt at vide, om Ditte, hvis det var økonomisk muligt og samfundsmæssigt acceptabelt, ville holde op med at arbejde og sige farvel til sine uddannelsesambitioner. Men der er en logik i, at hvis familielivet har hendes førsteprioritet, så er det mere eller mindre ligegyldigt, om hun bliver sosu-hjælper eller sidder i Aldi. Set fra det subjektive perspektiv kan Dittes arbejdsorientering således ikke kaldes mulighedsforstyrret. Snarere kunne man måske benævne den mulighedsafprøvende, idet Ditte kan siges af afprøve hvilke typer arbejde, der kan kombineres med hendes familieprojekt og med hendes trang til forandring.

Dittes eksempel kan siges at udtrykke flere forskellige samfundsmæssige tendenser: En subjektiv orientering mod en husmoderlivsform, som samtidig trænges i baggrunden af et også subjektivt tilegnet krav og ønske om videreuddannelse. Thomas Højrup påpeger, at husmoderlivsformerne er trængte i dagens samfund, hvilket Dittes fortælling i en forstand kan ses som udtryk for: *"Ydermere har vi husmoderlivsformerne, som der er en hel række af. Her er hovedpointen i livet at drive det gode familieliv. Det er jo en livsform, som i øjeblikket er på vej ud af samfundet, og det er jo noget, man har arbejdet længe på."* (Højrup 1999). Der eksisterer således en diskrepans mellem Dittes orienteringer mod familielivet og de forventninger, der samfundsmæssigt stilles til en kvinde i hendes alder.

Katznelson skriver om unge med en mulighedsforstyrret arbejdsorientering, at de blandt andet afviser det arbejde, de oplever som kedeligt, fordi det ikke lever op til de forventninger, de mener de er stillet i udsigt (Katznelson 2004:202) Diskrepansen mellem det arbejde man kan få, og det man drømmer om, kan siges at fordobles, hvis der samtidig eksisterer en diskrepans mellem det man engagerer sig mest i, nemlig børn og familieliv, og det man forventes at engagere sig i, nemlig uddannelse og arbejde.

Hvor Lotte knytter sine fremtidsudkast sammen med sosu-uddannelsen er dette ikke tilfældet for Ditte. Og så er der alligevel træk fra husmoderlivsformen, som kan findes i Dittes eksempel, jeg mener hun aktivt bruger i sit arbejde og som på den måde kommer til at have en betydning for, hvorvidt hun faktisk vil kunne klare uddannelsen.

De dage jeg fulgte Ditte i praktik, oplevede jeg hvordan hendes orientering mod familie og hjem åbnede for kontakten til de gamle mennesker, hun hjalp. Ditte fortalte engageret og spontant om sit private liv, hvilket i de fleste tilfælde betød, at det menneske hun skulle hjælpe fortalte på samme måde. Herved tilføjede hun en væsentlig dimension til plejen. Den samme kontakt kunne måske være opstået hvis Ditte havde fortalt om andre ting; borgere der modtager hjemmehjælp er selvfølgelig forskellige. Men der er nok ingen tvivl om, at i takt med at man bliver gammel, skrøbelig, måske syg, så bliver den ”nære” verden meget betydningsfuld. Sidder man isoleret i en lejlighed og kan man ikke selv gå ud, bliver ting som måltiderne, tv-programmet, besøg af børn eller børnebørn vigtige begivenheder.

Optagetheden af det nære blev, som jeg oplevede det, en ressource i arbejdet, både for Ditte i forhold til at kunne skabe relationer til de mennesker hun hjalp, og for de ældre i forhold til at have en hjælper, der spontant interesse-rede sig for det, der var blevet deres verden.

I forhold til sosuuddannelserne mener jeg de to eksempler er spændende, fordi de viser uddannelserne som meget rummelige. Der er tilsyneladende plads både til kvinder med træk fra en husmoderlivsform og med træk fra en karrierelivsform. Der er tilsyneladende også plads til unge med forskellige arbejdsorienteringer.

I forhold til en metodologisk diskussion viser eksemplerne, hvordan det at bringe forskellige begreber sammen, og at trække på forskellige typer empiri, kan åbne for nye perspektiver.

Havde jeg udelukkende set på Dittes interview ud fra et begreb om arbejdsorientering, havde jeg fundet noget, der var temmelig forvirret – ”mulighedsforstyrret”. Jeg ville kun have set en yngre kvinde, der ikke vidste hvad hun ville og som opgav de ønsker, hun havde. Idet jeg også inddrager et livsformsbegreb, ser jeg pludselig ikke mere en uafklaret kvinde, men derimod en kvinde, der finder sin glæde og primære livsindhold i at være sammen med sine børn og sin mand. En kvinde, der syr fastelavnsdragter til sine døtre efter arbejdstid, lægger bygge- og haveplaner, og passer sin alkoholiserede svigerfar. Hendes liv har omkostninger – som beskrevet – og det er muligt at hendes orienteringer mod det lønnede arbejde er mulighedsforstyrret. Men som helhed er der en linie i hendes tilværelse, og den kan fanges med begrebet om husmoderlivsformen.

Havde jeg udelukkende haft interviewmateriale som min empiri og ikke også observationer, ville jeg sandsynligvis ikke have kunnet få øje på, at selvom Dittes orientering mod lønarbejdet nok fra et perspektiv kan kategoriseres som ”mulighedsforstyrret”, så har det faktisk ingen betydning for, hvordan hun udfører omsorgsarbejdet. Her er de træk af husmoderlivsformen, som hun udlever, af langt større vigtighed.

Man kan diskutere det rimelig i at forsøge at kategorisere mennesker og deres betydningsdannelser, måske især i et projekt, som mit, der hævder subjektivitet som et omdrejningspunkt. Ikke desto mindre synes jeg, det har været produktivt for forståelsen både af kvindernes orienteringer og af omsorgsarbejdet som konkret arbejdsområde, at ”udsætte” empirien for disse kategoriseringer.

Når træk fra husmoderlivsformen, der netop ikke indebærer en hovedorientering mod lønarbejdet, kan ses som en ressource i hjælpearbejdet, så fortæller det noget centralt om arbejdet. Nemlig som arbejde, der trods det er offentligt finansieret lønarbejde, stadig er arbejde der foregår i intimsfæren. Det er relationelt arbejde, hvor evnen til at energibesætte ”det nære” – hverdagsbegivenhederne og den uformelle samtale, er af afgørende værdi for kvaliteten af det arbejde, man udfører.

Samtidig mener jeg også mit materiale peger på nødvendigheden af at bryde kategorierne og finde nye begreber. Hvis man vil forsøge at forstå det subjektive perspektiv er sensitiviteten overfor nuancerne i empirien altafgørende, og en simpel ”læggen kategorier ned over materialet” fører ikke til ny viden. De brud med de etablerede kategorier, jeg finder i mit materiale peger på, at arbejdsorienteringer må ses i sammenhæng med personens hele liv (Weber 2001, Weber & Salling Olesen 2001). Som en teoretiker, der tilslutter sig denne forståelse særligt i relation til kvinders arbejde kan for eksempel nævnes Regina Becker-Schmidt. Hun omtaler kvinders arbejde som ”an ensemble of practices” og dermed favner alle former for arbejde, både lønnet og ulønnet, ”produktivt” og reproduktivt” (Becker-Schmidt 2002). Tilsvarende mener jeg Karen Christensens begreb om omsorgskarrierer er egnet til at favne aktiviteter, der både foregår og gives personlig betydning i den offentlige sfære i form af lønnet arbejdet og i den private i form af ulønnet arbejde i hjemmet. (Se endvidere kapitel 10.)

8.14 Opsamling

Dittes fortælling udgør et eksempel på en kvinde, der, som det umiddelbart fremstår, er på sosuhjælperuddannelsen ud fra tilfældigheder. Hverken uddannelsen eller arbejdet er et formuleret ønske, tværtimod.

For Ditte er forandring, i forsøget på at undgå smertefulde erfaringer, en dynamisk logik. Hendes søgen efter forandring medfører at Dittes arbejdsorientering kan betegnes som ”mulighedsforstyrret” i den forstand, at de uddan-

nelser hun vælger, de jobs hun tager, ikke gør hende mere afklaret i forhold til hvad hun kan og vil, eller bringer hende nærmere de ønskedrømme, hun har. At afklaringen ikke opnås kan udover at ses i sammenhæng med hendes orientering mod familielivet, endvidere forstås i sammenhæng med, at de kompetencer hun har i forhold til omsorgsarbejde kan betragtes som værende ramt af en tavshedsproblematik. Som samfundsmæssigt lavt rangerede og kvindeligt konnoterede er de i høj grad tavsgjorte og tillægges ikke status. (Se endvidere kapitel 14, om sosu-hjælperarbejdets hierarkiske indlejring.)

Til gengæld har Ditte en klar orientering mod familielivet; hun kan siges at orientere sig mod en husmoderlivsform. Hendes kompetencer i forhold til husmoderrollen gør hende paradoksalt nok kvalificeret til hjælpearbejdet, men hun ser ikke selv disse kompetencer som en ressource i forhold til arbejdet, hun italesætter dem slet ikke.

Snarere end at være en forstyrrelse hos Ditte, kan hendes ikke-afklarende job- og uddannelsesforløb ses som et udtryk for et misforhold mellem det, hun kan og ønsker for sit liv og det, der samfundsmæssigt forventes af hende.

På baggrund af hendes formulerede ønske om at lave noget andet end hjælpearbejdet er hendes overvejelser over sin egen rolle i forhold til borgerne og den "andre-orientering" (Christensen 1999), hun herigennem udtrykker, bemærkelsesværdig. På trods af sin drøm om et andet arbejde er Ditte faktisk engageret i hjælpearbejdet. Som hun selv beskriver det, og som jeg oplevede det i praktikken handler hun omsorgsrationalt, når hun står i mødet med borgeren.

9. Ella

Tilbud man ikke kan
sige nej til,
relationer man ikke
kan distancere sig fra.

*"Det er ikke rigtigt,
at man kan vælge
hvad som helst."
(Sartre 1964.)*

For Hanne er uddannelsen til menneskearbejde element i bearbejdelsen af et tab, der forlener arbejdet med stærk personlig betydning. For Lotte er sosuhjælperuddannelsen led i en uddannelses- og karrierestrategi og falder i tråd med hendes socialisering til at varetage kvindeligt konnoterede omsorgsopgaver. For Ditte følger det, at hun er på uddannelsen et livsmønster præget af omskiftelighed, hvor selve tilfældigheden i uddannelsesvalget bliver alt andet end tilfældigt.

At Ella er på sosuhjælper-uddannelsen ligger på sin vis lige så oplagt i forlængelse af hendes øvrige liv, men på helt andre måder. Mønstret i Ellas liv er, at hun vælger uden at have valgmuligheder. Ella er på uddannelsen tvunget af omstændighederne. Men hun lever også sit liv på en måde, så omstændighederne kommer til at styre hendes valg. Hun har trods en hel del skolegang ikke opnået en stabil tilknytning til arbejdsmarkedet og er, som enlig mor, sandsynligvis på uddannelsen som et resultat af en socialrådgivers arbejde.

Sosu-uddannelsen har været en mulig og praktisk løsning for Ella på et tidspunkt i hendes liv, hvor hun har stået alene med et barn og uden job. Men uddannelsen og arbejdet udgør ikke et karriere- eller livsprojekt for Ella, som det for eksempel er det for Lotte eller Hanne.

I fortællingerne om sit liv er Ella enten distanceret eller ambivalent. De ambivalente holdninger viser sig også i hendes formuleringer omkring hjælpearbejdet. Ella både opskriver og nedskriver arbejdet. Ambivalenserne ser jeg som et særligt træk ved Ellas måde at forholde sig til sit liv på. Men jeg mener også, de afspejler de modsatrettede forestillinger, det er muligt at lægge ind i arbejdet, fordi det på en gang er samfundsmæssigt lavt vurderet og kan gøres til genstand for kulturelle myter og idealiseringer.

I de tre interviews jeg foreløbigt har analyseret, antydes det, at arbejdet, samtidig med at det af kvinderne opleves som meningsgivende og vigtigt, også kan opleves som følelsesmæssigt belastende, ensformigt eller stressende. Den

modsetsningsfyldthed, som de øvrige interviews bare antyder, står klart frem i interviewet med Ella. Synet på arbejdet som meningsfuldt kæmper her med udtryk for nedvurdering.

Det forhold, at omsorgsarbejdet ikke er et ønskejob bevirker måske, at de ambivalenser i forhold til arbejdet, som antydes i de andre interviews træder tydeligere frem i Ellas fortælling.

På denne baggrund bliver det særligt bemærkelsesværdigt, at Ella faktisk alligevel er meget engageret i arbejdet.

Ella er 26 år og i gang med første skoleperiode, da jeg interviewer hende. Hun har arbejdet 7 måneder som ufaglært hjælper indenfor hjemmeplejen, inden hun begynder på uddannelsen. I forbindelse med uddannelsen har hun på tidspunktet for interviewet været en uge i praktik på et plejehjem. Jeg har haft fire observationsdage i hendes klasse og bl.a. siddet med i gruppearbejde, før vi laver interviewet, men jeg har ikke talt med hende personligt før. Ella virker som en aktiv pige, der tager livligt del i diskussionerne både i gruppen og i klassen. Hun henvender sig på eget initiativ til lærerne for at drøfte faglige spørgsmål og erfaringer fra sin tid som ufaglært.

Ella er blevet nær veninde med en anden elev, der er 10 år ældre end hende selv. Som jeg oplever det, nyder Ella at gå i skole.

Ella bor sammen med sin søn på to år, som hun har været alene med siden fødslen. Hun er den yngste af tre søstre, de to storesøstre er henholdsvis 9 og 11 år ældre end Ella, så hun betegner sig selv som "enebarn". Ellas far arbejder indenfor brandvæsnet, hendes mor har tidligere haft forskellige ufaglærte jobs, men er nu alvorligt syg og arbejder ikke mere. En uge efter interviewet møder Ella op i klassen og fortæller, at moderen pludseligt er død. Da jeg efter elevernes første lange praktikophold igen kontakter holdets lærer, er Ella holdt op på uddannelsen.

9.1 Interviewets forløb

Formmæssigt falder interviewet med Ella i tre dele. Først kommer den kronologiske del af Ellas livshistoriske fortælling, der er den korteste. Herefter stiller jeg uddybende spørgsmål, og hen mod slutningen ændres vores roller, sådan at Ella også stiller mig spørgsmål og vi faktisk starter en diskussion af emner omkring børnepasning og fritid, som vi begge er optagede af. Interaktionen i interviewsituationen ændrer sig, som jeg ser det, da det via Ellas fortælling viser sig, at vi på nogle områder at vores liv har stået i situationer, hvor vi har lignende erfaringer. Diskussionerne udspringer af disse erfaringer, der på den måde kan siges at komme til at sætte den rollefordeling som samtalen som professionelt redskab lægger op til, ud af spillet. I løbet af den diskussion, der udvikler sig, indtager vi hver især forskellige roller, jeg som den mere erfarne ældre kvinde, der rådgiver og støtter Ella, og Ella som datteren, der

søger min viden. Rollerne afspejler nogle af de centrale problematikker i Ellas fortælling, som stående i en dobbelt position som mor og datter – som en person, der har et stort ansvar og som har brug for støtte og opbakning.

9.2 Skiftende fortællepositioner

Det er karakteristisk for Ellas fortælling, at hun i forhold til alle de situationer, der fremgår som betydningsfulde, udtrykker modsætningsfyldte følelser og synspunkter. Igennem interviewet taler Ella fra forskellige ”positioner”, der skifter fra sætning til sætning. Hun taler som datter og hun taler som mor, og hun skifter position både i forhold til sine personlige erfaringer og i forhold til erfaringer fra hjælperjobbet. At skifte mellem positioner bliver en måde, hvorpå hun i teksten håndterer konfliktfyldte følelser og erfaringer både fra job og privatliv.

At skifte mellem positioner fremstår i interviewet som en dynamisk logik, der sikrer at Ella håndterer indre konflikter og tilsyneladende undgår konflikter med sin omverden. Logikken bliver herved en måde, hvorpå hun undgår at opleve situationer, hvori hun ellers kunne have følt magtesløshed.

Positionerne viser sig i interviewteksten dels sprogligt som skift i de personlige pronominer, hvor Ella omtaler sig selv som ”jeg”, ”du” og ”vi”. Dels viser de sig indholdsmæssigt, når Ella veksler mellem at argumentere som en ansvarsbevidst mor, og at omtale sig selv som et uansvarligt barn, det er nødvendigt at opdrage. Meget bogstaveligt modsætter det talende subjekt i Ellas fortælling sig en umiddelbar ”tell it like it is”-tolkning (Hollway & Jefferson 2000), for det er ikke til at afgøre, hvilken af de positioner Ella taler fra der kan tages som udtryk for ”den sande”?

Subjektet i Ellas fortælling kan kun forstås indenfor teoretiseringer, der ser subjektivitet som mangefacetteret, konfliktfyldt og ambivalent. Den amerikanske psykoanalytiker Thomas Ogden taler om et ”decentreret subjekt” (Ogden 1994). ”Jegét”, som opleves af subjektet og af andre som en helhed, ser Ogden som decentreret i flere positioner. Positionerne beskriver Ogden som ”diskurser”, engagerede i en fortløbende dialektisk relation. Denne måde at betragte subjektet på, giver mening i forhold til Ellas biografiske fortælling. Positionerne som ung pige/datter og som mor, som teksten indeholder, diskuterer med hinanden - de betydningstilskrivninger, de forskellige positioner indeholder, ”taler” så at sige med hinanden og giver Ella forskellige tolkningsmuligheder i forhold til de situationer, hun beskriver.

De utallige modsatrettede udtalelser gør umiddelbart interviewteksten svær at forstå. Gentagne gange har jeg grebet mig selv i at forsøge at nå frem til, hvad det er Ella egentlig mener. Min konklusion er, at Ella mener det hele. På en og samme tid har hun det umodne barn i sig og den ansvarsbevidste mor. Og

på en og samme tid føler hun modvilje mod hjælperarbejdet og er dybt engageret i det.

En umiddelbart ulogisk sætning om alder blev en nøgle til at åbne dobbeltheden af både at være barn og voksen, som udtrykkes i teksten. Ella siger: "Selvom at på papiret er jeg kun 26, så synes jeg kun, jeg er 18 heroppe." Sætningen udtrykker en disharmoni i Ellas opfattelse af sin egen alder. Det lille ord "kun" foran 26 er underligt. Som om Ella faktisk føler sig ældre end de kun 26 år, som hendes papirer fortæller hun er, samtidig med at hun også føler, at hun kun er 18 mentalt.

Som biografisk selvfremsættelse etablerer Ella beslutningen om at få barnet alene som en begivenhed, der modner hende og får hende til at træffe mere ansvarlige afgørelser i sit liv. Som en begivenhed, der med et slag flytter hende fra at være teenager, til at blive en moden kvinde. Går man ned i de enkelte tekstpassager, viser det sig dog, at Ella snarere end at beskrive en kronologiske bevægelse fra et livsstadie til det næste, taler fra to alderspositioner på en gang. Som var hun både ældre end 26 og kun 18 - på én gang.

9.3 Ellas ungdomsliv

Ella har påbegyndt adskillige uddannelser efter hun afslutter folkeskolen, uden at hun på interviewtidspunktet giver udtryk for at have været specielt interesseret i nogen af dem. Hun fortæller kronologisk om, hvordan hun gør, hvad "de andre" gør, og hvordan hun prøver at undgå det, hun finder svært i forbindelse med uddannelserne.

I folkeskoletiden flyttede Ella en gang, og hun skiftede skole i forbindelse hermed, fordi hun blev muppet i sin første klasse. Den eneste information hun giver om sin folkeskoletid herud over, drejer sig om den kvindelige lærer, hun får på sin nye skole. Denne lærer er meget aktiv og arrangerer forskellige ture og praktikophold ud af skolen med sine elever. Her ud over indeholder Ellas biografi ingen barndomserindringer.

Efter folkeskolens afslutning beskriver Ella, at hun ikke rigtig vidste hvad hun ville. Hun "gjorde det, som alle andre gjorde, bare tog et eller andet." Hun starter på og fuldfører hg, men har ikke karakterer til at fortsætte på hh. Hun måtte droppe hh og tager igen det "alle andre også tager" – det er denne gang en hf. Ellas strategi for at klare hf er at fravælge de fag, hun mener "ikke er hende". Efter to år på enkeltfags-hf starter hun i lære som salgsassistent. Dette undrer hende tilsyneladende selv:

"Så startede jeg i lære som salgsassistent...efter der. Underligt nok. (griner lidt) Men øh jeg fandt en læreplads i en isenkrammer, øhm som og de var rigtig søde. Det var rigtig godt."

Efter denne kronologiske beskrivelse af sine ungdomsuddannelser bliver fortællingen forvirret. Ella kan ikke rigtig huske, hvad hun lavede, stopper sig

selv i fortællingen. Hun var ”*lidt rundt omkring*”. Hun får et job i lufthavnen, hvor hun arbejder på nathold med at forberede mad til fly. Dette arbejde giver hun udtryk for at være meget glad for. Hendes søster arbejder det samme sted, hvilket muligvis er den indirekte årsag til Ellas tilfredshed med arbejdet. Men firmaet hun arbejder for, fyrer hele tiden folk, og efter terrorangrebet den 11. september bliver arbejdet virkeligt usikkert. Ella giver udtryk for, at hun i denne forbindelse erkender, at der ikke er nogen fremtid i dette arbejde.

Det, der ser ud til at betyde noget i forhold til de tidligere uddannelser og jobs, Ella har haft, er hendes relation til andre på stedet. Eksemplerne på relationer til mennesker Ella finder ”*søde*” eller ”*aktive*” udgør de få involverede elementer i fortællingen om den længste del af Ellas liv.

Bortset herfra, virker det som om Ella har været uinvolveret i sit eget liv, som om det ikke rigtig har betydet noget, hvad der egentlig skete for og med hende. Hun beskriver det som tilfældigt, hvilke uddannelser hun tager, nævner ikke om hun fuldfører eksamener. Det ufaglærte pakkeriarbejde i lufthavnen fremstår som det, hun har været mest tilfreds med.

Kontrasten til den måde hun derefter fortæller om sin graviditet og sin søns fødsel er slående. Fortællingen bliver voldsomt følelsesmættet og langt mere detaljeret og præget af sensorisk-perceptuelle beskrivelser af situationer hos lægen, på fødestuen og samtaler med forældrene.

Med et litterært begreb kan man sige at forholdet mellem fortælle tid og fortalt tid ændrer sig radikalt (Gradenwitz 1983). De første 24 år af Ellas liv ”overstår” hun over det, der tekstligt er de to første sider udskrevne interview. De næste 25 sider omhandler udførligt begivenheder, tanker og følelser i forbindelse med sønnen og omstændighederne omkring hans fødsel.

Valget af sønnen udgør et vendepunkt i hendes liv, men et ambivalent vendepunkt. Fra at beskrive sine valg som tilfældigheder, noget hun gør bare fordi alle andre gør det, fremstår Ellas overvejelser efter valget af barnet på den ene side som seriøse og gennemtænkte. Hun fremstiller sig selv som værende i en situation hvor hun, fordi hun har ansvar for et andet menneske, er nødt til at være omhyggelig med sine fremtidsplaner. Hun er nu nødt til at overveje arbejdstider og jobsikkerhed, men også det meningsindhold, der er i arbejdet, fremstiller hun som meget betydningsfuldt for hende.

At få sønnen bliver således i Ellas fortælling fremstillet som et vendepunkt i forhold til alle områder af hendes liv. Valget af sønnen er naturligvis et eksistentielt valg i den forstand at konsekvenserne er umulige at ændre. Men også i forhold til arbejdet netop som social- og sundhedshjælper konstruerer Ella et ”før og efter” i interviewet, hvor hun giver udtryk for, i forbindelsen med sønnens fødsel radikalt at ændre holdning til omsorgsarbejdet.

På den anden side italesætter hun i fortællingssituationens nutid stadig sig selv som en uansvarlig datter, forældrene er nødt til at opdrage. Det klare skel

mellem hendes holdninger til hjælpearbejdet før og efter opløses i ambivalente formuleringer, der peger på at Ella er engageret i arbejdet, men at hun oplever det som både tilfredsstillende og utilfredsstillende på samme tid. Formuleringerne om arbejdets store meningsfuldhed modsvares af udsagn, der placerer det lavest i et statushierarki, hvor Ella understreger, hun ikke ønsker at blive.

9.4 Valget af sønnen

De mest detaljerede dele af interviewteksten drejer sig om Ellas tanker, følelser og tvivl omkring det at få barnet. Ella italesætter gentagne gange de afgørende begivenheder, der indtræffer i hendes liv, både som egne valg og som situationer, hvori hun netop ikke har nogle valg.

"Man kan godt sige, at jeg lidt har valgt det selv at være alene. Altså, ikke fordi at, at oh hvad bedder det...at faren han ikke er velkommen på nogen måde. Det er han, men det er mere ham selv, der ikke vil være velkommen, hvis man kan sige det sådan. Han har valgt det fra, ikke."

Omkring valget af at gennemføre graviditeten bliver Ella meget følelsesladet. Hun fortæller, at hun tidligere har fået at vide at hun ikke ville kunne få børn. Først i 13. uge opdager hun, hun er gravid:

"Så, oh, det var lidt et chok, kan man sige. (griner lidt) Men jeg valgte så at få ham, altså hvis man kan sige, jo selvfølgelig valgte jeg det, for jeg kunne godt have valgt at at...føde...barnet, men på det tidspunkt, der var jeg 13 uger henne, så det skulle være, at jeg fødte det selv, ikke'. Jeg kunne ikke få en abort. Så der valgte jeg at...sammen med mine forældre, kan man sige, i samråd med dem, nej, men så...det skal vi sgu nok klare. Altså. Ingen problemer."

Og så skulle jeg jo scannes og sådan nogle ting, og så kunne jeg jo se den der lille...underligt formede ting, der lå der, ikke'. Og der var så ikke noget galt. Altså, det var fint, og det var flot, men jeg var ikke ti uger henne, jeg var tretten uger henne. Og så lægen han sagde så: Så kan du vælge, om du skal sættes i gang med veer nu, eller du skal have dit barn. Og så var der jo ikke noget (grødet stemme), altså...så kan du jo ikke oh...'jamen, jeg vil gerne sættes i gang nu', det kunne jeg jo ikke. Så...det blev det."

Forældrene bliver nødvendige støtter i tiden omkring og efter graviditeten, men også personer Ella er nødt til at indrette sig efter. Flere gange i Ellas beskrivelser af sine valg, ændrer de personlige pronominer sig i teksten fra jeg til vi:

"Så der valgte jeg at...sammen med mine forældre, kan man sige, i samråd med dem, nej, men så...det skal vi sgu nok klare."

Sin nye rolle som mor forholder Ella sig ambivalent til. Hun giver udtryk for ansvarlighed, og samtidig projiceres nødvendigheden af at omlægge sit liv pga. sønnen over på forældrene, der kommer til at fremstå som nogle, der sætter rammer for Ella. På en gang siger Ella, at hun selv vælger at begrænse

sine fritidsaktiviteter og hun italesætter sig selv som datteren, forældrene skal ”give lov”.

”Ella: ... fordi jeg skal jo hele tiden tænke på, eller jeg kan jo ikke kun tænke på, hvad jeg selv vil. Jeg skal også tænke på dem, der skal passe ham. Altså, det kan godt være, at jeg har lyst til at gå til motion, og jeg burde egentlig også gøre det, og jeg kunne egentlig også godt tænke mig ditten dutten datten. Men jeg skal stadigvæk også tænke på, hvem der skal passe ham, ikke’.

Anne: Nå, ja, hvis dine forældre

Ella: Fx, ikke’. Om de overbøvedet har lyst. Jeg kan jo ikke bare pålægge dem at gøre det.

Anne: Nej nej.

Ella: Så det... i den retning der... Men der har jeg så valgt nu her, at... mens han er så lille, så har vi en aftale om internt... min mor og far og jeg, at der nøjes vi med fodbolden.

Altså, selvfølgelig kommer der et eller andet, altså julefrokost oh... venindeaften, bytur, hvad det kan være, det er jo ikke hver weekend, så... må jeg også godt det, kan man sige.

Anne: Det har I sådan snakket om på forhånd?

Ella: Ja. Meget. Der blev lagt nogle sådan lidt (banker i bordet) faste regler, ikke’, kan man sige. Også for at jeg ikke skal gå og tro, at jeg kan det hele, når oh... jeg ikke rigtig lige har dem med. Og jeg synes heller ikke, det er sjovt at skal sidde og bede om at få lov, og så de ikke har lyst, vel.”

Formuleringerne peger på Ellas dobbelte rolle som mor og datter. I og med hun er alene med sønnen og har forældrene som sine eneste praktiske og følelsesmæssige støtter, er hun afhængig af dem og bliver ”datterlig”. Samtidig påtager hun sig en ansvarlighed, både overfor sønnen og overfor forældrene. I den forstand handler Ellas fortælling om det at blive voksen, om at kæmpe med temaet afhængighed og autonomi, et tema der bliver særligt pointeret på grund af den situation, Ella står i som yngre enlig mor, uden fast job eller en færdiggjort uddannelse, hun brænder for at bruge.

9.5 At være mor og behøve en mor

Efter sønnens fødsel var Ella involveret i en faderskabssag mod faderen, der ikke ville anerkende sønnen som sin. Ella fortæller hun var ked af dette, men også at hun er i stand til at forstå faderen. Det var ikke ham, der valgte at få barnet. Hun antager, at han ville have støttet hende, hvis hun havde valgt at få en abort. Selvom hun oplevede det som et valg uden alternativer at beslutte at få barnet, er det trods alt hendes beslutning og hun er derfor i stand til stadig at føle sympati for faderen.

Kvinden har den altafgørende magt over det ufødte liv i Ellas fortælling, og dette gør i en vis forstand manden til offer. Ella udtrykker dette gennem en historie, der ligner hendes egen, men med modsatte køn og modsat resultat. Med historien vender Ella så at sige sine egne erfaringer på hovedet. Igennem

den kan hun betragtes som en magtfuld og onskabsfuld kvinde, der har valgt at føde et barn trods faderens vilje. Faderens attitude overfor sønnen, at han ikke vil anerkende ham eller se ham, bliver forståeligt. Samtidig kan hun bevarer faderen som en, der er værd at respektere.

Som en konsekvens af denne opfattelse er det også hende, der er eneansvarlig, hvis sønnen ikke er glad eller udviser ”symptomer”. Dette pres betyder, blandt andre forhold, at Ella selv har brug for hjælp fra andre. I den forstand bliver hendes ansvar som mor til et behov for selv at have en mor.

Ella fortæller således glad om sin dagplejemor, som overtager noget af hendes ansvar for sønnen, og også fungerer som en støtte for hende selv. Dagplejemoderen erstatter bogstavelig talt hendes egen mor – hun fortæller hvordan hun ringer til dagplejemoren for at snakke, når hun fornemmer hun har trukket på sin egen mor for rigeligt.

”Anne: Er han i vuggestue din søn, eller?”

Ella: Dagpleje. Hos en meget meget sød dagplejemor. Hun er bare alletiders. Og godt til at snakke med. Jeg bruger hende også lidt en gang imellem...når jeg lige har et eller andet. For hun kan jo mærke det på den lille. Det er så uhyggeligt. Hun kan komme til mig: Hvad øh, har du været ked af det eller været sur? Har der været noget her sådan på det seneste? Ja, men jeg har godt nok været sådan lidt bidsig. Ja, det kan jeg godt mærke.

Og står man bare høb. Og lige meget hvordan jeg synes, jeg prøver derhjemme og ih og lege og...han viser det du, dagen efter, så er resultater der af, hvordan jeg har været. Det synes jeg er så uhyggeligt.

...

Jamen, vi har det rigtig godt sammen. Vi snakker rigtig godt. Altså. Og jeg tror også, at hun...nu tror jeg så ikke, at der er andre af hendes dagplejebørn, der har kun en mor derhjemme, så jeg tror også, det er derfor, hun tager lidt hånd om, hvad der foregår. Altså, også fordi at...ja som sagt, at...jeg er for det første førstegangsmor, og så er jeg også alenemor for første gang. Det er sådan lige (klapper i bordet) bum bum. Så det...jeg tror, det er derfor, hun går sådan lidt mere op i det og sådan noget. og hun vil helst ikke af med A. foreløbig. Hun vil gerne lige prøve se, om ikke hun kan følge ham, til han bliver de der tre år. Og jo længere han kan få lov til at blive hos hende, jo bedre synes jeg, det er. Altså...det er jeg glad for.”

Som en parallel til hendes forhold til sine forældre, går den moderlige ansvarlighed hånd i hånd med et behov for støtte og rådgivning her fra dagplejemoderen.

På baggrund af Ellas beskrivelser, mener jeg, man må sige hun står i en situation, der kan betegnes som udsat. Hun klarer sig, men hun er praktisk og følelsesmæssigt afhængig af sine nærmeste, herunder dagplejemoderen. Hun har ikke et fast job, men er samtidig afhængig af at have en fast indtægt. I den situation bliver hjælperuddannelsen en mulighed, der kan sikre både uddannelse og indtægt.

Som nævnt stoppede Ella på uddannelsen, da hendes mor døde. Set i sammenhæng med den både følelsesmæssige og praktiske udsathed, som jeg mener, udtrykkes i interviewet, er dette fuldt forståeligt. Selvom afhandlingen her

ikke drejer sig om frafald på sosu-uddannelserne, kan en fortælling som Ellas belyse, hvad der kan være årsag til frafald. I Ellas tilfælde er det hverken manglende lyst til at gå i skole eller manglende engagement i arbejdet, der bliver årsag til at hun holder op. Men det er de livsomstændigheder, hun står i, der så at sige ”klapper sammen om hende”.

9.6 ”Valg-diskursen”

Ella taler igennem sin biografiske fortælling gentagne gange om ”valg” hun træffer. Herved mener jeg, hun taler sig ind i en i Danmark udbredt kulturel fortælling og udbredt diskurs, der fremhæver unges lyst til og muligheder for at vælge i forhold til uddannelse, job og fremtidsønsker. I forbindelse både med reformerne af erhvervsuddannelserne og gymnasireformen har et væsentligt pædagogisk argument for forandringerne været, at unge i dag er individualister, der er vant til hurtige skift og i stand til selv at planlægge deres personlige vej gennem uddannelsessystemet (Fx Matzon 1999:6, citeret fra Andersen & Sommer 2003:44). At dette ikke er den hele sandhed tyder de utallige tiltag, der i øjeblikket finder sted i forhold til at fremme de unges ”valgkompetencer”, på.²²

Diskursen har været kritiseret fra forskellig side, (bl.a. Larsen 2001; Illeris et al. 2002), som slørende strukturelle forhold, der kun tilsyneladende fremstår som valgmuligheder.

Se man på Ellas biografi fremstår hendes ”valg” netop i et spændingsfelt mellem at være beslutninger hun træffer ud fra egen overbevisning og en reaktion på omstændigheder, hun reelt intet kan gøre ved. Ellas italesættelse af problematiske situationer i hendes liv som valgsituationer må ses i sammenhæng med den samfundsmæssigt udbredte diskurs om unges lyst og muligheder, men den må også ses i sammenhæng med hendes subjektive behov for at forklare og normalisere potentielt traumatiske livsbegivenheder – begivenheder som diskursen gør mindre sårende og angstprovokerende.

I bogen ”Subjectivity and Method in Psychology” (Hollway 1989) fremsætter Wendy Hollway den pointe, at diskurser altid ikke bare er indskrevet i magtrelationer, men også har særlige subjektive betydninger. Denne dobbelthed ser jeg som svarende til Chodorows påpegning af, at betydning altid er både historisk-socialt og psyko-biografisk kontekstualiseret. Hollway skriver, at det at udtrykke erfaringer gennem bestemte diskurser har subjektiv mening for fortælleren. Samtidig accentuerer en bestemt diskurs altid visse aspekter af en

---

²² (Se fx Undervisningsministeriets internetside Uddannelsesguiden.dk, der indeholder programmer hvor unge kan ”øve” sig på at vælge fag i forhold til gymnasireformen. (http://www.ug.dk/Vejledningsportal/Elementer/Guide%20til/Artikler.aspx?article_id=artik-uddboglærerguide)).

oplevelse, mens den udelukker andre. I Ellas fortælling kæmper valgdiskursen med oplevelser af magtesløshed.

Brugen af valgdiskursen kan ses som en måde at beskytte sig på, en form for forsvar imod følelser af svigt og afmagt. Den kommer til at udelukke aspekter af Ellas erfaringer, men den sætter hende samtidig i stand til at fortælle sig selv som ansvarligt, handlende subjekt gennem interviewet. At tale sig ind i en kulturel fortælling, der fokuserer på unges valgmuligheder hjælper Ella til at undgå en offerposition – en position det som udeforstående måske ellers er nærliggende at se hende i. Ved at italesætte situationer, hvori der umiddelbart ikke er mulighed for alternativer som valg, opretholder Ella en stræben efter autonomi. Brugen af diskursen kan således ses som en bestræbelse på at opretholde kontrollen over sit liv.

9.7 Sosu-hjælper som eneste mulighed?

I forhold til sit uddannelses- og jobmæssige livsforløb konstruerer Ella moderskabet som et vendepunkt gennem interviewet. Fra at have været helt afvisende overfor omsorgsarbejde, formulerer Ella, at hun nu åbenbart er blevet klogere. Samtidig sår hendes formuleringer tvivl omkring det entydige i hendes nye bevidsthed omkring det meningsfulde i hjælperarbejdet. Ella taler om et tilbud hun får, som hun kun kan acceptere hvis hun vil få voksenelevløn. Det kunne antyde, at Ella har fået uddannelsen foreslået, måske ligefrem er blevet presset til at starte.

”Anne: Hvorfor blev det så lige SOSU-området?”

Ella: Jamen, jeg var også meget imod det i starten. Altså, da jeg lige kom ud af skolen, der da jeg stod efter hg og hf og sådan noget. der var mange af mine veninder, der havde taget social- og sundheds hjælperen, hvor jeg tænkte: Nej, mand, kom igen, ikke’, altså gamle mennesker, og de lugter og sådan noget, ikke’. Ohm men så... efter jeg nu er åbenbart så er blevet lidt ældre oppe i hovedet sådan på en eller anden måde, har jeg lige som forstået, at der er altså en mening med det. Altså, den der tilfredsstillelse man får ved at gøre noget godt. Kan man sige sådan?”

Hjælperarbejdet er sandsynligvis i Ellas situation et bedre lønarbejde end arbejdet i pakkeriet, men herudover er de subjektive motiver til at udføre det mindre entydige, end blot at det er meningsfuldt at udøve omsorg overfor andre. Ellas formuleringer om ”åbenbart” at være blevet mere moden, og ”ligesom” at have forstået, at der er en mening med arbejdet, antyder samtidig med prisningen af arbejdet en vis distance til det.

Før tænkte Ella at gamle mennesker lugtede – nu tænker hun, at man får tilfredsstillelse ved at gøre godt. I og med omsorgsarbejde med gamle, skrøbelige og syge mennesker også er en konfrontation med menneskelivets endeligt vækker det som sociologen Norbert Elias skriver følelser af håbløshed, væmmelse og angst (Elias 1982). I sammenhæng hermed kan idealiseringen af

det at hjælpe, fungere som en måde hvorpå de angstprovokerende sider af arbejdet på en gang fortrænges og tabuiseres. De modsatrettede formuleringer antyder, at arbejdet kan vække ambivalente følelser hos hjælperen.

Umiddelbart efter fremhævelsen af arbejdets meningsfuldhed, nedskriver Ella det da også. I samme passage i interviewet, hvor hun fremhæver hjælperarbejdets meningsfuldhed, gør Ella det klart, at hun i hvert fald ikke ser sig selv i en fremtid som hjemmehjælper:

"Der ved jeg bare et eller andet sted, at, altså, jeg vil ikke nøjes med hjælperen...nu. Altså, jeg vil godt videre, men om det bliver på assistenten, eller om det bliver på nogle andre måder, jeg kommer videre, det ved jeg så ikke. Men altså jeg skal ikke være hjemmehjælper. Det skal jeg ikke. Ikke fordi der er noget galt i det, men nu har jeg prøvet det. Jeg skal videre."

Ella er blevet opfordret til at søge uddannelsen af en veninde, men formuleringer om at "have fået et tilbud" antyder, at sociale myndigheder også har været inde i billedet. Flere gange har jeg undret mig, når jeg læste det udskrevne interview, over at jeg ikke fik dette spørgsmål afklaret. I passagen er jeg opbakkende og forstående overfor Ella, i et omfang, så jeg glemmer at få de faktuelle forhold på plads. Jeg mener dette kan tolkes som et udtryk for at jeg i situationen også fornemmer den skøbelighed, hun med sin historie eksponerer, på trods af formuleringerne om de egne valg:

"Ella: Jeg er vokselev, ja. Det gør jeg. Det var også betingelsen for, at jeg kunne komme ind. Eller at jeg ville sige ja til det, det var, at jeg kunne komme ind på vokselevløb. Fordi ellers så...det kunne jeg ikke ellers."

Anne: Nej, det kan man vel ikke klare det ellers med et barn og

Ella: Nej. Nej. Det er lidt umuligt. Altså, så måtte jeg fortsætte med at arbejde, ikke'. Men der var ikke rigtig nogen fremtid i det. Altså, der var ikke noget, jeg kunne sige: Nå, okay, jamen, så kan jeg komme videre. Og jeg vil ikke sige blive til noget mere, men måske få noget mening med det. Ikke noget ondt ord om om pakkeriarbejde og sådan noget, slet ikke. Men det var bare ikke en fremtid...for mig i hvert fald."

Anne: Det må jo også være en meget usikker tilværelse, altså det der med at kunne blive fyret og...du aldrig ved

Ella: Meget. Du ved ikke, hvad den du skal stå på. Altså, så har de fyringsrunder, og så genansætter de. Så har de fyringsrunder, og så genansætter de. Hele tiden. Og det kan jeg jo heller ikke leve med. Og slet ikke når jeg er alene med et barn, vel."

Anne: Nej nej.

Ella: Altså, det er sgu meget rart både for ham og mig, at vi ved, hvornår jeg er hjemme, og hvornår jeg ikke er. Så oh det bliver man jo nødt til at prioritere."

Samtidig fremgår det, at sosuhjælperarbejdet faktisk på mange områder har været et fornuftigt valg for Ella i den situation, hun står i. Hendes veninde,

der er sosu-assistent, havde for eksempel argumentet for, at arbejdet som sosu-hjælper passede godt sammen med at være mor:

”Jo, det var da jeg havde fået den lille der og sådan nogle ting. Og så havde jeg så øh, hvor jeg ikke rigtig vidste, hvordan og hvorledes. Det er rigtig, der var jeg syv måneder i hjemmeplejen. For lige som at prøve at snuse til det. Fordi jeg havde en veninde, og hun blev ved...med at sige til mig: Jamen, prøv nu at hør. Hvorfor gør du ikke sådan og sådan? Og især når du har den lille. Og det er smadder godt, du lærer en masse ting, som du både kan bruge ude og hjemme. Så tænkte jeg: Okay, så gør vi det. Og så blev det så til det.”

Senere i interviewet trækker Ella paralleller mellem den omsorg hun yder for sit barn og den hun har ydet som ufaglært hjælper. Refleksioner over hendes handlinger i arbejdet siger hun, gør hende mere bevidst om hvad hun gør derhjemme – og omvendt. Sammenligningerne bekræfter venindens argumenter; Ella kan faktisk bruge det, hun lærer i hjælperarbejdet derhjemme.

De forhold som Ella nævner som vigtige i forhold til hjælperarbejdet, er arbejdet set som lønarbejde. Forholdene er altafgørende for hende som enlig mor. Arbejdstiderne i butiksfaget er sværere at forene med at have et lille barn alene, end arbejdstiderne som hjemmehjælper. Det er sandsynligt at hun som enlig mor ville være mere udsat for at blive fyret i lufthavnen, end hun vil det i et job i hjemmeplejen. Der kan heller ikke være tvivl om, at jobsikkerhed er vigtigere nu for Ella, end da hun var alene, og sikkerheden for at kunne få arbejde som uddannet sosu-hjælper er meget høj. Anskuet som tekstens referentielle niveau (Weber 1995:142), er disse fremhævelser af hjælperarbejdets fordele fuldt troværdige. Alle de forhold Ella fremhæver som positive ved hjælperarbejdet som lønarbejde, må ligeledes antages at være vigtige for hende som mor.

Med hjælperuddannelsen kombinerer Ella mulighed og nødvendighed. Nødvendigheden af at have fast arbejde, og muligheden for at få en overskuelig og brugbar uddannelse.

I et fremtidsperspektiv giver det mening for Ella - med hensynet til sønnen i bagehovedet - at tage uddannelsen. Den kan, som hun fortæller, potentielt føre til videreuddannelse.

Det der kan undre i interviewteksten er ikke, at arbejdet beskrives som et bedre lønarbejde, end de jobs Ella tidligere har haft, men derimod kontrasten mellem den samtidige prisning af arbejdets meningsfuldhed og en afstandtagen fra det. Kontrasten mener jeg kun kan forstås, hvis man ser på de betydninger, omsorgsarbejde generelt tilskrives i vores kultur. Ser man herpå, udtrykker Ellas samtidige op- og nedskrivninger af arbejdet præcist en samfundsmæssig ambivalens overfor kvindeligt konnoteret omsorgsarbejde. Den fremherskende diskurs italesætter vigtigheden og meningsfuldheden i denne type arbejde, mens arbejdet reelt må betegnes som et arbejde placeres lavest i et løn- og statusmæssigt hierarki. Ellas formuleringer om at ville noget ”mere” illustrerer denne problematik tydeligt. (Se endvidere kapitel 13.)

9.8 Et nødvendigvis engagerende lønarbejde?

Ella forholder sig ambivalent til hjælperarbejdet, men samtidig peger hendes måde at tale om arbejdet på, på at noget må være anderledes ved dette job, end ved det meste af det, hun tidligere har beskæftiget sig med. Beretningerne fra hendes oplevelser hos de borgere, hun kom hos inden hun begyndte på uddannelsen er, sammen med beskrivelserne af sønnens fødsel, de eneste sensorisk-perceptuelle genkaldelser, der forekommer i teksten. Der er refleksioner omkring arbejdets betingelser, der beskrives detaljeret situationer med borgerne, og der forekommer udtryk for følelsesmæssigt engagement i forhold til arbejdet.

Man kan selvfølgelig diskutere, i hvor høj grad Ellas udfoldelse af situationer i hjælperarbejdet hænger sammen med den kommunikationssituation, interviewet er blevet til i. Ella har inden interviewet fået at vide, at min intention med at interviewe hende er at belyse sosu-elevs motivationer for at uddanne sig til arbejdsområdet. Og vi befinder os rent fysisk på sosu-skolen, da vi foretager interviewet. Disse omstændigheder omkring produktionen af interviewet er ikke uden betydning for hvad der bliver sagt i situationen.

Samtidig mener jeg ikke, at omstændighederne alene kan forklare Ellas optagethed af hjælperarbejdet. Ligesom der er et stærkt følelsesindhold i Ellas fortællinger om sin graviditet og sønnens fødsel, er der et følelsesindhold i hendes fortællinger om hjælperarbejdet – eller mere præcist, i hendes fortællinger om relationer til borgere og kolleger. Det er der ikke i fortællingerne om noget andet af det hun har beskæftiget sig med. Det der således tilsyneladende adskiller sosu-arbejdet fra Ellas tidligere jobs, er snarere muligheden for – eller den givne nødvendighed af - engagement i de personlige relationer. Engagemntet er på godt og ondt, men det er et konkret engagement, der vedrører de dilemmaer, Ella har oplevet at stå i, i det daglige arbejde, frem for et spørgsmål om en mere abstrakt meningsfylde. Det er et engagement, der vedrører den konkrete, praktiske omsorgsrelation, en relation, hvori hjælperen er konfronteret med en konkret anden, der udtrykker bestemte behov.

Den amerikanske feministiske filosof Nel Noddings skriver i sin bog om omsorg som udgangspunkt for etik, at grundlæggende involverer al omsorg en optagethed af den anden (Noddings 1984:17). Optagetheden kan være konfliktfyldt, men det er ikke muligt at tale om en omsorgsrelation, hvis optagetheden ikke er der. Man kunne måske forestille sig, at den relation, der udvikler sig mellem hjælper og hjælpetrængende kunne etableres som en rent formel, kontraktlig relation, hvor hjælperen ud fra regler udførte bestemte serviceopgaver for den hjælpetrængende. Det er i vid udtrækning dette ”ideal”, som ligger til grund for den omfattende modernisering af den danske velfærdstat, der i øjeblikket finder sted. Der søges at etablere en forståelse af forholdet mellem stat og borger som et forhandlingsforhold mellem partnere med lige ret-

tigheder og magt (Hjort 2001). Selve diskursen, hvor den hjælptrængende omtales som borger, kan ses som et udtryk herfor. Problemet i denne forståelse er blandt meget andet, at den ikke tager højde for omsorgsarbejdets særlige karakter, som arbejde, der involverer en personlig relation mellem to mennesker. Ej heller tager den højde for de betydninger, både omsorgsudøver og omsorgsmottager kan lægge i hjælpen.

Vender vi tilbage til interviewet med Ella, er det tydeligt, at selv om sosu-hjælperjobbet ikke er eller har været ønskejobbet for hende, så bliver hun optaget af den anden i omsorgsrelationen, og dermed engageret i arbejdet og rammerne for dets udførelse.

9.9 Omsorg mellem behov, idealer og regler

Det tilfredsstillende i arbejdet handler primært om at kunne ”se at man gør en forskel” – om at Ella her får en meget synlig betydning for et andet menneske. Det problematiske hænger sammen med arbejdets relationelle karakter, hvor det fremgår at Ella overfor borgeren har oplevet at stå i et dilemma mellem ønsket om at opfylde borgerens behov og sætte de grænser, som reglerne omkring arbejdet påbyder hende at sætte.

Ønsket om og tilfredsstillelsen ved at gøre en forskel til det bedre konfronteres i Ellas fortælling med de begrænsninger, ”systemet” sætter for hendes handlinger i den enkelte borgers hjem. Ella giver udtryk for at det er vanskeligt at acceptere disse begrænsninger, men hun udtrykker også en hvis resignation: man er nødt til at acceptere begrænsningerne, hvis man vil blive i jobbet.

”Ella: Øhm man kan sgu se det. Altså, man kan gøre en forskel. Og det er det, jeg godt kan lide. Det synes jeg er...altså er rart. Selvom selvfølgelig det kan også godt være utaknemmeligt, altså med visse ting, ikke’, altså, der er nogle ting, hvor at...man kan sige: Okay, jamen, det der det kan jeg bare ikke ændre på, vel. Men...det bliver man sgu nødt til at finde sig i altså. Det er ikke altid, at systemet...behandler folk, som man synes...at de skal behandles. Hvis man kan sige det sådan. Det kan godt være lidt svært. Men det lærer vi jo...at acceptere.

Anne: Ja. Altså, hvor dine egne standarder for hvordan det skal være egentlig er højere end...

Ella: Ja. Eller hvor man måske siger: Nå, men nej, er det ikke synd for Hr. eller Fru, altså, at vi ikke kan gøre noget? Jamen, altså, sådan er det bare. Okay, det er nok en af de grænser, hvor man skal prøve enten at bearbejde det eller komme videre, eller også så er du bare ikke...mindet på det, altså.”

I de tilfælde hvor Ella har oplevet ikke at have kunnet gøre de ting, hun har syntes var nødvendige at gøre, er arbejdet blevet ”*utaknemmeligt*”. Hun beskriver, at det er hårdt at være hjælper, når man synes det er ”*synd for*” borgeren og man ikke må udøve den hjælp, man synes er rimelig.²³

---

²³ Det er tankevækkende hvor tæt Ellas formuleringer ligger på Dittes omkring det ikke at kunne yde kunderne i renseriet eller i Aldi, hvor Ditte arbejdede, den optimale

Noddings skriver, at det er karakteristisk for omsorgsrelationen, at man ikke handler ud fra regler, men ud fra en vurdering af situationen som er set både gennem den hjælptrængendes og hjælperens øjne (Noddings 1984:13.) Noddings skriver ikke om omsorgsrelationen som rammesat af et lønarbejdsforhold, men generelt om omsorg. Men de træk hun fremdrager som væsentlige når det gælder for omsorg i privat regi, gælder som det fremgår både af interviews og observationer, også for omsorg udført som lønarbejde.

Tilsvarende viser Kari Wærness med sit begreb omsorgsrationalitet (Wærness 1982), at en særlig rationalitet sætter sig igennem for kvinder der udfører omsorg som lønarbejde. Der stadig tale om en omsorgsrelation, for de kvinder der udøver omsorgen. Men rammesætningen af omsorgen som lønarbejde betyder, at hjælperen kommer til at stå i et krydspres. Jeg vil hermed ikke antyde, at et ideal skulle være, at hjælpen skulle gives på frivillig basis. Hensigten er at vise, at selve konstruktionen af omsorg og lønarbejde medfører nogle modsætninger.

Det engagement Ella har i at yde omsorgen bliver, som det fremstilles, et engagement hun er nødt til at nedtone: hun argumenterer for, at man som hjælper er nødt til at lære at acceptere vilkårene. Men netop argumentationerne og måden hun taler om dilemmaet på, antyder hvor vanskeligt det er at opgive den rationalitet, der sætter den hjælptrængendes behov i fokus. Hun bander overfor sig selv og formuleringerne om, at man må lære at acceptere kommer tøvende. Igen er der to ”stemmer”, der taler i passagen: det ”jeg” der glædes over at kunne gøre en forskel, tales til af en stemme der kræver det indordner sig. Stemmen der udtrykker det umiddelbare engagement i relationen, må tilsyneladende bringes til tavshed, hvis Ella ønsker at uddanne sig indenfor området.

Et dilemma for hjælperen kan, som Ella udtrykker det, opstå i krydspreset mellem omsorgsidealer og arbejdsregler, når der er tale om borgere, der i hjælperens øjne har større behov end hun har mulighed for at tilfredsstille. Men når hun arbejder i hjemmeplejen møder hjælperen også borgere, der ikke bare er glade for at se et andet menneske og er taknemmelige over hjælpen, men som kan være aggressive eller som forsøger at udnytte hende. Dette kan der naturligvis være alle mulige grunde til; her søger jeg at give bud på, hvad det kan betyde for hjælperen at møde disse borgere.

Ella fortæller om en situation, hvor reglerne for arbejdets udførelse potentielt kunne være med til at beskytte hende, men hvor hendes hensyn til borgeren – der også kan ses som et behov for dennes accept og anerkendelse – får hende til at udføre langt flere opgaver, end hun har tid til.

---

service. Den ”andre-orientering” (Christensen 1999) som Ella her udtrykker i forhold til en omsorgsrelation, kan også, som det har været for Ditte, være et element i en service-relation.

Dagen før interviewet har Ella i en klasses Diskussion fortalt et eksempel fra sin tid i hjemmeplejen, hvor en borger, der boede i en stor villa i kommunens rigeste kvarter, beordrede hende til at støvsuge hele huset. Dette er klart imod reglerne for, hvor megen rengøring en borger kan få tildelt, men Ella gav i klassen udtryk for, at det var meget svært for hende at afvise disse krav. Jeg spørger hende hvorfor:

"Altså...visse personer...vil jeg sige, altså visse klienter. Men det vidste man jo. Altså, når man havde været i det. Men når man står som...ny eller et eller andet, så ved du sgu ikke, du kender ikke klienterne. Altså, gruppen kender dem og ved, hvad de står for, ikke'. Men det gør man ikke som ny. Men...og det kan også godt være svært, altså, det kunne det i hvert fald for mig, selvom jeg havde fået at vide at oh...er du i tvivl om noget, så kig i bogen...hos klienten²⁴. Og det kan altså være svært, når de er så søde og rare og flinke at så stå og bede om at få lov til at se bogen. Fordi tænkt nu hvis de har ret, ikke'. Så har du stået der og været på tværs. Altså, må jeg lige se bogen? Og mistænkeliggjort dem. Det var sådan...ubehageligt. Men det har vi da...altså, jeg har da måtte gøre det nogle gange, altså hvor at oh...jeg syntes, det virkede helt urimeligt. Jeg tænkte: Det kan ikke passe, det der. Og så har det så heldigvis vist sig, at det ikke stod der...at man skulle gøre det. Men altså, det er ikke sjovt at stå og spørge om. Og stå og gøre andre i forlegenhed ved at stå og spørge...på den måde. Men der er altså også andre, der kan...virkelig sno sig. Altså...få dig til at fare rundt som ingenting. Netop også hvis de sidder og har det dårligt og sådan noget, så får man det sådan lidt: Åh, det er sgu også synd, ikke'. Og så farer man rundt som en flue i en flaske. Det...Men jeg vil ikke sige, at det var tit. Slet ikke. De var generelt rigtig søde."

Vanskelighederne ved at stille krav til den, man hjælper, kan ses i lyset af den opskrivning af arbejdet, Ellas fortælling også indeholder. At skulle tjekke borgerbøger, at komme til at nære mistro mod den, man hjælper, harmonerer dårligt med forestillingen om det "gode hjælper", der udfører arbejdet fordi det er meningsfuldt og personligt tilfredsstillende! At omsorgsrelationen også er en lønarbejdsrelation, har for Ella i praksis været vanskeligt at forene.

I det pågældende eksempel er Ella endvidere, som hun udtrykker det, kommet til at stå i en underordnet position i forhold til borgeren. Hun er den der er nødt til at "spørge om lov".

Den underordnede position kan ses i sammenhæng med de forskelle, der er i social status mellem hende selv og den pågældende klient. Martha Schebeheley påpeger i sin ph.d. afhandling, hvordan hjælpere i tilfælde, hvor borgeren både helbreds mæssigt og socialt er i stand til at indtage en position som arbejdsgivere, kan opleve at føle sig reduceret til en form for underordnede servicearbejdere (Szebehely 1995.) Jeg vender tilbage til denne problematik i afhandlingens tredje del.

Klasseforskelle mellem borger og hjælper kan sandsynligvis være med til at gøre risikoen for at hjælperen kommer til at befinde sig i en afmægtig position større, men det er ikke den eneste faktor der indvirker på relationen.

---

²⁴ "Bogen" henviser til de bøger, der skal ligge hos borgeren, hvori det bl.a. står nedskrevet hvilken hjælp den pågældende er tildelt.

Ella besvarer mit spørgsmål ved både at referere til borgerens følelser og til sine egne. Hun bryder sig ikke om at mistænkeliggøre andre mennesker, ikke om at bringe andre i forlegenhed. Det ville være ubehageligt for hende, hvis hun bragte den anden i forlegenhed. Hvis hun tager fejl og det er borgeren der har ret, har hun som hun udtrykker sin selvforståelse været den, der har ødelagt relationen. Spørgsmålet om at se bogen bliver i Ellas fortælling snarere til et spørgsmål om gensidig tillid mellem to personer, end det bliver til et spørgsmål om et formelt regelreguleret arbejdsforhold, hvor begge parter har pligter og rettigheder. Hermed mener jeg eksemplet udtrykker centrale forhold ved omsorgsrelationen, som en relation, der pr. definition må bygge på gensidig tillid. For at relation skal kunne etableres må ikke bare omsorgsmodtageren have tillid til at omsorgsudøveren kan varetage vedkommendes behov; omsorgsudøveren må også have tillid til at hendes hjælp bliver modtaget (Noddings 1984). Denne tillid eksisterer ikke, når det er nødvendigt at skulle kigge i borgerbogen.

I denne forstand mener jeg eksemplet tydeliggør et centralt og gennemgående dilemma i omsorgsarbejdet, som arbejde i relationer, der befinder sig på grænsen mellem privat og offentlig sfære. Hjemmehjælp er både offentligt organiseret arbejde og omsorg. I og med at det er omsorg er hjælperens empati nødvendig, der er et behov for engagement – men som offentligt organiseret arbejde er omsorgen rammesat af lovgivning og regler for, hvad hjælperen må udføre og hvordan.

I sine beskrivelse af vanskelighederne i arbejdet trækker Ella på normer eller logikker hentet i informelle, interpersonelle relationer. Mødet mellem hende og borgeren er et interpersonelt møde mellem to mennesker, hvor relationen, indtil andet er bevist, bygger på gensidig tro på den andens ord (Fog 2004). Mødet befinder sig i en forstand i privatsfæren. Men mødet er også rammesat af arbejdsorganisering og økonomiske bevillinger, og af politisk bestemte regler, der tilskriver både Ella og borgeren bestemte pligter og rettigheder. Lovgivningen og reglerne kan fungere begrænsende for hjælperen, men de kan også potentielt beskytte hende mod udnyttelse. Det vanskelige, som kan tolkes ud af interviewet med Ella, for hjælperen er at veksle mellem en omsorgsrationalitet og en rationalitet som lønnet ansat med bestemte rettigheder og afgrænsede opgaver.

9.10 Skyld i omsorgsarbejdet

Noddings skriver, at skyld altid er en trussel i omsorgsrelationen. Og at trusslen forøges, når der er tale om omsorgsrelationer, der varer ved over tid (Noddings 1984:39). Skylden er, som Noddings beskriver det, forbundet med omsorgsudøverens ønske om at drage omsorg. Der er altid en risiko for, at omsorgsmodtageren anklager omsorgsudøveren for ikke at drage omsorg, eller ikke at gøre det godt nok, og der er en risiko for at omsorgsudøveren tvivler på sig selv og sin egen vilje og formåen i forhold til at drage omsorg. Af

interviewet fremgår det, at undervisningen på skolen har givet Ella fornemmelsen af at have begået mange fejl som ufaglært. Hun finder al den nye viden spændende, men udtrykker også følelser af skyld over det, hun nu mener, hun gjorde forkert:

Ella: Så fik jeg så de nemme, altså, klienter. I starten det var sådan noget indkøb og bad og rengøring og sådan noget, ikke'. Og så begyndte det så...lige som efter, som man havde været der et stykke tid, så fik man så sin egen personlig pleje og sådan nogle ting, men altså, når jeg kigger tilbage på, jeg havde én fast klient, jamen er du rigtig klog, altså, hvor har der været mange svigt, som jeg har lavet, som jeg ikke har tænkt over, for jeg har ikke vidst det, vel. Altså...det kan jeg...jeg kan sidde og krølle tær du, når vi hører, altså, alle de ting, man skal kunne, buske, lave, gøre. alt. Jeg tænkte: Hold da op! Stakkels menneske. Men altså, okay, hun...selv om, altså hun lavede da op, det var slet ikke det, vel, men altså...det er jo vildt. Altså...det er...jeg synes, det er det, der også har gjort indtryk ved denne her uddannelse. Al den teori, selvom det lyder kedeligt, men...det sætter sgu alligevel noget i baghovedet på en. Meget endda. Det synes jeg.

Anne: Ja. Hvad kunne det være for nogle ting, du tænker nu, du har gjort forkert?

Ella: Jamen, det er det der med at vaske, altså, den personlige pleje. Rytmen i det, hvad tager man først, hvad tager man sidst? Og...husk lige at lægge dynen over klienten, når du vasker foroven. Altså, læg den på bene, så hun ikke ligger og fryser, ikke'. Altså...jamen, jeg ved godt at umiddelbart, så er det jo logik, men...altså, jeg tænkte sgu ikke over det, da jeg stod i det, altså at tænke logisk på den måde, ikke'. Altså, det er først nu, hvor man virkelig får at vide, jamen, det betyder sgu noget, hvis Fru Jensen hun ligger der og fryser, men ikke kan sige det. Tænk over det. Nå ja. jo selvfølgelig. Eller tandpleje. Og i det hele taget at få borgeren med. Lad være med at gøre tingene for borgeren, men få borgeren med i stedet for, ikke'. Altså, hvor at det har været nemmere, nå men, okay, Fru Jensen hun kan ikke spise selv, så mader jeg hende bare. Men hun kan sgu sagtens spise selv, hvis du giver hende gaslen i hånden."

Ud fra eksemplet kan man diskutere, hvad Ella bruger den viden skolen tilbyder, til. Det er oplagt, at hun lærer noget nyt, som hun finder vigtigt i forhold til den praksis, hun kender. Men det er samtidig en viden, der tilsyneladende får hendes umiddelbare fornemmelse af, at klienten faktisk "livede op" når hun kom, til at blegne. I hvert fald ser det ud til, at den ny viden får Ella til at føle skyld. Og i løbet af sekvensen drejes skylden over i en nærmest aggressiv holdning overfor klienten – hun kan sgu´ sagtens selv. Dette bliver naturligvis en måde at forsvare sig mod skyldfølelsen på: Det er i slutningen af sekvensen snarere klienten, der har gjort noget forkert, end det er Ella.

Det jeg vil fremhæve med eksemplet er dog hverken de effekter den teoretiske viden får for Ella, eller spørgsmålet om, hvorvidt hun aktiverer forsvarsmekanismer i forsøg på at lette sine skyldfølelser. Det, jeg mener, er væsentligst, er at fremhæve hvordan også dette eksempel viser at omsorgsarbejdet er et arbejde, der kan vække stærke følelser, selvom man som Ella ikke på forhånd har integreret det i en karriereplan, er tydeligt socialiseret til omsorgsrollerollen, eller har stærke personlige betydningsdannelser i forhold til det.

De følelser arbejdet vækker må tages i betragtning, når man vil beskrive arbejdet som læringsrum, hvilket jeg går over til i afhandlingens tredje del, lige som jeg mener det engagement omsorgsrelationen tydeligvis vækker hos alle de interviewede kvinder, må ses som en læringsressource.

9.11 Opsamling

Meget tyder på at Ella er på sosuhjælperuddannelsen tvunget af omstændighederne. Som led i sin biografiske selvfremsættelse insisterer hun dog på, at se det at hun er på uddannelsen som udtryk for den modenhed, hun har opnået ved at blive mor. Uddannelsen indskrives således i en bestræbelse på at opretholde fornemmelsen af autonomi og kontrol over sit eget liv.

Den kulturelle fortælling om unges valgmuligheder bidrager til at opretholde den forståelse af sig selv som autonomt handlende individ, som Ella etablerer, samtidig med at den har den psykodynamiske funktion at fortrænge en bevidsthed om egen afhængighed.

I et psykodynamisk perspektiv kan den stærke insisteren på arbejdets meningsfuldhed og den samtidige nedskrivning af det ses som udtryk for, hvor ambivalent orienteringen mod omsorgsarbejdet kan være. Mange forhold i Ellas biografi er modsætningsfyldt beskrevet, og arbejdet er det også. Arbejdet kan opleves både som meningsgivende og lavstatus. Det er engagerende, men engagementet er ambivalent: omsorgsrelationen kan både give tilfredsstillelsen af at have gjort en forskel, og den kan medføre følelser af afmægtighed og skyld. Ambivalensen afspejler både træk ved Ellas måde at relatere sig til omverdenen på og en kulturel ambivalens overfor denne type arbejde.

At netop Ella giver udtryk for disse ambivalente følelser kan ses som udtryk for hendes særlige måde at forholde sig til verden på. Som beskrevet indledningsvis forholder hun sig modsætningsfyldt til alle de vigtige forhold i sit liv, som hun fortæller om. Men jeg mener også de må forstås som udtryk for træk ved arbejdet, der er generelle uanset hvem hjælperen er. Måske er Ella særlig sensitiv overfor dilemmaerne i arbejdet, måske er hun, fordi hun hverken har uddannelsen eller hjælperarbejdet som et dybt etableret ønske, friere til at udtrykke dilemmaerne.

Ikke desto mindre findes de ambivalenser hun udtrykker, som antydninger i de øvrige interviews, og dilemmaerne, hun fortæller om hun står i, viser sig bredt i praksisobservationerne. Dette peger på, at Ellas fortælling kan tolkes som udtrykkende særlige forhold ved omsorgsarbejdet.

Den modsatrettede op- og nedskrivning af arbejdet kan siges at afspejle en samtidig samfundsmæssig op- og nedskrivning, mens de ambivalente følelser i forhold til arbejde kan siges af afspejle omsorgsarbejdets særlige natur, der særligt når det drejer sig om omsorg for gamle og syge mennesker ikke udelukkende medfører glæde og personlig tilfredsstillelse, men også indebærer skyldfølelser og afmagt.

9.12 Konklusion på interviewanalyser

Umiddelbart kan de forskellige teoretiske forståelser af interviewteksterne, jeg har anlagt, fremstå som uforenelige. Ikke desto mindre mener jeg, at fastholdelsen af de sommetider kontrasterende syn er den eneste måde at yde materialet retfærdighed på. At fastholde en flerhed af teoretiske perspektiver er samtidig for mig at se en nødvendig konsekvens af det, Kincheloe i forbindelse med bricolage-begrebet omtaler som ”de postmoderne indsigter” (Kincheloe 2001). Flerheden af perspektiver har åbnet for at fastholde de spændinger og dilemmaer, materialet indeholder, og som er fremskrevet i analyserne.

Spændingerne i analyserne går på flere forskellige forhold:

Spændingen mellem min optagethed af livshistorien ”i sig selv” som udtryk for en almen interesse for dannelsen af subjektive betydninger, og optagetheden af de elementer i livshistorien, der særligt kunne forstås i relation til ”valget” af en uddannelse rettet mod et omsorgsjob.

Spændingen mellem det, der var særligt, unikt for hver enkelt livshistorie og det, der trods forskelligheder også viste sig som mere gennemgående mønstre og tendenser.

Spændingen mellem at forstå livshistorierne som udtryk for selvkonstruktioner, som udtryk for erindringer om faktiske hændelser, sådan som personen huskede dem i interviewsituationens nu, og i et psykodynamisk perspektiv. I et psykodynamisk perspektiv spændingen mellem at se interviewene som afspejlende dynamiske logikker, der af livshistoriske grunde var blevet interviewpersonens og samtidig som fortællinger konstruerede i et intersubjektivt rum, præget af bevidste og ubevidste dynamikker mellem mig som interviewer og interviewpersonen.

For de fire analyserede cases er det tilfældet, at uddannelses-”valget” kan forstås som sammenhængende med hele personens liv og livshistorie, uanset om social- og sundhedshjælperuddannelsen og -arbejdet fremstår som et længe tilstræbt mål, eller som noget man er i tvunget af omstændighederne. I denne forstand er den muligt at generalisere i form af det Davies omtaler som **en teoretisk induktion** (Davies 1999). Indholdet i hver enkelt livshistorie er forskelligt, men det er generelt, at der i ethvert menneskes liv etableres dynamiske logikker, der får bestemte måder at handle, føle og tænke på til at blive karakteristiske for dette menneske. Som analyserne viser, danner den enkelte gennem sin særlige psyko-biografi subjektive betydninger, og disse betydninger har indflydelse på valget af uddannelse og job.

Der er individuelle baggrunde for, at det at tage en uddannelse rettet mod et omsorgsjob er blevet subjektivt meningsfuldt for hver af de fire kvinder, hvis interviews jeg analyserer, og betydningen af arbejdet fungerer derfor på forskellige måde som led i hver af de fire kvinders livstemaer.

I casen Hanne optræder betydningen af hjælpearbejdet som led i en skyld- og soningsproblematik. Hannes berettede erfaringer omkring lidelse og skyld er ekstreme, men det tema, som arbejdet bliver element i, nemlig at lidelse fører til indsigt, er derimod en udbredt kulturel fortælling. Dermed er den særlige baggrund for netop Hannes brug af hjælpearbejdet som led i sit livstema unik, mens selve tematikken derimod må siges at være kulturelt udbredt – og dermed også potentielt kan gælde for andre elever end Hanne.

Casen Lotte tematiserer omsorgsarbejde som led i dannelsen af kønsidentitet. Lotte fremstiller en opvækst, hvori hun er blevet socialiseret til rollen som omsorgsyder. At yde omsorg har været – og er, Lottes strategi for at opnå inklusion. Samtidig er ønsket om at arbejde med omsorg i hendes tilfælde indlejret i karrierere- og fremtidsdrømme, hvilket bryder med mere traditionelle forestillinger om den kvindelige opofrende omsorgsyder. I Lottes fortælling forenes en traditionel kvindes rolle med moderne karrieredrømme, hvorved sosuhjælperuddannelsen får subjektiv betydning som forener af to divergerende kvindebilleder. Herved danner Lotte sin særlige kønsidentitet, der indebærer både stabilitet og forandring. Sosu-hjælperuddannelsen får betydning som mulighed for inklusion, som mulighed for at videreføre en kvindelig socialisation, og som mulighed for at skabe en ny, fremadrettet identitet. Lottes måde at forene sine tidligere erfaringer og sine fremtidsdrømme på, og derved skabe sin særlige kønsidentitet, er særlige for hende – men at det er muligt at gøre det, mener jeg som også Bjerrum Nielsen (Bjerrum Nielsen 1994) belyser – må ses som en generel mulighed.

Casen Ditte fremstår umiddelbart anderledes end Hanne og Lotte, idet hjælpearbejdet her fremsættes som noget, der ikke er et bevidst valg eller ønske. Tilfældigheden af uddannelsesvalget og ønsket om at skifte job viser sig dog at være et alt andet end tilfældigt led i det, jeg fremanalyserer som den dynamiske logik i Dittes fortælling: at potentielt forandringen som et forsøg på at undgå at erkende den usikkerhed, hun har levet og stadig lever med. Ditte er orienteret mod familielivet frem for mod arbejdslivet, men paradoksalt nok gør hendes kompetencer i forhold til rollen som husmoder hende også kompetent i forhold til omsorgsarbejdet. Hun er engageret i at opfylde den andens behov, og hun reflekterer over sin rolle i forhold til borgerne. Dittes case indeholder dermed en særlig dynamik, hvori hendes frygt for at blive fastholdt kæmper med det engagement, hun faktisk har, og til en vis grad underkender det, og hvor hendes søgen efter forandring får hende til at overse de kompetencer, hun også har, i forhold til det arbejde, hun er ved at uddanne sig til. Casen bliver eksempel på hvordan en strategi, der tidligere har været nødvendig for psykisk overlevelse, bliver til noget der nu i Dittes voksenliv vanskeliggør et stabilt uddannelsesvalg. Strategien fører samtidig til en ambivalent orientering mod omsorgsarbejdet.

Ambivalenser kan spores også i casen Hanne og fremstår særligt tydeligt i casen Ella. Ellas case tematiserer forholdet mellem en stræben efter og ønske om autonomi overfor afhængighed og afmægtighed. Temaet er, måske pga. Ellas status som ung enlig mor, uden stabil tilknytning til arbejdsmarkedet, stærkt formuleret i hendes tilfælde, men er ikke desto mindre en central tematik i ungdomslivet generelt (Illeris 2000). Specielt for denne case er de gentagne modsigelsesfyldte formuleringer og ambivalente følelser – i forhold til sit liv som helhed og i forhold til social- og sundhedshjælperarbejdet i særdeleshed. Ambivalenserne og de dilemmaer, der udtrykker i forhold til arbejdet, har jeg tolket som udtryk ikke bare for særlige træk ved Ellas måde at forholde sig til arbejdet på, men som afspejlende samfundsmæssige ambivalenser overfor kvindeligt konnoteret omsorgsarbejde.

Baggrunden for tolkningen er dels antydningerne i de øvrige interviews, som omtalt i 5.4, dels de teoretisk informerede analyser af arbejdets status, som jeg fremskriver ud fra praksisobservationerne i afhandlingens tredje del.

Ambivalenserne kan ses som udtryk for at arbejdet med gamle og syge mennesker frembringer både lyst- og ulystfyldte følelser: relationen til den anden giver glæde ligesom følelsen af, at man gør en forskel og er nyttig; men de synlige tegn på forfald og hjælpeløshed i denne forbindelse er også skræmmende og angstprovokerende. Tidspresset og reglerne, hjælperen arbejder under, opleves i nogle af caseeksemplerne som forhold, der vanskeliggør arbejdet.

Selvom flere af de interviewede kvinder har haft arbejde indenfor feltet før de begyndte på uddannelsen, er der en pointe i at de interviewede er under uddannelse. De står i begyndelsen af en socialisering ind i et bestemt arbejdsfelt, og forholdene indenfor feltet er, som forskellige udtalelser peger på, endnu ikke blevet selvfølgeligheder for dem. På denne måde mener jeg, interviewene giver billeder af, hvad det er for motiver og forestillinger, kvinderne bringer med sig ind i arbejdet, billeder der endnu ikke i særlig høj grad er påvirket eller hæmmet af bevidstheden om, hvad der er realistisk muligt. Billederne kan siges at være idealistiske i en negativ betydning af ordet, som uden kontakt med virkelighedens verden. Men de kan også siges at indeholde utopiske perspektiver på, hvad omsorgsarbejde kunne være. Forestillingerne om hvad hjælperarbejdet kunne være er en drivkraft til at søge ind i uddannelserne. De kan danne udgangspunkt for at stille spørgsmålstegn ved nogle af de måder arbejdet er organiseret på, for at spørge om det kunne være anderledes og bedre for både ansatte og borgere.

Det gennemgående træk i livshistorierne, at der trods store individuelle forskelle udtryktes en interesse og et engagement i ”den Anden” og i relationen til ”den Anden”, blev i forhold til interviewenes indhold det perspektiv, jeg valgte at gå videre med. Sammenholder jeg dette mønster med hele mit inter-

viewmateriale og med andre undersøgelser indenfor feltet, som omtalt i kapitel 2, mener jeg der som tendens kan foretages **en empirisk generalisering**, gående på, at forholdet til borgerne og oplevelsen af at gøre noget meningsfuld for andre, er en væsentlig drivkraft for social- og sundhedshjælperes motivation for omsorgsarbejdet. Orienteringen mod omsorgsrelationen udgør i to af caseeksemplerne en rettet, der går på tværs af traditionelle opdelinger mellem arbejds- og privatliv. Denne rettet har ledt mig til at arbejde med et begreb om omsorgsorientering, hvilket jeg fortsætter med i kapitel 10, der skal ses som en overgang mellem afhandlingens 2. og 3. del.

Engagementet i omsorgsrelationen kan medføre subjektive belastninger, i form af skyldfølelser og indre konflikter, når ens egne idealer for omsorgen, rammerne for arbejdet og skolelærdommen ikke går op i en højere enhed. Men - med fare for at skrive mig ind i en ny udbredt kulturel fortælling om engagement i lønarbejdet som et entydigt gode - vil jeg fremhæve dette engagement som en væsentlig ressource hos kvinderne både i forhold til kvaliteten af plejen og i forhold til at de står i læringsforløb.

At engagementet også fremstod som ambivalent blev noget af det, der for mig blev uundgåeligt at forholde mig til. Det blev relevant at diskutere, hvordan "omsorg" kunne beskrives og forstås, og hvad der var særligt for omsorg som arbejde og som en fremadrettet orientering. I forsøget på at forklare begreberne opstod en ny spænding – mellem eksistentielle forståelser af omsorgsrelationen og mere psykodynamisk orienterede tænkninger.

I næste kapitel tager jeg afsæt i det, jeg ser som den mulige empiriske generalisering ud fra interviewene, nemlig sosu-hjælperelvernes optagethed af den konkrete omsorgsrelation, stadig understøttet af andre undersøgelser på feltet, og diskuterer forståelser af omsorg, omsorgsarbejde og omsorgsrelation. I diskussionen inddrages de nævnte spændinger, uden at jeg tager stilling for eller imod den ene eller anden teoretiske forståelse.

10. Omsorg: Arbejde, rationalitet og orientering.

"Enhver nutidig omsorgsrelation vækker mindelse om vores tidligste omsorgsrelationer."
(Noddings 1984)

Hensigten med dette kapitel er via en redegørelse for og diskussion af centrale begreber benyttet og dannet i forbindelse med interviewanalyserne at skabe en overgang mellem afhandlingens 2. og 3. del. Begreberne uddyber min konklusion på interviewanalyserne og indgår i den forståelse af omsorgsarbejdet som særligt læringsrum, jeg etablerer i 3.del.

De interviewede kvinder er under uddannelse til et omsorgsarbejde, og jeg hævder ud fra mine analyser af interviewene, at visse af kvinderne udtrykker en orientering mod arbejdet men også i forhold til deres liv som sådan, som jeg benævner en omsorgsorientering. Det gælder særligt for eksemplet Lotte, som jeg har fremskrevet det i analysen i kapitel 7.

Ud fra analyserne af praktikobservationerne, som følger i afhandlingens tredje del, mener jeg kvinderne agerer ud fra en omsorgsrationalitet.

De tre begreber er centrale omdrejningspunkter i afhandlingen. Jeg vil derfor i det følgende præcisere, hvordan jeg forstår og benytter begreberne. Jeg trækker primært på den norske sociolog og omsorgsforsker Kari Wærness' definitioner og diskussioner af omsorg, omsorgsarbejde og omsorgsrationalitet. I udviklingen af begrebet omsorgsorientering inddrager jeg psykoanalytisk teori. Ud fra den feministiske filosof Nel Noddings diskuterer jeg spørgsmålet om det er muligt at tale om en omsorgens ontologi.

10.1 Omsorg

Omsorgsbegrebet har ikke et særligt præcist defineret indhold hverken i almindelig sprogbrug eller i sociologien. Det bruges både til at beskrive en kvalitet ved relationer mellem mennesker og til at betegne bestemte institutioner i samfundet, der har til opgave at tage sig af mennesker, der ikke kan tage vare på sig selv. I artikelsamlingen "Kvinneperspektiver på socialpolitikken" diskuterer Kari Wærness begreberne omsorg og omsorgsarbejde (Wærness 1982).

På dansk, som på norsk, består ordet omsorg af ordene "om" og "sorg". "Sorg" er ifølge Wærness beslægtet med det tyske ord "sorgen", der kan oversættes med at bekymre sig for, at være betænksom overfor. Begrebet er mere beslægtet med at "sørge for" end med at "sørge".

Det tilsvarende engelske ord er "care". "Care kommer antageligt fra det latinske "caritas" der betyder "kærlighed" eller "hengivenhed" (Wærness 1982:19). Ordens betydning peger på den hverdagslige opfattelse af "omsorg": Når vi taler om omsorg mener vi sædvanligvis ikke bare at grundlæggende fysiske og materielle behov tilgodeses. Omsorg har også en anden kvalitet, som har sammenhæng med social og psykisk velfærd. Det er derfor nødvendigt at forstå omsorg som byggende på både arbejde og følelser (Wærness 1989).

Omsorg er en kvalitet, der kan opstå i en relation mellem mindst to mennesker. Den ene, omsorgsudøveren, udviser bekymring, betænksomhed, kærlighed eller hengivenhed overfor den anden, omsorgsmottageren:

"Den som trenger omsorg, er dyrebar for den som utøver omsorg, og når denne lider, vil utøveren lide sammen med og sørge for å lindre smerten eller ubehaget." (Wærness 1982:20).

Hvor Wærness primært beskæftiger sig med omsorgsudøveren, understreger Nel Noddings gensidigheden i relationen. Hun hævder, at i omsorgsrelationen anerkender den anden, omsorgsmottageren, omsorgsudøverens hensigter og bestræbelser på at sikre, understøtte eller bedre omsorgsmottageren sociale og psykiske velfærd. Denne gensidighed i relationen er, ifølge Noddings, en betingelse for, at man kan tale om en omsorgsrelation (Noddings 1984).

Dette ses dog ikke som ensbetydende med, at omsorgsrelationer kan opfattes som symmetriske. Tværimod siger både Wærness og Noddings, at omsorgsrelationer kan være både symmetriske og asymmetriske. Wærness skelner mellem det at have omsorg for andre, som værende forskelligt fra at have omsorg for hinanden. At have omsorg for andre indebærer et asymmetrisk forhold, hvor de der giver omsorg må forvente at yde mere end de får igen af modtagerne. At have omsorg for hinanden indebærer et symmetrisk forhold som for eksempel mellem ægtefæller. Den omsorg der udøves som lønnet arbejde vil som udgangspunkt finde sted i en asymmetrisk relation, hvilket netop ikke indebærer at der ikke også eksisterer en gensidighed i relationen.

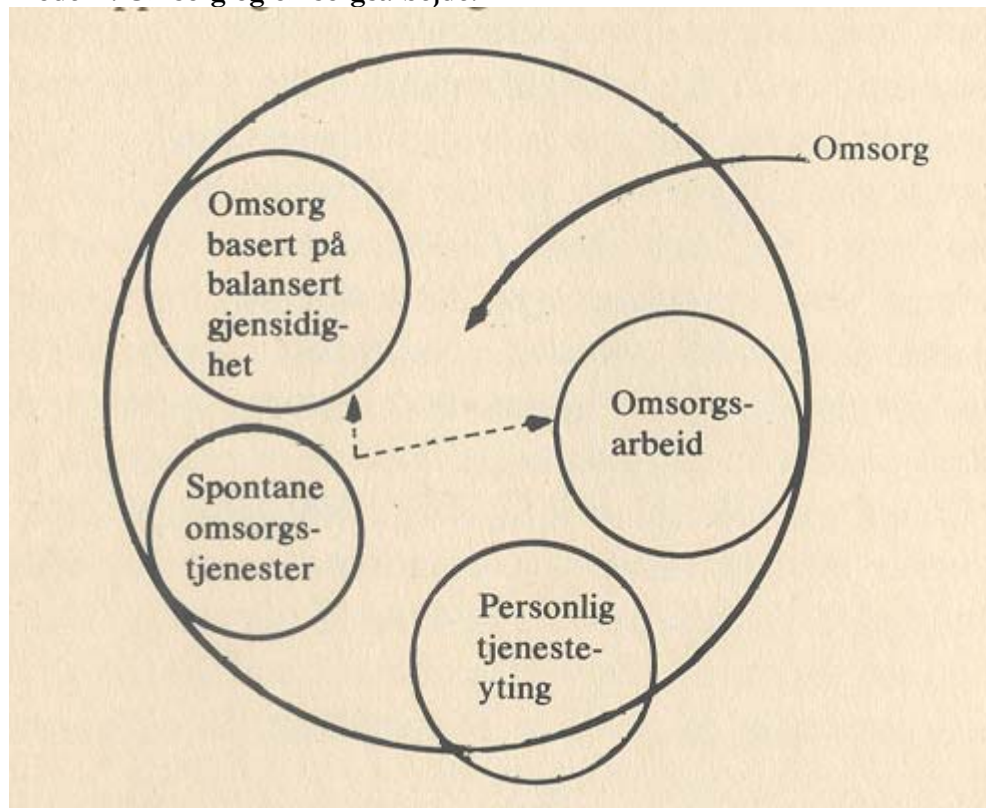
Wærness definerer begreberne omsorg og omsorgsarbejde overfor det, hun kalder personlige tjenesteydelser (Wærness 1982). Omsorg kan finde sted i et balanceret symmetrisk forhold mellem mennesker, fx i arbejdsdelingen i et ægteskab. For denne form for omsorg reserverer Wærness begrebet personlig tjenesteydelse. Hvis modtageren af tjenesteydelsen er fuldt ud i stand til at udføre opgaven selv, kan udførelsen være tegn på omsorg, men også på underdanighed. Når det drejer sig om personlige tjenesteydelser er modtageren den statusoverlegne, og det er et tegn på højere social status at modtage mere end man yder.

Den omsorg der udføres, når det drejer sig om omsorgsarbejde, har som udgangspunkt den omvendte asymmetri. Her gør omsorgsmottagerens afhængighed og hjælpeløshed ham eller hende til den statusunderlegne. Marta Sze-

behely viser i sin ph.d. afhandling (Szebeheley 1995), hvordan statusrelationen mellem omsorgsyder og omsorgsmottager kan være mere kompliceret, afhængig af modtagerens sociale status, men udgangspunktet for relationen indenfor omsorgsarbejde er stadig modtagerens hjælpeløshed. Det er modtagerens hjælpeløshed, der betinger tildelingen af hjælpen.

Omsorg er mere end omsorgsarbejde. Wærness opstiller derfor en figur til illustration af omsorgsarbejde som en særlig praksis indeholdt i det felt af opgaver og relationer, der kan forstås som omsorg (Wærness 1982:22):

Model 2: Omsorg og omsorgsarbejde.

Omsorgsarbeidet kan betragtes som en særlig variant af omsorg, der som modellen illustrerer, adskiller sig fra både den personlige tjenesteydelse, spontane omsorgstjenester og omsorg baseret på balanceret gensidighed.

Joan Tronto er professor i politisk videnskab og kvinde studier og forfatter til bogen "Moral Boundaries: A Political Argument for an Ethic of Care". Tronto beskæftiger sig med de etiske aspekter af omsorg i et politisk og feministisk perspektiv. Hun inddeler omsorg i fire processer:

1. erkende at et omsorgsbehov findes (caring about)
2. tage ansvar for det erkendte omsorgsbehov (taking care of)
3. udføre arbejdet med at dække omsorgsbehovet (caregiving)
4. se på omsorgsmodtagerens situation bagefter (carereceiving).

(Citeret fra Christensen 2003.)

Trontos definition indebærer en forståelse af omsorg som en helhed af erkendelse af den andens behov, forpligtelse på at dække behovet, udføre arbejdet med at dække det, og vurdere om omsorgsmodtagerens situation efterfølgende ændres.

Forståelsen af omsorg som en helhed af flere processer, mener jeg både udbyr selve omsorgsbegrebet, og giver indhold til det, Wærness benævner en omsorgsrationalitet. Helhedsforståelsen pointerer netop forskellen på det ”at sørge for”, i modsætning til at udføre ”service” eller ”tjenesteydelser” – og i modsætning til at ”behandle”. At udføre service indebærer ikke en vurdering af modtageres situation efterfølgende. Omsorgsrationalitet kan netop ses som det at søge at tage sig af alle fire processer i udøvelsen af omsorg, hvilket flere af de eksempler, jeg beskæftiger mig med i del 3 peger på.

Omsorgsrelationer adskiller sig endvidere fra behandlings- og servicereationer i forhold til hvilken viden, der indgår i relationen og i forhold til magtfordelingen i relationen. Behandling indebærer at behandleren ved bedre end klienten selv, hvad vedkommende har brug for. Behandleren tager udgangspunkt i en faglig og teoretisk kundskab, og klienten kan objektives ud fra sin lidelse. I en behandlingsrelation er hjælperen eksperten, der i sidste instans har autoritet til at bestemme, hvilken slags hjælp den hjælpetrængende kan få (Wærness 1989:24).

I modsætning hertil er det karakteristisk for servicereationer, at modtagerne selv ved, hvilken slags hjælp de har brug for, og at de selv kan overvåge, at de får den hjælp, de vil have og som serviceyderen har pligt til at yde. Modtageren fungerer i denne forstand som arbejdsgiver overfor yderen.

I modsætning til service forudsætter omsorg ikke at modtagerne har klare opfattelser af eller kan give udtryk for, hvad de ønsker og har behov for. Omsorgsudøveren skal være i stand til at aflæse ønsker og behov hos modtageren, selvom disse ikke udtrykkes direkte. Omsorgsrelationer kræver derfor personlig involvering og intimitet. Som i behandlingrelationen påtager omsorgsudøveren sig et ansvar for at modtageren får det, han eller hun har brug for, men ansvaret er ikke primært baseret på speciel fagkundskab, og det er en relation, hvori hjælpen typisk ikke vil have den tilsigtede funktion i fald klienten objektiveres. Den viden omsorgsyderen baserer sin omsorg på, er i langt større udstrækning end i behandlingrelationen erhvervet gennem hverdags erfaringer. (Wærness 1989:27).

10.2 Kvinders arbejde

Becker-Schmidt kalder kvinders arbejde for ”*an ensemble of practices*” (Becker-Schmidt 2002:40). Hvis vi ser på elementerne, der indgår i kvinders arbejde kan vi se en mangfoldighed af sociale aktiviteter, som den permanente revitalisering af samfundet hviler på: husligt arbejde, livsopretholdende arbejde (subsistence work), omsorgsarbejde og arbejde indenfor arbejdsmarkedet. Alle disse former for arbejde er nødvendige for den samfundsmæssige reproduktion, skriver Becker-Schmidt.

At se kvinders arbejde som et samspil af forskellige former for social aktivitet, mener Becker-Schmidt er essentielt for at kunne udføre sammenlignende studier af ”køn og arbejde”. I sine studier har hun beskæftiget sig med de to primære former for aktivitet, der indgår i kvinders arbejde i vores samfund: husarbejde og lønarbejde. Begge former for aktivitet er nødvendige for social reproduktion. Men selvom de to former for aktivitet er lige nødvendige, er de ikke samfundsmæssigt behandlet som ligeværdige eller set som sammenhængende. Ud over ofte i praksis at være et isoleret arbejde, er husarbejdet ikke i nævneværdig grad grundlag for anerkendelse (Becker-Schmidt & Knapp 1994/1982).

Becker-Schmidt lægger vægt på de psyko-sociale implikationer af kvinders behov for at kombinere kontrasterende praksisser. Behovet må forstås både som en ydre og en indre nødvendighed. Samfundsmæssigt er der brug for, at kvinder påtager sig dette ”ensemble” af aktiviteter, og det er materielt nødvendigt især for enlige kvinder. Men de fleste kvinder er også via deres dobbelte socialisation motiveret for både at arbejde ude, tjene en løn, og for at arbejde i hjemmet med at tage sig af børn, familie og hjem. I deres bevægelser fra en aktivitetssfære til en anden mødes de med modsætningsfyldte krav og målsætninger, der giver særlige konflikter.

Om kvinders forskellige praksisser siger Becker-Schmidt, at nødvendigheden af at ændre prioriteringer, når man ændrer arbejdsområde udgør en anstrengende psykologisk præstation. På det kvalitative niveau er der tale om, at der kræves en evne til at opstille sig mellem forskellige tidsstrukturer. Becker-Schmidt nævner som eksempel forskellen på at passe børn og at arbejde på fabrik eller kontor: I det første tilfælde skal du være i stand til at lade tiden flyde, lege uden noget bestemt formål, mens du i det andet er underlagt stramme tidsstrukturer og har bundne, resultatorienterede opgaver (Becker-Schmidt 2000:3).

Noddings skriver tilsvarende om omsorgsrelationen, at i relationen overskrides tids- og rum-afgrænsninger: ”*The caring attitude, this quality of disposability, pervades the situational time-space.*” (Noddings 1984:19).

Selve disse modsætninger mellem logikker hentet i to forskellige sfærer og to forskellige arbejdsområder, mener jeg, er indbygget i omsorgsarbejdet. At udøve omsorg som arbejde kræver en evne til konstant at kunne skifte mellem

praksisser, ja ligefrem konstant være underlagt logikken fra to forskellige praksisser. Når hjælperen vasker en gammel dame, er hun nødt til at lade tingene tage den tid, de nu tager. En dag kan det gamle menneske være friskt, måske selv udføre nogle af opgaverne, en anden kan vedkommende have det dårligt, have smerter og være træt, og så tager den personlige pleje længere tid. Samtidig skal hjælperen have opmærksomheden på, hvor lang tid der er afsat til de enkelte opgaver, hvad hun skal nå, og hvornår hun skal gå videre til næste borger.

10.3 Omsorgsarbejde

Wærness definerer omsorg på en måde der udelukker aktiviteter, der kommer ind under begrebet egenomsorg, og hun skelner mellem omsorg og omsorgsarbejde. Wærness definerer omsorgsarbejde som:

"omsorg for de av samfunnets medlemmer som etter alment aksepterte normer ikke er selvhjulpne i hverdagen, og som dermed er avhengige av og har rett til hjelp, og der omsorgsgiveren føler sig forpliktet til å gi den hjelpen mottakeren har behov for. (...) Å yte omsorgsarbeid innebærer at en er forpliktet til å gjøre det som trenges med utgangspunkt i den omsorgstrengendes ber-og-nå-situasjon og med det formål at øke den omsorgstrengendes velferd eller velbefinnende." (Wærness 1989:5).

Omsorgsarbejde er indlejret i en social og retslig forpligtelse, men som omsorg, der udøves i ikke-arbejds-mæssig sammenhæng, bygger den omsorg, der udøves som arbejde også på omsorgsyderens "anden-orientering" (ibid. 16). Med dette sociologiske begreb sigter Wærness til, at omsorgsarbejde forudsætter personorientering og en hvis nærhed til den omsorgstrængende. For at udgøre "god-nok-omsorg" kræves der en opmærksomhed på den anden, som det unikke menneske vedkommende er. Den del af definitionen, der peger på omsorgsmottagerens fremtidige situation indebærer således et normativt krav om kunne udøve omsorg på en måde, der ikke svækker modtagerens evne til egenomsorg. Under- eller overvurderes modtagerens selvhjulpnehed ydmyges han eller hende. For ikke at risikere dette kræves nærhed og indlevelsesevne fra omsorgsudøverens side.

At omsorgsmottagerens her-og-nu-situation skal være i fokus for opmærksomheden indebærer fra omsorgsyderens perspektiv, at hun må forsøge at forstå, hvad den anden erfarer og oplever i øjeblikket og handle ud fra denne forståelse. Omsorgsyderen kan ikke fuldt ud basere sig på fastlagte rutiner eller handle ud fra strengt definerede principper eller rent teoretiske kundskaber. Omsorgsudøveren må også støtte sig til indlevelsesevne, empati og erfaring, skriver Wærness. Begrebet empati bliver således hos Wærness brugt som svarende til medfølelse og en hjælpende indstilling. (Se kapitel 4.)

Wærness skelner mellem tre kategorier af offentligt lønnet omsorgsarbejde: Omsorgsarbejde knyttet til vækst eller resultater, omsorgsarbejde knyttet til vedligehold eller stilstand, og omsorgsarbejde knyttet til situationer præget af tilbagegang (Wærness 1982:33). De tre kategorier af lønnet omsorgsarbejde tilskrives forskellig status samfundsmæssigt, hvilket jeg vil vende tilbage til i

diskussionen af det særlige ved social- og sundhedshjælperarbejdet senere i dette kapitel.

Især i forhold til den omsorg, der udføres i tredje kategori, den ”resultatløse omsorg” (Wærness 1989:22) vil en styring ud fra en mål-middel rationalitet være problematisk. Der vil kun i meget lille grad være tale om at producere effekter, der kan måles. Arbejdet vil i hovedsagen bestå i at lindre lidelse i en proces, hverken omsorgsyder eller omsorgsmottager har kontrol over.

10.4 Omsorgsrationalitet

I begyndelsen af 1980’erne udviklede Wærness begrebet omsorgsrationalitet. Baggrunden for udviklingen af begrebet var en undersøgelse af norske hjemmehjælpere (Wærness 1978), der pegede på, at hjemmehjælperne i deres arbejde ud fra en lønarbejderbetragtning handlede ”irrationelt”. De udførte for eksempel mere arbejde for klienterne, end de blev betalt for. For at forstå og beskrive den rationalitet der lå til grund for hjemmehjælpernes måde at handle på, udviklede Wærness begrebet omsorgsrationalitet.

Begrebet kalder hun, med den amerikanske sociologi Herbert Blumer (1969), for et ”sensitizing concept” (Wærness 1999:54). Blumer anbefaler, at forskerne skal være mindre optaget af det, der er skrevet om social teori, og i stedet arbejde mere med empiriske data. I forhold til empiri står ”sensitizing concepts” i kontrast til ”definitive concepts”. ”Definitive concepts” refererer præcist til det, der er fælles for en gruppe objekter, og foreskriver hvad forskeren må kigge efter. ”Sensitizing concepts” derimod giver en mere generel reference og antyder i hvilken retning, eller ad hvilke linier, forskeren må lede. Begrebet omsorgsrationalitet ser Wærness som et sådan guidende begreb. Som jeg forstår Wærness er det et begreb, der kan bruges i tolkningen af handlinger, som ud fra en dominerende mål-middel rationalitet kan synes irrationelle. Begrebet synliggør, at de ud fra en anden rationalitet er fuldt forståelige og hensigtsmæssige.

Som et guidende begreb, der gør det muligt at forstå den logik, som også de hjælperelever, jeg har interviewet følger i deres handlinger og syn på arbejdet, mener jeg begrebet er meget opklarende. Det vanskelige ved at bruge begrebet ud fra Wærness’ tekster opstår i og med, at hun bruger det på flere forskellige måder, hvor det veksler mellem at være et rent beskrivende begreb, der favner empiriske iagttagelser fra omsorgsarbejdet, og at være et normativt begreb, der foreskriver hvordan omsorgsudøvere skal og bør handle.

Jeg tilstræber at benytte ”omsorgsrationalitet” som et begreb, der fanger og benævner en særlig logik, som den enkelte omsorgsudøver følger i sit arbejde. Det dækker en måde at tænke og handle på, hvor den omsorgstrengendes behov er i fokus. Ud fra denne logik, i den enkelte omsorgsrelation, er lønarbejdets logik underordnet. Omsorgsrationaliteten implicerer dermed en forståelse af mennesket som et emotionelt og relationelt væsen, der er i stand til at orientere sig efter andres behov.

Herved kommer begrebet til at referere til forhold i omsorgsrelationen, der er med til at gøre omsorgen til den ”gode-nok-omsorg”. Det er orienteringen mod den anden, forståelsen for at omsorg ikke bare er at udføre praktiske opgaver, men indebærer en ansvarstagen for den andens hele velbefindende, der er centralt i omsorgsrationaliteten.

Begrebet peger på eksistensen af en anden logik end den instrumentelle. Wærness fremhæver denne logik som langt mere brugbar i forhold til at bestemme, hvad der kræves i udførelsen af ”god-nok-omsorg”, end den instrumentelle.

Begrebet omsorgsrationalitet opererer med en anden model af mennesket, end den økonomisk-instrumentelle, hvor følelser som medfølelse, angst, usikkerhed og ambivalens har en plads i forståelsen af menneskelige handlinger og relationer. Samtidig peger begrebet på, hvad der kræves i det konkrete omsorgsarbejde og hvilket normativt grundlag, dette arbejde må udføres på. Det indebærer, at personligt kendskab og evne til indlevelse i den enkeltes situation er væsentlige forudsætninger for udøvelse af omsorg. Det indebærer, at omsorgsudøveren så vidt muligt har modtagerens selvhjulpethed for øje, vel vidende at hun er forberedt på at den omsorgstrængendes behov tværtimod kan blive større. Og det forudsætter omsorgsarbejdere der både er bevidste og medfølende aktører, skriver Wærness (Wærness 1999:56)

Begrebet omsorgsrationalitet bliver i Wærness brug et modbillede til den økonomiske rationalitet, der trænger ind over feltet. Men det bliver herved også et normativt begreb, der foreskriver en bestemt indstilling hos omsorgs-yderen. Heri kommer det nærmere til at ligne det Ulla Holm benævner en ”professionel hållning”(Holm 2001:41). Men hvor Holm med sin psykodynamiske inspiration er opmærksom også på de belastende sider af omsorgsrelationen, ser Wærness den i sig selv som værende uproblematisk.

Som modstykke til den instrumentelle rationalitet, peger begrebet på svagheder og manglende forståelser i den videnskabelige og bureaukratiske rationalitet, der ligger til grund for planlægning og organisering af den offentlige omsorg. Den model af mennesket, der ligger til grund for den videnskab der dominerer i social planlægning og administration er hovedsageligt den formålsrationelle eller instrumentelle aktør (Wærness 1999:56) Den instrumentelle logik fanger ikke hvad der er centralt i omsorgsrelationen, siger Wærness, og er derfor uegnet til både at beskrive og analysere denne, men også uegnet som grundlag for at planlægge omkring omsorgsrelationen. Rationalitet er i Wærness’ model af mennesket ikke det samme som fravær af følelser. Stadigvæk mener jeg, man må se omsorgsrationalitet som et sociologisk begreb. Wærness tematiserer det følelsesmæssige i omsorg, men hun kobler ikke sit begreb med teorier, der kan nuancere eller forklare det følelsesmæssige niveau. Således opererer hun hverken med et subjektbegreb eller benytter psykodynamisk teori.

Som Wærness mener jeg naturligvis ikke, at en instrumentel forståelse af mennesket er egnet til at forstå, hvad der er centralt i omsorgsrelationen, eller i nogle andre menneskelige relationer i øvrigt. Mit formål med at benytte begrebet omsorgsrationalitet er dog ikke som et grundlag for at kritisere den instrumentelle model af mennesket; denne kritik er fuldt indlejret i forståelsen af mennesket som et psyko-socialt subjekt.

Samtidig mener jeg der kan være en fare i at etablere en så stærk dikotomi mellem omsorgsudøvelse på den ene side og planlægning og organisering på den anden. Der eksisterer klart modsætninger, hvilket mine observationer også peger på bl.a. på grund af den måde planlægningen i øjeblikket foregår på. Men organisering og regler omkring omsorgsrelationen kan også ses som en beskyttelse af omsorgsarbejderen og som udtryk for en bestræbelse mod professionalisering af det faglige område. Som organisering omkring relationen kommer til udtryk i øjeblikket, hvor den som Wærness påpeger i høj grad er udtryk for økonomiske hensyn og et instrumentelt menneskesyn, er det, som beskrevet i kapitel 2., tvivlsomt om regler og organisering virker hensigtsmæssigt for omsorgsarbejderen. Men en entydig dikotomisering kan overse, at andre intentioner end besparelser også er indeholdt i den moderniseringsproces, der foregår i den offentlige sektor. (Jævnfør Hjort 2001).

Jeg bruger primært begrebet omsorgsrationalitet til at forstå en logik som søsø-hjælpereleverne giver udtryk for i interviewene, og som jeg ser udtryk for i praktikobservationerne i form af handlinger eller udtrykte bekymringer. Herudover bruger jeg begrebet som afsæt for at udvikle et nyt begreb, som jeg finder har forklaringsværdi i forhold til de orienteringer, fremtidsplaner og fremtidsønsker, som hjælper-eleverne udtrykker i interviewene. Dette begreb har jeg kaldt ”omsorgsorientering”.

10.5 Omsorgsorientering

– et nyt ”sensitizing concept”?

I artiklen ”Læringsmiljøer og livshistoriske læreprocesser” taler Andersen og Trojaborg om den ”*livshistorisk producerede arbejdsorientering*” hos de interviewpersoner, der indgår i deres undersøgelse (Andersen & Trojaborg 2005:210).

For flere af de kvinders vedkommende, som jeg har interviewet, er en ”omsorgsorientering” et væsentligt element i deres livshistorisk dannede arbejdsorientering.

I mit arbejde med at analysere de livshistoriske interviews slog det mig, hvordan flere af kvinderne på tværs af andre individuelle forskelle, orienterede sig mod det at yde omsorg og indgå i omsorgsrelationer, både i deres beskrivelser af familie og privatliv og i deres forestillinger om det fremtidige arbejde.

Når de fortalte om konkrete oplevelser i hjælperarbejdet kunne det ses som at de udtrykte en omsorgsrationalitet, men orienteringen mod at indgå i om-

sorgsrelationer mente jeg ikke blev fanget af dette begreb. Der var ikke kun tale om, at de fulgte omsorgsrationalitetens logik, når de beskrev omsorgssituationer, de havde taget del i, men om at de aktivt søgte at indgå i omsorgsrelationer, og brugte selve det at få mulighed for at kunne indgå i omsorgsrelationer som argument for deres valg gennem livsforløbet.

Jeg savnede et begreb, der kunne indfange rettetheden mod omsorgsrelationer. Det mener jeg begrebet ”omsorgsorientering” gør. At orientere sig mod noget, er som jeg ser det, at have dette ”noget” som et pejlemærke, man styrer hen imod. Der er således et fremtidsaspekt i det at være orienteret mod noget. I forhold til empirien ser jeg fremtidsrettetheden som den afgørende forskel mellem begrebet omsorgsrationalitet og omsorgsorientering.

På det teoretiske niveau er der endvidere de teoretiske rammesætninger for begreberne til forskel, hvor jeg lægger en psykodynamisk forståelse i mit begreb. Hvor omsorgsrationalitet betegner måder at handle på i relationer, tænker jeg omsorgsorientering som dækkende en tendens til at energibesætte omsorgsrelationer, det vil sige til at investere psykisk energi i denne type relation frem for i andre.

Begrebet ”omsorgsorientering” kan således siges at være genereret ud fra empirien – et grounded begreb, men teoretisk informeret. Det er opstået i arbejdet med at analysere teksterne, for at indfange mønstre, jeg ellers ville have svært ved at benævne.

Den omsorgsorientering, som kommer til udtryk tydeligst i case eksemplet Lotte, men også i nogen grad i eksemplet Hanne, er netop ikke begrænset til at gælde social-og sundhedshjælperarbejdet. Men begrebet er centralt til forståelse af arbejdets subjektive betydning for de pågældende kvinder.

Orienteringen mod at udøve omsorg/indgå i omsorgsrelationer er for hver enkelt koblet med andre orienteringer i arbejdet: primært arbejdet som nødvendigt lønarbejde, eller arbejdet som mulighed for social opstigning. Dette ændrer dog ikke ved, at det at udøve omsorg generelt udtrykkes som personligt meningsfyldt af de interviewede kvinder.

Med psykodynamiske termer kan man sige at kvinderne energibesætter omsorgsrelationer. Hermed menes, at det for kvinderne er subjektivt betydningsfuldt og meningsfuldt at indgå i omsorgsrelationer, uanset om de finder sted i privatssfæren eller i er en del af arbejdslivet.

10.6 Omsorgens ontologi?

Men hvorfor engagerer kvinder som Ella sig i omsorgsarbejdet, trods det, at hun på ingen måde tidligere har orienteret sig imod det? Handler det, som Elias påstår om, at muligheden for at skabe sig en mening med livet hænger sammen med muligheden for at have betydning for andre? (Elias 1982:87) Eller er der noget særligt ved arbejdet, som gør at det ”kræver” engagement?

Ud fra cases som Ditte og Ella, mener jeg dette spørgsmål er interessant at rejse. Begge kvinder fremstiller ikke noget særligt ønske om at komme til at

arbejde indenfor dette felt, og alligevel fortæller de historier fra arbejdet, der viser et engagement.

For at forsøge at belyse dette spørgsmål, vente jeg mig til Nel Noddings bog "Caring. A Feminine Approach to Ethics & Moral Education" (Noddings 1984). I bogen fremskriver Noddings en "omsorgens ontologi", idet hun redegør for, hvad hun finder er karakteristiske træk ved omsorgsrelationen. Noddings ærinde er at fremskrive grundlaget for en anden etik, end den dominerende i den vestlige verden, som hun ser styret af såkaldte "maskuline principper" om distance, retfærdighed i betydningen ensartethed, kognitiv rationalitet og intelligens. Noddings benævner den etik, hun udvikler, som "feminin" på baggrund af sin vægtning af relationalitet, modtagelighed og lydhørhed. Som jeg læser Noddings, drejer det sig om to principper ud fra hvilke, man kan forholde sig til omverdenen og sine medmennesker: Et princip guidet af et omsorgsideal overfor et princip guidet af et retfærdighedsideal. Personligt er jeg varsom med at kalde det ene for maskulint, det andet for feminint, idet jeg herved mener, man kan komme til at konstruere nogle modsætninger, der dybest set ikke primært drejer sig om køn. Men hvis man forstår køn som "socialt og psykologisk køn" er der sandsynligvis en tendens til, at kvinder oftere end mænd orienterer sig efter et omsorgsprincip. Noddings henviser i denne forbindelse selv til Chodorow og de tanker, hun udvikler i "The reproduction of mothering", hvor hun viser hvordan pigens psyko-dynamiske udvikling gør hende særlig disponeret for at ønske at indgå i moderskabet og i andre intime relationer (Chodorow 1978).

Ifølge Noddings er omsorg først og fremmes relationelt. Det vil sige at for at vi kan tale om omsorg, må der være en omsorgsudøver og en omsorgsmottager. Noddings benævner de to parter the "one-caring" og the "cared-for". Omsorgsudøverens omsorg må på en eller anden måde kompletteres af omsorgsmottageren for at der kan være tale om en omsorgsrelation. Som Fog ser Noddings menneskets relationalitet som et basalt ontologisk vilkår. Ordet "care", skriver Noddings, kan både ekvivaleres med byrder og med tilbøjelighed og respekt. At have omsorg for en anden er at have respekt for og ønske at fremme vedkommendes hele velfærd.

Der eksisterer i alle omsorgsrelationer en fare for, at omsorgsudøveren bliver overbelastet af ansvaret og pligterne i omsorgsrelationen og at vedkommende derfor ophører med at drage omsorg for den anden og i stedet selv bliver objektet for omsorgen (Noddings 1984:12).

Hvad omsorgsudøveren gør i omsorgsrelationen er ikke afhængigt af regler, men af et syn på situationen som udgøres af en kombination af omsorgsmottagerens blik og omsorgsudøverens blik. Det vil sige at omsorgsudøveren i Noddings forståelse må have en indlevelsessevne eller empati, men at hun også må vurdere situationen med den udenforståendes blik, for at kunne yde

omsorg. Det betyder at der i omsorgsrelationen også eksisterer en fare for konflikt mellem det blik der ser indefra og det der ser udefra. Blikket for den andens realitet er centralt. Noddings skriver:

"When my caring is directed to living things, I must consider their natures, ways of life, needs and desires. (...) I try to apprehend the reality of the other. (...) I realize that there is invariably this displacement of interest from my own reality to the reality of the other." (Ibid.:14).

Dette "blik-skifte" mener jeg er et centralt element i det engagement i omsorgsrelationen, som både Ditte og Ella udtrykker. Som de fortæller deres eksempler fra mødet med borgerne, er det tilsyneladende til netop dette blik-skifte, der er bundet energi. Ditte fortæller om borgere, hun synes skal have den mad, de altid har fået, mens Ella fortæller om, at man kan synes "det er synd" for borgeren. Begge eksempler kan ses som udtryk for en sætten sig ind i den andens realitet. Ud fra Noddings filosofi kan man sige, at netop det at være åben og modtagende overfor den andens realitet, idet man føler et ønske om at forbedre eller afhjælpe problemer i denne realitet, udgør kernen i omsorgsrelationen.

Ser man på de to cases, er der ingen på forhånd given sammenhæng mellem det, at kvinderne ikke er orienteret mod omsorgsarbejdet på forhånd, og det at indgå som omsorgsudøver i den konkrete relation på den anden. Ditte og Ella foretager, som de fortæller det, blikskiftet. Og som Noddings påpeger giver blikskiftet anledning til konflikt, idet de to blikke ikke harmonisk kan forenes. Samtidig giver blikskiftet og den konflikt, der opstår anledning til refleksion. Både Ditte og Ella reflekterer ud fra konflikten over deres egne roller i relationerne og over, hvordan de selv mener, omsorgsarbejdet skal udføres. I den forstand kan blikskiftet siges at udgøre et læringspotentiale. Det giver mulighed for refleksion og indebærer potentielt læreprocesser.

Men hvorfor sker dette? Kunne kvinder som Ella og Ditte, der måske kommer ud i hjælpearbejdet uden den store motivation, ligeså godt bare være ligeglade? Eller er der noget særligt ved omsorgsrelationen, der gør den involverende? Det sidste mener Noddings: "... I am claiming that the impulse to act in behalf of the present other is itself innate. (...) ...this strong desire to be moral is derived, reflectively, from the more fundamental and natural desire to be and to remain related." (Ibid.:83).

Denne "moralske indstilling" opstår ud fra en vurdering af omsorgsrelationen som bedre end eller kvalitativt "højerestående" end andre relationer. Noddings henviser til, at vi almindeligvis betragter mennesker, der aldrig er i stand til at føle med andre som patologiske.

Samtidig påpeger Noddings, at i situationer, hvor vi føler forpligtelsen til at drage omsorg, er vores egne tidligere erfaringer med at blive draget omsorg for og drage omsorg for, aktiveret. Man kunne tilføje, at erfaringer med omsorgsrelationen udgør vores første erfaringer med relationer overhovedet:

uden omsorgsrelationen overlever menneskebarnet ikke. Disse tidlige erfaringer udgør et basalt grundlag for vurderingen af, hvad der er ”godt” (Ibid.:99). Dette betyder ifølge Noddings ikke, at vi ikke kan vælge impulsen til at drage omsorg for den anden fra, eller at skyld, tvivl eller overbelastning ikke kan ødelægge impulsen til at drage omsorg. Men det betyder, at impulsen til at drage omsorg overfor den konkrete anden, der har brug for hjælp, er mere fundamental end impulsen til ikke at gøre det.

Ydermere introducerer Noddings et begreb om ”eksistentiel glæde”. I begrebet tager hun afsæt i Sartres begreb om menneskets eksistentielle ensomhed, der medfører eksistentiel angst. Noddings vender herefter Sartres udgangspunkt 180 grader. Hvis menneskets ontologiske realitet er relationalitet, skriver Noddings, er det så ikke rimeligt at antage, at fuldbyrkelse af relationen medfører en basal glæde? (Ibid.:134). Glæden ved følelsen af forbundethed med den anden er, skriver Noddings, med til at opretholde omsorgsudøveren som ”the one-caring”.

For mig at se er Noddings filosofi interessant, både i forhold til at forstå, hvorfor kvinder som Ditte og Ella, trods tilsyneladende ringe motivation i forhold til hjælpearbejdet, alligevel bliver engagerede i det. Men det er også interessant i forhold til at forstå, hvad der er der gør, at ansatte i omsorgssektoeren trods lav løn og status, alligevel finder arbejdet givende. Men Noddings filosofi kan ikke bruges til at forstå, hvorfor omsorgsudøvere på en gang kan udvise impulsen til omsorg, og samtidig trække sig tilbage fra at udøve den, som jeg har eksempler på i mit observations-materiale. Omsorgsrelationen må også vække noget andet end glæde, siden det er nødvendigt for omsorgsudøveren også at trække sig tilbage.

Hvad dette andet består i kan måske netop Sartres begreb om den eksistentielle ensomhed være med til at belyse. Som Norbert Elias påviser, er konfrontationen med døden, og det forfald, der peger mod døden, angstprovokerende for mennesket. (Se kapitel 13.) Idet mennesket som det eneste levende væsen er bevidst om sin egen dødelighed, kan angsten forbundet hermed siges at være et basalt ontologisk vilkår. Vilkåret kan omgås på forskellig måde, men som Elias argumenterer for, er fortrængningen af det i vores moderne samfund, hvor religionerne ikke mere kan bruges som meningsgivere, så meget desto stærkere og mere nødvendig (Elias 1982).

Arbejdet som omsorgsudøver for syge og hjælptrængende gamle mennesker indebærer en konfrontation med livets endeligt. Det kan indebære at være vidne til ensomhed, angst og lidelse og er dermed også en form for memento mori for hjælperen. Omsorgsrelationen for gamle og syge mennesker vækker derfor ikke bare glæde, men også angst og følelser forbundet hermed.

Noddings’ ensidige fokus på det glædesgivende i omsorgsrelationen mener jeg derfor kun beskriver den lystfyldte side af de følelser, relationen kan vække. Set i et både eksistentielt og psykodynamisk perspektiv er følelser af angst

og ubehag ligeså grundlæggende, i det mindste når det gælder omsorgsrelationen for syge og svækkede gamle mennesker.

Denne dimension af omsorgsarbejdet er ligeledes overset i Wærness' tekster.

Noddings forholder sig ikke til, hvad der sker når omsorg praktiseres som arbejde. Hendes forståelse af omsorgens ontologi ligger på et helt grundlæggende niveau, hvor det handler om, hvad der er eksistentielle vilkår for mennesker. Netop dette bevirker, at man via Noddings teori kan få øje på vilkår og betingelser, der er særlige for omsorgsarbejdet, i egenskab af ud over at være et lønarbejde, også er et konkret møde mellem to mennesker, hvoraf den ene fungerer som omsorgsudøver, den anden som omsorgsmottager.

III. Del.

Analyser og perspektiveringer af praktikobservationer

I forhold til at etablere en forståelse af det særlige læringsrum, som omsorgsarbejde for gamle syge og hjælptrængende medborgere udgør, er det nødvendigt at tage både den enkeltes subjektive orienteringer mod arbejdet, de følelsesmæssige reaktioner, det vækker, og de billeder og italesættelser af arbejdet, der eksisterer som psykobiografisk og samfundsmæssigt konstitueret med i betragtning. Organiseringer af arbejdet, selve arbejdets genstand som er andre, hjælptrængende mennesker og det, at arbejdet er relationelt, udgør rammer, den enkelte hjælperelvers subjektive orienteringer indgår i samspil med. Disse forhold står centralt i afhandlingens tredje del, hvor jeg analyserer og perspektiverer observationsdelen af afhandlingens empiriske materiale.

11. Kontraster og mønstre i observationsmaterialet

Observationsdelen af afhandlingens empiri bygger på observationer i praktiken med 8 forskellige social- og sundhedshjælperelver, i alt 13 dages arbejdsobservationer. 4 arbejdsdage foregik på plejecentre, mens 8 foregik indenfor hjemmeplejen. I hjemmeplejen havde hver elev havde mellem 4 og 6 besøg i løbet af en dag, hvilket kunne være enten hos forskellige hjælptrængende borgere, eller gentagne besøg i løbet af en dag hos samme borger. Tilsvarende hjalp eleverne på plejehjemmene 4-6 beboere i løbet af en arbejdsdag. Officielt må en elev have 70% af en uddannet hjælpers arbejdsopgaver.²⁵ De nedskrevne observationer bygger på notater, jeg gjorde i løbet af dagen, og efterfølgende skrev ud.

---

²⁵ I en tværnordisk undersøgelse af hjemmeplejen i de nordiske hovedsteder har hjælperne i Danmark således almindeligvis mellem 6 og 7 besøg i løbet af en dag. (Szebehely (red.) 2005).

Skema 2: Oversigt over observationsdage fordelt på personer og praktiksted.

Navn	Praktiksted	Observations- Længde	Antal besøg	Nedskrevne sider i antal
Ditte	Hjemmepleje	2 dage a 7 timer	12 besøg	14 sider
Lone	Plejecenter	1 dag a 7 timer	6 besøg	6 sider
Helle	Plejecenter	1 dag a 7 timer	2 besøg + arbejde i fællesarealer	6 sider
Hanne	Hjemmepleje	2 dage a 7 timer	9 besøg	15 sider
Susse	Hjemmepleje	2 dage a 6 timer	5 besøg	12 sider
Solveig	Plejecenter	1 dag a 7 timer	5 besøg + arbejde i fællesarealer	7 sider
Janni	Hjemmepleje	1 dag a 7 timer	4 besøg	Ikke ud- skrevet ²⁶
Lotte	Hjemmepleje	2 dage a 7 timer:	6 besøg	10 sider
8 elever	3 dage plejecenter, 9 dage hjemme- pleje	12 dage a 82 timer	49 besøg	70 sider

Mest iøjnefaldende i observationsmaterialet er de utallige kontraster, der er til stede i arbejdet. Det er kontraster, der eksisterer på flere forskellige niveauer, og som har at gøre med:

- Vilkår for arbejdet,
- Hjelperens/elevens relation til borgerne
- Hjelperens/elevens reaktioner på de betingelser, hun arbejder i.²⁷

En række kontraster optræder direkte iagttageligt, som bevægelser, følelser og tilstande, som enten hjælpereleven eller jeg selv foretager og udviser i løbet af arbejdsdagene. Det gælder kontraster som:

- At være inde kontra at være ude.
- At udvise glæde/tilfredshed kontra at udvise angst og frustration,
- At udvise engagement kontra at udvise afmægtighed.

²⁶ Denne observationsdag er ikke skrevet ud, da det uden at jeg havde haft den mindste anelse herom viste sig, at jeg havde personligt kendskab til de pårørende til en af de borgere, hjælpereleven kom hos. Eleven besøgte denne borger to gange i løbet af arbejdsdagen, og jeg mente derfor at jeg af etiske grunde derfor ville være nødt til at abstrahere fra en stor del af materialet fra denne dag.

²⁷ I denne del af afhandlingen skelner jeg ikke mellem uddannet hjælper og elev, medmindre der er en eksplicit pointe i, at eleven er i et uddannelsesforløb. Jeg bruger således betegnelserne hjælper, hjælperelev og omsorgsudøver sideordnet.

Forbundet hermed er det muligt at fremanalysere yderligere en række kontraster, der fremkommer og kun er forståelige gennem den teoretisk informerede læsning:

- Nærhed kontra distance,
- Liv kontra forfald og død,
- Privat kontra offentligt,
- Kvindeligt kontra mandligt.

Kontrasterne er til stede eksplicit eller som latente mønstre i materialet. Kontrasterne repræsenterer således faktiske bevægelser, de repræsenterer følelsesmæssig ambivalens og vekslende, modsatte følelser, de repræsenterer eksistentielle dimensioner i arbejdet, og de repræsenterer konflikter og dilemmaer, hjælperen kan komme til at stå i, i forbindelse med arbejdet..

Med udgangspunkt i kontrasterne er det muligt at generere en række temaer, der alle er indbyrdes forbundne. Ud fra de temaer, der viser sig på observationsteksternes manifesterede niveau, er det muligt at arbejde sig frem til observationernes latente tematikker.

I arbejdet med at generere temaerne har jeg benyttet en abduktiv analysestrategi (Olsen & Pedersen, 1997:149). Jeg har taget udgangspunkt i empirien, men undervejs forholdt temaerne til min teoretiske viden og til andre empiriske undersøgelser. Med et hermeneutisk udgangspunkt for fortolkning bliver det meningsløst at forsøge at afgøre, hvorvidt temaer først viser sig i empirien eller fremkommer, fordi et bestemt teoretisk blik lægges ned over denne. Temaerne viser sig i mødet mellem empirien og den fortolkende bevidsthed. Når dette er sagt, er det samtidig klart, at nogle af de kontraster jeg beskæftiger mig med i det følgende, umiddelbart viser sig i materialet, mens forståelsen af disse kontraster som temaer derimod først fremkommer ved den teoretisk informerede analyse.

Jeg trækker de centrale temaer op på tværs af observationsmaterialet. Endvidere forholder jeg i de tilfælde, hvor jeg har fundet det oplagt, temaerne til hver enkelt af de fire caseanalyser, jeg har gennemført i afhandlingens 2. del.

De temaer, jeg tager, op viser sig via hjælperens handlinger eller samtaler med mig eller med borgeren. For de flestes vedkommende viser de sig også i de tanker og følelser, jeg får som observatør i feltet. Tanker og associationer, som opstår hos mig mens jeg er observatør i feltet, men som ikke også viser sig i hjælperens interaktion med borgeren, kolleger eller mig, benytter jeg ikke som afsæt for at danne temaer. Jeg har valgt kun at danne temaer ud fra de udtryk, jeg kan finde enten i det, der sker i feltet, eller både i feltet og i mine egne overvejelser. Dette for at undgå faren for at komme til at tolke på noget, der eventuelt i højere grad handler om mig end om feltet (Fog 2004).

Jeg benytter observationerne som én samlet tekst. Dvs. at jeg trækker paralleler fra en observation til en anden, og kan finde udtryk for et tema i en hjæl-

pers udtalelser i én observation, og sammenholde dem med udtryk for det samme tema hos mig selv i en anden observation. Den dag jeg har en følelse af indespærring i en borgers hjem, er ikke nødvendigvis den samme dag hjælpereleven giver udtryk for, at hun har en klaustrofobisk fornemmelse. I modsætning til i afhandlingens 2. del er en case således ikke her i 3. del nødvendigvis bundet til en bestemt person.

11.1 Mønsterbegrebet

Når jeg læser observationsmaterialet på denne måde danner der sig mønstre i teksten, som det ikke er muligt at finde ligeså klart, hvis man fokuserer på hjælpereleverne individuelt. Med denne metode mener jeg der er tale om det, Harriet Bjerrum Nielsen kalder for ”generalisering på mønsterniveau” (Bjerrum Nielsen 2000). Med begrebet ønsker Bjerrum Nielsen at etablere en form for ”mellemposition” hvad angår generalisering. Når Bjerrum Nielsen for eksempel hævder, at der findes kønnede, generationsspecifikke mønstre for, hvordan kvinder forholder sig til uddannelse og familieliv, siger hun dermed ikke, at alle kvinder nødvendigvis forholder sig sådan, eller at der ikke findes uendeligt mange individuelle variationer – men at der trods variationer kan findes genkommende mønstre (Bjerrum Nielsen 1997).

Generaliseringerne, der herved fremkommer, mener jeg nærmer sig det, Charlotte Aull Davies betegner som ”teoretiske induktioner” (Davies 1999:77). Der er tale om generaliseringer, der kan etableres på baggrund af dén teoretiske horisont, empirien betragtes ud fra. Hvis vi bliver i eksemplet ”at få en klaustrofobisk fornemmelse”, vil det, som jeg forstår begrebet sige, at den empiriske iagttagelse, ”hjelpereleven henholdsvis observatøren, giver udtryk for en følelse af klaustrofobi”, via en teoretisk informering fx om det angstprovokerende i at konfronteres med kropsligt forfald, vil kunne generaliseres i den forstand at det er rimeligt at antage, at risikoen for oplevelse af angst potentielt er til stede i arbejdet, også for andre end netop hjælpereleven, der giver udtryk herfor eller for observatøren.

Tematiseringerne er bygget op omkring de kontraster og modsætninger, jeg mener, eksisterer i omsorgsarbejdet: Modsætninger i hjælpernes måde at forholde sig til arbejdet på, kontraster og modsætninger i de krav, arbejdet stiller til hjælperne, og kontraster i de positioner, det er muligt for hjælperne at indtage. De kontraster og modsætninger, der eksisterer i arbejdet og i hjælperens møde med det, har betydning for, hvordan omsorgsarbejdet kan betragtes som læringsrum.

De følgende kapitler skal således læses i to perspektiver: dels skildrer de som nævnt vilkår og problematikker, som jeg finder særligt aktuelle for kortuddannede kvindelige omsorgsarbejdere, dels skal de læses som oplæg til en af-

sluttende diskussion af en forståelse af social- og sundhedshjælperarbejdet som læringsrum.

I 3. del skelner jeg ikke mellem elever og uddannede hjælpere, idet denne forskel for mig at se er af mindre betydning, i forhold til at fremanalysere omsorgsarbejdets særlige vilkår og problematikker.

Arbejdet udgør for både elever og uddannede læringsrum, hvor der dog for elevernes vedkommende er tale om at dette er en hensigt med at være i arbejdet og læringsrettet derfor italesættes eksplicit.

11.2 Arbejdets indhold

"Så går turen til H. På vejen i bilen snakker vi om hvor forskellige de gamle dog er, hvilke forskellige oplevelser det er at komme i deres hjem. Hanne siger at det er noget af det gode ved arbejdet, at der er variation, at ikke to dage er ens. Men lidt efter tager hun sig i det og siger, at på en anden måde er det jo ens, det er stort set de samme ting, man gør hvert sted, så på den måde er der ikke megen variation. Og så alligevel, vender hun tilbage – man ved aldrig helt hvad der vil ske når man begynder dagen. Så arbejdet er både det samme og ikke det samme.

Jeg synes helt jeg forstår hvad hun mener. Hvis man ser arbejdet fra en vis afstand, så er det selvfølgelig det samme: Personlig pleje, rengøring, indkøb... alle hverdagens gøremål, som jo er monotone, ensformige. Det er de ting, der bare skal gøres, som man kun lægger mærke til, hvis de ikke bliver gjort. På den anden side, når man kommer tæt nok på, så er hver borger netop ikke ens, og hver dag er ikke helt magen til den forrige. For de gamles personlighed og humør er forskellige, deres behov for hjælp er det, den ene dag kan de være friskere og raskere end den næste."

(Observation 13.13.03)

Jeg har valgt at indlede afsnittet om hjælperarbejdets indhold med et klip fra en observationsdag med eleven Hanne. Vores samtale og refleksioner i bilen på vej fra den ene borger til den næste, fortæller om centrale træk ved arbejdet. Set på afstand er det ensformigt, men i det nære perspektiv er det faktisk forskelligt fra dag til dag, fra besøg til besøg. Denne karakteristik af arbejdet er væsentlig både i forhold til at forstå, hvad forsøgene på standardisering af arbejdsopgaverne indebærer og i forhold til at forstå, hvilke kompetencer, det kræver af hjælperen at udføre arbejdet.

Arbejdet som social- og sundhedshjælper i hjemmeplejen er ifølge en nordisk sammenlignende undersøgelse mere varieret i Danmark end i de øvrige nordiske lande. (Szebehely 2006:56). I undersøgelsen har en gruppe nordiske forskere fulgt ansatte i hjemmeplejen i København. Som statistisk grundlag er materialet ikke stort; det dækker observationer med 29 hjemmehjælpere, men det giver alligevel et rimeligt indtryk af, hvori arbejdsopgaverne i hjemmeplejen består.

I Danmark omfatter opgaverne primært personlig pleje, dvs. hjælp til bad, toiletbesøg, påklædning, at stå op og gå i seng, og at tage støttestrømper på. Hjælp til personlig pleje blev givet i 62 % af de observerede besøg. Hjælp til madlavning, som fortrinsvis indebærer at servere morgenmad og smøre mad

til frokost, og at hjælpe borgeren med at spise maden, blev ydet i 38 % af besøgene.²⁸

Rengøring, som dækker over støvsugning og rengøring af badeværelse blev udført i 24 % af besøgene. Øvrige opgaver som blev udført af hjemmehjælperne var hjælp til indkøb og i få tilfælde hjælp til gangtræning. 42 % af de undersøgte københavnske hjælpere svarede, at de drikker kaffe med borgeren i løbet af en arbejdsdag.

Billedet undersøgelsen giver af hjælperarbejdet svarer til mit indtryk under mine observationsbesøg. Den personlige pleje ”fyldte” både tidsmæssigt og i forhold til antal opgaver meget i arbejdsdagen også for de elever, jeg fulgte i praktikken. Dette må selvfølgelig ses i sammenhæng med ideologien om ”længst muligt i eget hjem”, der har betydet at borgerne der visiteres til hjemmepleje generelt er blevet mere plejekrævende. Derimod fandt aktive- og genoptrænende aktiviteter som fx gangtræning kun sted i ganske få tilfælde.

I modsætning til billedet fra den tværnordiske undersøgelse købte de elever, jeg fulgte, kun i få tilfælde ind for borgeren. De borgere, der var visiteret til indkøb, fik købt ind en gang om ugen, og det kan skyldes tilfældigheder at jeg netop fulgte eleven på dage, hvor der ikke var afsat tid til indkøb. Opgaver, jeg oplevede hjælperne udføre, men som ikke er registreret i den nordiske undersøgelse, var hjælp til tøjvask, at ordne køleskab, at læse og forklare regninger, breve fra offentlige myndigheder og lignende post, og at støtte omkring besøg hos læge, fysioterapeut mv. (Se endvidere Christiansen m.fl. 2002a).

Der tegner sig således et billede af jobbet som social- og sundhedshjælper som et område med temmelig brede arbejdsopgaver. Hertil kommer det faktum, som også påpeges i den tværnordiske undersøgelse, at mange af de nævnte arbejdsopgaver finder sted samtidigt med, at hjælperen taler med borgeren (Szebehely 2006:57). De hverdagslige samtaler om alt fra vejret til borgers helbredstilstand, der finder sted samtidig med at andre opgaver udføres, registreres ikke i de køreskemaer, som strukturerer hjælpernes arbejdsdag. På køreskemaerne kan optræde en opgave, der benævnes ”omsorgsbesøg”, hvilket indebærer et besøg hos en borger, hvor formålet udelukkende er samtale og samvær. I løbet af de 13 arbejdsdage jeg fulgte elever i praktikken optrådte opgaven ”omsorgsbesøg” en enkelt gang. På denne måde kan man sige, at et meget væsentligt aspekt af omsorgsarbejdet, nemlig den uformelle, hverdagslige kontakt, usynliggøres i det, der fungerer som officielle registreringer af arbejdets indhold. Herved er køreskemaerne, som de er udformet nu, med til at opretholde en tavshedsproblematik omkring hjælperens opgaver og de kompetencer, der kræves for at udføre en god-nok omsorg.

---

²⁸ I de fleste kommuner eksisterer centrale madordninger, og hjemmehjælperne laver derfor nu sjældent varm mad til de borgere, de hjælper.

11.3 Moderniseringen af den offentlige sektor

Katrin Hjort opstiller en model til forståelse af moderniserings- og professionaliseringsprocesser i sin artikel: "Viden som vare?" (Hjort, 2004). Artiklen omhandler CVU'erne og CVU-reformen, men dimensionerne i modellen er i høj grad gældende også for social- og sundhedsområdet. Hjorts pointe er, at moderniserings- og professionaliseringsprocesserne i den offentlige sektor, er båret frem af tre forskellige rationaler. Processerne bæres af:

1) et politisk rationale, der indeholder en "centraliseret decentralisering", 2) et kulturelt rationale, der fokuserer mod øget brugerorientering og individualisering, og 3) et økonomisk rationale, der indebærer en markedsførelse af de offentlige institutioner og deres "tilbud" (Hjort, 2004).

Disse rationaler kan også findes indenfor sosu-området, dog med forskelle i forhold til professionsområdet. Forskellene er primært at finde i forhold til det kulturelle og det økonomiske rationale.

Hvad angår det kulturelle rationale indenfor sosu-feltet, mener jeg der er vigtigt at påpege, at individualiseringstendensen, både indenfor uddannelserne og indenfor plejen, diskursivt er formuleret som en humanisering af hjælperens forhold til borgeren. I Bekendtgørelse om grundlæggende social- og sundhedsuddannelser (BEK nr. 1073) står for eksempel: "*Uddannelserne skal bidrage til, at eleverne udvikler værdier og etik i forhold til at arbejde med andre mennesker, herunder forståelse og respekt for det enkelte menneske*" (BEK nr. 1073 af 17/13/2001).

Under uddannelserne skal eleverne arbejde med og udvikle deres personlige kompetencer i retning af at kunne udvise ansvarlighed, empati og respekt overfor den enkelte borger. De skal udvikle evner til at yde omsorg, være nærværende og forstå kommunikationens betydning. Denne del af feltets kulturelle rationale er i høj grad på skolernes dagsorden.

I forhold til plejen er individualiseringstendensen formuleret omkring en brugerorientering, der fremhæver den enkelte hjælpetrængendes muligheder for frit at vælge mellem udbydere af pleje og service. (Se fx Kommunernes Landsforening om "Frit leverandørvalg" (www.kl.dk/279016/)). Brugerorienteringen kan, udover at ses som en markedsførelse, også betragtes som en bestræbelse på at myndiggøre den hjælpetrængende og bevare vedkommendes rettigheder som borger i et demokratisk samfund. At denne form for myndiggørelse, når det gælder meget syge og svækkede gamle mennesker, mere er et ideal end en realitet rækker ikke ved, at brugerorienteringen også indeholder et humanistisk/demokratisk rationale.

Så meget desto mere påfaldende er den taylorisering af arbejdet der samtidig foregår indenfor feltet. Der foretages tidsmålinger af hver enkelt arbejdsopgave, som resulterer i arbejdsplaner for hjemmehjælperen, hvor besøgene hos hver borger er opmålt og planlagt på minuttet. Det er regnet ud og skrevet ned hvor mange (få!) minutter det tager at sige goddag, at skifte et høreapparat, at ordne "nedre toilett", osv. Det økonomiske rationale i feltet er således

ikke udelukkende præget af en markedsførelse, men i ligeså høj grad af en taylorisering.

11.4 Fælles sprog

Kommunernes Landsforening har lanceret konceptet ”Fælles sprog”. Formålet er, ved hjælp af standardiserede koder for opgaverne i ældreplejen at sikre sammenlignelighed og gennemskuelighed og at danne grundlag for mere ensartet visitation i kommunernes ældre- og handicapafdelinger (http://www.social.dk/aeldre/digitalisering/faelles_sprog.html 22.03.06). Gennem indførelsen af Fælles sprog ønsker KL at etablere et grundlag, hvor ud fra kommunerne kan styre, prioritere ressourcer og kvalitetssikre indsatserne indenfor ældre- og handicapområdet. Omkring 85% af de danske kommuner anvender Fælles sprog (Szebehely 2006:58).

I 2005 blev der foretaget en evaluering af Fælles sprog. Evalueringens hovedkonklusioner er, at data genereret vha. Fælles sprog reelt ikke kan anvendes til benchmarking og mellemkommunale sammenligninger, og at der er stor forskel på hvordan og i hvilket omfang systemet anvendes i de enkelte kommuner. Fælles sprog anvendes således først og fremmest som redskab i visitationsprocessen. Evalueringen konkluderer, at hvis Fælles sprog skal kunne dække fremtidens formentlig bredere visitationsområder, er der behov for, at ydelseskataloget videreudvikles til at beskrive andre og flere ydelser end dem, der leveres i hjemmeplejen (Hansen & Vedung 2005).

I den tværnordiske undersøgelse viser det sig, at de københavnske hjemmehjælpere trods detaljerede køreskemaer inspireret af Fælles sprog, alligevel udførte en udpræget situationstilpasset omsorg (Szebehely 2006:58). Ville en borger for eksempel hellere bare vaskes end have et bad, som vedkommende var visiteret til, tilpassede hjælperen sin hjælp herefter. Selv om skemaet ikke angav, at borgeren var visiteret til ”omsorgsbesøg”, tog hjælperne sig ofte tid til en snak og en hurtig kop kaffe. At skemaerne ikke fulgtes slavisk registreredes dog kun sjældent tilbage på kontoret.

Den tværnordiske undersøgelse antyder således, at der i en hvis udstrækning foregår en form for ”dobbeltpraksis” indenfor hjemmeplejen i Danmark: der organiseres og struktureres ud fra officielle retningslinier og dokumenter, men foregår i et vist omfang også andre ting, end de der officielt foreskrives. Dette peger på, at hjemmehjælpere, trods strammere tidsstyring, stadig har et vist råderum i sit daglige arbejde, men også på, at fænomener som køreskemaer og Fælles Sprog kun dårligt beskriver, hvad der i praksis foregår under en arbejdsdag i hjemmeplejen. Faren ved et sådant ”gab” mellem det, man gør, og det man har fået besked på at gøre, kan ligge i den mulige tavsgørelse af centrale dimensioner i arbejdet, der netop handler om den nære kontakt i relationen og om de både glæder og belastninger, der kan opstå gennem den.

11.5 Bestiller-udfører modellen

Bestiller-Udfører-Modtager-modellen (BUM-modellen) går ud på, at man opdeler de kommunale arbejdsopgaver i tre dele: En bestiller, en udfører, og en modtager. Via BUM-modellen adskilles det, hvem der har ansvaret for at formulere kravene til ydelserne, og hvem der har ansvaret for selve produktionen og udførelsen.

Ifølge KL's hjemmeside "Udbudsportalen" tales der i den seneste lov på området ikke om BUM-modellen. Men *"der tales om en klar og entydig adskillelse af myndigheds- og driftsopgaver. I praksis vil det betyde, at især visitations- og tilsynsopgaven ikke kan udføres af de samme medarbejdere, som varetager eksempelvis ledelse af hjælpergrupper, personlig og praktisk hjælp, sygepleje mv. Det betyder videre, at den mest naturlige organisatoriske forankring af disse myndighedsopgaver er den kommunale forvaltning eller et ledelsesniveau, der er mere eller mindre uafhængigt af den daglige drift."*

(http://www.udbudsportalen.dk/243014_22.03.06).

Uanset om man betragter det som et gode eller en ulempe, må man sige, at Bum-modellen og lignende organisatoriske principper har øget afstanden mellem de besluttende og de udøvende medarbejdere i kommunerne. Tilsyneladende giver modellen blandt andre forhold anledning til, at medarbejderne i hjemmeplejen som tendens etablerer en form for "dobbeltpraksis", hvor de så vidt muligt handler som de altid har gjort, trods begrænsningerne af deres selvstændighed i arbejdet og nye kontrolformer (Szebehely 2006: 60).

Men ændringerne opleves af de ansatte i høj grad som en nedvurdering af deres arbejde. I en undersøgelse foretaget af CASA og Københavns Kommunes Bedriftssundhedstjeneste beskrives udviklingen i hjemmeplejen negativt af de ansatte. I forhold til borgeren peges der på, at visitationerne ikke er retfærdige. I forhold til den ansatte selv peges der på, at visitationerne foregår hen over hovedet på den, der skal udføre arbejdet, og at de er for stive og ufleksible. I forhold til medarbejderen selv, beskrives der konsekvenser som *"stress, hovedpine, udmattelse, dårlig samvittighed, og arbejdsglæde, der forsvinder"*.

(Christiansen m.fl 2002:34).

Med Joan Tronto inddeler den norske omsorgsforsker Karen Christensen, som beskrevet i kapitel 10; ansvar for omsorg i fire processer: erkende et omsorgsbehov, tage ansvar for det, udføre arbejdet og vurdere modtagerens situation efterfølgende. Det er centralt at være opmærksom på denne forskel mellem ansvar som myndighed og ansvar som noget, der er knyttet sammen med udførelsen af omsorgsarbejdet, skriver Christensen. Myndigheden ligger hos (ofte mandlige) ledere i velfærdskommunale instanser eller i ordninger for arbejdet, der er strukturelt styret, mens ansvaret for udførelsen ligger hos de kvindelige omsorgsudøvere.

Denne forskel er væsentlig i forhold til at kunne forstå, hvordan der på en og samme tid kan finde decentralisering og centralisering sted i feltet. Myndighedsmagten centraliseres, mens udførelsesansvaret decentraliseres.

Indenfor offentlig omsorg går der i den anden proces en vigtig skillelinie mellem ansvar og magt til enten at præge udførelsesdelen eller måske ikke at indgå i udførelsesdelen i det hele taget, og det ansvar som tages og derfor udføres, men uden at have myndighed i ansvarsrollen (Christensen 2003:29). Fler-tallet af de kvindelige omsorgsudøvere bevæger sig i retning af det sidstnævnte. De tager ansvar i udførelsen af arbejdet men har ikke magt til at påvirke beslutningerne omkring hvilken form for hjælp, der skal ydes, ej heller til efterfølgende at opstille alternativer, hvis de finder hjælpen ikke har den tilsigtede virkning. Christensen mener, derfor at den magt, som kvindelige omsorgsudøvere nederst i det faglige hierarki er i stand til at udøve, er begrænset til detaljer i en omsorgspraksis. Gennem tiltag som BUM-modellen fjernes en vigtig del af omsorgsudøvernes magt til at forme omsorgen i dialog med modtageren.

Christensen mener derfor, at moderniseringen af omsorgstjenesterne har skabt et generelt problem: Det grundlag, der findes for at udvikle og bidrage til fællesskab i samfundet, er forvaltet på en måde, som ikke længere gør det muligt at bevare omsorgstjenesterne som egne unikke dialoger mellem yder og modtager (ibid.:34).

11.6 Opsamling

Trods tendensen til, at omsorgsudøverne i høj grad handler som de plejer at gøre, som den viste sig i den tværnordiske undersøgelse, peger andre forskere på, at man ikke kan konkludere at ”alt er som før” trods nye organisationsformer. Jeg mener snarere man må være opmærksom på, at organiseringerne måske slår igennem på helt andre måder – eller har andre effekter, end de tilsigtede. Som Szhebehely skriver, er den omsorgspraksis som hjemmehjælpere praktiserer i høj grad skjult. Selve det, at deres praksis og den rationalitet, den udspringer af, ikke kan offentliggøres, mener jeg udgør et problem.

At væsentlige dimensioner af arbejdet ikke officielt registreres, og dermed ikke anerkendes som centrale, kan dels medføre subjektive belastninger. Som både mine interviews og observations-materialet giver eksempler på, kan hjælperen opleve det som en fejl ved hende selv, hvis hun føler, hun bør yde mere i relationen end hun faktisk har tid til. Skyldfølelser og dårlig samvittighed over hverken at kunne leve op til egne idealer eller til officielle standarder kan være en belastningsfaktor i arbejdet og dermed også en trussel mod omsorgens kvalitet. Dels mener jeg, at en afstand mellem det rationale, arbejdet er organiseret efter og det rationale, hjælperne følger i deres praksis, kan medføre, at ressourcer og kompetencer, der kunne udgøre læringspotentialer, frem for at udvikles kommer til at leve et liv i ”det skjulte”. Det engagement i omsorgsrelationen, som mine caseanalyser af interviews med hjælperelever har tydeliggjort, kan være en ressource i den relation, hjælperen indgår i, men det må også ses som en ressource i forhold til refleksioner omkring vilkår i og muligheder for udvikling i og af arbejdet. En taylorisering af arbejdet og en centralisering af myndighedsmagten i forhold til opgaverne underkender der-

imod disse ressourcer. Herved begrænses både hjælpernes autonomi og deres læringsmuligheder.

I de følgende kapitler analyserer jeg udvalgte dele af observationsmaterialet med henblik på at tydeliggøre særlige træk i omsorgsarbejde for hjælpetrængende gamle og syge mennesker. Disse træk forstår jeg i forhold til at betragte arbejdet som særlige læringsrum, der dels trækker på livshistorisk tilegnede kompetencer og orienteringer hos hjælperen, dels enten udvikler eller hæmmer bestemte kompetencer og orienteringer.

12. Social- og sundhedshjælperarbejdet som læringsrum

"Kompetence er altid situeret."
(Bruno Clematide 2002.)

I min forståelse af social- og sundhedshjælperarbejdet som felt, og som et felt indenfor hvilket der foregår læring, har jeg været inspireret af to forskellige modeller, henholdsvis til analyse af forudsætninger for læring på arbejdspladsen og til forståelse af professionaliserings- og moderniseringsprocesser i den offentlige sektor.

Begrebet læringsrum er, som jeg benytter det, egnet til at favne samspillet mellem elevens – eller den ansattes – subjektive orienteringer, omsorgsarbejdets særlige karakter, og de rammer, det udføres indenfor. Det er et begreb der, ligesom Bourdieus feltbegreb, både refererer til et empirisk eksisterende rum: borgernes boliger, plejecentret, og til en teoretisk abstraktion.²⁹ De kulturelle og strukturelle hierarkier arbejdet er indlejret i, kan ikke for alles vedkommende iagttages empirisk, hvilket dog ikke betyder, at de ikke er virkelige i det empirisk eksisterende rum.

I artiklen "Læring på arbejdspladsen" udvikler Christian Helms Jørgensen og Niels Warring en model til analyse af læring på arbejdspladsen. Baggrunden for modellen er et ønske om at udvikle en teoretisk forståelse af læring på arbejdspladsen som en fler-dimensionel og sammensat proces, og at udvikle en operationel tilgang, der kan benyttes empirisk i casestudier (Jørgensen & Warring 2002). Modellen indeholder tre dimensioner, der indgår i et samspil i forhold til den enkelte medarbejders læringsproces: arbejdspladsens teknisk-organisatoriske læringsmiljø, arbejdspladsens socialt-kulturelle læringsmiljø og medarbejderens tidligere læringsforløb.

I min forståelse af, hvordan arbejdet kan forstås som læringsrum, har jeg været inspireret af denne model. I arbejdet med at analysere empirien har jeg dog også fundet det nødvendigt at uddybe modellen og inddrage flere dimensioner, hvilket både afspejler mit teoretiske udgangspunkt og omsorgsarbejdets særlige karakter.

---

²⁹ På denne måde benyttes begrebet fx af Andersen og Ahrenkiel i en analyse af læringsrum i det sociale arbejde. (Andersen & Ahrenkiel 2003:7).

Model 3: Arbejdspladsen som læringsmiljø.

Arbejdspladsens teknisk-organisatoriske læringsmiljø omfatter forhold som arbejdsdeling og arbejdsindhold, autonomi og kvalifikationsanvendelse, muligheder for social interaktion og grad af fysiske og psykiske belastninger. Det socialt-kulturelle læringsmiljø omfatter muligheder for etablering af arbejdsfællesskaber og om arbejdets indlejring i kulturelle værdisystemer, både indenfor arbejdspladsen og udenfor. Endelig indebærer denne dimension arbejdets indlejring i magtstrukturer, og hvad der deraf udspringer af politiske kampe og fællesskaber. Medarbejderens læringsforløb indebærer i Jørgensen og Warrings model medarbejderens tidligere arbejdserfaring, uddannelse og social baggrund. Med begrebet læringsforløb ønsker de to forfattere at signalere, at de betragter læring ”som en proces der foregår i mange sociale kontekster gennem livet” (Jørgensen og Warring 2002:48). Som Salling Olesen ser de læringsforløbet som en proces, hvorved den enkelte udvikler en arbejds-, professions- eller fagidentitet (Ibid:48; Salling Olesen 2001).

Katrin Hjort udvikler som nævnt i ”Moderniseringen af den offentlige sektor” (Hjort 2001) en model til analyse af rationalerne i den hun benævner ”Den forhandlede modernisering” (Hjort 2001:35). Hun taler om tre rationaler i moderniseringsprocessen: Et politisk rationale, et økonomisk rationale og

et kulturelt rationale. De tre rationaler mener jeg spiller ind som dimensioner også indenfor moderniseringen af social- og sundhedshjælperarbejdet.

12.1 Omsorgsarbejde som læringsrum

I mit arbejde med at forstå og analysere observationsmaterialet blev jeg klar over, at det var nødvendigt at udbygge Jørgensen og Warrings model. Dette både for at rumme de særlige forhold, der gør sig gældende i og med at sosu-hjælperarbejdet er omsorgsarbejde for gamle, syge og hjælptrængende mennesker, og for at rumme den psykodynamisk menneskeforståelse, der ligger til grund for afhandlingen i øvrigt. Og for at indføje en forståelse af de rationaler, der som Hjort beskriver det, i og med moderniseringen af pleje- og omsorgsområdet også udgør rammer og vilkår for hjælperarbejdet. Mine ændringer af Jørgensen og Warrings model er således grundet dels i afhandlingens særlige empiriske felt, dels i den teoretiske forståelse, jeg anlægger på materialet.

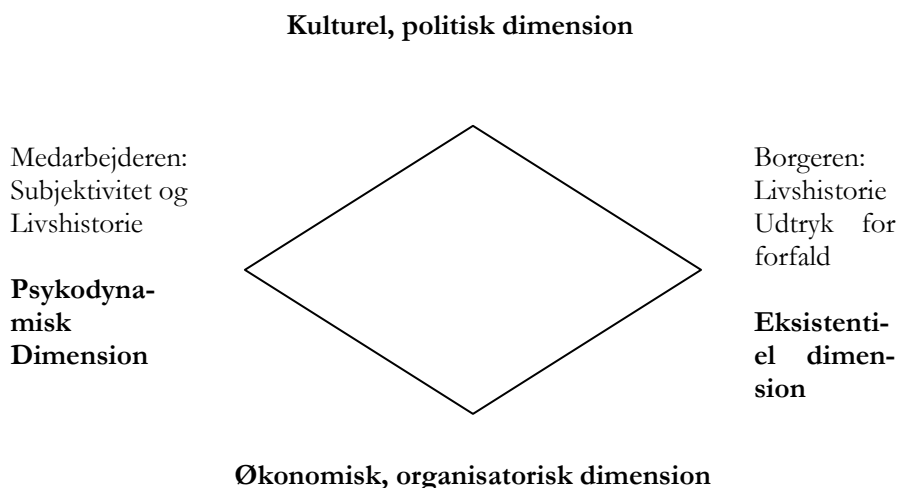
Først og fremmest udbygger jeg den dimension, der i Jørgensen og Warrings model hedder medarbejderens læringsforløb. I stedet for at tale om læringsforløb, udvider jeg dimensionen til at omhandle medarbejderens, i mit tilfælde sosu-elevens, livshistorisk konstituerede subjektivitet. Læringsteoretisk er den livshistoriske synsvinkel central, idet jeg har den grundlæggende antagelse, at ny læring altid bygger på det tidligere lærte. Det gælder både i forhold til kognitive strukturer og affektive mønstre, som ikke kan ses isoleret (Illeris 1999). Ny læring kan lægge sig i forlængelse af eller ændre det tidligere lærte, men det er de allerede etablerede tydningsmønstre, den lærende vil bruge for at forstå og forholde sig til ny viden og nye erfaringer. Læreprocesser er derfor altid både situeret i en bestemt kontekst og biografisk situeret.

Dernæst indfører jeg en dimension man kan kalde ”den anden”. Denne dimension favner, at hjælperarbejdet altid foregår i en relation til et andet menneske, i dette tilfælde den konkrete borger, hjælperen møder i sit arbejde. Mødet med den konkrete anden, som er omdrejningspunktet i alt omsorgs- og ”menneskearbejde”, betyder at en psykodynamisk og eksistentiel dimension konstant er til stede i arbejdet. Som det vil fremgå af de følgende observationsanalyser, mener jeg man kan tale om, at relationen til borgeren i høj grad er strukturerende for hjælperarbejdet, i den forstand at relationen i visse tilfælde konkurrerer med regelsæt og officielle retningslinier om at strukturere de situationer, hjælperen indgår i.

Med inspiration fra de ovennævnte forståelser når jeg frem til en model for læring i omsorgsarbejde, der indeholder fire forskellige dimensioner:

Model 4: Omsorgsarbejde som læringsrum.

Med modellen kan man sige, at hjælperarbejdet foregår i et felt, der er struktureret af både et økonomisk, et politisk og et kulturelt rationale – men at der også samtidig indenfor denne strukturering er tale om et mellemmenneskeligt møde mellem to subjekter med hver deres livshistorie. Livshistorierne indebærer forskellige erfaringer hos hver af parterne, ligesom både hjælper og borger har forskellige uddannelses- og klassemæssige baggrunde – og et bestemt køn. Det mellemmenneskelige møde har en psykodynamisk og en etisk og eksistentiel dimension. Mødet mellem en hjælper og en borger, der har behov for hjælp, vil i altid på nogle områder være et møde mellem ikke-ligeværdige parter. Den der behøver hjælpen er på nogle områder svag eller skrøbelig; det er derfor at vedkommende har brug for hjælp. Borgeren udtrykker altid et forfald, fysisk og/eller psykisk, der kan virke mere eller mindre skræmmende på hjælperen: Dette ser jeg som den eksistentielle dimension. At se et gammelt eller sygt menneske tydeliggør et eksistentielt vilkår for os alle: som væsener, der er bevidste om deres eget livs forgængelighed.

Hermed mener jeg, at der i mødet foregår bevidste såvel som ubevidste psykiske processer, og at mødet altid, ikke mindst fordi mødet er mellem to parter der ikke er ligeværdige, vil involvere eksistentiel angst hos hjælperen og etiske valg i forhold til at håndtere det forfald borgeren udtrykker.

Placeringen af den eksistentielle dimension under borgeren kan diskuteres. Det er borgeren der udtrykker de tegn, der af hjælperen kan opleves som skræmmende – men det er naturligvis hjælperen, der oplever.

Som analytisk redskab er læringsrumsmodellen en særlig optik, jeg betragter omsorgsarbejdet igennem. Det er et redskab, der dels kan benyttes til at kaste

lys over arbejdets rammer og vilkår, dels peger på, hvordan medarbejderens subjektive livshistorisk udviklede orienteringer, og de læreprocesser, som er forudsætninger herfor, indgår i samspil med disse rammer. På denne måde ser jeg modellen som egnet til at favne dialektikken mellem det subjekt, der tolker og handler, og den omverden, der fortolkes og handles i forhold til.

12.2 Læring og kompetencer

Begrebet læring og begrebet kompetencer optræder i forskellige sammenhænge i det følgende, og her skal derfor kort gøres rede for, hvordan jeg benytter begreberne.

Begrebet læring er i hverdagsbrugen af ordet ofte behæftet med normative implikationer: læring sidestilles med udvikling eller modning og beskriver således en proces i retning mod en kvalitativt bedre tilstand, end den individet i udgangspunktet befinder sig i. Det kan læring medføre, men den medfører det ikke automatisk.

De fleste læringsteoretikere skelner derfor mellem forskellige niveauer for læring (Se fx Illeris 2006, Hermansen 2002, Ellström 1996). Jeg vil ikke her gå ind i at diskutere forskellige læringsmodeller, men blot pege på, at jeg forstår læring også som processer, der ikke fører til en udvikling af individet, men for eksempel til tilpasning eller endog til begrænsninger. Forståelsen ser jeg som overensstemmende med Knud Illeris' seneste definition af læring. Illeris definerer læring som: *"enhver proces, der hos levende organismer fører til en varig kapacitetsændring, og som ikke kun skyldes glemsel, biologisk modning eller aldring."* (Illeris 2006:15. Illeris' kursivering.)

Med denne definition tilstræber jeg at benytte begrebet læring "neutralt" – hvilket jeg ser som værende i overensstemmelse med intentionen i begrebet læringsrum. Ethvert rum er et muligt læringsrum, idet der i ethvert rum – både forstået som fysisk rum og som abstraktion – kan finde varige kapacitetsændringer sted, hos de mennesker der deltager i rummet. Definitionen indebærer at læring også kan bestå i varige begrænsninger af kapaciteter, hvorved man kan tale om mere eller mindre hensigtsmæssige læringsrum. Den normative dimension mener jeg herved bliver løsrevet fra læringsbegrebet og kan dermed i stedet diskuteres ud fra en ekspliciteret forståelse af, hvad der er hensigtsmæssigt for mennesker at lære. Det betyder at selvom begrebet læring forstås neutralt, er læreprocesser ikke neutrale.

Ligesom jeg ser læring som en proces, hvori kognitive, emotionelle og sociale/samfundsmæssige dimensioner er uadskillelige, anlægger jeg en tilsvarende forståelse af begrebet kompetence. I en artikel om "Lærings- og kompetencebegreberne i arbejdslivsforskningen" diskuterer Steen Høyrup og Kim Pedersen kompetencebegrebets facetter (Høyrup og Pedersen 2002: 85-103.) Ud fra den øvrige teoretiske rammesætning, der ligger til grund for afhandlingen, tilslutter jeg mig deres definition af begrebet.

De to forfattere slår kompetence fast som et relationelt begreb. Det vil sige som et begreb, der både favner individets kvalifikationer i bred forstand – og spørgsmålet om, hvordan individet i en given sammenhæng udfolder sin viden og sine færdigheder. Viden, færdigheder og kapaciteter ses som knyttet til individet, men samtidig som noget, der også altid kun realiseres i en bestemt kontekst. Høyrup og Pedersen citerer den svenske lærings- og arbejdslivsforsker Per-Erik Elström, der definerer kompetence som *”et individs handlingsformåen i relation til en bestemt opgave, situation eller kontekst.”* (Ibid.:93.) Idet kompetence således indebærer en rettet mod noget, mener de to forfattere, at Ellströms kompetencebegreb bliver psykologisk eller socialpsykologisk, og at kompetencens indhold kan formuleres i psykologiske kategorier. De konkluderer, at kompetence er handlemuligheder i en social sammenhæng, hvor man foretager sig noget i forhold til de udfordringer man står overfor. Handlingerne afspejler mere end færdigheder og kvalifikationer; den afspejler også holdninger, tidligere erfaringer, engagement og vilje – og frem for alt en evne til fortolkning og meningstilskrivning af den særlige situation, man står i (Ibid.:95).

Denne dialektiske forståelse af kompetence mener jeg ligeledes er kompatibel med det skitserede begreb om læringsrum. I det følgende afsnit diskuterer jeg ud fra empirien kompetencer i forhold til omsorgsarbejde, hvor omdrejningspunktet netop er relationens afgørende betydning.

12.3 Arbejde i relationer

Arbejdet som social- og sundhedshjælper udføres altid indenfor en mellem-menneskelig relation. Mødet med den konkrete anden, som jeg ser som omdrejningspunktet i alt omsorgs- og ”menneskearbejde”, betyder at en psykodynamisk og eksistentiel dimension konstant er til stede i arbejdet. Relationen i arbejdet som sosu-hjælper etableres mellem to personer: en hjælper og en person, der har behov for hjælp. Sommetider optræder tredje personer i relationen; pårørende eller andre hjælpere, men grundformen for den mellem-menneskelige relation i arbejdet er dyaden. I denne forstand kan arbejdet siges at finde sted i en serie møder, hvor den enkelte hjælper møder en stribe konkrete borgere.

I den forstand er det en myte at hjælperne arbejder alene. Faktisk arbejder de næsten aldrig alene, men altid i dyader. For at kunne være hjælper må der være en der skal hjælpes. Winnicott siger ”There is no such thing as a baby” – tilsvarende kan man sige der er ikke en ting som en hjælper, der er altid kun en hjælper og en der behøver hjælp.

12.4 Glæde og angst: kontraster i mødet

Tre vigtige forhold kendetegner møderne mellem hjælper og borger:

- Møderne finder altid sted mellem parter der er ulige: hjælperen møder kun borgeren fordi vedkommende har brug for hjælp.
- Både hjælper og borger har hver sin livshistoriske baggrund og erfaringer med sig ind i dette møde.
- Hjælperen indgår i ”*ikke-private relationer i private hjem*” (Krogh Hansen 2006:311). Hjælperen er altid repræsentant for et offentligt system, når hun er på arbejde. Men når hun indgår i relationen til borgeren og udfører de konkrete omsorgsopgaver, trækker hun bredt på sine livshistoriske erfaringer.

At hjælperarbejdet finder sted i et interpersonelt rum betyder, at både hjælper og borger med hver sin livshistorie og subjektivitet har indflydelse på karakteren af dette rum. Det særlige i forholdet består i, at den ene part er svag, ældet eller syg og derfor har brug for den anden til at varetage basale funktioner for at overleve. Dette giver i en forstand pr. definition en ubalance i ”rummet for relationsmagt” (Christensen 2003). På den anden side er hverken hjælper eller borgers konkrete tilstedeværen og handlen i dette rum uden betydning. Borgers sociale status kan være med til at ”opveje” borgerens svaghed, som når borgeren har en højere klasse-mæssig status end hjælperen.

For hjælperens muligheder for at containe borgerens fortvivlelse – for at møde den med et overskud har kollektive, kulturelle forestillinger om døden, og subjektive angst- og skyldforestillinger betydning. Men i forhold til hjælperens oplevede afmagt i hjælpesituationerne er borgerens eget forhold til sit forfald dog ikke uden betydning. Ud fra observationerne mener jeg at borgers egen forhold til sit forfald har afgørende betydning for hjælperens mulighed for at være givende i relationen. Som Noddings påpeger, har omsorgsmottageren såvel som omsorgsgeren en rolle i at etablere relationen mellem de to parter som en omsorgsrelation (Noddings 1984). I relationen gen- eller omskaber hjælper og borger den betydning vores kulturelt konstruerede syn på døden og det kropslige forfald har for relationen.

Nogle af kvinderne sammenligner i interviewene de funktioner, de udfører hos og med borgerne, med det at pleje, made eller skifte deres egne børn. Det er oplagt at der er paralleller i forhold til omsorgsfunktionerne, men der er også forskelle. Det ubehag, der som det fremgår, kan opstå i forbindelse med at passe gamle og syge mennesker har en anden karakter, end hvis det er børn man passer, i det den er nært forbundet med dødsangst. Når der er tale om børn ved man at hjælpeløsheden bliver mindre. De vokser op og bliver i stand til at tage vare på sig selv. I arbejdet med gamle og syge er det bedste man kan opnå i mange tilfælde at bevare status quo, jævnfør Wærness begreb om ”den resultatløse omsorg” (Wærness 1982:33)

Hjælperen får uværgeligt en betydning for andre via arbejdet, hun kan gøre en forskel, men at se resultaterne heraf kan være uendeligt vanskeligt, og i mange tilfælde kun indenfor et kort tidsperspektiv.

At de mennesker hjælperen skal tage sig af, er i den sidste og afsluttende fase af deres liv indbygger en grundlæggende afmagt i arbejdet. Lige meget hvor "god" eller kompetent hjælperen er, kan hun ikke ændre det faktum, at de mennesker, hun hjælper, er på vej mod døden. Sammenholdt med de omsorgsidealer, som nogle af hjælpereleverne udtrykker i interviewene kan dette føre til subjektive belastninger i form af håbløshed, afmægtighedsfølelse og tvivl om, om man egentlig ønsker dette arbejde. Der kan i de livshistoriske interviews findes eksempler på, at sosu-eleverne, trods en omsorgsorientering, finder de synlige udtryk for kroppens forfald, de møder hos visse borgere, for afskrækkende eller skræmmende. De tegn på sygdom, svækkelse og forfald, som borgeren udtrykker, vækker en angst hos hjælperen, der dels kan være subjektivt motiveret, dels være af generel, eksistentiel karakter. På den anden side kan borgeren udtrykke en værdighed, der kan virke som en modvægt til vedkommendes tegn på svækkelse.

Som modvægt til den afmægtighed der kan opleves i arbejdet virker den glæde og anerkendelse, det også giver. Noddings taler om den eksistentielle glæde i omsorgsudøvelsen, om glæden ved at opleve sig selv i relationen til den anden. At arbejdet trods de belastninger, det også indebærer, indebærer en stor tilfredsstillelse for hovedparten af omsorgsudøverne tyder adskillige undersøgelser på (Fx Christiansen m.fl. 2002). Helle Krogh Hansen taler om "*det – trods alt – gode arbejde*" på baggrund af omsorgsudøvers diskurser omkring deres egen praksis (Krogh Hansen 2006: 296). Tilsvarende peger både formuleringer fra interviewene og mine observationseksempler på, at hjælpereleverne også oplever en stor tilfredsstillelse i rollen som omsorgsudøvere.

Med det følgende eksempel vil jeg vise, at borgerens egen forholden sig til sin situation spiller ind på karakteren af hjælperarbejdet. Dels vil jeg pege på, hvordan karakteren af relationen mellem hjælperelev og borger får indflydelse på hjælperelevens kompetencer.

12.5 Kompetencer i relationer

Hjælper-eleven Ditte kommer hver dag hos borgeren P. Han har trods sin svækkelse stadig interesser og en familie han ser og holder af. Ditte har tid til og forstår hans behov for at fortælle om familien og hun husker de forskellige familiemedlemmer. Hun er i stand til at leve sig ind i hans små særheder og se dem som positive, fx hans vane med at bruge en utæt kop. Sammen har de udviklet en tryk relation og et eget fortroligt sprog dem imellem:

"P. er meget stolt af sine to oldebørn, som han begynder at fortælle om. Han har billeder af dem hængende på køkkenskabene over det lille bord i køkkenet, hvor han sidder. Han har gemt en ostemad fra morgenmaden til at tage sammen med pillerne og han tager et glas vand til. Han fortæller at Ditte kalder glasset for hans "spildekop", fordi hun mener vandet ryger ud i bunden. Jeg får den anden køkkenstol at sidde på, og Ditte sætter sig på gulvet. Der er en afslappet og intim stemning, jeg kan fornemme hun har været der flere gange før. Hun spørger til P.s barnebarn, der har arbejdet i udlandet med sin familie. P. fortæller om alle de steder han har været i verden og om at de snart kommer hjem igen." (Observation 21.02.03)

I forhold til andre borgere er P. ikke meget syg og der er, som jeg oplever det, ikke direkte skræmmende omstændigheder ved hans alderdom. Det er sigende, at Ditte kan fortælle imponeret om nogle blomsterdekorationer P. har lavet; han er stadig en del af et liv, hvor man kan handle, skabe og dermed vinde værdi i andres øjne. Men af betydning og måske i sammenhæng hermed, er også at P. virker tilfreds med sin tilværelse. Han beklager sig ikke, virker ikke ensom eller ked af det. Tværtimod udtrykker han glæde ved sin familie og lever med i deres oplevelser.

Sådan kan alle borgere naturligvis ikke være – for deres omstændigheder er forskellige. Pointen er at borgerens både fysiske og psykiske tilstand påvirker hjælperens mulighed for at være en "god-nok-hjælper". Evnen eller kompetencen er ikke givet en gang for alle, men er afhængig af relationen.

Det følgende lange eksempel er ligeledes med Ditte, der besøger A. to gange om dagen. A. er en af de borgere der har fået ændret sit hjem i takt med at hun er blevet dårligere. Hun har både hospitalsseng og bækkenstol i det, der engang var hendes dagligstue. Observationen er fra samme dag som observationen med P.. I forbindelse med besøgene hos A. giver Ditte udtryk for væmmelse ved at skulle fjerne afføring, hun viser mig fysiske gener hun har pådraget sig via arbejdet, og hun fortæller, hvilket hun også gør i interviewet, at hun egentlig ønsker sig et andet arbejde:

Vi cykler videre til A. Ditte fortæller at A. får nogle underlige "anfald" og at lægerne ikke rigtig kan finde ud af, hvad det er. "Blodet forsvinder" fra hende siger Ditte. Dittes opgave er mest at tjekke at A. er ok. Hendes tilstand er meget skiftende. Hun har fået en kalder, som hun går med om halsen. Her ud over skal Ditte rede seng og tomme bækkenstol. Bækkenstolen er hun ikke meget for, hun fortæller at hun sommetider er ved at brække sig, når hun skal ordne den. Hun gør også rent der, men det skal hun ikke i dag.

Ditte har selv nogle til huset og låser os ind. Hun kalder på A. der kommer ud fra stuen og sætter sig ud i køkkenet. Huset er meget dunkelt og det er mange år siden noget er blevet ordnet. Vi sætter os i køkkenet og Ditte spørger, hvordan A. har det. A. trækker lidt på det og virker faktisk ikke helt ok. Hun er meget tynd og krumrygget, og boster en del.

Ditte tager handsker på og går ind for at tomme bækkenstolen, der står i stuen sammen med sengen. A. har fået rykket sengen derned, fordi hun ikke mere kan gå op ad trappen til sit tidligere soverværelse. Jeg går med ind. Ditte har lidt svært ved at få potten ud, og fortæller igen at det er noget af det, hun har det dårligt med. Det skal jo helst ikke sprøjte ud over det hele. Potten tommer hun ud i kalderen, hvor A. har badeværelse.

Senere, da vi har sagt farvel til A.:

Ude ved cyklerne viser Ditte mig sine hænder, der er fuldstændig tørre inden i. Vi snakker om, om det er eksem, kulden eller hvad. Vi kører videre og igen fortæller Ditte om, hvor svært hun har det med at tømme afføringen. Hun kan også blive helt dårlig, når det er hendes døtre der kaster op.

Hun fortæller, at A. har været meget bekymret omkring en ældrebolig, hun har fået tilbudt. Den nat, hvor hun havde fået tilbuddet om den om dagen, sov hun overbøvedet ikke.

Egentlig ville Ditte helst arbejde med børn fortæller hun – og hun holder af skolen mere end af arbejdet, siger hun.

Efter frokost:

Vi cykler tilbage til A.. Ditte låser os ind. A. sidder på stolen i køkkenet og ryger, som da vi forlod hende i morges. Der er noget trist og trøstesløst over scenen. Transistoren er tændt og John Mogensen bræger et eller andet ud over køkkenet.

Hun har fået brev ”fra doktoren” som hun siger, angående nogle blodprøver hun har fået taget. Lægen har ikke fundet ud af hvad hun fejler, så hun skal ind til yderligere prøver. Men der er nogle anvisninger til noget medicin hun i forvejen tager og hun og Ditte taler om, hvad der er for ændringer. Ditte læser brevet og spørger om hun må ”kvæle” John Mogensen. Det hele virker lidt uklart og Ditte piller lidt rundt i den frugtskål af medicinpakninger A. har stående på køkkenbordet. Og det er en frugtskål! Ditte siger A. må tale med sygeplejersken.

A. udbryder ”Det er ikke sjovt at blive gammel”.

Vi sidder og snakker lidt igen, og som tidligere liver A. lidt op. Hun har det ikke så godt og siger, hun vil gå ind og sove lidt. Ditte noterer ned i borgerbogen.

På vej ud spørger A. hvor vi skal hen, men Ditte svarer ikke konkret, siger blot at den næste er en rengøring. A. begynder at tale om, at hun gerne ville have vasket vinduer, og hun og Ditte begynder at argumentere frem og tilbage om, hvad hjemmehjælperen egentlig må. Ditte siger at hun ikke må gøre noget hvor hun skal op at stå på stole, men det vil A. ikke høre på. Hun virker en smule aggressiv til sidst og vi går.

Udenfor udbryder Ditte: ”Uenighed!”

(Observation 21.02.03)

I situationen med A. ser jeg Ditte som hjælpeløs. Hun ved ikke hvad A. fejler – og hun kan tilsyneladende kun berolige hende og muntre hende op, så længe hun sidder og taler med hende. Hun kan heller ikke tilfredsstille A. ønske om at få vasket vinduer – og spørgsmålet er måske også om det egentlig er dette der er A.s ønske, eller om det bare er en måde at give udtryk for sin afmagt på. A.s forfald er tydeligt; at hun er nødt til at flytte fra det hus, hvor hun har boet hele sit liv er det konkrete udtryk herfor.

På den ene side giver Ditte udtryk for væmmelse ved at skulle tømme A.s bækkenstol, på den anden side er hun optaget af A.s tilstand, også når vi har forladt A.s hus. Dittes reaktioner i forbindelse med besøget hos A. udtrykker noget centralt ved hjælpearbejdet: det kan på en gang være frastødende og engagerende. Hvor Ditte går fra P. i en positiv og livlig sindsstemning, virker hun opgivende da hun forlader A.. Arbejdet hos A. er på en gang mere frastødende, mere håbløst og derfor mere krævende. Hos P. oplever Ditte at hendes hjælp fører, om end ikke til bedring, så til opretholdelse af status quo.

A.s tilstand bliver derimod dårligere i løbet af dagen trods Dittes gentagne besøg.

12.6 Opsamling

Det særlige ved omsorgsarbejde forstået som læringsrum er relationens centrale betydning. De læreprocesser arbejdet kan igangsætte kan ikke forstås uden at tage relationen i betragtning, ligesom krav til og brug af kompetencer hos hjælperen heller ikke kan det.

At arbejdet for omsorgsudøveren finder sted i relation til et menneske, der er gammelt, sygt eller svækket bevirker endvidere, at muligheden for modsatte følelser er til stede. At indgå i relationen kan vække glæde og tilfredsstillelse, mens konfrontationen med menneskelivets endeligt i form af sygdom, ensomhed og forfald kan vække angst og ubehag.

13. Arbejdsorientering i lønnet omsorgsarbejde

"Jamen altså, når du arbejder på fabrik, så når du tager din kedeldragt af og din kasket, så tænker du ikke mere på de fisk, det gør du ikke."

(Lene, 47 år, sosuhjælperlev, om forskellen på fabriks- og omsorgsarbejde.)

Som analytisk begreb er "læringsrum" en særlig måde at betragte arbejdet på. Begrebet er, som jeg benytter det, egnet til at favne samspillet mellem elevens subjektive orienteringer mod arbejdet på den ene side – og arbejdets indhold og rammer på den anden. I dette kapitel fokuserer jeg ud fra observationseksempler på hjælperelevernes omsorgsorientering og omsorgsrationalitet, og på hvordan denne rationalitet kommer til at stå i et modsætningsforhold til arbejdets organisatoriske rammer.

Som beskrevet under interviewanalyserne ser sosuhjælpereleverne hjælperarbejdet både som et nødvendigt lønarbejde, der beskrives som bedre end de jobs kvinderne i øvrigt ville have mulighed for at få, og som en mulighed for at udøve omsorg for andre. Case eksemplerne er forskellige med hensyn til vægningen af omsorgsudøvelsen som en fremadrettet orientering, men selv i de to cases, hvor kvinderne ikke ser hjælperuddannelsen som en vej til at "gøre en forskel" afspejles et engagement i relationen til borgeren i interview-samtalen. Fortællingerne om, at "piller er vigtigere end vasketøj" eller om skyldfølelser over ikke at have været nok opmærksom på borgerens behov kan tolkes som udtryk for det, Kari Wærness beskriver som en omsorgsrationalitet.

Interviewene peger på en orientering mod den Andens behov som en central dimension i hjælperelevernes måde at forholde sig til arbejdet på. *Enten* udtrykt som en fremtidsrettet orientering *eller* udtrykt gennem en bestemt rationalitet, der som det fremstår gennem fortællingerne, bliver en væsentlig logik for måden arbejdet udføres på og for de prioriteringer, der forekommer i arbejdet.

At arbejdet er relationelt, og at måden man indgår i relationen på er subjektivt betydningsfuld for den enkelte betyder, at omsorgsarbejdet adskiller sig fra arbejde, hvor arbejdets genstand er døde ting.

Dette vil jeg, inden jeg går over til eksempler på arbejdsorienteringen, som den viser sig hos eleverne i praktikken, først illustrere gennem et klip fra interviewet med hjælpereleven Lene, der er 47 år på interviewtidspunktet. Lene

har i sine unge år arbejdet i hjemmeplejen, har derefter været flere år på fiskefabrik og er nu vendt tilbage til omsorgsarbejdet. Lenes fortælling belyser nogle af de forskelle, der kan være på at arbejde med mennesker og at arbejde i en produktionsvirksomhed:

Anne: Måske kunne du sige noget om, hvad synes du forskellen er på at arbejde med mennesker, som man gør som hjemmehjælper og social- og sundhedshjælper, og så at arbejde på fabrik?

Lene: Jamen altså, når du arbejder på fabrik, så når du tager din kedeldragt af og din kasket så tænker du ikke mere på de fisk, det gør du ikke. Jeg vil nok sige, at man kan nok ikke altid slippe det, når man kommer hjem, men man skal ikke tage det med hjem. Men hvis man har et eller andet problem, så kan ikke lade være med at arbejde lidt videre med tanken. Det er heller ikke altid negativt jo...

Anne: Neej?

Pause.

Anne: Hvordan kan det være positivt? Og hvordan kan det være negativt?

Lene: Det er jo negativt hvis det bliver en belastning for en. Hvis det tager overtaget, eller hva' skal man sige, - altså dengang jeg forlod hjemmeplejen, det var jo frustration, ikke? Fordi jeg følte, jeg kunne ikke selv klare det, det andet det er ikke en frustration. Sådan ser jeg det ikke.

(senere i interviewet:)

Anne: Jeg tænkte, det var sådan lidt tilbage til noget af det du sagde på det tidspunkt tidligere, hvor du syntes at arbejdet som hjemmehjælper eller på alderdomshjemmet, at det blev for belastende, kunne du sige lidt mere om det, hvorfor eller hvad var det for nogen ting i arbejdet, som gjorde at...

Lene: Jamen, det var det der at altså at der lige pludselig blev lavet om på hjælpen, og man havde ikke så lang tid ude ved borgerne, og det ku' de selvfølgelig heller ikke forstå og, og jeg synes det var øh, jeg havde det ikke godt med det, jeg havde dårlig samvittighed, når jeg kørte derfra. Og der vil jeg så også sige, stadigvæk, vil jeg aldrig, jeg vil aldrig mere være udekørende³⁰, og heller ikke når jeg er færdig.

Anne: Nej?

Lene: Fordi tit og ofte skal man jo efterlade dem ensomme og syge og man ved at der måske først kommer en om fire-fem timer, når den næste vagt kommer og kigger til dem. Det har jeg det ikke godt med. Så kan jeg godt lide at være på plejehjemmet, hvor jeg ved der kommer en vagt og afløser mig kl. tre.

(Fra interview med Lene. 17.01.03)

---

³⁰ At være udekørende vil sige at arbejde i hjemmeplejen frem for på plejecenter. I nogle kommuner har hjemmeplejen kontorer på plejecentrene, hvor hjælperne mødes hver morgen og hvorfra de kører ud til borgernes private hjem.

Citatet belyser både nogle af forskellene mellem omsorgsarbejde og fabriksarbejde, og det antyder de ambivalenser, omsorgsarbejdet kan vække hos omsorgsudøveren. For Lene er den store forskel på de to typer arbejde, at fabriksarbejdet er langt mere afgrænset i tid og rum, end omsorgsarbejdet. Kedeldragten og kasketten, som hun bærer på fabrikken, får symbolsk betydning: Det er muligt at lægge arbejdet fra sig ligesom man lægger tøjet. Men at tage arbejdet med hjem, retter Lene sig selv, behøver ikke være negativt. At tage arbejdet med hjem kan være udtryk for, hvor subjektivt meningsfuldt, det opleves, og her har Lene tydeligvis oplevet omsorgsarbejdet som langt mere meningsfuldt end fabriksarbejdet. Det er kun negativt hvis man bliver overbelastet følelsesmæssigt af det. Det der gjorde arbejdet i hjemmeplejen følelsesmæssigt overbelastende for Lene var netop hendes rolle i relationen til borgeren. Hun får rollen som den, der på den ene side skal udøve omsorg og på den anden side skal viderebringe meddelelsen om og agere efter de besparelser, der forringer selv samme omsorgsudøvelse. Krydspresset medfører dyb frustration.

Lenes måde at forholde sig til borgeren på, kan ses som udtryk for en omsorgsrationalitet. I mødet med borgeren tager Lene et ansvar, der rækker langt ud over den tid, hun har fået tildelt til arbejdsopgaverne. Hun har et lønarbejde, men hun indlever sig i borgerens behov, på samme måde som hvis det var hendes egen familie, der var tale om. Indlevelsen og ansvarsfølelsen fører til dårlig samvittighed, når arbejdets rammer gør det umuligt for Lene at leve op til sine egne standarder for dets udførelse.

Lene hører til blandt de ældste af sosu-skolernes elever. Men krydspresset mellem hvad man gerne vil og hvad man gerne må som omsorgsudøver viser sig tilsvarende i observationerne også med de yngre elever. Jeg fremhæver dette, fordi jeg ser det som en interessant pointe, som jeg vil vende tilbage til, at arbejdsorienteringen ud fra de eksempler jeg har, ikke adskiller sig væsentligt i forhold til elevernes alder.

13.1 ”Hvordan vil det gå med E., mens jeg er væk!”

Jeg følges med Lotte to arbejdsdage i hendes anden praktikperiode. (Lottes livshistoriske interview er analyseret i kapitel 7.) I den første praktik har Lotte sagt nej til at have mig med rundt; hjemmeplejedistrikterne har været omlagt og hun føler ikke, hun kender borgerne godt nok til at have en fremmed med rundt også. Jeg ser dette som udtryk for, at Lotte tager sit arbejde og relationen til borgerne alvorligt. Mit indtryk under de to dage, hvor jeg følges med hende er, at hun er meget engageret, både i borgerne som mennesker og i at udføre sine opgaver så godt som muligt. Hos en af sine faste borgere har hun taget initiativ til et besøg af en fysioterapeut, både med henblik på at foreslå et træningsprogram for den gamle dame, og for at forbedre hjælpernes arbejdsstillinger, når de skal flytte damen fra seng til bækken- eller kørestol. Hun er bekymret fordi hjælperne ikke kan få vasket den gamle dames hår – de kan

ikke flytte hende ned af trappen til badeværelset – og hun undrer sig over, at der ikke findes nogen hjælpemidler hertil. Lotte reflekterer både over hjælpernes situation og over modtagerens – og hun handler i forhold til konkret at forbedre forholdene for begge parter.

Da vi kører rundt mellem borgerne taler Lotte rosende om sin vejleder, og hun fortæller, at hun lige har søgt optagelse på assistentuddannelsen og er kommet ind. Dette var hendes mål med at begynde på hjælperuddannelsen og hun er meget glad for at det er lykkedes.

Som jeg oplever det, har Lotte fundet et arbejdsområde, hun trives med og er engageret i.

Feltnotaterne fra dagene jeg følges med Lotte i praktik giver et indtryk af, hvilke opgaver arbejdet i hjemmeplejen indeholder, og hvilke dilemmaer, der kan opstå for hjælperen i arbejdet. De følgende uddrag fokuserer på, hvad der sker mellem Lotte og den gamle mand, hun hjælper. De viser hvordan empati er en nødvendighed for at udføre arbejdet, men også hvordan den rationalitet Lotte følger, der kan benævnes en omsorgsrationalitet, sætter Lotte i et dilemma. Omsorgsrationaliteten går på tværs af tid og rum, og Lotte kan ikke lade være med at bekymre sig om den gamle mand, også efter hun har forladt hans hjem.

”Efter frokost skal Lotte tilbage til E. og give ham frokost og piller til middag. Vi kører til hans hus. E. ligger og er vågen, da Lotte kommer ind og råber ”hej”. Hun taler lidt til ham, fortæller hun går ud for at smøre mad.

Sønnen har købt friskt pålæg og som i forgårs smører Lotte fire kvarte med forskelligt pålæg – på franskebrød. (I forgårs flyttede Lotte pålægget fra de rugbrødsmadder hun havde smurt over på franskebrød, fordi E. hellere ville have franskebrød.) Vi taler lidt om hvad russisk salat egentlig er lavet af.

Inde ved E.s seng kører Lotte sengebordet helt hen til sengen og hæver hans hovedgærde lidt op.

Først er han helt afvisende overfor at skulle spise, men på sin glade og alligevel insisterende facon får Lotte alligevel overbevist ham om, at han skal. Jeg står for enden af sengen, men hun siger jeg skal gå i baggrunden. Når nu E. ikke bryder sig om at spise, gør det det nok ikke bedre at jeg står og kigger på, siger hun. Det kan hun selvfølgelig have ret i. Som i forgårs siger hun ”En bid af hver mad” til E., men allerede efter den første, ryster han på hovedet og forsøger at skubbe hendes hånd med gasflen væk. Hun lader sig dog ikke slå ud af det men siger noget opmuntrende, samtidig med at hun holder E. i den hånd, han forsøger at skubbe med, med sin frie hånd. Og underligt nok - han åbner faktisk munden og tager næste bid af gasflen. Sådan får Lotte ham langsom til at spise i hvert fald to bidder af hver mad. E. liver synligt op, får farve i kinderne og virker gladere.

...

Så snart vi sidder i bilen igen begynder Lotte at snakke om, hvad der vil ske, når nu hun skal være væk. Hun skal have ”fordybelsesuge” – en uge hvor eleven studerer et fagligt problem og ikke er på arbejde og derefter fire ugers ferie. Hvordan vil det dog gå med E. og hans spising? De andre hjælpere gør ikke nok ud af det, de giver ham ikke det, han kan lide og så spiser han ikke, siger hun. Jeg bekræfter, at jeg synes hun er utroligt god til at få ham til det, og på en måde så det ikke bliver tvang eller kamp. Jeg ved ikke rigtig om hun hører min ”kompliment”. I hvert fald ser hun meget bekymret ud og taler videre om, at det jo ville være forfærdeligt at komme tilbage, og E. så var væk.” (Observation 18.06.04)

13.2 Omsorgsrationalitet som perspektiv

Observationen giver et eksempel på, hvad en konkret arbejdsopgave indenfor hjemmeplejen kan bestå i; at hjælpe et gammelt menneske med at spise.

Det illustrerer også, hvordan hjælperen kan gøre denne opgave til en omsorgssituation. Når situationen bliver til omsorg, hænger det som jeg ser det, sammen med den orientering mod den Anden, Lotte følger i arbejdet. Hun tilbyder ikke bare E. mad, men påtager sig at få E. til gerne at ville spise. Hermed investerer hun en del af sig selv i opgaven. Hun identificerer sig med Einar's behov for at tage føde til sig, og det bliver betydningsfuldt for hende ikke bare at have tilbudt E. mad, men at han faktisk spiser den.

Hanne Marlene Dahl, der har skrevet ph.d. om hjemmehjælpens professionaliseringsproces skelner mellem fire typer kompetencer, der skal indlæres i løbet af sosu-hjælperuddannelsen: Huslige kompetencer, sundhedsmæssige kompetencer, socialpædagogiske kompetencer og snævert omsorgsmæssige kompetencer (Dahl 2000b). Når man følger Lotte er det oplagt at kompetencerne – og de opgaver, der kræver dem - i praksis er sammenvævede. Når Lotte mader E. udøver hun omsorg og tager sig af hans sundhedsmæssige tilstand. Når hun taler med E.s søn om faderen og hvilken mad sønnen skal købe til ham, udfører hun social-pædagogisk arbejde. Og når hun smører maden bruger hun huslige kompetencer. Men som helhed bliver alle opgaverne til udtryk for omsorg i høj grad på grund af den måde, Lotte engagerer sig i arbejdet på. Hun er netop ikke ligeglad med om E. får flade leverpostejmadder eller fire kvarte, der er lækkert tillavet.

Den omsorgsrationalitet, Lotte følger, indebærer at hun ikke bare bekymrer sig om E., når hun er i hans hjem, men også når hun er gået derfra. Hun praktiserer så at sige alle fire dele af omsorgsprocessen, som den er beskrevet af Joan Tronto. Tronto inddeler omsorgsprocessen i 1) erkendelse af at et omsorgsbehov findes, 2) at tage ansvar for det erkendte omsorgsbehov, 3) at udføre arbejdet med at dække omsorgsbehovet, og 4) vurdering af omsorgsmottagerens situation efterfølgende (Citeret fra Christensen 2003.).

For Tronto, som for Lotte i eksemplet, er omsorg en helhed, der ikke er afgrænset i tid og rum. Men som arbejdet er organiseret hverken skal eller må Lotte praktisere andet end det, der ligger i Trontos tredje del af processen, nemlig udførelsen af opgaverne. I det øjeblik hun forlader E.s hus bliver den rationalitet, der giver hendes møde med E. dets kvalitet, til noget der kun belaster hende selv. Som i Lenes fortælling bliver Lotte ved at påtage sig ansvaret for hele omsorgsprocessen også ramt af dårlig samvittighed, når hun netop ikke kan tage hele ansvaret. Men hvis hun ikke påtog sig hele ansvaret i situationen, hvor hun giver E. mad, ville hun ikke lave netop den mad, han godt kan lide, eller være så insisterende i forhold til at få ham til at spise. Hermed mener jeg, at omsorgsarbejdet stiller modsatrettede krav: Arbejdets indhold kræver, men de organisatoriske rammer underkender, den omsorgsrationalitet, som kvinderne udviser i arbejdet.

I den forstand kan mødet mellem hjælper-elevernes subjektive orienteringer og arbejdets rammer betegnes som en række dobbeltbind-situationer. Begrebet double-bind hidrører fra Gregory Bateson, der også formulerer det som the "*darned if you do - darned if you don't*" bind (Bateson 1998). En double-bind situation er en situation, hvori subjektet ikke kan vælge at handle, fordi de mulige alternativer vil være lige "forkerte": Alternativerne vil medføre lige megen afvisning og fordømmelse fra omgivelserne, lige megen dårlig samvittighed, sorg og angst for subjektet. Bateson udvikler begrebet i forbindelse med en teori om skizofreni, men bruger det senere i forbindelse med lærings-teori.³¹

Når jeg hævder, at hjælpereleverne i vid udstrækning befinder sig i double-bind situationer i arbejdet, mener jeg med begrebssættelsen, dels at de subjektive betydningstilskrivelser, som eleverne bringer med sig ind i arbejdsfeltet, på en gang forventes og står i et modsætningsforhold til de rammer, de tilbydes i arbejdet. Dels mener jeg, at arbejdet – uanset elevernes orienteringer – kræver modsatrettede bevægelser af dem, hvilket udgør en belastning, der er særlig for omsorgsarbejdet.

13.3 Et psyko-biografisk perspektiv

Lotte giver ikke kun til E. i situationen. Hun har også brug for at få gennem arbejdet, at opleve at hun lykkes. Denne anerkendelse får hun, når E. spiser. Selve det at han modtager den mad, hun tilbyder ham, mener jeg kan forstås som et udtryk for anerkendelse. At spise kan tolkes som en måde hvorpå E. viser, at han ser hendes hensigt, at han har tillid til hende. Lottes glæde er i situationen lige så tydelig som at E. liver op. Når Lotte følger en omsorgsrationalitet og engagerer sig i at få E. til at spise, lykkes hun i rollen som hjælper. Analysen af Lottes livshistoriske interview pegede på, at det at opnå anerkendelse og inklusion i Lottes familie havde været forbundet med at yde omsorg. Mad, det at sørge for hinanden gennem at lave mad og smøre madpakker, optrådte i Lottes fortælling som et symbol på omsorgsfuldhed. Bl.a. gennem at lave mad til sin far fik Lotte betydning og berettigelse i den lille familie. Som jeg fremanalyserede det ud fra Lottes fortælling, indeholdt ønsket om at yde omsorg også et behov for at modtage – omsorg, anerkendelse eller bekræftelse. Temaet omsorg blev ud fra Lottes fortælling om sin barndom tolket både som noget hun manglede, som noget hun udførte og opnåede anerkendelse for, og som noget hun modtog i en bestemt kvindelig form. (Se kapitel 7).

Indeholdt i Lottes omsorgsorientering er således behovet for at opnå anerkendelse. Dette behov peger her i samme retning som hensynet til E.. Dør E., eller bliver han dårligere, har Lotte ikke bare svigtet det omsorgsansvar, hun påtager sig, hun har også mistet en anerkendelsesmulighed. Den gensidige af-

---

³¹ I denne sammenhæng er det bl.a. blevet taget op af Mads Hermansen (Hermansen 2002.)

hængighed i relationen er, som det fremgår, et centralt omdrejningspunkt. Relationen er naturligvis asymmetrisk – Lotte kan finde andre relationer at indgå i, mens E. er fysisk afhængig af Lottes hjælp – men uanset asymmetrien kan Lotte og E. siges at indgå i et gensidigt afhængighedsforhold.

Ud fra en psykodynamisk forståelse er der ingen modsætninger heri. To forskellige psykodynamiske teoridannelser kan belyse denne forståelse: Teorien om kollusioner og Lorenzers begreb om ”scenisk forståelse”. I min forståelse af kollusionsteorien støtter jeg mig til Steen Visholm og Paula Jakobsens beskrivelse (Jakobsen & Visholm 1987). Det fælles for de to forståelser er fokuset på psykiske temaer, som noget der dannes og udspiller sig i konkrete interaktioner mellem mennesker.

Kollusionsteorien hævder, at vi alle i vores liv bærer temaer eller grundkonflikter med os, der hidrører fra tidligere livsfasen, og gennemspilles i forskellige variationer i vores relationer til og interaktioner med andre (Jakobsen & Visholm 1987). At give og få omsorg er hovedtemaet i den orale kollusion, mor-barn forholdet dens første udformning. Set gennem kollusionsteorien er det at yde og det at modtage omsorg ikke modsætninger, men derimod to sider af samme sag. Forbundet hermed er temaet almægtighed kontra afmagt. I forhold mellem mennesker vil den ene typisk antage den moderlige rolle, den anden den barnlige, både i deres omgang med hinanden og i deres selvbevidsthed. Men pointen er, at omsorgsyderen netop, via projektiv identifikation bliver i stand til at omgås sit eget behov for hjælp gennem den anden, modtageren den moderlige omsorgsfulde del af sig selv ved at projicere den over i hjælperen.

Alfreds Lorenzers begreb om den sceniske forståelse mener jeg harmonerer med kollusionsteorien. Antagelsen bag den sceniske forståelse er, at betydninger altid er noget der realiseres gennem en relation, i en interaktion. I og med at betydning knytter sig til scener, fantaserede eller reelle, kan det at yde omsorg siges at være uløseligt forbundet med det at modtage omsorg. Begge dele er elementer i et tema, som scenen kredser om.

Diskussionen om såkaldt ”hjælpeløse hjælpere” med udgangspunkt hos Schmidtbauer og senere Bader, kan sættes i forhold til teorien om kollusionstyper (Schmidtbauer 1986, Bader 1993). Forudsætningen for denne debat var, at i og med mennesker i hjælpererhvervene kunne ses som mest arbejdende for at tilfredsstille egne behov, var de uegnede til overhovedet at hjælpe andre. Denne antagelse mener jeg cases som Lottes modbeviser. Hensynet til egne behov og hensynet til den andens behåver ikke stå i et modsætningsforhold, ligesom både Lottes og flere af de øvrige livshistorier peger på, at det er en myte, at man ikke kan hjælpe andre fordi man selv har svage områder eller traumatiske erfaringer i livsbagagen.

Temaet at give og modtage omsorg fremtræder gennem Lottes fortællinger om barndom og opvækst, men det fremtræder også gennem case-eksemplerne med Lotte fra praktikken. Det går på tværs af afgrænsninger som "familieliv" og "arbejdsliv". I den forstand bliver min fremanalysering af temaet indirekte en kommentar til en fremherskende forståelse i feltet af, at det er muligt og efterstræbelsesværdigt at adskille arbejde og privatliv. Marta Szebehely referer for eksempel ud fra den fælles nordiske undersøgelse af ældreomsorgen i de nordiske hovedstæder, hvordan ledelsen i den hjemmeplejegruppe i København som forskerne besøger, udtrykker skepsis overfor et relationsorienteret omsorgsideal. Ledelsen i den københavnske hjemmeplejegruppe italesætter derimod "det professionelle" som noget, der udelukker den gensidige kontakt (Szebehely 2006:60).

Som jeg læser mine praktikobservationer er denne adskillelse umulig og imod det, der både af omsorgsudøvere og omsorgsmottagere anses som kvalitet i omsorgen. (Christiansen m.fl. 2002; Szebehely 1995).

13.4 Et ontologisk perspektiv

Behovet for anerkendelse i omsorgsrelationen kan læses ikke bare som udtryk for Lottes subjektive behov, men som et særligt træk ved omsorgsrelationen. Nel Noddings omtaler således både omsorgsrelationen som "unequal meetings" og hun taler om relationens reciprocitet. Omsorgsudøveren står i en mere magtfuld position end omsorgsmottageren, men i sin yderste konsekvens kan man ifølge Noddings ikke tale om en omsorgsrelation, hvis ikke mottageren anerkender den omsorg, der tilbydes fra omsorgsudøverens side, som omsorg (Noddings 1984:68).

Interviewanalysen viser, at det for Lotte af psyko-biografiske grunde er subjektivt betydningsfuldt at indgå i omsorgsrelationer, hvor hun som udøver opnår anerkendelse gennem det hun yder. Men i tilfældet af, at E. konsekvent afviste hendes hjælp, ville der ifølge Noddings, ikke være tale om en omsorgsrelation. Det er således ikke, hverken i det psyko-biografiske perspektiv eller i det omsorgsontologiske "nok" at yde, der må også være tale om en anerkendelse af det omsorgsudøveren yder hos mottageren. Først i det øjeblik E. viser, at han forstår Lottes hensigt, fuldbyrdes relationen som omsorgsrelation.

Samtidig mener Noddings ikke, at omsorg primært ydes ud fra omsorgsydernes eget behov for anerkendelse. Som grundlag for den moral-filosofi hun tilstræber at udvikle, ser Noddings den omsorgsfulde indstilling til omverdenen som udtryk for en "eksistentiel glæde". Som led i en argumentation imod Sartres individ-orienterede begreb om eksistentiel angst, hævder Noddings, at hvis menneskets grundlæggende vilkår er at eksistere i og gennem relationen, er oplevelsen af fuldbyrdelsen af relationen ensbetydende med oplevelsen af en eksistentiel glæde – en basal følelse af forbundethed med omverdenen eller Den Anden.

"If relatedness rather than aloneness is our fundamental reality and not just a hopelessly longed-for state, then recognition or fulfillment of that relatedness might well induce joy. Recognition of our obligation in relation arouses anguish but recognition of the actual or possible caring in relation induces joy." (Noddings 1984:134).

Fuldbyrdelse af omsorgsrelationen bliver således i Noddings tænkning til en bekræftelse af selve den menneskelige eksistens og dens grundvilkår. Noddings tænkning kan synes abstrakt, men hendes påpegning af, hvordan vil i vores almindelige dagligdag spontant undrer os over mennesker, der ikke er i stand til at have medfølelse med andre, synes jeg på et antropologisk grundlag understøtter hendes argumentation.

Jeg vil ikke her tage stilling til Noddings filosofi, men bruge den til at pege på, at behovet for anerkendelse i omsorgsrelationen kan ses som andet end udtryk for individuelle psyko-biografier.

At behovet for anerkendelse er et basalt menneskeligt vilkår ligger endvidere til grund for Axel Honneths social-filosofiske anerkendelsesteori, som jeg inddrager i kapitel 15. Gensidigheden i relationen påpeges således ikke bare af de psykodynamisk orienterede skribenter, jeg inddrager, men også findes som centralt omdrejningspunkt hos nutidige, kritiske filosoffer.

Det tankevækkende i Noddings filosofi er ideen om, at omsorgsrelationen i sig selv vækker glæde; en ide, der kan forklare hvorfor omsorgsudøvere trods vanskelige vilkår, alligevel i vid udstrækning fortsætter med at forsøge at handle omsorgsrationelt. Filosofien kan sandsynliggøre hvorfor omsorgsarbejde ikke kan tayloriseres på samme måde som fabriksarbejde: Er der ikke tid og rum for engagementet i relationen går glæden i arbejdet tabt.

I den forstand kan Noddings filosofi give et nyt perspektiv på spørgsmålet om rekrutterings-problemer og personaleflugt indenfor social- og sundheds-hjælperområdet. Muligvis hænger de vanskeligheder, der i øjeblikket eksisterer med at skaffe personale nok indenfor sektoren, ikke bare sammen med, at kvinder generelt set i mindre grad end tidligere orienterer sig mod omsorgs-yderrollen, men i ligeså høj grad sammen med, at de kvinder, der har udviklet orienteringen, tilbydes ringere og ringere muligheder for at praktisere den.

13.5 Hjemmehjælpernes ansvarstagende ulydighed

Udtrykket *"hjemmehjælpernes ansvarstagende ulydighed"* er hentet hos Martha Szebehely (Szebehely 2006:62). Udtrykket dækker over det forhold, at omsorgsudøvere i hjemmeplejen som tendens handler anderledes end de regler, som moderniseringen af området har medført, når de finder disse regler ufornuftige.

Som de interviews, jeg har foretaget, også peger på, er det at handle omsorgsrationelt ikke uproblematisk – for logikken kan både stå i kontrast til den viden, eleverne tilegner sig i skolen og i kontrast til de vilkår, elever og uddan-

nede hjælpere har for at udføre arbejdet. I flere af mine observationseksempler er der tale om, at hjælpereleven kommer til at yde omsorg ”på trods”.

Det følgende lange eksempel beskriver, hvordan hjælpereleven Lene i løbet af en formiddag kommer flere gange hos den gamle dame M.. Lene tilpasser sin hjælp til M.s behov og derved praktiserer hun en form for ”ansvarstagende ulydighed”. Observationen illustrerer hvordan det, der må siges at være borgerens behov, går hen og bliver hjælperelevens: At få købt ind, at få lavet mad, at få noget at spise.

Metodologisk er observationen endvidere interessant, fordi den via mine reaktioner undervejs i observationen viser, hvor vanskeligt det er ikke at tage disse behov på sig. Som Lene begynder jeg at tænke ud fra en omsorgsrationalitet, hvor hensynet til den Anden, som for mig både bliver Lene og M., får mig til at gøre noget, der betyder at jeg faktisk ikke kan observere – hvilket jo er mit formål med overhovedet at være til stede.

Lene er i praktik på et plejecenter, vi har startet morgenen med fællesmøde. Lige før vi går viser vejlederen Lene en pose med nogle indkøbsvarer og jeg forstår ikke helt meningen med, at de griner indforstået – senere følger en forklaring.

Lene har nogle til M.s lejlighed og ringer ikke på før hun går ind. M. sover i sin hospitalsseng, da vi kommer ind. Sengen står i det, der er tænkt som kombineret køkken og spisestue. M. er næsten døv og Lene er henne og røre ved hende for at vække hende. M. bliver glad for at se Lene, taler om, ”at det er dejligt, at det er dig i dag”. Jeg bliver præsenteret og siger pænt goddag, men M. forstår ikke, hvad det er jeg skal. Hun siger til mig, at Lene kan man ikke klage over, hun er en af de allerbedste, så jeg tror hun mener, jeg er en slags kontrol på Lene.

Lene får hende op at sidde i sengen og de taler om, hvordan hun har det og hvad hun skal have til morgenmad. M. boster noget slim op. Hun har bækker liggende ved siden af sengen. Hun har svært ved at trække vejret og får inhalationsspray gennem en elektrisk pumpe. Lene giver hende en maske på og sætter sprøen i. Den ligger M. med, mens Lene koger hendes havregrød og laver en kop te. Lene fortæller mig imens, at M. ryger meget, men som hun siger, ”det er en af hendes eneste glæder tilbage, så jeg vil ikke være den der forhindrer hende.”

Da morgenmaden er færdig er sprøen tomt, og Lene får M. op at sidde på kanten af sengen. Hendes ben er ultra tynde. Lene fortæller at M. vejer 41 kg. Hun har været på hospitalet i en længere periode, hvor de var nødt til at sondemåde hende. Lene fortæller, at hun prøver at lave lige det mad M. gerne vil have for at få hende til bare at spise lidt.

I kontakten med M. bruger Lene sin krop meget. Hun er helt tæt på hende, når hun taler til hende. Holder sit ansigt helt tæt på M.s og rører ved hende imens. Lene sætter sig også selv på sengekanten sammen med M., tager om hende når hun skal op at sidde, osv. M. forstår hvad Lene siger, måske mere af mundafslæsning end gennem hørelsen. Hun har et høreapparat, men det piver og hylér hele tiden, så det virker som om det bare gør det hele værre.

Da M. er kommet op at sidde med sin morgenmad på sengebordet, fortæller Lene hende, at vi går videre, men at Lene kommer tilbage for at tage hende i bad.

(Her følger observationer hos andre beboere på hjemmet.)

Lene skal ind til M. igen, M. skal i bad. Først skal M. dog ind i sofaen og ryge. Det er tydeligt at "ber har Lene og M. noget sammen". De bliver helt tosedede og snakker om, at nu skal de først lige ind og hygge sig. Lene rydder af efter morgenmaden og vasker de få ting op, og ved hjælp af rollatoren får Lene baksæt M. ind i sofaen. M. sidder i natkjole og får et rygeforklæde på. Det er fuldt af brændmærker. Med rystende hænder får hun tændt sin cigaret. Hun byder Lene af sine og der er lidt gensidig høflighed, "nej jeg har da mine egne, jeg skal da ikke ryge dine" og sådan noget. M. siger, at Lene ikke må sige det til sygeplejersken, hvilket Lene griner lidt af. Hun prøver at forklare M., at sygeplejersken da godt ved at M. ryger, men det trænger vist ikke helt ind. M. ser bare skælmisk ud. Lene sidder tæt op ad hende i sofaen, og de taler om, hvad hun gerne vil have til frokost. Jeg sidder i en lænestol og prøver at deltage i samtalen, men M. forstår ikke hvad jeg siger. Lene henter igen høreapparat, det virker stadig ikke.

M. siger, at det ville være dejligt med en æggekage til frokost. Det taler de lidt om. M. har æg i køleskabet men ikke noget kød. Lene spørger om ikke det er kedeligt uden kød. M. giver hende ret, det virker som om M. aflæser Lenes stemning, mere end hun hører, hvad Lene siger. De taler om, om de vil kunne nå at gå ned i supermarkedet og handle, men det må nok vente til i morgen siger Lene, så de kan planlægge det og have bedre tid. M. kommer med nogle indvendinger, hendes svigerdatter har sagt hun kommer en af de tre dage inden Påske.

Lene beklager det lidt, det var bedre for planlægningen, at hun sagde hvilken dag hun kom. Til mig siger hun, at det jo er et heldagsprojekt at gå i supermarkedet, men at M. gerne vil.

Efter at have tænkt lidt over om der ville være noget galt i det, tilbyder jeg at gå derned, mens Lene tager M. i bad. Jeg kan alligevel ikke være med i badet og vil egentlig gerne være til nytte. Det bliver Lene glad for, og hun forklarer mit forslag til M.. Lene får M. ind på sengen igen, og finder taske og penge frem til mig. Der mangler forskellige småting og Lene skriver en seddel. Lige før jeg går, begynder hun at tage tøjet af M. inden badet. Det er et uhyggeligt syn så tynd hun er. Alle mulige billeder af udsultede mennesker passerer mit indre blik.

(Jeg går ud og handler.)

Da jeg kommer tilbage er Lene færdig med at bade M. og hun ligger og får inhalation igen. Lene rydder op og tørrer af i badet. Jeg stiller madvarerne på plads i køleskabet. Da inhalationen er færdig doser M. hen, men i det samme kommer sygeplejersken og skal skifte forbindelse på et liggesår M. har på halen. M. er ikke så fortrolig med sygeplejersken som med Lene. Sygeplejersken forklarer M. hvad hun skal gøre, men det er som om M. slet ikke kan høre hende. Hun henter høreapparatet – det hjælper ikke. M. har fået noget smertestillende om morgenen, fordi, forklarer sygeplejersken mig, og det er vel også lidt en advarsel, sidste gang de havde ordnet sår havde det gjort meget ondt og M. havde skreget op. Såret har det dog meget bedre i dag, og M. tager hele proceduren stille og roligt. Lene og sygeplejersken taler lidt om en fodplejer der har været der og ordne såret og om, at de skal huske at give M. smertestillende medicin igen næste gang såret skal skiftes.

Efter sygeplejersken er gået spørger M. bekymret Lene om hun opdagede noget – det er en henvisning til deres ryge-scenarier.

Lene prøver at forklare hende, at hun kommer igen senere og laver æggekagen til frokost.

(Lene besøger andre beboere)

Så er det M.s tur igen, nu vil Lene lave æggekagen. M. doser i sengen da vi kommer ind. Lene vækker hende og fortæller, at hun vil gå i gang med maden. Hun spørger om M. først vil ind og ryge og det vil hun gerne. Scenen fra før gentager sig. M. beder Lene om at finde en ny pakke cigaretter,

så hun har til i eftermiddag og aften. De ryger og snakker lidt om nogle visne blomster, M. her stående. Lene lover at tage dem med ud og rykker en plastikpoteplante hen på bordet i stedet for, som M. beder hende om.

Efter de har roget får Lene M. ind i seng igen og hun går i gang med at lave æggekagen. Jeg sidder på en stol i køkkenet og vi taler om madlavningen hos beboerne. Lene siger, at det ville være bedre hvis der var en lille købmand eller kiosk på plejehjemmet, hvor beboerne kunne købe de mest nødvendige ting, for personalet har svært ved at nå at gå i byen for dem. Jeg får opklaringen på posen med indkøbsvarer fra om morgenen. Personalet må ikke handle for de gamle i fritiden, men mange gange gør de det alligevel, fortæller Lene. Så køber de ind til en beboer, samtidig med at de køber ind til sig selv. Det var det hendes vejleder havde gjort dagen før, og så har hun varerne med i dag. Vejlederen er helt indforstået med at Lene også gør det.

Lene synes det er bedst at personalet laver maden til de gamle, selv om det er svært at nå indkøbene. For som hun siger, mange af dem spiser så lidt og de har så få hyspunkter i hverdagen, at det er vigtigt at maden bliver noget, de rigtig gerne vil ha'.

(Observation 15.04.03)

I eksemplet kan man umiddelbart sige at Lene handler "ulydigt" på flere måder. Hun hjælper M. til at ryge trods det indlysende i, at rygning forværrer hendes astma. Hun handler for M. og andre beboere i sin fritid, på trods af, at dette er imod reglerne og tager hendes egen fritid. Hun lader mig gå i byen for M., hvilket ikke kan kaldes "ulydigt", men dog er en måde at omgå de for snævre tidsrammer, hun har i arbejdet. Lene udlever i arbejdet en omsorgsrationalitet "på trods". Som flere af de forklaringer og kommentarer, som Lene selv kommer med omkring det, hun gør, viser, bundet denne "ulydighed" i en hensyntagen til den Anden. I sin hensyntagen til M. sætter Lene sig ind i, hvordan situationen må opleves fra M.s synspunkt. Hun foretager et blikskifte, hvorved hun forsøger at se det, M. ser. I og med dette blikskifte bliver både helbredsmæssige hensyn omkring det usunde i at ryge, når man har astma, og regler omkring indkøb udenfor arbejdstiden, der også er med til at beskytte den ansatte, sat ud af kraft. Indlevelsen i M.s behov bliver i en vis udstrækning strukturerende for, hvad Lene gør - både i og udenfor arbejdstiden.

At hjælpere i stor udstrækning orienterer sig mod og også praktiserer en omsorgsrationalitet på trods er ikke begrænset til Lenes tilfælde. Både danske og tværnordiske undersøgelser påpeger samme fænomen.

13.6 Omsorg mellem to rationaliteter

Delundersøgelsen "Ændringer i arbejdet – set ud fra hjemmehjælperes og sygeplejerskers synsvinkel samt observationer af arbejdet", udført af CASA og Københavns Kommunes Bedriftssundheds-tjeneste går tæt på, hvilke forandringer i omsorgsarbejdet, der især opleves som vigtige og hvordan denne oplevelse påvirker arbejdet og medarbejderne. Denne del af den større undersøgelse af personalets syn på omstillingerne er baseret på kvalitative interviews i seks hjemmeplejeenheder. (Se endvidere kapitel 2.)

Der konkluderes i forhold til hjemmehjælpernes opfattelse af omsorgsbegrebet, og i forhold til ændringer af tiden i arbejdet.

Rapporten konkluderer, at de modsætninger, der er fremkommet i interviewene, kan udtrykkes som en modsætning mellem to rationaliteter. *"BUM-modellen og de øvrige ændringer er baseret på en økonomisk rationalitet", og den er "udtryk for en top-down styret effektivisering af arbejdet, som ikke har inddraget hjemmehjælpernes erfaringer..."* *"Hjemmehjælpernes holdning til og vurdering af arbejdet er grundlæggende baseret på en omsorgsrationalitet, dvs. at arbejdet tænkes udført med udgangspunkt i borgernes individuelle behov, hvilket inkluderer de immaterielle behov, såsom social kontakt, tryghed, oplevelser og belæden i livskvaliteten."* (Christiansen m.fl 2002 b: 6-7).

Med moderniseringerne er det blevet vanskelige at yde en god service, sådan som medarbejderne forstår god service, siges der i rapporten.

Hjemmehjælperne oplever generelt at de ikke længere har "tid nok". De er ofte konfronteret med at skulle vælge mellem at lave det, der står i kørebogen og det, de selv synes bør laves. Tidstrukturen bryder således med hjælpernes grundlæggende omsorgsbegreb, som tager udgangspunkt i borgerens behov. Der er udsagn om, at de udfører deres arbejde "på trods" – under overfladen foregår der en kamp om tiden: En kamp der drejer sig om retten til at være med til at definere, hvad tiden skal bruges på.

I forhold til organiseringen af omsorgsarbejdet fremgår hjælpernes orientering mod borgerens behov, fx i forbindelse med indkøbsordninger, hvor den enkelte hjælper ikke længere foretager indkøb med borgeren. Hjælperne fremhæver, at borgerne nu får ringere varer, at de ikke er friske, og at det spontane element – man køber noget, man lige har lyst til at spise – er gået tabt. Det sociale element, at være sammen om noget, lave indkøbsseddel, få folk ud af døren, gå i butikker, er også gået tabt.

Hjælperne giver udtryk for, at tidsstrukturen, med fastlagte intervaller til hver opgave, i sig selv virker stressende, og giver én en følelse af ikke selv at have kontrol over tiden. Hvis man skal snakke lidt med borgeren er man nødt til at gøre det, mens man laver noget andet, og dette beklages.

At hjemmehjælperne oplever ikke at blive hørt i forbindelse med visitationerne, beskrives af flere som umyndiggørende og nedvurderende. De oplever at deres viden om det daglige arbejde ikke anerkendes.

Nogle påpeger, at det man lærer på uddannelsen om at arbejde helhedsorienteret – det kan man ligeså godt glemme – for der er simpelthen ikke tid til det. Rapporten anbefaler bl.a. at årsager til dårlig samvittighed i arbejdet, på grund af valg mellem den ene eller anden rationalitet, bør reduceres. Det påpeges også at det ændrede indhold i arbejdstiden, med besøg i flere hjem på en dag, kræver en anden form for restitution og bearbejdning end tidligere.

I undersøgelsens 4. delrapport konkluderes, at der tilsyneladende er *"mange, der oplever en konflikt mellem det omsorgsbegreb de selv har og det omsorgsbegreb, der kommer til udtryk i de gennemførte omstillinger."* (Christiansen m.fl 2003:42).

Resultaterne fra den danske undersøgelse bekræftes af nordiske omsorgsforskere. Martha Szebehely skriver, at de organisatoriske ændringer på området primært handler om, at moderniseringen har gået fra kontinuitet i tjenesterne med fleksibel tid til den enkelte til stadig mere opstykkede tjenester specificeret gennem kontrakter mm. (Fx Szebeheley 1995). De strammere tidsrammer har medført et indgreb i omsorgsdialogen, som er afhængig af kvalitativ tid, hvilket i praksis vil sige en mere fleksibel kvantitativ tid.

Den norske omsorgsforsker Karen Christensen mener tilsvarende, at moderniseringen af omsorgstjenesterne, som den foregår i øjeblikket bryder med den rationalitet som en omsorgsdialog forudsætter. Hun skriver således om begrebet omsorgsrationalitet: *"I en hverdagslig omsorgspraksis indebærer dette begreb, at omsorgen egentlig kun kan finde sted, hvis der eksisterer et frirum, hvor den kan udvikles gennem interaktionen."* (Christensen 2003:36).

Det kundskabssyn der i øjeblikket lægges til grund for omsorgstjenesterne er baseret på generel viden om aldring, sygdom, helse, miljø osv, skriver Christensen. Hun ser dette som en stræben efter videnskabeliggørelse af den anvendte viden, frem for efter læring gennem praksis - en stræben, der lægger sig efter den tilsvarende ambition indenfor sygeplejefaget. Den kundskabsmæssige ovenfra-styring af omsorgen øger risikoen for at omsorgsmottageren kommer i en afmagtsposition og løsrivelsen af planlægningen fra omsorgspraksis kan let føre til et brud med omsorgsrationaliteten til skade for både omsorgsudøver og omsorgsmottager.

Uoverensstemmelserne mellem omsorgsudøvernes rationalitet og den teknisk-økonomiske rationalitet kan ses som udtryk for en modmagt, skriver Christensen. Denne modmagt ser hun som et potentiale, der kunne inddrages i udviklingen af den offentlige ældreomsorg:

"Modmagten hos tildelerne, bestillerne og hjemmehjælperne - ... - viser, at det havde været muligt at tage vare på og udvikle den kompetence, som åbenbart findes hos disse kvinder til at tage egne, selvstændige og fleksible beslutninger i forhold til hver enkelt hjælpetrængende i stedet for at føre dette ind i bureaukratisk standardiserede former. Forudsætningen for dette er imidlertid, at denne kompetence betragtes som en social kapital, velfærdsstaten kan drage nytte af og skabe rammer for at videreudvikle." (ibid.:2003:44)

Men en stor del af denne modmagt er tavs, hvilket har at gøre med dominansen af kvinder på feltet og det, at den tillagte symbolske betydning af arbejdet er kvindelig, dvs. at det regnes som uproduktivt og underordnet. Indlejringen i kønshierarkier, og i forbindelse hermed faglige, medicinske og kropslige hierarkier er således medvirkende til, at den kompetence som omsorgsrationaliteten også er udtryk for, ikke værdisættes.

13.7 Risikoen ved ”ansvarstagende ulydighed”

I undersøgelsen af ældreomsorgen i de nordiske lande viser det sig, at særligt i den danske hjemmepleje forekommer en form for ”dobbeltpraksis” (Szebehely (red.) 2005). ”Dobbeltpraksis” kan tolkes som udtryk netop for den ”modmagt”, Christensen taler om.

I den københavnske hjemmeplejegruppe, som er udvalgt til undersøgelsen, er indført Fælles sprog og hjælperne får hver morgen udleveret detaljerede arbejds-kemaer. Alligevel viser de nordiske forskeres observationer i løbet af arbejdsdagen, at hjemmehjælperne i praksis i høj grad gør det, de plejer at gøre. De følger ikke de detaljerede anvisninger, men tilpasser hjælpen til de forskellige borgere, de hjælper og til borgernes skiftende behov (Szebehely 2006:62.) Takket være ikke for stramme tidsrammer har de beholdt en del af deres handlingsfrihed og er i stand til at yde en individuelt tilpasset omsorg, hvilket både her og gennem andre undersøgelser fremstår som et arbejdsmæssigt ideal for langt de fleste social og sundhedshjælpere og hjemmehjælpere (Se fx Christiansen m.fl. 2002a + 2002b, Christiansen 2003.)

Via denne ”dobbeltpraksis”, som i det refererede caseeksempel om Lene ikke bare finder sted indenfor hjemmeplejen men her på et plejecenter, beskytter hjælperen den hjælptrængende mod nogle af omstillingernes konsekvenser. Men som Mia Vabø fremhæver det i forbindelse med den tværnordiske undersøgelse, bidrager de måske herved samtidig til at de nye organisationsmodeller overlever. De kan siges at sikre systemets konstruktører mod at opdage utilstrækkeligheder og fejlantagelser i det nye system. Omsorgsrationaliteten bevares herved som skjult fjernt fra magtens korridorer. Via den omsorgsrationalitets praksis redder omsorgsudøverne deres egen identitet som ansvarsfulde omsorgsudøvere, skriver Vabø, men de redder også reformerne fra at blive afslørede som bureaukratiske, ineffektive og destruktive (Vabø 2003:87).

Ser man på både Lenes og Lottes caseeksempel er det endvidere oplagt, at hjælperne også med deres omsorgsrationalitet – i hvert fald så længe den står i udpræget kontrast til den teknisk-økonomiske rationalitet, der vinder ind over feltet – står i en risiko for at overbelaste sig selv. Lene bruger som nævnt sin fritid på at købe ind for plejecentrets beboere. Både Lene og Lotte giver udtryk for en bekymring og ansvarstagen for borgeren, der rækker ud over den lønnede arbejdstid. Lotte mest tydeligt, når hun udtrykker bekymring for, hvad der vil ske med borgeren mens hun er på skolen og hun holder ferie.

13.8 Omsorgsrationalitet som forsvarsstrategi?

Casen med Lene og Ebba er spændende fra et metodisk synspunkt. I eksemplet bliver jeg deltager i omsorgsmødet i en sådan grad, at jeg ophører med at være observatør. Hensynet til at dække M.s behov for at få mad, et behov jeg

mener Lene også i situationen udtrykker som sit behov, fortrænger det formål jeg egentlig er på stedet for, nemlig at observere Lene hos de forskellige beboere på plejecentret. Da jeg går ned og køber ind for M., handler jeg omsorgsrationelt: jeg "glemmer" så at sige mit formål med at være på centret og sætter de retningslinier, jeg har sat op for mine observationer, ud af kraft.

At jeg handler således kan psykodynamisk tolkes som udtryk for introjektion: at de følelser, Lene har i situationen bliver til mine. Som for Lene bliver det vigtigt for mig at sikre, at M. får noget at spise. Behovet herfor mener jeg må ses i sammenhæng med den angst, som synet af M. også vækker. For mig var hendes udsultede krop skræmmende, og trangen til at komme væk fra det uhyggelige syn kom via muligheden for at gå ud og handle til at gå op i en højere enhed med lysten til at hjælpe både hende og Lene. I denne forstand kan den omsorgsrationelle handling i et psykodynamisk perspektiv ses som en måde hvorpå den, der indtager rollen som omsorgsyder kan forsvare sig mod den angst, som omsorgsrelationen også kan vække.

Herved kan mine handlinger bruges til at belyse feltet. I og for sig bliver det underordnet, om der i situationen er tale om overføringer mellem Lene og jeg, eller om M.s behov i sig selv udløser en omsorgsrationel handling hos mig. Det der er væsentligst er, at den omsorgsrationelle handling kan være en strategi, hvormed angsten som mødet med menneskeligt forfald aktiverer, kan håndteres.

Både Fog og Chodorow hævder, at de følelser, der opstår hos den der undersøger, det være sig som interviewer, kliniker eller etnograf, ikke må ses som forhindringer for at forstå et felt. Tværtimod muliggør den emotionelle involvering hos forskeren, når den undersøges en kompleks, flerlaget forståelse af den anden kultur, skriver Chodorow (Chodorow 1999).

Chodorow bruger den psykoanalytiske antropolog Kracke til at argumentere for en forståelse af det etnografiske møde som et "etnografisk tredje". Kracke teoretiserer det etnografiske møde ligesom Ogden teoretiserer det kliniske. Han finder begrebet overføring brugbart i forhold til de følelsesmæssige aspekter af etnografiske erfaringer, både i forhold til bestemte individer etnografen interagerer med, men også i forhold til kulturelle temaer som sådan. Ligesom analytikeren genkender patientens psyke delvis ved at erfare sin egen, kan etnografens følelser blive et væsentligt redskab til at forstå, især emotionelt tonende, aspekter af den studerede kultur. Det er altså ikke tale om et spørgsmål om at "være til stede som person" eller ej – hverken i det kliniske eller i det etnografiske møde.

Det etnografiske møde kan i denne forstand teoretiseres som et potentielt rum, eller hvis man følger Ogdens begreb om det analytisk tredje (Ogden 1994), som "et etnografisk tredje" (Chodorow 1999: 213). Det kan reduceres hverken til informantens perspektiv og erfaring eller til etnografens: det er helt igennem relationelt baseret og dannet.

Den nedskrevne observation, det hermeneutiske første felt, giver et billede af dette ”etnografisk tredje”. Antagelsen af det etnografiske rum som relationelt dannet giver dermed den forudsætning for analysen, det hermeneutiske andet felt, at forskerens tanker, følelser og handlinger, som opstår i situationen, lige så vel indeholder information om feltet som de observeredes handlinger og udtryk gør det.

Mine omsorgsrationalle handlinger kan således fortolket siges at give information om den særlige logik, der sætter sig igennem i omsorgsarbejdet. Som Lottes eksempel viste, kan logikken forstås psyko-biografisk og den kan med Noddings filosofi forstås på et antropologisk-ontologisk grundlag.

Omsorgsrationalitet kan ses som en særlig kvalitet ved omsorgsrelationen, der er nært forbundet med den eksistentielle glæde, relationen kan medføre. I relationen kan omsorgsudøveren opnå en anerkendelse fra den hun hjælper, hvilket jeg ikke mener reducerende til ensbetydende med at hjælpen udelukkende udøves for at opnå anerkendelse.

Men omsorgsrationalitet kan også anskues som en generel psykodynamisk strategi, der hjælper omsorgsudøveren med at håndtere den angst, som omsorgsudøvelsen for gamle og syge mennesker kan vække.

13.9 Opsamling: omsorgsorientering som arbejdsorientering

Omsorgsrationalitet kan ses som en særlig måde at handle på i arbejdssituationen. Rationaliteten bygger på en orientering imod at opfylde den konkrete Andens behov; det jeg har begrebspået som omsorgsorientering. Omsorgsorientering kan dermed beskrives som en særlig arbejdsorientering, der ikke forklæjner arbejdets betydning som forsørgelsesgrundlag, men som samtidig peger på, at mennesker, der arbejder indenfor omsorgsområdet, subjektivt betydningstilskriver selve omsorgsrelationen.

At tale om omsorgsorientering som arbejdsorientering ser jeg som en måde, hvorpå det er muligt at fastholde dette både-og: arbejdet som økonomisk livsgrundlag og som meningsgivende livsindhold. Jeg håber med understregningen at undgå at skrive mig ud i forestillinger om, at omsorgsarbejdet for de involverede kvinder skulle kunne ”bære lønnen i sig selv”. Nogle af de interviewede orienterer sig i deres uddannelsesvalg mod omsorgsrelationen, flere handler omsorgsrationalt i møderne med de konkrete borgere, men de gør det *samtidig* som lønarbejde, hvilket *også* er subjektivt betydningsfuldt.

Regina Becker-Schmidt har på baggrund af sin teori om kvinders dobbeltso-cialisering (fx Becker Schmidt & Knapp 1994) udviklet et begreb om arbejde som ”de socialt nødvendige aktiviteter” (Becker Schmidt: 2003; Dybbroe 2006:73). I ”socialt nødvendige aktiviteter” inkluderer Becker-Schmidt både lønarbejde, alle former for markedsmedieret arbejde, kulturelt og politisk ar-

bejde, frivilligt socialt arbejde, subsistensarbejde i husholdningerne mm. Hensigten er at bryde det historiske skel mellem det såkaldt produktive arbejde, der foregår i den offentlige sfære og det såkaldt reproduktive i hjemmet, der i høj grad har betydet at det reproduktive arbejde ikke er blevet værdisat. Som Becker-Schmidt fremhæver det, føjer et utal af arbejdsaktiviteter sig sammen i et menneskes liv, og noget af dette arbejde er lønnet, andet ulønnet. Et begreb om arbejde som ”de social nødvendige aktiviteter” udvider arbejdsbegrebet, sådan at det har livsopretholdelse og ikke (kun) indtjening som sit omdrejningspunkt.

Et sådant arbejdsbegreb mener jeg kan favne den arbejdsorientering, det er muligt at afdække hos de hjælperelever, jeg har interviewet og fulgt i praktikken. Arbejdet er en nødvendig aktivitet for dem som indtjeningsmulighed og det er en mulighed for at indgå i omsorgsrelationer til andre mennesker, og begge dele er personligt betydningskabende.

Omsorgsrationalitet *kan* anskues som en nødvendig psykodynamisk strategi, der hjælper omsorgsudøveren med at håndtere den angst, som omsorgsudøvelsen for gamle og syge mennesker kan vække. I denne forstand udgør omsorgsrationalitet et værn mod eksistentiel angst ved konfrontationen med livets endeligt. Men med Noddings kan det samtidig hævdes, at kun ved at gå ind i relationen, det vil sige ved at føle sig forpligtet i den, etableres en egentlig omsorgsrelation, og kun i den egentlige omsorgsrelation opnås også den eksistentielle glæde ved forbundetheden med det andet menneske. Den omsorgsorientering som ligger til grund for at handle omsorgsrationalt kan således anskues som både nødvendighed og mulighed i et arbejde som social-og sundhedshjælpearbejdet.

Samtidig kan arbejdsorienteringen ses dels som livshistorisk tilegnet og dels som en måde at forholde sig til arbejdet på, der opstår i og via relationen, hvor den netop kan udgøre nødvendig beskyttelse og en mulighed for at opleve glædesfyldte følelser. Med denne opfattelse ønsker jeg at betone, at jeg ikke betragter omsorgsorientering eller det at handle omsorgsrationalt som et udtryk for at omsorgsudøverne skulle være specielt følsomme overfor eller ”gode” mod de mennesker, de hjælper. Som jeg forstår det, indebærer det særlige træk ved arbejdet, at det er relationelt, at bestemte måder at forholde sig til det på, bliver fremherskende. Hermed ikke være sagt at omsorgsudøvere altid handler omsorgsrationalt. Arbejdet kan være for angstprovokerende, hvorved reaktionen bliver tilbagetrækning, hvilket tolkningen af caseeksemplet i kapitel 15 tydeliggør.

Snarere end at ønske at sige noget om omsorgsudøverne i sig selv, ønsker jeg med diskussionen af begrebet omsorgsorientering som grundlag for omsorgsrationalitet og som udtryk for en særlig arbejdsorientering at belyse, hvordan det for omsorgsudøvere er muligt at indgå i arbejdet, på en måde så det kan medføre den eksistentielle glæde, Noddings beskriver.

13.10 Opsamling: Læringsperspektivet

Spørgsmålet om, hvordan det er muligt at indgå i arbejdet, belyser hvilke læ-reprocesser og kompetencer arbejdet trækker på, hvilke det hæmmer og hvilke det beforder.

Som det allerede er slået fast, ser jeg arbejdets relationelle karakter som et helt centralt omdrejningspunkt i forhold til at forstå det i et læringsperspektiv. Evnen til, og måden man indgår i relationer på, er udviklet fra begyndelsen af livet og sættes til stadighed i spil og videreudvikles igennem livsforløbet. Gennem interaktionen i vores opvækstfamilier, har vi alle udviklet måder at forholde os til og indgå i relationer på. I den forstand kan man sige, at omsorgsudøverens familie, både den hun er vokset op i, og den hun eventuelt selv har dannet, udgør endnu et læringsrum, der bliver overlappende i forhold til omsorgsarbejdet. Det gælder både i forhold til udførelsen af en del af de praktiske arbejdsopgaver og i forhold til omsorgsrelationen.

At arbejdet er relationelt medfører i min teoretiske optik, at det er både glædes- og angstvækkende. Ligesom vi har udviklet måder at indgå i relationer på, kan måden vi håndterer emotionelle belastninger på siges at være livshistorisk og psyko-biografisk dannet. Som analysen af interviewet med Lotte viste, kan det at yde omsorg for andre både være en livshistorisk udviklet måde at opnå anerkendelse på, og det kan være en måde, hvorpå man undgår angst – i Lottes tilfælde angsten for eksklusion.

At omsorgsrationalitet generelt kan tolkes som en måde at værne sig mod angstfyldte følelser på, pegede min tolkning af observationen med hjælperellevnen Lene på.

På denne baggrund kan den organisering af arbejdet, der udspringer af en teknisk-økonomisk rationalitet, og som er et led i moderniseringen af sosu-hjælperarbejdet, som den har fundet sted gennem de seneste år, ses som et forhold, der sætter hjælperen og hjælperellevnen i et ganske særligt dilemma. Ikke bare kræver arbejdet, som jeg fremskriver det i afsnit 13.2, at hjælperen udviser empati og sætter sig ind i borgerens behov, samtidig med at organiseringen underkender kravet.

De måder at handle på i arbejdet, der er indeholdt i begrebet omsorgsrationalitet, måder som dels åbner for de glædesfyldte følelser og dels kan være strategier i forhold til at håndtere de angstprovokerende, står i modsætning til de regler og retningslinier, der ovenfra lægges over arbejdet.

Hermed mener jeg omsorgsarbejdet kommer til at udgøre et særligt ”double-binded” læringsrum.

Materialet antyder, at dette double-bind medfører en form for dobbelt praksis i omsorgsarbejdet. Om man kalder det ”omsorgsudøvelse på trods” eller ”ansvarstagende ulydighed” er underordnet, men tilsyneladende eksisterer de modsatte logikker side om side i arbejdet. At der eksisterer et ”gab” mel-

lem omsorgsudøvernes fremherskende arbejdsorientering og den officielt dominerende rationalitet kan medføre, at de kompetencer og logikker, hjælperne arbejder ud fra, ikke kvalificeres, idet de i en hvis udstrækning lever et liv i det skjulte. Modsætningerne kan medføre refleksioner, som interviewet med Ditte for eksempel viser, og i den forstand føre til udviklende læring. Men de kan også føre til skyldfølelser og dårlig samvittighed, hvilket både Lenes og Lottes cases illustrerer. Som resulterende i skyldfølelser og dårlig samvittighed er double-binded ensbetydende med negative læreprocesser. Det engagement, som omsorgsrationaliteten er et udtryk for, bliver ikke en ressource, der kan udvikles, hverken for den enkelte hjælper eller for arbejdsfeltet som sådan.

14. Social- og sundhedshjælperarbejdet som indlejret i tre hierarkier

Lærer: Man skal kunne tage andres sko på, men også tage dem af igen. Hvad er meningen med det?

1. elev: At man skal lægge problemerne fra sig når man går hjem.

2. elev: At man er professionel, peger på løsninger, ikke glider ind i den samme stemning, som personen har.

Lærer: Måske er det en fordom, men mænd er nok bedre end kvinder til at være professionelle – eller "kolde i røven".

3. elev: Det er vores moder-instinkt.

Lærer: Ja, et pleje-gen... Men man skal ikke tage problemerne med hjem.

(Observation på sosuskole oktober 03.

Læreren er mand, alle elever kvinder.)

I dette afsnit vil jeg forsøge at bestemme karakteristika ved social og sundhedshjælperarbejdet, der er nødvendige at have som baggrund for at forstå de empiriske observationer. Jeg vil karakterisere omsorgsarbejde for hjælpetrængende gamle mennesker som indlejret i tre hierarkier: et kønshierarki, et fagligt hierarki og et "smuds-" eller kropsligt hierarki. For alle tre dimensioners vedkommende befinder hjælperarbejdet sig i den laveste ende af hierarkiet. Diskussionen af arbejdets hierarkiske indlejring falder forskelligt ud. Hvor det for det faglige og det kropslige hierarkis vedkommende er muligt at iagttage arbejdets placering umiddelbart ud fra empirien, er det for kønshierarkiets vedkommende nødvendigt at tage afsæt i teoretiske overvejelser. Det kønshierarki kan ikke iagttages direkte, men må fremanalyseres bl.a. ud fra de træk, der peger på arbejdets ligheder med det ulønnede kvindeligt konnoterede arbejde, der udføres – stadig overvejende af kvinder – i privatsfæren.

Kari Wærness beskriver i en artikel fra 1995, den hjemmebaserede omsorg i den skandinaviske velfærdsstat som værende i et spændingsfelt mellem forskellige kulturer (Wærness 1995:119).

Hun mener, at arbejdet bygger på dels en "traditionel husmoderkultur", en medicinsk kultur og en bureaukratisk kultur.

Om man taler om forskellige rationaliteter eller forskellige kulturer er måske underordnet – det væsentlige er for mig at se at pege på, at der i hjælperarbejdet er flere modsætningsforhold til stede. Modsætningsforholdene drejer sig om, at den logik, der tilsyneladende ser ud til i høj grad at sætte sig igennem i omsorgsmødet, på en gang er nødvendig for at udføre arbejdet, og samtidig

gør det vanskeligt at udføre det indenfor de organisatoriske rammer, der politisk er sat omkring det.

Når der overhovedet bliver tale om modsætningsforhold, mener jeg, det har at gøre med arbejdets lave status. Den lave status knytter Wærness netop til den hjemmebaserede omsorgs lighedspunkter med husmoderens arbejde (Wærness 1995:133). Den omsorgsrationalitet, der på den ene side er nødvendig for at udøve en kvalitativt ”god-nok omsorg” er ligesom selve arbejdsopgaverne indlejret i samfundsmæssige og kulturelle hierarkier, der betyder at arbejdet og dets særlige logik kun i ringe grad anerkendes. (Se fx Hel-le Krogh Hansen: 2006, kapitel 4.)

Når jeg har holdt oplæg om ph.d. projektet for folk, der arbejder i sosu-feltet, har jeg mødt indvendinger mod, at jeg omtaler hjælpearbejdet som lavstatus-arbejde. Indvendingerne har typisk gået på, ”at arbejdet jo er så vigtigt”, ”det er da bestemt ikke alle, der kan udføre dette arbejde!” eller fra lærerside, at ”jamen vi prøver jo virkelig at styrke elevernes selvbevidsthed”.

De nævnte udsagn er jeg på ingen måde uenig i – og jeg er opmærksom på risikoen ved at jeg, via min måde at tale om arbejdet og eleverne på, kan være med til at bekræfte kulturelle forestillinger om arbejdets indhold eller elevernes ”svage” status.

Dette er på ingen måde hensigten. Arbejdets lave status handler naturligvis ikke kun om, hvordan elever eller lærere i feltet betragter det, selvom de selvfølgelig kan være med til at rykke eller bekræfte en værdisættelse. Den lave status er primært et strukturelt fænomen.

Min hensigt er at pege på årsager til den lave værdisættelse, fordi jeg mener, det kun er gennem en forståelse af årsagerne, at det reelt er muligt at forholde sig til, eller ændre den lave status.

At arbejdet er lavt værdisat samfundsmæssigt, er betydningsfuldt som en baggrundsforståelse i forhold til at forstå de modsatrettede syn på arbejdet som kvinderne formulerer i interviewene. I den forstand fungerer dette kapitel som en uddybning af det referentielle niveau for elevernes omtale af arbejdet.

Arbejdets status er et opmærksomhedsområde for de ansatte, hvilket er dokumenteret for eksempel FOAs undersøgelse af tilfredsheden blandt social- og sundhedspersonale. Især for elever og nyuddannede giver det, der omtales som ”fagets imageproblem” anledning til frustrationer (Olesen/Amtrådsforeningen, FOA, KL 2002; Meltofte 2002). Elever og nyuddannede giver udtryk for at omverdenens lave vurdering af arbejdet opleves som krænkende.

Arbejdets værdisættelse er betydningsfuldt som baggrund i forhold til at forstå, hvilke anerkendelsesmuligheder det tilbyder de kvinder, der arbejder indenfor området, og endelig er det betydningsfuldt i forhold til at analysere arbejdet som læringsrum.

14.1

Social- og sundhedshjælperarbejdet i et kønshieraki

I artiklen ”Er køn retfærdighed? Et spørgsmål om status og lighed med hjemmehjælpen som case” (Dahl 2002) sammenligner Hanne Marlene Dahl udviklingen i lønforhold og antal arbejdsulykker indenfor hjemmeplejen med samme udvikling for henholdsvis håndværkere og jurister indenfor det (amts)kommunale arbejdsmarked. Hun skelner indledningsvis mellem den private sektor og den offentlige, og definerer dem henholdsvis som højtløns- og lavtlønsområde, idet lønnen generelt er højere i den private sektor end i den offentlige.

Tendensen fra 1970 til 1995 er, at hjemmehjælpernes løn stiger hurtigere end både håndværkeres og juristers. Hanne Marlene Dahl konkluderer derfor, at selvom hjemmehjælperarbejdet stadig er lavtlønsområde, er der en forbedret fordelingsmæssig retfærdighed for hjemmehjælperne, når det gælder løn.

Det omvendte billede tegner sig når det gælder byrden arbejdsulykker. I 1999 diagnosticerede Arbejdstilsynet plejesektoren som blandt de ”ti særligt farlige job” (Arbejdstilsynet 1999, citeret fra Dahl 2002). Gruppen ”hjemmepleje og døgninstitutioner mv. for voksne ”var i perioden 1997-2000 overrepræsenteret statistisk med hensyn til anmeldte arbejdsulykker (Arbejdstilsynet, 2001: tabel 2.5, citeret fra Dahl 2002). Samtidig bliver de anmeldte arbejdsulykker kun i begrænset omfang anerkendt som erstatningsgivende. ”Hjemmehjælperne og andre indenfor denne gruppe har derfor en signifikant underrepræsentation af anerkendte ulykker, og en signifikant overrepræsentation af afviste, anmeldte ulykker” skriver Hanne Marlene Dahl (ibid.:204).

Tal fra Dansk Arbejdsgiverforening viser endvidere, at ansatte indenfor social- og sundhedssektoren har det længste gennemsnitlige sygefravær efter arbejdsulykker, og færrest raskmeldinger i forlængelse af arbejdsulykker (DA, 2000:52-53. Citeret fra Dahl 2002).

8 % af de sygemeldte indenfor ældrepleje mv. tilkendes førtidspension, hvilket er den højeste procentdel indenfor alle brancher. Risikoen for ikke at vende tilbage til arbejdsmarkedet efter en arbejdsulykke i ældresektoren er således stor sammenlignet med andre brancher, hvor risikoen for førtidspensivering svinger mellem 1 og 2 %.

Hjemmehjælpsområdet er stadig et lavtlønsområde selvom lønudviklingen bevæger sig i retning af en mere ”retfærdig” fordeling af goderne. Forholdene omkring arbejdsulykker peger derimod på, at området stadig ligger nederst i et statushierarki, idet det er uforholdsmæssigt højt belastet af byrder, konkluderer Dahl.

Dahl spørger afslutningsvis i artiklen, hvordan det kan være, at den stigende valorisering og italesættelse af omsorgen som diskursivt foregår gennem ud-

bredelsen af en professionsdiskurs på området, ikke sætter sig igennem fordelingspolitisk, især med hensyn til fordeling af byrderne.

De tal Dahl selv fremholder, illustrerer, som jeg ser det tydeligt, at det ikke er muligt at slutte direkte fra diskursiv opskrivning til materiel/reel. For at forstå dette tilsyneladende modsætningsforhold må der andre analyser til end diskursanalytiske. Diskurser alene skaber ikke status eller anerkendelse. På dette felt står de derimod i et meget komplekst forhold til den reelle status og anerkendelse, og der må en analyse af arbejdets realitet og betydning til, for at forstå dette komplekse forhold.

14.2 En teoretisk forståelse af ”Kønsforhold”

Regina Becker-Schmidt præsenterer i sin artikel ”Theorizing Gender Arrangements” en teoretisk forståelse af sammenhængen mellem køn, arbejde og arbejdets værdisættelse (Becker-Schmidt 2002). Med en kritisk-teoretisk og feministisk grundopfattelse arbejder Becker-Schmidt med en tænkning, hvori dels køn, dels magt, status og værdisættelse, indgår i hierarkiske strukturer, i forhold til deres placering indenfor de samfundsmæssige sfærer.

Becker-Schmidts analyse bevæger sig i denne artikel på makro-niveau, men hun har i andre sammenhænge beskæftiget sig med, netop hvad de samfundsmæssige værditilskrivninger og anerkendelsesmuligheder i sfærerne for henholdsvis produktion og reproduktion betyder for kvinders subjektivitet. (Fx Becker-Schmidt 1994). Udgangspunktet i Becker-Schmidts artikel er en argumentation for det hensigtsmæssige i at tale om ”kønsforhold” (Geschlechterverhältnis), frem for at tale om ”kvindeforskning”. Det centrale i at behandle køn som relationsforhold er, at det giver mulighed for at analysere, hvordan ulige betingelser i en social sfære hænger sammen med hierarkiske konstellationer i en anden social sfære.

Becker-Schmidt anskuer køn som en strukturel kategori. Som strukturel kategori er køn ikke bare referencepunkter for klassifikationer af mennesker, hvori de bliver presset ind i polariserede køns-grupperinger, skriver hun (Becker-Schmidt 2002:26). Becker-Schmidt bestemmer den strukturerende effekt af køns-klassifikationsprocessen også som en proces, der producerer social ulighed. Den kønnede sociale ulighed korresponderer med dominans-strukturer, der er indbygget i de eksisterende samfundsmæssige rammer.

Ligesom enkeltindivider kan de sociale sektorer ses som elementer, der er placeret i en relation til hinanden indenfor rammen af den sociale arbejdsdeling. Kun via denne udvidelse er det muligt at søge efter de nævnte overensstemmelser imellem relationer mellem kønspositioner og relationer mellem sfærerne for samfundsmæssige produktions- og reproduktionsprocesser.

Hvis man tager udgangspunkt i den historiske adskillelse af familieliv og arbejde er det muligt at se, hvordan de sociale sfærer er gensidigt afhængige af

hinanden, og i sammenhæng hermed, hvordan køns-gruppernes socialisation er gensidigt nødvendige for hinandens opretholdelse.

Becker-Schmidt henviser til Helga Krüger, der viser hvordan ”køn” tilskrives status i alle institutioner og således kan betragtes som et konsekvent organisationsprincip i samfundet (Becker-Schmidt 2002:42). Krügers analyse bevæger sig primært på et meso-niveau, men peger i sit perspektiv mod makro-niveauet, når hun peger på, at institutionerne i vores samfund i sig selv er underlagt et hierarki: ”the labor market and the educational system have a greater influence on social objectives than does the private sphere.” (ibid.:43) De sociale sfærer ses således som indlejret i et kønnet og magtmæssigt hierarki, afhængigt af deres kønnede konnoteringer. Konnoteringerne hænger sammen med, hvorvidt de regnes som produktive og indlejrede i en pengeøkonomi eller de regnes som reproduktive og udenfor pengeøkonomien.

Penge som anerkendelsessymbol

Simo Køppe har beskæftiget sig med den historiske udvikling af subjektiviteten netop i forhold til spørgsmålet om sammenhænge mellem køn og produktion, og de egenskaber og kvaliteter, der i forbindelse hermed knyttedes til henholdsvis kvindelighed og maskulinitet. Køppe beskriver hvordan der i overgangen til kapitalistisk økonomi udvikledes en ideologi, der sagde, at i forhold til husarbejdet var arbejdet lønnen i sig selv – for kvinden (Køppe 1997/1981). Hjemmet og intimsfæren blev centret for følelser og medmenneskelighed – det sted, der dannede kontrast til, og subjektivt for manden, afbalancerede den økonomiske rationalitet, der var idealet for den produktive sfære. Den reelle økonomiske og materielle nedvurdering og den ideologiske opskrivning af arbejde knyttet til den reproduktive sfære kom til at gå hånd i hånd.

I takt med den kapitalistiske produktionsmådes udbredelse blev penge det, der associeredes med magt og status. Selvom den private sfære isoleredes fra sfæren for social udveksling, blev den samtidig gjort afhængig af og underordnet denne sfære. Det økonomiske bidrag fra det mandlige familieoverhoved i form af løn, gjorde mandens arbejde mere prestigefyldt end det huslige arbejde, fordi det stammede fra sfæren for social udveksling, hvor arbejde honoreredes med penge. Kvindens arbejde i hjemmet honoreredes derimod ikke økonomisk, uanset det faktum, at det var en forudsætning for mandens ”produktive” arbejde.

Denne analyse deles af Becker-Schmidt. Arbejde, der traditionelt historisk har eksisteret udenfor en pengeøkonomi, vil i et kapitalistisk samfund blive opfattet som mindre værd, end det arbejde, der honoreres med løn, skriver hun. Penge er i vores samfund et symbol på værdi – det, der ikke kan værdifastsættes via penge, har sværere ved at vinde status og betydning (Becker-Schmidt:2002:44).

I en artikel om penge i offentlige omsorgssystemer er Lise Widding Isaksen inde på samme problematik. Hun skriver:

"Penge har hatt en tendens til at bli forstått som et symbol som viser til det som kan kjøbes for penger. På den måten får det som det kan settes en prisslag på, ikke bare en økonomisk verdi. Men prisen virker inn på hvordan varen omsettes og fortolkes i kulturen den sirkulerer i." (Isaksen 2003b:13.)

Omsorgsarbejde har næsten udelukkende været udført i hjemmet – af kvinder – og denne placering udenfor markeds-medieringen hænger ved, også når det kvindeligt konnoterede omsorgsarbejde bliver et offentligt finansieret lønarbejde, mener Becker-Schmidt.

Tilsvarende påpeger Wærness på empirisk grundlag, at arbejdet med at tage sig af gamle, syge og svage mennesker i de nordiske lande typisk ikke været fuldtidsarbejde, og at det er typisk blevet udført af husmødre, der havde deres hovedforsørgelse gennem ægtemandens indtægt (Wærness 1995). At arbejdet historisk ikke har været regnet som noget, der skulle kunne udgøre et forsørgelsesgrundlag, mener Wærness har medført en ringeagtelse i forhold til den samfundsmæssige vurdering af arbejdet.

Omsorgsarbejdet kan på baggrund af Becker-Schmidts analyse således forstås som indlejret i et kønshierarki, der indebærer et hierarki mellem forskellige samfundsmæssige sfærer.

Hierarkiet mellem sociale sektorer

Det hierarki, de sociale sektorer udgør, er karakteriseret ved forskellige former for indbydes forbundenhed, der etablerer forskelle, disproportionalitet og magthierarkier.

Diskrepansen mellem den samfundsmæssige opvurdering af produktionen af magtapparater, informationsmidler og materielle goder sammenlignet med nedvurderingen af reproduktion af liv og livets kulturelle forudsætninger er slående, skriver Becker-Schmidt (Becker-Schmidt 2002:46).

"Mandlige" aktionsfelter som militæret, toppolitik og business management, bliver tilskrevet social relevans for den historiske sammenhæng. Som kontrast hertil bliver "kvindelige" praksisser og praksisfelter nedvurderet.

"This hierarchical ranking affects women in a two-fold way: the low assessment of housework, which is considered a female sphere of activity, also rubs off onto women's employment, which likewise is not "men's work".

If the establishment of a hierarchy within the sectors correspond with the esteem granted to male spheres of power, so do the different forms of work correspond with this ranking." (Ibid.:46).

Aktiviteter og arbejde der foregår i den pengemedierede sfære er således dem, der værdsættes højest indenfor en kapitalistisk økonomi, mens aktiviteter og arbejde, der foregår udenfor nedvurderes. Arbejdet i den reproduktive sfære er ikke omfattet af pengemediering, og dette arbejde er traditionelt blevet og bliver stadig i overvejende grad vare taget af kvinder. Nedvurderingen af

kvinders arbejde i den reproduktive sfære smitter af, også når dette arbejde bliver integreret som lønarbejde.

I forhold til social-og sundhedsarbejdet som felt er pointen at den lave værditilskrivelse, som omsorgsarbejde traditionelt har haft som ulønnet kvindearbejde, videreføres også når dette arbejde bliver til lønarbejde. I dette perspektiv mener jeg det ulige magtforhold mellem omsorgsrationalitet og teknisk-økonomisk rationalitet kan ses.

Som Hanne Marlene Dahl viser, er der sket forbedringer i forhold til arbejdets værdisættelse, når det drejer sig om løn. Men når det drejer sig om anerkendelse af den rationalitet, der som beskrevet ifølge adskillige undersøgelser er den fremherskende i arbejdet, er der tale om den modsatte bevægelse. Moderniseringerne på området medfører som beskrevet i kapitel 11, som tendens, at de idealer og logikker, som de ansatte indenfor området følger og praktiserer, må eksistere i det skjulte. Herved tavsføres en del af omsorgsudøvernes kompetencer, og det bliver vanskeligere at italesætte de dilemmaer, der opstår i forbindelse med at arbejdet er reproduktivt og udføres på grænsen mellem den offentlige og den private sfære.

14.3 Mellem strukturel magt og relationsmagt

Hvor Regina Becker-Schmidt beskæftiger sig med forholdet mellem køn og magt på et generelt niveau, arbejder den norske sociolog Karen Christensen specifikt med køns- og magtforhold indenfor det offentlige omsorgsarbejde. I artiklen ”De stille stemmer – om kønsrelateret magt i offentlige omsorgstjenester” analyserer Christensen omsorgstjenesten for ældre og funktionshæmmede i den norske velfærdsstat ud fra et magtperspektiv (Christensen 2003).

Hun peger på at dagens moderniserede omsorgstjenester er klare videreførere af kønsrelaterede svage og undertrykte positioner og værdier i samfundet. Til svagheden er knyttet en tavshedsproblematik, fordi det kvindelige omsorgsarbejde traditionelt har været betragtet perifert med få muligheder for at blive hørt på egne præmisser.

Christensen skelner mellem forskellige niveauer for magt, hvorved hendes analyse bevæger sig mellem mikro- og meso- niveau. Karen Christensens analyse supplerer hermed den generelle bestemmelse hos Regina Becker-Schmidt, og nærmer den til det konkrete empiriske felt. De relationsforhold som Becker-Smidt beskriver på det makro-niveau, mener jeg sætter nogle overordnede rammer, men disse rammer er ikke stationære eller fuldstændig ”ens”, uanset hvilket felt, man beskæftiger sig med, hvilket gør det nødvendigt også at foretage den empirinære analyse..

Omsorgstjenesterne skabes i et samspil mellem strukturelle betingelser og en social praksis, skriver Christensen. Derfor findes der to hovedrum for magt. Det ene rum omfatter en strukturel magt, der sætter de økonomiske, ideologiske, retslige, kundskabsmæssige og organisatoriske betingelser for omsorgs-

tjenesterne. Det drejer sig fx om nationale strategier og intentioner på feltet, men også om de konkrete måder, arbejdet organiseres på. Strukturel magt lader sig ofte ikke direkte implementere men gennemgår en omformningsproces, der kan indebære ikke-intenderede funktioner og resultater.

Det andet rum for magt kalder hun et rum for relationsmagt. Det er den magt, der skabes i relationen mellem omsorgsydere og omsorgsmottagere. Rummet for relationsmagt må ses i lyset af den strukturelle magts betingelser. *"Man kan sige, at det er i det relationelle rum, at vi gennem forskning kan "aflese", om det går de veje, som det var tænkt, det skulle gå. (...) Både det konkrete møde mellem de involverede i disse omsorgsrelationer og alle de strukturelle rammer for dette møde er af betydning for, hvilken type omsorgsinteraktion der faktisk kommer ud af dette møde."* (Christensen 2003: 25-26). Som den strukturelle magt kan den relationelle magt have en usynlig, ikke direkte iagttagelig karakter, fordi den kan virke gennem kropssprog, værdiorienteringer, symboler, mm.

At skelne mellem niveauer for magt er centralt for at forstå og se de spille-rum, der er for den enkelte omsorgsarbejder i forhold til at fylde arbejdet med subjektiv betydning. Et begreb som omsorgsrationalitet kunne ikke opstå, hvis de dominerende magtstrukturer var enerådende på området. Netop omsorgsrationaliteten, som udtryk for at de kvinder der arbejder i feltet, har et spillerum for at tænke om arbejdet og udføre det anderledes end den økonomiske rationalitet byder, peger på, at det er væsentligt at være opmærksom på det rum for en interpersonel relationsmagt, der også eksisterer i arbejdet.

14.4 Social- og sundhedshjælperarbejdet som indlejret i et faghierarki

I sin bog fra 1982 skriver Wærness, at professionaliseringen af de traditionelle omsorgsjobs medfører en stadig mere "differentieret klassestruktur", hvori omsorgsarbejde nærmest klienten mister stadig mere anseelse (Wærness 1982:35). Jeg mener ikke spørgsmålet om professionalisering kan stilles så enkelt op, men vil pege på, at – professionalisering eller ej – så er offentligt lønnet omsorgsarbejde præget af en hierarkisk klassestruktur.

Denne klassestruktur kan anskues fra forskellige synsvinkler, og på forskellige niveauer. Her vil jeg beskæftige mig med hjælperarbejdets indlejring i et faghierarki.

Kari Wærness skelner mellem tre forskellige kategorier af offentligt omsorgsarbejde (Wærness 1982:33):

1. Omsorgsarbejde knyttet til vækst eller resultater.
2. Omsorgsarbejde knyttet til vedligehold eller stilstand.
3. Omsorgsarbejde knyttet til situationer præget af tilbagegang.

Vækstomsorgen er den mest attraktive for de professionelle faggrupper. Omsorgsaspektet i dette arbejde er typisk bare et delaspekt. I den resultatorienterte

rede sundhedssektor er formålet primært at behandle, dvs. at få patienten til at fungere således at vedkommende kommer ud af rollen som patient/klient. ”Vækst-institutionerne” er generelt de institutioner indenfor social- og sundhedssektoren, der har mest prestige. Indenfor vækstinstitutionernes faghieraki er de jobs, der udelukkende har at gøre med udøvelsen af konkret omsorgsarbejde, de lavest lønnede og de mindst statusgivende. Disse jobs varetages næsten udelukkende af kvinder. Vækstinstitutionernes mål for effektivitet er typisk udskrivningsfrekvensen.

Vedligeholdelsesomsorgen fører derimod ikke til at modtageren bliver selvhjulpnen, men vil stadigvæk have som mål at opretholde et vist funktionsniveau. Som eksempel på virksomheder i denne kategori nævner Wærness institutioner for kronisk syge eller funktionshæmmede (ibid.: 1982:33).

Omsorgsarbejde knyttet til situationer præget af tilbagegang er det mindst attraktive og prestigegivende. Den mest karakteristiske omsorgsrelation i denne kategori er omsorgen for et døende menneske. Omsorgsarbejderne i denne kategori – og ofte også modtagerne – vil være klare over, at processen, på kortere eller længere sigt, har et negativt forløb. Wærness omtaler derfor omsorgen i denne kategori som ”den resultatløse”.

Arbejdet som social- og sundhedshjælper vil typisk befinde sig i den anden og tredje kategori, evt. i et kontinuum mellem de to. Arbejdet på plejehjem, plejecentre og indenfor hjemmeplejen fører ikke til at klienten bliver selvhjulpnen, men højst til at vedkommendes tilstand ikke forværres. På længere sigt har omsorgsprocessen for gamle mennesker døden som udgang. Dette perspektiv bliver indenfor hjemmeplejen tydeligere i takt med, at sygehusenes liggetider ønskes forkortet og antallet af plejehjemspladser ikke stiger svarende til antallet af ældre plejetrængende borgere, og de borgere der plejes i eget hjem derfor bliver dårligere (Wærness 1995).

Faghierakiet kan fremskrives analytisk, men er også direkte iagttageligt. Under observationsdagene med hjælpereleverne oplevede jeg det demonstreret i praksis. Faghierakiet udgør en struktur hvis effekter peger i modsat retning af sosu-uddannelsernes intentioner om at øge elevernes selvværd, og det udgør en struktur, der kan ses som en væsentlig forklaringsfaktor i forhold til social- og sundhedshjælperfagets ”imageproblem”. Jeg vil vise dette med et eksempel fra en observation hvor to hjælpere, eleven Lotte og en uddannet hjælper Tina, hjælper en gammel lam dame, AM.. AM. får besøg af en fysioterapeut, hvilket Lotte har taget initiativ til.

”Vi går ud til bilen og kører til AM.s bus. På vejen taler Lotte ikke om E., som vi lige er gået fra og som havde det meget dårligt, men om at der kommer en fysioterapeut hos AM.. Når hun kommer, vil Lotte gerne have at jeg går ud, så der er plads nok i soveværelset. Det er Lottes initiativ og de skal tale om, om hjælperne kan få nogle hjælpemidler i AM.s hjem.

Det er selvfølgelig ok. Jeg siger, at jeg kan tale med AM.s mand, imens. Ja, det vil han jo gerne, siger Lotte, han ser ikke så mange. Vi går ind og siger goddag til manden, der laver morgenmad ligesom sidst. Han begynder at snakke til mig om RUC. Vi taler lidt sammen og jeg går ind til AM.. Hun er også vågen i dag. Den anden hjælper Tina kommer, vi hilser på. Hun og Lotte vasker AM. forneden og får hende op ved hjælp af liften, som den anden dag. Der er snak om, hvem der kommer i weekenden, og det er tydeligt at Lotte og Tina mener, de gør arbejdet betydeligt bedre end visse andre. Fx er der en der har smurt creme på AM. forneden, og det er jo helt galt. Det kan udvikle svamp, taler de om.

Fysioterapeuten kommer og alle hilser pænt på. Jeg fortæller hvem jeg er, og fysioterapeuten kommenterer mit projekt. Hun forklarer at "vi" (det er fysioterapeuterne) synes, at "de" (det er social- og sundhedshjælperne) lærer alt for lidt om forflytning under den nye uddannelse. Jeg kommer i tanke om at Lotte har sagt, at de først kan komme på kurser i forflytning, når de er uddannede. Tænker det er underligt. Jeg tænker også, at det er frækt af fysioterapeuten at tale om hjælperne på den måde, mens de er til stede. Det er klart udtryk for hierarkiet, dem der er ovenpå taler om dem, der er nedenunder som om, de ikke var der. Som hjælperne nogen gange taler om borgerne hen over hovedet på dem, sådan taler fysioterapeuten her om hjælperne.

Lotte fortæller fysioterapeuten, hvorfor hun har tilkaldt hende og fysioterapeuten foreslår, at de ud over hjælpemidlerne også taler om, hvorvidt AM. skal have nogen øvelser, hjælperne kan lave med hende. Fysioterapeuten bruger nogle latinske ord, og Lotte spørger, hvad det betyder. Det slår mig at de taler helt forskellige sprog.

Hjælperen Tina fortæller terapeuten om en anordning til hårvask, de har fået til AM., men som ikke virker, fordi den ikke kan spændes på bækkenstolen. Den er der megen snak frem og tilbage om. Terapeuten laver opsummeringer og klargøringer af det, de andre siger. Hun konkluderer, "at det er jo et rent teknisk problem". Og hun har ikke lige andre forslag. Så hjælperne får ikke løst problemet, at de ikke kan vaske hår på AM.."

(Observation 18.06.04).

Jeg inddrager dette eksempel for at vise, hvordan arbejdets indlejring i hierarkier – her det faglige – ikke bare er noget, der kan fremanalyseres på et strukturelt niveau, men udgør forhold, der har direkte indflydelse på arbejdsmiljøet i hverdagen. Hermed har det også indflydelse på læringsmiljøet. Som eksemplet tydeliggør, er der en risiko for at faghierarkiet bevirker, at initiativer og tiltag, der kommer fra de mennesker, der arbejder nederst i hierarkiet ignoreres. Det engagement, som eleven Lotte har udvist i forbindelse med borgeren Anne Mette, fører ikke til yderligere refleksioner over, hvordan problemerne med hårvasken kan løses eller til afprøvning af nye alternativer. Tværtimod underkendes hendes initiativ, og dermed også hendes empati med den gamle kvinde. I et læringsperspektiv må dette ses som begrænsende, frem for udviklende. Sat på spidsen lærer Lotte, at hendes opmærksomhed på borgeren, og hendes trang til at udføre omsorgen så godt som muligt, er ligeegyldig. Ikke bare bliver hendes initiativ ikke taget alvorligt – hun bliver samtidig eksplicit nedvurderet. Som læreproces betragtet peger bevægelsen i modsat retning af udvikling af selvbevidsthed og refleksionsevne, men snarere mod manglende tro på egne evner og værd.

Eksemplet udgør endvidere en illustration af, hvordan det man som omsorgsudøver ser og bekymrer sig om, afhænger af nærheden til omsorgsmottageren. Om gamle, lamme Anne Mette får vasket hår er tilsyneladende vigtig kun for de mennesker, der er fysisk tæt på hende. Dette er måske indlysende: det er dem, der ser og lugter snavset, dem der eventuelt møder Anne Mettes sorg over ikke mere selv at kunne holde sin krop ren. Herved viser eksemplet, hvorfor det i et omsorgs-perspektiv er risikabelt ikke at lytte til de mennesker, der arbejder nederst i det faglige hierarki. Når der ikke lyttes, er risikoen at kvaliteten af den pleje, der udføres bliver ringere.

14.5 På tærsklen mellem liv og død:

Arbejdets eksistentielle dimension

At det basale omsorgsarbejde for gamle syge og hjælptrængende medborgere er rangeret lavt kan ses som sammenhængende med arbejdets nærhed på krop og død.

I det følgende vil jeg tematisere sosu-hjælperarbejdets rangering som laveste trin i et kropsligt hierarki, et "smuds-hierarki". Betegnelsen smuds-hierarki henter jeg hos Lise Widding Isaksen (2003), der argumenterer for, hvorfor omsorgsarbejde tættest på gamle, syge kroppe vurderes som lavest-stående i et kropsligt og kønnet professionelt hierarki.

Jeg vil begynde tematiseringen med, ud fra sociologen Norbert Elias, at gøre rede for, hvorledes baggrunden for etableringen af et "smuds-hierarki" kan forstås. Hvor Lise Widding Isaksen især beskæftiger sig med de kønnede aspekter af kropsforholdet, ser Elias menneskers forhold til kroppen og til døden i lyset af den vestlige europæiske civilisationsproces generelt. Jeg finder således Elias' analyse mest overordnet. Herefter vender jeg tilbage til Isaksen, for at slutte afsnittet med henvisninger til Helle Ploug Hansens analyser af betydningsdannelser blandt personalet på en kræftafdeling.

Men hvorfor er det vigtigt at sosu-hjælperarbejdet er omsorgsarbejde for og med mennesker, der på sigt er døende? Og hvorfor vælge en så dramatisk titel til afsnittet: Arbejde på tærsklen mellem liv og død? Jeg er klar over at de mennesker, der modtager hjemmehjælp, ikke nødvendigvis er i "terminalfasen". Alligevel vil jeg mene, at selve det at være henvist til at modtage hjælp i forbindelse med at klare de mest elementære daglige behov, er et så stærkt tegn på svækkelse, at det er berettiget at tale om at en stor del af de mennesker hjælperen yder omsorg overfor i sit daglige arbejde repræsenterer forfald og død.

At sosu-hjælperarbejdet ofte består i at yde omsorg i forhold til mennesker, der er døende er betydningsfuldt af flere grunde. Placeringen i lavest i et smudshierarki skyldes ikke bare, som Widding Isaksen påpeger, at der her er tale om arbejde, der er tæt på kroppen og dens basale funktioner. Det er også

arbejde, der er tættest på livets afslutning. Arbejdet hører, som Wærness siger, til i kategorierne ”vedligeholdelsesomsorg” eller ”resultatløs omsorg”. Som arbejde, hvori omsorgsudøveren dagligt konfronteres med tegn på livets endeligt, indeholder det en eksistentiel dimension. Arbejdet konfronterer omsorgsudøveren med bevidstheden om døden, en bevidsthed der, som Elias udførligt beskriver det, vækker menneskets eksistentielle angst. At omsorgsrelationen også, som Noddings hævder, kan vække eksistentiel glæde, ser jeg ikke som uforenelige påstande, men som bestemmelser, der netop peger på de stærke kontraster, der er til stede i omsorgsarbejdet.

Hvor Widding Isaksen argumenterer for, at det kropslige generelt fortrænges i vores kultur, påpeger Elias hvordan livets uundgåelige endeligt i de moderne samfund er fortrængt fra det offentlige rum. I den forstand er sosu-hjælperarbejdet arbejde, der foregår ”i det skjulte”. Det er arbejde med de sider af livet, vi ikke har kontrol over, og hvis eksistens vi derfor helst vil skubbe fra os. At jeg flere gange under observationerne fik den tanke, at hjælperne var ”samfundets menneskelige skraldemænd”, mener jeg ikke er tilfældigt. Som skraldemanden arbejder sosu-hjælperen med det, andre ikke vil vide af og ikke se. Med det, der er overflødig i et vækst- og produktionsorienteret samfund, det som helst bare skal være af vejen.

Den dimension af arbejdet, der handler om at det er tæt på kroppen og tæt på døden, ser jeg således som endnu en afgørende årsag til, at det er lavt samfundsmæssigt værdisat.

Dimensionen kan på flere niveauer få indflydelse på hjælperens subjektive oplevelser af arbejdet. Ligesom den lave placering i et køns- og faghierarki har betydning for anerkendelsesmulighederne i arbejdet, har den lave placering i smudshierarkiet det selvfølgelig. Den lave indrangering i alle de tre hierarkier peger i retning af et arbejde med kun få anerkendelsesmuligheder.

At arbejdet indholdsmæssigt forgår tæt på kroppen og tæt på døden bevirker endvidere, at det subjektivt kan opleves som angstprovokerende. Når personen, der skal hjælpes, repræsenterer forfald og død, er muligheden for at hjælperens egen dødsangst aktiveres i omsorgsmødet altid er til stede.

14.6 Norbert Elias: dødsangst og civilisationsproces

Norbert Elias beskæftiger sig i ”De døendes ensomhed” med den del af civilisationsprocessen, der handler om at omgås døden og angsten for døden på et individual-psykologisk og et social-psykologisk niveau. Væsentligt hos Elias er hans påpegning netop af denne dobbelthed: Det enkelte menneskes forhold til døden er både præget af kollektive kulturelle betydningssætninger og af individuelle, psyko-biografiske betydninger, der naturligvis ikke kan adskilles bortset fra analytisk.

Centralt i forhold til hvordan jeg forstår de hjælp-trængende borgere er Elias' påpegning af, at mange mennesker dør "lidt efter lidt" (Elias 1982:6). Mennesker bliver skrøbelige, ældes, og allerede det skrøbelige helbred, mener Elias, afsondrer dem fra de levende. Denne opfattelse, at døden er noget der indtræffer gradvist, understøtter min forståelse af borgerne som repræsenterende forfald og død.

Når gamle menneskers forfald isolerer dem, hævder Elias, er det fordi de levende har så svært ved at identificere sig med dem. Livets endeligt er skræmmende, og i de moderne vestlige samfund har vi ikke mere ritualer eller religion som hjælpemiddel i forhold til at tackle det at omgås døden og vores egen dødsangst. At de døende så tidligt overlades til sig selv, ser han som en af de udviklede samfunds svagheder.

Døden er naturligt et biologisk fænomen, men i modsætning til dyrene ved mennesket som det eneste levende væsen at det skal dø, skiver Elias (Ibid.:8). Men det at vi ved, at vi skal dø, er ikke ensbetydende med at døden og angsten for døden opleves på samme måde, til alle tider. Menneskets bevidsthed om sit eget livs endeligt er et ontologisk vilkår, men måden at omgås dette ontologiske vilkår er kulturelt og historisk specifik. Oplevelsen af døden er forskellig blandt forskellige grupper af mennesker og på forskellige historiske tidspunkter. Den er gruppespecifik og derfor foranderlig. Uanset at den kan forekomme alle medlemmer i et samfund som naturlig og uforanderlig, er den tillært. "*Forestillingen om døden og ritualerne i forbindelse hermed vil altid være et moment i menneskers socialisering.*" (Elias 1982: 10).

Holdningen til det at dø, og det billede vi gør os af døden, må begribes i relation til det individuelle livsforløbs forholdsvis større forudsigelighed. Livet bliver længere og døden skubbes på afstand. Det hører ikke længere til dagligdags begivenheder at se døende og døde. Det er lettere at glemme eller fortrænge døden, end det nogensinde før har været, hævder Elias (Ibid.:14). Samtidig tror vi i dag i vid udstrækning på, at vi ved hjælp af lægekunsten kan udskyde vor egen død. Døden er endestationen i et naturforløb, og i de videnskabeligt udviklede samfund er troen på, at naturen kan beherskes, en del af menneskers almindelige opfattelse (Ibid.:65-66).

Når døden fortrænges, de døende skjules, hænger det sammen med angst. At se en døende rokker ved den fantasifværgemanøvre, som folk er tilbøjelige til at etablere som et værn mod tankerne om deres egen død. (Ibid.:16)

Når man i dag taler om at "fortrænge" døden mener Elias man bruger begrebet i dobbelt betydning. Dels mere eller mindre i den betydning Freud har givet begrebet, som fortrængning på det individuelle plan, hvor man hentyder til socialt indbyggede afværgemekanismer, der har til formål at undgå angst, og dels som et aspekt ved det omfattende civilisationsfremstød (ibid.: 1982: 15).

Elias skriver, at hånd i hånd med individuelle problemer i forbindelse med

fortrængningen af døden, går specifikt sociale. På dette plan har begrebet fortrængning en anden betydning. På det sociale plan er det skift i folks sociale adfærd, som man henviser til, når man taler om fortrængning af døden, et aspekt i det mere omfattende civilisationsfremstød. Dette skift er det kun muligt at se via et historisk perspektiv.

I civilisationsprocessen "*bliver alle elementære animalske aspekter ved det menneskelige liv, som jo næsten uden undtagelse betyder fare for menneskers samliv og for den enkelte, indbegnet på en mere omfattende, regelmæssig og differentieret måde end tidligere af sociale regler og samtidig af samvittighedsregler. Alt efter magtforholdene bliver de belagt med skam- eller pinlighedsfølelser, og i visse tilfælde, især i forbindelse med det store europæiske civilisationsfremstød, bliver de skubbet om bag det sociale livs kulisser eller i hvert fald afsondret fra det offentlige samfundsliv.*" (Ibid.: 18-19).

Menneskers død har tidligere været et langt mere offentligt anliggende, end det er i dag, alene af den grund at mennesker som oftest ikke levede alene. Fødsel og død var ligesom andre animalske aspekter i højere grad offentlige end de er i dag. Forestillingen om, at man må dø alene er historisk ny og accentuerer forestillingen om at man lever alene. (Ibid.:47)

I denne forstand sætter Elias fortrængningen af døden i forbindelse med individualiseringen. Alt for ofte betragter mennesker i vore dage sig selv som isolerede individer, uafhængige af andre, hævder han. Forestillingen om mennesket som et isoleret "subjekt" med en indre verden adskilt fra den ydre og dermed også fra andre mennesker, er dominerende i nutidens tankegang. Tankegangen er i overensstemmelse med traditionel filosofi, der ser mennesket som en isoleret monade. Udbredelsen af den medfører, at det bliver endnu sværere at forsones sig med livets endeligt end tidligere.

Arbejdets placering lavest i et kropsligt hierarki og risikoen for, at det aktiverer dødsangst, ser jeg som sammenhængende. Det er blandt andet fordi arbejdet kan aktivere angst, at det er lavt værdisat. Det er et arbejde, hvori der ikke eksisterer mange muligheder for at bortprojicere den eksistentielle angst, som døden vækker: Der er ingen avanceret teknik eller etablerede helteroller, der kan containe det ubehag, som arbejdet også vækker. (Det kan naturligvis - og heldigvis - også vække andre følelser, men de er ikke i mit fokus lige her.)

Denne bestemmelse af arbejdets indhold og rangering er væsentlig med henblik på at forstå de modsatrettede op- og nedskrivninger af arbejdet, som hjælper-eleverne udtrykker. Bestemmelsen handler om den ramme, der indgår i, og som elevernes subjektive betydningstilskrivelser finder sted indenfor. At arbejdet også befinder sig nederst i et smudshierarki, og at det kan aktivere dødsangst, er del af den virkelighed, som hjælpernes omsorgsrationalitet skal udfolde sig og udfolder sig indenfor.

14.7 På grænsen til det skjulte

Titlen på afsnittet skyldes praktikobservationerne. Ved genlæsningen af observationerne blev jeg opmærksom på, hvor ofte der i observationerne var fokus på overgange. Igen og igen havde jeg, uden i situationen at være bevidst om det, skrevet om, hvordan hjælperleven låste os ind og ud, om veje og forhindringer ind og ud af huse og lejligheder. Der var døre og låger, låse og nøgler, trappetrin og ringeklokker.

I bilerne på vej rundt mellem borgerne fortalte eleverne mig om nervøsiteten over ikke at kunne finde vej til boligerne, og om angsten for at gå ind hos en borger og finde vedkommende død.

At komme ind, hvad man kunne finde derinde, og at kunne komme ud igen, blev til stadighed tematiseret – af eleverne i vores samtaler og af mig i de nedskrevne observationer. Det var som om, der var noget skjult man kunne eller skulle finde – og som man samtidig var bange for at finde.

For at forstå disse tematiseringer – og den energi, der er i dem, er det nødvendigt at tolke dem som indeholdende både en reel og en symbolsk betydning.

Det er reelt at hjælperen skal observere, at hun skal være opmærksom på at finde: Hun skal holde øje med borgerens tilstand og notere eventuelle forværringer. Opdager hun forværringer skal hun underrette de relevante personer: sygeplejerske, læge mv. Men hvorfor være bange for det? Fordi, mener jeg, at tegnene på forværring også er symbolske tegn på forfald og død – og symboler på forfald og død er skræmmende.

Jeg vil starte med at illustrere dette gennem klip fra to observationsdage med hjælper-eleven Hanne. Fokuset på overgange, i første omgang det at komme ind, er tydelig. At komme ind til den gamle mand i eksemplet er en nærmest labyrintisk opgave. Observationen får karakter af ”scene of the crime”. Jeg får beskrevet situationen som om, der er noget skjult og uigennemskueligt ved den. ”Det”, der er derinde, advarer hjælper-eleven Hanne mig allerede om i bilen:

”I bilen fortæller Hanne om den næste borger, en gammel syg mand. Han har tit afføring helt op i nakken, når de kommer om morgenen. Han skal vaskes og hjælpes op. Han bor sammen med sin kone, i et gammelt hus. Ude i indkørslen ligger et stort sammenrullet gulvtæppe. Hanne hopper ud og flytter det, så jeg kan parkere i indkørslen. I haven går en stor hund, og vi skal først flytte en træpalle og gennem et hegn for overhovedet at komme hen til døren. Hanne siger, at det ikke er, som jeg måske kunne tro, for at hunden ikke skal løbe ud, men det er for at der ikke er nogen, der skal komme ind. Fra hegnet og op til døren er græsset helt slidt af, så man går på den bare jord. Bilen holder midt på græsplanen, og der ligger ting hunden har gnavet i.

Hanne ringer på, konen åbner i slåbrok. Hun sidder i køkkenet og drikker kaffe og løser keryds og tværs. Nogle rugbrød er stillet til hævning på køkkenbordet. Der er ret koldt. Huset ligger lavt, så man går lige udefra og ind i køkkenet. Her overvejer jeg ikke at stille skoene. Hanne fortæller at jeg er med, og konen spørger om jeg skal kontrollere hendes arbejde.

Til gengæld er der varmt og indeklumret, da vi kommer ind til manden, P.. Han ligger i stuen i en hospitalesseng. Det ser ud som om, møblerne bare er blevet skubbet sammen for at få plads til den. Der er en brændeovn med stabler af briketter rundt om. Tv'et kører – det står så han kan se det fra sengen, og der er lagt aviser på gulvet rundt om sengen. I vindueskarmen ved siden af sengen står en halvdrukkert øl og en halvdrukkert sodavand og to plastiktisser.” (Observation 11.13.03)

Inde i huset er tegn der kan tolkes som forfald, ensomhed, opløsning og manglende værdighed:

”Da Hanne får tæpperne væk ligger P. ganske rigtigt temmelig indsmurt i lort. (Han har tæppet nederst – uden betræk og dynen med betræk overst!) Han har bverken ble eller underbukser på, men ligger bare på et underlag, hvor afføringen løber ned. Hun vasker og vasker – der går mange klude til, før han er ren. Lugten er kraftig. Imens starter kl. 9. TV-avisen. (...)

Hanne og P. taler om at hans kone er ved at bage rugbrød. Hunden kommer ind og lægger sig på aviserne og gnasker et kødben. Hanne vasker hans tæer, det kan han ikke lide, for han har haft en hjælper der tog så hårdt fat, at han er helt om endnu, siger han.

Hanne kigger til nogle sår P. har på armene, fordi han er faldet, og på hælene af at ligge. De forklarer mig begge, hvordan han faldt. Hun smører med creme og giver ham et par tykke sokker på. Hun har hele tiden handsker på. Sårene ser pæne, tørre ud.

Bagefter skal de gå tur siger hun, og så skal han få sin belønning. Hun bejser sengen ned, så han kan komme ud på gulvet, og tager fat under hans ene arm. Han er meget tynd og helt pukkelrygget. Sammen går de hen til døren og åbner ud til køkkenet hvor han lige hilser på konen. Han er kun i undertrøje og sokker, og jeg undrer mig over, om han ikke skal have mere på – selvom der er meget varmt i stuen.

Langsomt går Hanne med ham tilbage til en lænestol, hvor der ligger et pelstæppe og et underlag mægen til det, han havde i sengen, er lagt til at sidde på. Jeg har ikke lagt mærke til at Hanne har skiftet det, måske har jeg været optaget af tv'et. Eller også har aftenvagten skiftet det.

P. kommer ned i stolen og det viser sig at han også der sidder med ”numsen bar” bare på underlaget. Jeg synes det må være så forfærdeligt uværdigt. Det er jo værre end en baby, der er afføringen trods alt – normalt i hvert fald – holdt inde i bleen. Han får en slåbrok over benene som han får lagt på en fodskammel. Og stikker hænderne ned under tæppet. Det strejfer mig at han måske sidder og piller lidt ved sig selv. Belønningen for at gå den lille tur viser sig at være et glas sherry. ”

(Observation 11.13.03.)

Dagen efter når jeg til at tænke, at det er som om, P. allerede er død:

”Hanne vasker videre, og siger jeg skal komme og mærke P. tæer, hvor kolde de er. Selvom jeg selv har arbejdet på plejehjem og i hjemmeplejen for mange år siden, er der noget grænseoverskridende for mig i at gå hen og røre ved P. For Hanne kan jeg mærke, det er helt naturligt. Bagefter kommer jeg i tanke om at jeg glemte at se på ham – hans ansigt - da jeg folte på hans tæer, jeg stod og snakkede om dem med Hanne, som om de var en ting. Tæerne er ganske rigtigt iskolde. Jeg når at tænke, at hvis man ikke vidste bedre, skulle man tro han allerede var død.” (Observation 13.13.03.)

Overgangene er blevet centrale i observationsnoterne, ikke bare fordi hjælperen konkret bevæger sig ud og ind af forskellige borgeres hjem, men fordi overgangene netop i denne sammenhæng kommer til at symbolisere overgan-

gen mellem liv og død. Borgerne befinder sig i den sidste livsfase, og de udviser mere eller mindre tydelige tegn på, at de nærmer sig livets afslutning. I det citerede eksempel er der endvidere adskillige tegn på opløsning eller op-hævelse, af de rutiner, vi almindeligvis i vores civilisation benytter for at op-retholde adskillelser mellem rent og urent. Det fysiske forfald P. udtrykker paralleliseres af hans fysiske og psykiske isolation: ikke bare er han kraftigt svækket; han er også isoleret i sin stue, hvor end ikke engang hans hustru kommer mere.

Helle Ploug Hansen skriver i sin ph.d. afhandling, at døden for mennesket er det stærkeste tegn. Ploug Hansens teoretiske ramme er kommunikationsteo-retisk og semiotisk (Ploug Hansen 1995:64). Indenfor denne ramme tolker hun, hvilken betydning patienterne på kræftafdelingen har for plejepersonalet. Patienterne optræder i hendes optik som tegn, der har forskellige betydninger alt efter sammenhængen.

"En patient, der ligger i sin seng, eller som går langsomt rundt på afdelingen klædt i hvidt hospi-talstøj, skaldet og med et intravenøst drop ved sin side, kan fortolkes af 'nogen' – sygeplejersker, sy-gehjælpere, læger, pårørende m.fl. – som et betydningsbærende tegn, og derved tillægges betydning, f.eks. at han er syg, lidende, hjælpeløs, depersonificeret, uren i symbolsk betydning og formentlig det mest magtfulde af alle tegn, nemlig døende." (Ibid.: 1995:71).

Ploug Hansens pointe er altså, at patienten altid tillægges betydninger – re-præsenterer forskellige tilstande. På samme måde antager jeg, at de borgere, hjælpereleven besøger tillægges betydninger og at omstændighederne omkring at udøve omsorgen må betragtes som tegn eller symboler, der tillægges kultu-rel og psyko-biografisk betydning.

14.8 Smuds og køn

Elias' forståelse af civilisationsprocessen bruger jeg som et afsæt for at forstå Lise Widding Isaksens bestemmelse af sosu-arbejdet som rangeret lavest i et "smudshierarki".

Isaksen foretager i artiklen "Homo Fabers symbolske magt" en analyse af de symbolstrukturer, der omgiver kroppen og ser på de måder, hvorpå kulturelle forestillinger om kroppen påvirker organiseringen og fortolkningen af pleje-arbejdet. Udgangspunktet er figuren Homo Faber. Isaksen ser figuren som symbol for tanker om, hvordan mennesker skaber og omformer verden. Poli-tisk er den relateret til over- og underordning, til den måde hvorpå samfundet organiserer det kreative og det repetetive arbejde. I forståelsen henviser Isak-sen til Hannah Arendt 1985/1996. Ved hjælp af figuren belyser Isaksen sam-spillet ml. krop, maskulinitet og arbejdsorganisering, hvordan samspillet vir-ker ind på kønsbestemte arbejdsdelinger i pleje- og omsorgsarbejde og hvor-dan det indenfor dette arbejde udformer kønsbestemte hierarkier.

Isaksen citerer Metcalfe (1995), der mener at fortællingen om Homo Faber har betydning for forestillinger, der stratificerer og kønsbestemmer arbejdsopgaver. I fortællingen er det håndværket og hændernes virke der står centralt. Med dem er det blevet muligt at udvikle redskaber, hvormed mennesket har kunnet omforme natur til kultur. At arbejde direkte med hænderne rangeres lavere end at arbejde med et redskab mellem krop og materiale. At arbejde med bløde flydende materialer rangeres lavere end at arbejde med hårde (Ibid.:167).

Metcalfes analyse af Homo Faber-figuren peger ifølge Isaksen på, at de hænder, der direkte (be-) rører og skaber sociale relationer er fraværende. Hænder, der berører, forpligter moralsk og emotionelt og sætter mobiliteten i fare. I tråd hermed er intime relationer, hjem, familie og kvinder associeret med et ufrit og indestængt liv. Maskuliniteten som den fremstilles i Metcalfes Homo Faber-figur er derimod knyttet til mestring af produktive arbejdsredskaber og til pengeindbringelse. Homo Fabers virksomhed skaber synlige spor i verden - mærker verden. At denne måde at arbejde på - og forholde sig til verden på - vedbliver med at være den, der betragtes som overordnet sikres og legitimeres af patriarkalske strukturer i samfundet, mener Isaksen.

Opfattelse af det kropsnære arbejde som uproduktivt kan danne basis også for at forstå nutidens vurderinger af omsorgsarbejde. Omsorgsarbejde er stadigvæk et "nødvendighedsarbejde" i den forstand at det handler om varetagelse af grundlæggende fysiologiske og sociale behov. Mange af omsorgsarbejdets elementer regnes som ikke produktive og tæller derfor ikke i samfundsøkonomiske budgetter.

Krop og medicinsk hieraki

Udgangspunktet er, at det kropsnære arbejde er relateret til symboler og værdier som samfundet tillægger kroppen. Mænds og kvinders kroppe tolkes forskelligt, ligesom gamle menneskers og yngres tolkes forskelligt.

"I offentligheten er gamle menneskers kroppe mer marginalisert og oversett enn yngres. De som har rynkede kroppar som lekker og lukter, møtes med mer emosjonell og sosial ambivalens enn de som ikke gjør det. Samfunnets fornektelse og angst for forfall som utvikles i årene forut for døden, kommer blant annet til uttrykk i senmodernitetens tendens til å overdrive skavankerne på bekostning av individualiteten." (Isaksen 2003a:165).

Kropsnær pleje handler ofte om at tage sig af kroppe som lugter og lekker på steder, hvor man sædvanligvis ikke blotter sig for andre end sin seksualpartner (Isaksen 2003a:164). At vedligeholdet af kroppen kræver en hygiejnisk indsats, er et aspekt ved det fysiske liv som kræver arbejde og organisering. Når man bliver syg og hjælptrængende bliver man afhængig af andres hjælp til dette arbejde. Det kropsnære arbejde bliver socialt synligt og kompleksiteterne træder frem. Sociale reguleringer af seksualiteten og kulturelle ordninger af personlig hygiejne som noget strengt privat gør det vanskeligt at tematisere

arbejdet i feltet offentligt. Erfaringer af lugt og af berøring af tabubelagte væsker og kropsområder forbliver endvidere ofte tavse og sprogløse, fordi vi, måske fordi området er tabubelagt, mangler et sprog hvormed vi kan italesætte disse erfaringer (Ibid.:164. Se endvidere Helle Krog Hansen 2006).

Kropslig nærhed og intimitet, der ikke kan relateres til seksualitet men udelukkende til omsorg, er ofte indlejret i forestillinger om det feminine, skriver Isaksen. Generelt tilskrives arbejde der implicerer redskabsbrug højere status end arbejde, der ikke gør det. Lægeprofessionen som hidtil har været mandsdominert er karakteriseret ved redskabsbrug. Kombinationen af redskabsbrug og arbejdsorganisering afgiver symbolske værdier som gør nogen sammenhænge og arbejds måder til maskuline andre til feminine. Lægeprofessionen repræsenterer en maskulin praksis a la Homo Faber (Ibid.: 166).

Isaksen ser sygdomme som indlejret i både et socialt og kønsmæssigt hierarki. Hierarkiet handler dels om redskabsbrug/teknologibrug, dels afspejler det klassemæssige hierarkier. Sygdomme hvor man kan påvise hurtige resultater og objektivt målbare fund rangeres højt. På denne måde afspejler sygdomshierarkiet meningsaspekter fra kulturen.

Sygdomme relateret til hjerne, hjerte og blod ligger for eksempel højt. De associeres til samfundsgrupper, der har høj social status. Disse er højest rangeret i det medicinske hierarki Omstændighederne omkring sygdomme relateret til hjerne, hjerte og blod er ofte forbundet med dramatik, og det er sygdomme som rammer mænd oftere end kvinder. Endelig, hvilket også er væsentligt for indlejringen i sygdomshierarkiet er, at det er lidelser der behandles med ny teknologi.

Omvendt ligger medicinske praksisser relateret til kvindesygdomme og som kræver langvarig pleje og omsorg, som Isaksen ser det, nederst på listen. Geriatriksygdomme hos ældre mennesker ligger i den lave ende af skalaen i forhold til sygdommes prestige (Ibid.: 168)

En af årsagerne til at pleje- og omsorgsarbejde rangeres lavere i det medicinske hierarki er, at det, som Wærness fremhæver, hverken er eller kan være baseret på den samme effektivitetstænkning og resultatorientering som medicineres arbejde (Ibid.:170). Men ikke bare sygdomme er hierarkisk indlejret. Kroppen repræsenterer sine egne kulturelle roller, som bidrager til udformningen af sociale og køns-bestemte rangeringer af arbejdsområder.

Ud fra Mary Douglas 1966, anskuer Isaksen kroppen som et klassifikatorisk system. Arbejde som er knyttet til kropsprodukter, der kulturelt defineres som urene ser ud til at have lav social status i de fleste kulturer:

"Sett gjennom dette perspektivet kan kroppsnaert omsorgsarbeid forstås både symbolsk og konkret som et skittent arbeid fordi det inkluderer syn og berøring av kroppslige produkter som anses for å være smussige. De urene delene av omsorgsarbeidet bidrar aktivt til å gjøre arbeidet tillanstatusarbeid (Isaksen 1996), og fordi forholdet mellom kjønnene har en hierarkisk profil, kan det å regulere

nærhet og distanse til kroppens urene utsondringer være en viktig del i utformninger av maktulikheter mellom kvinner og menn." (Ibid.:174).

Ifølge Isaksen definerer både psykoanalysen med Freud og socialantropologien smuds som "*materier på feil sted*" (Ibid.:175). Isaksen refererer den amerikanske psykoanalytiker Lawrence Kubie, der siger, at snavs ikke bare er uordensskabende, men at forskellige former for snavs indgår i et kulturelt hierarki. Smuds er relateret til objekter: kroppe, lugte og udsondringer, som folk ofte prøver at fornægte eksistensen af.

Gennem opdragelse og deltagelse i kulturen har vi internaliseret følelsesmæssige og sansemæssige reaktionsmønstre, som er baseret på en rangering af de kropslige udsondringer. På linie med både Chodorow og Elias, opererer Kubie med en sammenhæng af kulturelle og psykobiografiske betydningsætninger. Til hvert enkelt kropsligt produkt er knyttet billeder og minder om de sammenhænge, hvori det er oplevet og har haft betydning. Men rangeringen af forskellige kropsprodukter varierer samtidig socialt og historisk.

14.9 Opsamling

Sosu-hjælperarbejdet indeholder eksistentielle dimensioner og kan forstås som indlejret i hierarkier i (mindst) tre dimensioner:

- Et kønshierarki
- Et fagligt eller professions-hierarki
- Et kropsligt, "smuds"-hierarki

I alle tre hierarkier rangerer sosu-hjælperarbejdet nederst på rangstigen.

Karen Christensen mener, at lavstatuspositionen for pleje- og omsorgsarbejdet medfører, at dette arbejdes egen rationalitet kun i meget begrænset omfang trækkes med ud i samfundets offentlige rum og velfærdsstatens planlægning af det (Christensen 2003). Herved har lavstatuspositionen direkte betydning for hjælpernes autonomi i arbejdet. Som eksemplet med eleven Lotte og fysioterapeuten viser, har arbejdets indlejring i et fagligt hierarki indflydelse på hjælperens muligheder for at træffe beslutninger og udvikle kompetencer i arbejdets hverdag.

Den hierarkiske indlejring bevirker at betragtet som læringsrum kan arbejdet være begrænsende snarere end udviklende for omsorgsudøverens læringsmuligheder.

Endelig har den hierarkiske indlejring betydning for anerkendelsesmulighederne i arbejdet, hvilket jeg vil beskæftige mig med i det følgende kapitel.

15. Behovet for anerkendelse i relationen

"Folk, der ikke kender til arbejdet, tror vi bare tørrer røv og drikker kaffe. Hvis jeg fx er på diskotek, siger jeg, at jeg læser til sygeplejerske."
(Assistentelev, efterår 2003.)

"...alle vegne skal hjælperen bruge sin intuition og indlevelsesevne til at afløse, hvordan netop denne borger bliver mest tilfreds med den hjælp, han eller hun får, hvad personen har brug for netop denne dag. Samtidig skal hun være "sig selv", være autentisk som menneske, for at møde borgeren ikke som et objekt, men som et andet menneske. – Hvad jeg faktisk også tror hjælperne har behov for selv, i og med at de går så meget alene. Responsen, bekræftelsen er nødt til i hvert fald i nogen grad at komme fra borgene, hvem skal den ellers komme fra? Når den ikke er der, når borgeren, eller de pårørende, er utilfredse, lægger det en tung byrde på hjælperen."
(Refleksion fra observation)

I arbejdet med at analysere praktikobservationerne viste det sig, at et tilbagevendende tema handlede om anerkendelse – og om manglende anerkendelse. Spørgsmålet om anerkendelse var på spil både i de konkrete relationer mellem hjælper og borger, og det var mere abstrakt på spil i forhold til at forstå rammesætningerne af arbejdet.

Livshistorierne kunne blandt meget andet læses som fortællinger om kampen for at opnå anerkendelse. At forstå orienteringen mod at yde omsorg og betingelserne herfor i et anerkendelsesteoretisk perspektiv syntes oplagt.

Læsningen af Nel Noddings overvejelser over en etik byggende på omsorg gjorde mig endvidere interesseret i at forstå omsorgsrelationens særlige karakter. Noddings beskriver reciprocitet i relationen som en forudsætning for at kalde den en omsorgsrelation, og denne forståelse gav en yderligere dimension til fortolkning af de observationssituationer, hvor der tilsyneladende ikke blev opbygget en relation mellem hjælper og borger, der var tilfredsstillende for begge parter.

I det følgende vil jeg derfor introducere Axel Honneths anerkendelsesteori, før jeg går over til en analyse af eksempler fra observationerne.

15.1 Axel Honneths anerkendelsesteori

Introduktionen bygger primært på bogen "Behovet for anerkendelse" (Honneth 2003, original 1990.) herunder på Rasmus Willigs introduktion til Honneths forfatterskab i bogens første kapitel. "Behovet for anerkendelse" er i øvrigt en tekstsamling, der introducerer til hele Honneths forfatterskab.

Som efterfølger af Habermas og Frankfurterskolen er Axel Honneths anerkendelsesteori en kritisk teori. Habermas og Honneth begrundet hver især deres teorier ud fra en forestilling om "det gode liv" – eller det "retfærdige liv".

Ideen om "det gode liv" er en metode til at begrunde kritik, og ikke et forsøg på at opstille normative mål for, hvordan vi skal leve vores liv. Med sin teori udvikler Honneth en metodologisk begrundelse for at have et grundlag for kritik. Ideen om "det gode liv" må være immanent, indlejret i samfundet, mener han. Det er Honneths pointe, at ideen om det gode liv oftest ikke viser sig som eksplicite formuleringer af mål og ønsker, men i stedet i form af det, han kalder uretsbevidsthed. Uretsbevidsthed mener Honneth grunder sig i krænkelsererfaringer.

Teorien handler grundlæggende ikke om at "give hinanden" mere anerkendelse. Den drejer sig om at være opmærksom på, hvor der ikke er anerkendelse og hvor der eksisterer krænkelsererfaringer, idet der i disse krænkelsererfaringer ligger grundlag for samfundskritik og kim til utopier om "det gode liv".

Krænkelsererfaringer, der kan føre til en uretsbevidsthed, mener Honneth, kommer til udtryk fra de nederste lag i samfundet. Metoden er at finde uretsbevidstheder og målet at vende dem til kritik.

I denne forstand er teorien primært en metode til at være opmærksom.

En ide om det gode liv kan ifølge Honneth bedst retfærdiggøres ved hjælp af en "*svag formalistisk antropologi, der sætter få, men fundamentale betingelser for menneskets selvrealisering.*" (Ibid.:13).

Anerkendelse er for Honneth en sådan betingelse. I sin antagelse af anerkendelsen som en af de få fundamentale betingelser for menneskets selvrealisering bygger Honneth på både klassisk filosofi og den nyere spædbarnsforskning. Han etablerer en syntese mellem Hegel og Kant, og drager paralleller mellem Winnicott og Daniel Stern.

Honneth uddifferentierer anerkendelse i tre sfærer. Anerkendelsen indenfor hver sfære udgør et ontogenetisk trin i individets udvikling, idet alle former for anerkendelse er nødvendige for individets fulde individuering (Ibid 2003:19) De tre sfærer består af privatsfæren, den retslige sfære og den solidariske sfære.

- Privatsfæren: bibringer emotionel anerkendelse. Den grundlæggende form er mor-barn forholdet. Denne anerkendelsessfære, der består i kærlighed, skiller sig ud fra de to øvrige, på grund af sin karakter af forudsætning for de øvrige anerkendelsesformer. I overensstemmelse med Winnicott ser Honneth mor-barn forholdet som et forhold, der erfares i et gensidigt affektivt behov. Den emotionelle anerkendelse opnås i familien og blandt nære venner. Den opnås i intersubjektive relationer, der er følelseladede, ikke professionelle. Den emotionelle

anerkendelse giver den grundlæggende selvtillid (ontologisk sikkerhed), uden hvilken individet ikke kan udvikle sig.

- Den retslige sfære: bibringer retslig anerkendelse. Dette indebærer at individet anerkendes som bærer af basale menneskerettigheder. Anerkendelse i den retslige sfære fører til selvagtelse.
- Den solidariske sfære som dækker kulturelle, politiske og arbejdsmæssige fællesskaber. Der er tale om en anerkendelsessfære af solidaritet. En anerkendelsessfære hvor præstationer; kunnen, vilje, og færdigheder anerkendes, fx i arbejdslivet, i uddannelsesinstitutioner eller i foreninger. Anerkendelsen sker gennem relationen til gruppen, fællesskabet eller samfundet, hvor individets deltagelse og positive engagement i det situerede fællesskab bliver anerkendt. Subjektet indgår i gruppens eller samfundets solidaritet og er herved en positiv bidrager til fællesskabets hele. Anerkendelsen er både emotionel og fornuftsbåret. Anerkendelse i denne sfære fører til selvværdssættelse.

Hver af de tre anerkendelsesformer kan udover som betingelser for den enkeltes realisering som menneske, også ses som samfundsmæssige integrationskomponenter, skriver Willig. Ligesom hver anerkendelsesform er forudsætning for de andre, er de forskellige anerkendelsesformer også forudsætninger for et fuldt integreret samfund.

På det moralpsykologiske niveau handler anerkendelsesformerne om individets praktiske selvforhold. Hver gang jeg bliver anerkendt, giver det mig en fornemmelse af mit eget selv.

De tre dimensioner er minimumsbegreber for opretholdelse af selvet. Hvis de ikke er tilgængelige i samfundet, vil individerne ikke kunne opretholde deres selvforhold. Fjernes de forskellige anerkendelsesformer medfører det i yderste konsekvens patologiske tilstande.

De tre anerkendelsesdimensioner aktualiseres alle i forbindelse med omsorgsarbejdet. I og med arbejdet består i at udøve omsorg, indebærer det personlige relationer, og derved mulighed for – eller fravær af – emotionel anerkendelse. Som lønnet arbejde er omsorgsarbejdet indlejret i den solidariske sfære, med muligheder for – eller fravær af – anerkendelse af hjælperens kompetencer fra kolleger, borgere, ledelse og omgivende samfund.

Dimensionen retslig anerkendelse er altid til stede, idet den er bundet til basale menneskerettigheder. Hanne Marlene Dahls påpegning af omsorgsarbejders vanskeligheder med at få godkendt arbejdsskader og hele spørgsmålet om at sikre arbejdsforhold, der ikke er ødelæggende for omsorgsarbejderen, kan ses i dette perspektiv.

Sammenholder man Honneths teori med Karen Christensens analyser af niveauer for magt i omsorgstjenesterne, kan man sige, at den emotionelle anerkendelse i høj grad udspiller sig i det Christensen kalder rummet for relationsmagt. Emotionel anerkendelse er at forstå som en dimension af en relation, men i praksis vil den finde sted i et konkret rum mellem konkrete levende mennesker.

Dette forhold illustrerer Honneth tydeligt i artiklen ”Usynlighed. Om ”anerkendelsens” erkendelsesteori.” (Honneth 2003 (2001)). I det interpersonelle møde har vi mulighed for at udøve magt og risiko for at blive underlagt magt. Vi har mulighed for at se og blive set, og dermed for at etablere anerkendende relationer – men vi ligger også under for en risiko for at blive usynliggjort eller selv at usynliggøre, hvilket netop i det interpersonelle møde er et aspekt af relationsmagten.

I de følgende observationseksempler vil jeg i analysen fokusere på anerkendelsesdimensionen, idet jeg mener den udgør en afgørende dimension i det læringsrum, arbejdet kan betragtes som. Anerkendelsen fra borgeren bliver en faktor, der peger i modsat retning af det angstprovokerende forfald. Udebliver den oplever hjælperen derimod tilsyneladende en form for udslettelse, der medfører vrede og aggression. Anerkendelse som dimension i den konkrete relation har således indflydelse på hjælperens kompetencer og refleksionsmuligheder.

15.2 Forfald og anerkendelse

I de følgende eksempler fra praktikken følges jeg med hjælperen Hanne, hvis biografiske interview er analyseret i kapitel 8. Min umiddelbare undren i løbet af dagen, og da jeg senere gennemlæste observationerne, gik på den forskel der var på, hvad Hanne tilsyneladende var i stand til at klare hos de enkelte borgere. Forhold, som jeg selv ville finde umådeligt krævende klarede Hanne med stort overskud, mens hun hos andre borgere lod sig gå på af noget, jeg tænkte var småting.

I det første eksempel besøger Hanne en ældre, enlig mand, der er mangeårig alkoholiker. Manden har hjemmehjælp hver dag, og Hanne kommer her 2-3 gange om ugen.

”Hanne ringer på og låser os ind. Man kommer ind gennem et bryggers hvor der står nogle øl- og en sodavandskasse, en vaskemaskine og en tørretumbler.

Vi går gennem køkkenet – der står 13 flasker snaps på køkkenbordet i pakninger med 6 i hver. På spisebordet ligger skroget af en halvspist and. Bordet er møgbeskidt. Inde i stuen sidder J. foran fjernsynet med en øl. Der kører et underholdningsprogram, men han slukker, da vi kommer ind. Hanne præsenterer mig. Han ser ikke ud som om det gør nogen forskel at jeg er med.

Han selv er ligeså beskidt i tøjet som køkkenet. Gamle pletter ned ad trøje og joggingbukser. Hans alder er ubestemmelig, men han behøver ikke være særlig gammel. Det er huset og møblerne til gengæld. Huset ser ud som om der ikke er blevet ordnet noget de sidste 50 år. Et gammelt brunt gulv-

*tæppe, røde sofamøbler, der engang har været højeste mode, men nu er så slidte på armlænene at fyl-
det stikker frem. I stuen står også et tørrestativ med nogle få stykker tøj til tørre.*

*Hanne snakker til ham, fortæller at han skal ud og vaskes. Han spørger om "det er nødvendigt?"
og hun svarer "ja selvfølgelig" i en frimodig tone. Hun virker egentlig (for mig forbausende) tryk ved
ham, selvom han virker "mærkelig". De går ud på badet og får ham vasket lidt. Hun får ham til at
skifte bukser. Jeg venter lidt i gangen, hvor jeg lægger mærke til der står en helt ny postkasse! Jeg
sætter mig i køkkenet. Jeg bliver glad for at jeg både har støvler og tykke sokker på, der er råkoldt
og fugtigt.*

*Hanne og J. kommer ud af badeværelset, og han sætter sig ved bordet. Hanne rydder hurtigt af bor-
det, smider andeskroget ud og tørrer bordet af med en klud. Jeg tænker på hvor gammel den er. Hun
taler til J. imens, om anden, og spørger om B., en ven, har været på besøg. J. begynder at snakke om
en hjælper, der glemte ham i går. Hun havde ringet og sagt hun kom men hun kom ikke. Hanne
siger at hun nok skal undersøge hvorfor. J. virker ikke vred, men han vender alligevel tilbage til sa-
gen nogle gange. Hanne spørger til tørrerummet, men siger at hjælperne synes det er en dum ide, at
han købte den for han har ikke noget at bruge den til. J. siger bare at det er ligegyldigt, det gør ikke
noget.*

*Han tager en flaske snaps frem, den er halvfuld og skal til at skænke sig et glas. Men Hanne stop-
per ham, han skal først have sine piller. Jeg tænker igen at hun er modig. Han har flasken i hånden
og skal til at hælde og hun stopper faktisk hans arm og tager flasken ud af hånden på ham. Hun
taler til ham imens, på en glad måde, griner nogen gange – det er måske af nervøsitet, i hvert fald
har jeg ikke hørt hende grine de andre steder. Men J. accepterer det fuldt ud, stirrer bare frem for sig
mens hun haler pillerne op. Han tager pillerne, 10-13 stykker, i en mundfuld, og rører ikke det
glas vand hun har stillet foran ham. Det er imponerende! Så må han få sin snaps, han fylder glasset
op og drikker det hele. Hanne spørger om vi må tage en sodavand, det må vi gerne. Vi sidder lidt
alle tre, hun minder ham om vandet, og han tager en minimal slurk.*

*Hanne og jeg drikker sodavand og hun spørger til hans postkasse. Om de dog ikke skal få afbestilt
reklamerne og sat en ny postkasse op?" (Observation 11.13.03)*

I eksemplet mener jeg Hanne optræder både respektfuldt og omsorgsfuldt overfor manden, hun hjælper. Som Karen Christensen påpeger, befinder hjælper og borger sig i et rum for relationsmagt (Christensen 2003), og man må sige Hanne i situationen udøver en form for magt overfor manden. Hun stopper ham i første omgang, da han vil drikke, hun sikrer sig han får sine piller, men derefter gør han, hvad han vil – og hun lader ham gøre det uden indvendinger. Men "rummet" mellem hjælperen og borgeren er ikke bare et rum, hvori der kan udøves magt; det er også et rum, hvori der kan udvises anerkendelse. Det er et rum hvori en omsorgsrelation i Noddings betydning af begrebet, som reciprok relation, kan opstå.

På flere måder mener jeg manden, Hanne hjælper i eksemplet, udviser en anerkendelse af hendes intentioner om at yde omsorg for ham og af hende som person. Han slukker for det tv-program, han sidder og ser, da Hanne kommer. Han går, trods spage protester, med ud i badeværelset og bliver vasket. Han betror sig til hende, om den hjælper, der havde glemte ham, og om sine bekymringer i den forbindelse. Han accepterer, at hun udskyder hans snaps-drikkeri og tager sine piller – godt nok uden vand til, men ned kommer de! Alle disse handlinger ser jeg som udtryk for, at manden anerkender Hannes

omsorgsintentioner. Afslutningen på besøget, hvor vi alle tre sidder ved bordet og taler sammen, ser jeg som udtryk for en basal anerkendelse af Hanne som person. Hun beder om sodavand og får den – hun og manden taler sammen og lytter gensidigt til hinandens meninger.

Sodavanden kan ses som en gave, noget omsorgsudøveren i dette tilfælde får af omsorgsmottageren, og den er i denne forbindelse et symbol på anerkendelse. Krog Hansen skriver at gaven er en gestus, der symboliserer forholdet mellem giver og modtager. *"At give et andet menneske lov til noget er at udstede et løfte og således også en gave."* (Krog Hansen 2006: 243.) At omsorgsmottageren er i stand til at give omsorgsudøveren noget omsorgsudøveren ønsker, indfører et element af symmetri i en relation, der pr. definition er asymmetrisk.

Man kan diskutere om der er tale om to forskellige former for anerkendelse, eller om de i bund og grund vedrører samme grundlæggende indstilling til den anden. Jeg mener der er nuanceforskelle. Omsorgsmottagerens udtryk for accept af og forståelse for omsorgsudøverens omsorgsintentioner bekræfter en særlig relation mellem de to parter, der er gensidig og asymmetrisk. Men udtryk for den basale anerkendelse i den mellem menneskelige relation er uafhængig af, hvilken type relation, de to parter indgår i til hinanden. I omsorgsrelationen ser og anerkender omsorgsmottageren omsorgsudøverens intentioner om at hjælpe. I den basale anerkendelsesrelation ser og anerkender den ene part den anden, som et levende menneskeligt væsen af værdi i sig selv.

Honneth skriver: *"Anerkendelsen er faktisk ikke den ekspressive bekendtgørelse af den kognitive identifikation af et menneske, men udtryk for en vurderende erfaring, hvori personens værdi er givet "direkte".*" (Honneth: 2003:116.)

15.3 At være "servicearbejder"

Hannes kompetencer i situationen må ses i sammenhæng med den anerkendelse af hende som omsorgsudøver og som menneske, der samtidig med de konkrete plejeopgaver finder sted i situationen. At kompetencerne på denne måde er relationelt afhængige – eller kontekstafhængige – peger følgende observationseksempel på, blot fra den modsatte vinkel.

En slående kontrast til Hannes kompetencer i forhold til at være omsorgs- og respektfuld, som de viser sig i ovenstående eksempel, var den følgende situation. For første og eneste gang i løbet af de to dage jeg følges med Hanne, oplever jeg at hun taler negativt om den borger, vi er på vej til, og at hun udviser irritation over det arbejde, hun skal udføre.

"Den sidste borger Hanne skal besøge i dag er en mand der er blind pga sukker syge. Han er ikke så gammel, har en søn på tre år og er fraskilt. Det er lidt underligt siger Hanne, for sommetider sover ex-konen der stadigvæk. Sønnen skulle efter de andre hjælpes udsagn være helt umulig og uopdragen, men Hanne har ikke selv mødt ham. Manden siger ikke så meget, han gider ikke snakke men går ind i et computerværelse, mens de gør rent, fortæller hun.

Manden bor i hus og lukker selv op da Hanne ringer på. Hun forklarer, at hun har en med i dag. Det er ok. Hun spørger om jeg vil hjælpe med at gøre rent eller bare observere. Jeg hjælper med.

Hanne giver mig støvekluden mens hun selv går i gang med køkkenet. Manden forsvinder ganske rigtigt ind i computerværelset. Der er ikke så meget nips, så afstøvningen er hurtigt gjort. Jeg undrer mig over at der hænger bryllupsbilleder, når nu parret er skilt, men manden kan selvfølgelig ikke se det. Drengen har tegnet med tusch på en reol. Jeg fortsætter i soveværelse og børneværelse. Imens har Hanne fundet støvsugeren frem og støvsuger køkkenet. Jeg spørger hende, hvad jeg skal og hun finder gulvspand og moppe frem. Vi er nødt til at tage vand i køkkenvasken, selv om der er et udmærket bryggers, for der er ikke skruet så højt op for det varme vand, at det også er varmt ude i bryggerset. Jeg vasker gulv efterhånden som hun får støvsuget. Jeg lægger mærke til, at hun støvsuger hele huset: Køkken, stue, gang, bryggers, børneværelse og soveværelse og computerrum. Det må være alt for meget, som regel har folk kun ret til at få rengjort to rum, plus køkken, men jeg glemmer at spørge om det. Vi er ret hurtigt færdige, jeg tømmer spanden ud i bryggerset. I køkkenet har drengen tegnet på sin stol. Hanne kommenterer, at det var dejligt jeg hjalp med, for det kunne godt være noget af et arbejde at komme igennem når man var alene. Hun spørger om jeg ikke syntes at stuen var slem, men jeg forstår ikke helt hvad hun mener. Og spørger om hun mener beskidt? For jeg syntes faktisk ikke det var så slemt – og da slet ikke i jht. de andre steder, vi har været! Jeg siger jeg ikke syntes det var så galt, men hun siger at hun syntes godt man kan se der bor en blind, og at man kan se de opholder sig i stuen det meste af tiden.

Jeg synes jeg fornemmer en vis aggression hos hende mod manden. Måske har det noget at gøre med at han er så afvisende? Man føler sig mere som hushjælp der, end hos de meget dårlige, der så tydeligt har brug for hjælp.

Jeg kommer i tanke om at jeg faktisk gik ind og tørrede støv af i computerrummet, selvom han sagde, det ikke var nødvendigt. Jeg prøvede at sige noget til ham, men han ville tydeligvis ikke snakke. Jeg ved at jeg også blev irriteret – jeg respekterede jo ikke det han sagde – over det ”skvattede” i at ”fhygte” ind i det lille rum, da vi kom.” (Observation 11.13.03)

I eksemplet mener jeg mine følelser kan bruges som en vej til at forstå Hannes følelser, og dermed hele situationen. Som det fremgår arbejder jeg med hos borgeren og omtaler Hanne og jeg kollektivt som et ”vi”. Jeg identificerer mig med hende i positionen som en person, omsorgsmodtageren vælger ikke at tale med eller have kontakt med. Som Hanne udviser en vrede mod manden, opdager jeg, at jeg selv har været vred og syntes manden var irriterende.

Eksemplet kan – og særligt i sammenligning med det foregående eksempel – med Honneth forstås som udtryk for en ikke-ankerkendende relation. Med Noddings kan det ses som en relation, der faktisk ikke kan betegnes som en omsorgsrelation.

På flere måder er Hannes rolle hos denne omsorgsmodtager som en hushjælps. Han bestemmer vilkårene for arbejdet, hun udfører det. I eksemplet kan hun ikke benytte bryggerset i huset hos den mand, hun gør rent hos. Han sparer på det varme vand og hun må bakse med en spand i køkkenvasken.

Den mandlige borger er ikke interesseret i personlig kontakt, kun i at hun udfører rengøringsarbejdet. Interessant nok opdagede jeg under arbejdet med analysen af eksemplerne her, at hvor jeg omtalte manden i første observationseksempel som omsorgsmodtager, brugte jeg i andet eksempel hyppigere

betegnelsen borger. ”Sprogforvirringen” kan tolkes som udtryk for, at jeg spontant ikke ser manden i andet eksempel som omsorgsmottager.

Der kan naturligvis være alle mulige årsager til at manden ikke ønsker kontakt, hvilket ikke er relevant her. Men hjælperens vilkår for at udføre arbejdet er ikke de bedst mulige, i og med manden har gjort hendes arbejde mere besværligt end det behøvede at være. Fra Hannes vinkel kan borgerens attitude ses som en dobbelt afvisning: Det er ikke nødvendigt at tale med hende og det er ikke nødvendigt at respektere hendes arbejde. Hanne behandler alle de omsorgsmottagere, vi kommer hos respektfuldt, men denne mand begynder hun energisk at kritisere, da vi kører derfra. Den efterfølgende aggression mod manden fortæller om magtforholdet i relationen. Hanne er sat i en underordnet position, ikke som omsorgsudøver, men snarere som servicearbejder.

Wærness hævder, at i service-relationen fungerer mottageren af service som arbejdsgiver overfor yderen (Wærness 1989). På denne måde mener jeg eksemplet kan forstås. Mandens handlinger anerkender hverken Hanne som omsorgsudøver eller som person af værdi. Snarere er hun reduceret til et objekt, et redskab for service. Men set både ud fra det biografiske interview med Hanne og ud fra de øvrige observationseksempler med hende, er det Hanne orienterer sig imod ikke at være serviceyder. Tværtimod var hendes valg af sosu-uddannelsen udtryk for et subjektivt behov for at indgå i hjælpende relationer til andre mennesker. (Se kapitel 6).

Honneths anerkendelsesteori kan belyse den aggression, der opstår i situationen. I artiklen ”Usynlighed” udvikler Honneth en anerkendelsens erkendelsesteori. Han taler om usynlighed i metaforisk forstand, ikke om det fysiske ikke at kunne se nogen, men om at ”se igennem” eller overse. I Danmark har vi udtrykket ”han/hun er som luft for mig”, der dækker det at ignorere en person ved simpelthen at lade som om vedkommende ikke eksisterer. Usynlighed, der indebærer ikke-ankendelse, handler hos Honneth netop om ”ikke-eksistens i social betydning” (Honneth 2003:99). For at ignorere eller usynliggøre en anden, er det netop en forudsætning at man har identificeret personen i sig selv.

”Synliggørelsen” af en person går ud over den kognitive handling, der består i den individuelle identifikation, skriver Honneth. Synliggørelse kommer i stand idet det gennem handlinger og mimik offentligt bliver udtrykt, at personen anbefalende bliver taget til efterretning på en måde, der passer til omstændighederne (Ibid.: 103). Med udgangspunkt i Daniel Sterns empiriske undersøgelser, argumenterer Honneth for, hvordan barnet via de voksnes handlinger og minespil bliver synligt socialt. Han konkluderer, at der er et symbiotisk grundlag for enhver form for anerkendelse:

”Anerkendelsen af en person kommer kun i stand ved hjælp af medier, der ifølge deres symbiotiske struktur er dannet efter hines kropslige udtryksmåder, hvormed mennesket indbyrdes bekræfter deres sociale anseelse.” (Ibid: 109).

Ekspressive gebærder og kropsudtryk kan ses som ”metahandlinger” – de signalerer symbolsk den slags opførsel, som adressaten legitimt har lov til at forvente. Idet vi overfor en anden person fuldbyrder en anerkendende gestus, tilkendegiver vi performativt, at vi har i sinde at forholde os velvilligt til personen, skriver Honneth. Fuldbyrder vi ikke en anerkendende gestus, men ignorerer eller usynliggør den anden, signalerer bortfaldet af den anerkendende gestus, at den anden må indstille sig på fjendtlige handlinger (Ibid.:110).

Manglende anerkendelse i relationen fører ikke nødvendigvis til aggression. I langt de fleste situationer var de hjælperelever, jeg fulgtes med i stand til at være empatiske og imødekommende, uden at relationen dermed blev krænkende for dem selv. Pointen er at pege på de faldgruber, der kan være i denne type relationelt arbejde, uden dermed at sige at alle konstant falder i dem. Endvidere at pege på at ikke bare de tegn på forfald som borgeren er bærer af har indflydelse på relationen, idet de kan virke skræmmende – også den anerkendelse, der finder sted eller ikke finder sted i relationen, har indflydelse på dens udfald: På om der i det hele taget etableres en omsorgsrelation eller ej.

15.4 At være ”tyende”

En stræben efter at opnå anerkendelse kan føre til en tilpasningen til borgernes behov, der underkender, at hjælperen også har egne behov. En sådan stræben kan for hjælperen føre til en identifikation med de mennesker, hun yder omsorg overfor, som i det følgende eksempel. Her har Hanne en underordnet position socialt set, men får anerkendelse og respekt i sin rolle som uundværlig ”hushjælp” af borgerens hustru.

Ved besøget hos borgeren viser hun stolt det nye badeværelse frem, som den mandlige borger og hans kone har fået. Badeværelset gør hendes arbejde lettere, men Hannes optagethed af det er næsten som om, det var hendes eget:

”Vi kører videre til H., der bor på en stor gård tæt ved en trafikeret vej. H. bor der sammen med sin kone, der stadig arbejder. Han er dement, har haft en hjerneblødning og er sengeliggende det meste af tiden. Han kan godt være noget fjamalt, siger Helle, men det skal jeg ikke tage mig af. Helle låser sig ind og viser mig først det nye badeværelse i huset. Før har de måtte baksse H. op ad trappen når han skulle i bad, men det var meget besværligt og bahrfarligt, hvis nu han skulle falde. Badet er nydeligt, og hun virker glad og stolt over det. Vi går ind til H. der ligger i en stue, i en gammel træseeng. Han sover da vi kommer. Helle taler til ham, men han svarer næsten ikke. Kun ja og nej. Hun fortæller ham at det nye badeværelse er blevet færdigt og at det er dejligt. Og at han skal op nu og ud at have et bad, for det er jo torsdag og det er badedag.” (Observation 11.12.03)

Næste dag jeg følges med Hanne ud til H. er hans kone hjemme og badeværelset er igen på dagsordenen. H.s kone spørger Hanne til råds om, hvor hun skal placere forskellige ting på badeværelset, for at det er nemmest at nå for Hanne. De glæder sig sammen over badeværelset, og konen fortæller ligesom

Hanne gjorde dagen før historien om, hvor besværligt det var at få H. i bad tidligere.

H.s kone definerer Hannes position i hjemmet som meget central. Hun får lov til at have indflydelse på indretningen af det nye badeværelse, og Hanne tager på sin side del i glæden og stoltheden over badet. Selvom det ikke er bygget for hendes skyld, er det oplagt at badet også er til gavn for hende. Gennem hustruens inddragelse opnår Hanne anerkendelse for sit arbejde og sin viden om, hvordan badet bedst skal indrettes for at det fungerer for den syge ægteemand.

Eksemplet viser, hvor svært det kan være for hjælperen at skelne mellem borgerens behov og egne. I nogen tilfælde er behovene sammenfaldende. Men selvom de er det i nogle, er de det ikke i alle.

I eksemplet her er der en markant klasseforskel mellem hjælperen og borgeren, og uanset fælles behov opvejes Hannes underordnede rolle ikke. Hun går op i arbejdet og indlever sig i H.s behov, og denne indlevelse fører til en identifikation med den glæde, H.s kone udtrykker over badeværelset. Hanne indtager/får lov at indtage en position, hvor hun optræder med en form for identifikation med "herskabet". Her er tale om en anerkendelse af Hannes viden, men jeg mener man kan sige, at det i eksemplet er lige ved at Hanne glemmer hvem hun selv er, at badeværelset ikke er hendes, eller bygget til ære for hende. I den forstand etableres der i relationen et asymmetrisk anerkendelsesforhold og en asymmetrisk relation, hvor det er hjælperen Hanne, der kommer til at indtage en underordnet position.

15.5 Opsamling:

Henvist til anerkendelse i den intime relation

Det forhold, at hjælpearbejdet er lavt rangeret i både et smuds- og medicinsk hierarki, et fagligt hierarki og et kønshieraki betyder, at hjælperens anerkendelsesbehov og -muligheder i udpræget grad er henvist til det relationelle rum mellem hjælper og hjælptrængende.

Som Noddings hævder, mener jeg, at omsorgsrelationen er afhængig af omsorgsmodtagerens anerkendelse af omsorgsudøverens intentioner og handlinger som udtryk for omsorg. Som de refererede eksempler i dette kapitel viser, kan denne anerkendelse både forekomme og udeblive. Forekommer den som en anerkendelse både af omsorgsudøveren som person og af hendes omsorgsrettede intentioner, øger den tilsyneladende omsorgsudøverens kompetencer og potentialer for at omgås det forfald, som den hjælptrængende borger udtrykker. Udebliver den medfører det derimod vrede og i eksemplet en langt mindre kompetent og respektfuld handlemåde fra omsorgsudøverens side. Aggressiviteten som følge af den manglende anerkendelse af omsorgsintentionen kan i eksemplet Hanne tolkes som udtryk for at hjælpere, der orienterer sig mod at indgå i omsorgsrelationer, ikke ønsker at blive reduceret til servicearbejdere.

Eksemplet hvor Hanne hjælper H. er kompliceret. Jeg tolker det som at hjælperens behov for anerkendelsen er så stort, at det fører til en identifikation med dem, hun hjælper. I hvert fald i momenter ophæves i situationen det dobbeltblik, Noddings fremhæver som central for omsorgsrelationen. Der er ingen distance mellem Hanne og parret hun kommer hos. Dette kan som risiko bevirke at mulighederne for opmærksomhed og refleksion hos hjælperen kan blive begrænset.

Uanset om anerkendelse opnås i relationen eller ej, må muligheden for anerkendelse i relationen som, om ikke eneste, så dog primære anerkendelsesmulighed i noget der er et lønarbejde, siges at være en begrænset mulighed.

Omsorgsudøveren har kun i ringe omfang mulighed for at opnå anerkendelse i det Honneth benævner den solidariske sfære.

For det første er den viden, kunnen og kompetence, som hjælperne har brug for og i vid udstrækning benytter i arbejdet, kun i ringe grad sprogliggjort. At det muligvis er vanskeligt at sprogliggøre disse kompetencer, (Fx Dahl 2000b), gør det ikke mindre nødvendigt. Det vi ikke italesætter har det med at forsvinde ud i et usynlighedens område, hvor det ikke tæller som havende officiel værdi. Helle Krog Hansen efterlyser i denne forbindelse i sin ph.d. afhandling udviklingen af et ”mindre forarmet omsorgssprog” (Krog Hansen 2006:338). Den sproglige fattigdom med hensyn til at udtrykke afgørende omsorgskvaliteter, som er udbredt i vores samfund, vanskeliggør hjælpernes muligheder for den sociale værdsættelse af individuelle præstationer og evner, som Honneth beskriver som relateret til den solidariske sfære.

For det andet medfører arbejdets organisering ud fra New Public Management modeller, som beskrevet i kapitel 13, at megen omsorgsudøvelse finder sted ”på trods”. Omsorgsarbejdernes rationalitet står i vid udstrækning i modsætning til den rationalitet, der ligger bag organiseringen af arbejdet, hvorved jeg mener omsorgsudøvernes rationalitet ikke-anerkendes.

På denne baggrund er det ikke mærkeligt, at omsorgsudøvere generelt fremhæver relationen til omsorgsmodtageren som det mest centrale og givende i arbejdet (Fx Szebehely 2003). Men – det er måske heller ikke så mærkeligt, at i de geografiske områder, hvor der eksisterer et større udbud af lønarbejds muligheder for kortuddannede kvinder at vælge imellem, der vælges social- og sundhedsområdet fra (Jævnfør Hjalager m.fl. 2004).

At arbejdet primært anerkendes i noget, der minder om privatsfærens relationer kan potentielt indebære en fare for at overbelaste disse relationer. Som observationerne med Hanne viser, kan omsorgsudøveren være sårbar overfor tegn på manglende anerkendelse eller endog krænkelse i relationen til omsorgsmodtageren. Denne sårbarhed vil eksistere i omsorgsrelationen, (jævnfør Noddings 1984), men den forstærkes, som jeg ser det, yderligere af omsorgsudøverens ringe muligheder for anerkendelse udenfor selve relationen.

Kapitel 16. Arbejde på grænsen mellem offentligt og privat

"...dagens moderniserede omsorgstjenester er klare videreførelse af konsrelaterede svage og undertrykte positioner og værdier i samfundet."

(Karen Christensen 2003.)

Slående i observationerne er som nævnt de mange bevægelser og kontraster mellem ude og inde.

Kontrasten mellem ude og inde viser sig på et konkret fysisk niveau, i form af hjælperens bevægelser rundt mellem og ind hos borgerne, den viser sig i samtaler indendørs om det, der er ude, samtaler kombineret med blikke rettet indefra og ud.

Symbolisk kan "ude" og "inde" ses som forbundet med temaet frihed kontra indespærring. "Ude" og "inde" tolker jeg endvidere som forbundet med henholdsvis offentlig sfære og intimsfære, der er respektivt mandligt og kvindeligt konnoteret.

Sammenkoblingen af "ude" med frihed, luft, og aktivitet, der udgør positivt konnoterede begreber, og "inde" med negativt konnoterede begreber som indespærring og indelukthed, brydes dog af betydningstilskrivelsen i visse relationer mellem hjælper og borger. I relationen mellem hjælper og borger kan det at være "inde" også kan få den emotionelle betydning at være tryk og blive gensidigt anerkendt, ja ligefrem betydningen at være i sikkerhed for en truende verden "udenfor". I denne forstand får både "ude" og "inde" ambivalente betydninger for hjælperen: Ude (udenfor hjemmet eller institutionen) væk fra relationen til borgeren er på en gang tillokkende som frihed og uforpligtethed, og forbundet med udsathed. Inde er på en gang forbundet med mulighed for tryk og anerkendelse, og fare for at føle sig indespærret og opslugt af relationen. Kontrasten ude og inde kan således tolkes også som udtryk for de ambivalenser, arbejdet kan vække hos hjælperen.

Dikotomien privat-offentlig beskriver Karen Christensen som en af den vestlige tænkningens store dikotomier (Christensen 2003). Hun bruger dikotomien privat-offentligt som udgangspunkt for at diskutere magt. Med Weintraub 1997 inddeler Christensen dikotomien i fire typer eller perspektiver, hvoraf hun særligt er inspireret af de tre.

Det første perspektiv handler om at se på privat og offentligt som sektorer i samfundet og at se på, hvilke forskydninger der forekommer mellem disse sektorer. Modellen betragtes som liberal-økonomisk, hvilket viser sig i at det

offentlige her repræsenteres af staten, amterne og kommunerne, mens det private repræsenteres af det private marked (Christensen 2003:24).

I det andet perspektiv bliver det offentlige betragtet som et socialt rum, dvs. et sted hvor der udspiller sig bestemte typer af relationer mellem mennesker. Fokus bliver her på relationerne, men netop set i forhold til de rammer og de karakteristika for offentlige og private rum, de fungerer indenfor.

I det tredje perspektiv, som kaldes et civilsamfundsperspektiv, er fokus på det offentlige som en offentlig sfære, hvor kollektive, politiske diskussioner og beslutninger tages af borgerne.

I det følgende er mit fokus på hhv. ”offentligt” og ”privat” som sociale rum. Pointen vil være at hjælperen hele tiden bevæger sig på grænsen mellem offentligt og privat.

Jeg tager i kapitlet udgangspunkt i empiriske eksempler på betydningsfuldheden af ude og inde som konkrete og symbolske rum. Herefter følger en diskussion af Kristian Larsens tolkning af hospital-arkitekturens strukturering af sygeplejestuderendes praktik. Diskussionen leder frem til en sammenligning af Larsens pointer med spørgsmålet om, hvorledes et plejecenters arkitektur kan ses som strukturerende for hjælperelvers praktik. Omdrejningspunktet er spørgsmålene om, hvad der kan forstås som henholdsvis offentlige og private rum, og hvad der kan foregå i de respektive rum.

16.1 Gæst og ansat

Hjælperen, der er ansat i hjemmeplejen, bevæger sig rent fysisk i løbet af en dag mellem at være udenfor, når hun kører rundt mellem de borgere, hun skal hjælpe, og at være indenfor, når hun er i borgernes private hjem. Dvs. at hun i gennem sin arbejdsdag konstant veksler mellem at befinde sig i et offentligt og i et privat rum. Til en vis grad foretager hjælperen på plejecentret en lignende bevægelse. Plejecentret som helhed er en offentlig institution, men en adskillelse mellem offentlige rum, som fælles opholdsstue og gangarealer, og beboernes egne, mere private, værelser er samtidig til stede indenfor institutionen.

Dobbeltheden af at være ”inde” i et privat hjem, og dermed være på ”udebane”, viste sig tydeligt i visse observationer fra hjemmeplejen. To hjælperes snak om ubehaget ved at komme kørende på cykel og være svedig, når man når frem til borgeren kan forstås i denne sammenhæng. De kommer som gæster i et hjem, og så er man selvfølgelig ikke svedig og lugtende! At man sommetider kommer til at svede, når man arbejder er ikke rigtigt gyldigt i denne sammenhæng. De udbredte diskussioner om hvorvidt hjælperne skal have ens arbejdstøj eller gå i eget tøj peger i samme retning. Arbejdet er både privat og offentligt.

Med ”udebane” mener jeg at hjælperne arbejder i andre menneskers hjem og ikke i noget, der kan kaldes et offentligt eller halvoftentligt rum (et kontor, en

forretning, ect.) Det er særligt udtalt for hjælperne i hjemmeplejen, men gælder i nogen grad også for hjælperne på plejecentrene. På plejecentrene er det tydelig adskillelse mellem offentlige arealer: gange, spise- og sofakroge, mm. og beboernes egne værelser. De mest intime ting foregår i beboernes værelser, der fungerer som deres hjem, samtidig med at de er dele af en institution. I en forstand er hjælperen en gæst i borgerens hjem. Hun må i nogen grad indstille sig efter, hvordan borgeren har indrettet sig og vil have hjælpen udført. Hun må acceptere hvordan møblerne står i boligen, hvordan huset er indrettet, om der er varmt vand i køkkenet eller på badeværelset. (Jævnfør observationerne med eleven Hanne, som analyseret i kapitel 15.) Hjælperen er nødt til at respektere nogle grænser for, hvad det sømmer sig at blande sig i for en gæst, og hun må aflæse, hvordan det i netop dette hus forventes at gæsten opfører sig. Hun kommer som repræsentant for et offentligt hjælpesystem, ind i borgerens private sfære.

Men samtidig med at borgeren visiteres til hjælp, ændres grænsen mellem hvad der er offentligt og hvad der er privat. Det gælder i forhold til den personlige pleje, hvor grænser for, hvad man lader andre personer se og gøre ved sin krop, rykkes. Og det gælder i forhold til indretning og møblering af borgerens bolig. Jo mere syg eller svækket borgeren er, jo mere kommer det offentlige hjælpesystem til at ”fylde” i borgerens hjem. Fysisk i form af hospitals-seng, kørestol, bækkenstol, lift og lignende hjælpemidler, og i form af et øget antal besøg af primært social- og sundhedshjælpere og hjemmesygeplejersker. Sygdom og svækkelse medfører som oftest en større både fysisk og mental afhængighed af det offentlige hjælpesystem.

Hvem, der må indrette sig på hvem, er således ikke noget entydigt givet, men er ”til forhandling” i relationen mellem hjælper og borger. ”Forhandlingerne” er indlejret i de rammer, der officielt er sat for arbejdets udførelse. Men der eksisterer som Karen Christensen beskriver det, mellem hjælper og borger et rum for relationsmagt (Christensen 2003). Dette rum ændrer karakter blandt andet efter borgerens tilstand, men også efter kønsforholdet og klasseforskellene i relationen.

Ideelt set betyder det at skulle hjælpe en anden, at hjælperen skal kunne aflæse personens behov, udføre opgaverne som hun forventer, borgeren vil have dem gjort. I en forstand stiller hjælperen sig i relationen til rådighed for den hjælpetrængende. På den anden side er hun repræsentant for et offentligt hjælpesystem, og har dermed en strukturel magt bag sig. I de konkrete møder kan systemet både være med til at støtte og beskytte hende, men også til at gøre hende afmægtig, i den udstrækning hun ikke selv er med til at bestemme, hvilken og hvor megen hjælp borgeren skal have tildelt.

16.2 ”Ude” og ”inde”

I observationerne fra hjemmeplejen er der kraftige kontraster mellem det, der er og sker udenfor borgerens hjem, og det, der er og sker indenfor i hjemmet.

Både hjælperen og jeg er optagede af ”udenfor”, når vi er inde hos en borger. Optagetheden af det der er udenfor kan f.eks. vise sig ved at vi kigger ud af vinduer, taler om vejret eller haven udenfor. I observationerne fra plejecentre er adskillelsen først og fremmest mellem indenfor på centret og verden udenfor, men der er også forskelle på, hvad der sker i situationerne mellem hjælper og borger, alt efter om de finder sted på beboerens eget værelse eller i de fælles rum.

At gamle mennesker der kun sjældent kommer ud af deres hus eller lejlighed er optagede af kontrasten mellem ude og inde er ikke underligt. Små forandringer i haven udenfor eller vejrets skiftet kan være begivenheder i en tilværelse uden mange gøremål og oplevelser. Men ”ude” og ”inde” er ikke kun fysiske steder, der har en konkret betydning for borgeren. At befinde sig ude eller inde får i flere tilfælde symbolske kvaliteter, der bliver delt af både hjælper og borger, og af mig som observatør. Karakteristisk er følelsen af at ånde friere, når man kommer ud, hvilket går igen i observationer fra både hjemmepleje og plejecentre.

I observationerne fra to af de tre plejecentre, jeg har besøgt, er der ikke noget udenfor til stede, mens vi arbejder inde. Hverken hjælper, borger eller jeg selv har opmærksomhed rettet mod verden udenfor. Her er institutionen tilsyneladende så altopslugende at en ydre verden glemmes. Til gengæld er reaktionen på rent fysisk at komme ud, så meget desto kraftigere. Plejecentret kommer til at repræsentere stilstand og stilhed, hvilket kan fortolkes som død, mens det, der er udenfor, repræsenterer liv og aktivitet. Nedenstående eksempel skildrer min fornemmelse, da jeg kommer ud af et af plejecentrene:

”Det er dejligt at komme ud! X-plejehjem er en gammel bygning med tykke mure og omgivet af en lille park. Da jeg kommer ud lægger jeg mærke til, hvor stille der var derinde, man hører slet ikke trafikken. Det er ligesom at vende tilbage til det normale liv at komme ud. Solen skinner, det er formiddag og der er ved at komme liv i forretningerne.”

De følgende observationsklip er fra en anden dag, hvor jeg følger Solveig, der er i praktik på et omsorgscenter. Adskillige gange i løbet af dagen optræder verden udenfor centret som noget langt mere attraktivt end verden indenfor. Samtidig bliver ude og inde, via de ting der foregår i de pågældende fysiske rum, knyttet til hhv. aktivitet og mandeverden udenfor, passivitet og kvindeverden inde. Mens der ude er luft, lys og fysisk bevægelse, er der inde mørke, indelukthed og stilstand. I det følgende har jeg klippet centrale passager fra observationen. Observationen følger dagen kronologisk.

Morgen, jeg er netop ankommet til centret:

”Vi går ned på den gang hvor Solveig arbejder. Så vidt jeg kan overskue er der tre gange, plus et cafeteriaområde, med ergoterapi tilknyttet, på centret. Hjælpernes modelokale ligger ved Solveigs gang. Udenfor er der ved at blive bygget et helt nyt afsnit. Der går en del håndværkere og arbejder.”

Hos første borger, Solveig skal hjælpe op:
Solveig trækker gardinet halvt fra – det er så småt ved at lysne udenfor. Beboeren I. og Solveig taler lidt om, at det bliver en flot dag. Det er helt klart og der ligger et tykt lag sne udenfor.

Hos tredje borger, som Solveig har hjulpet med bad:
Efter badet får L. et tørklæde om hovedet og vi går ind i stuen. Solveig trækker fra og der er udsigt til et smukt vinterlandskab. Marker med sne og buske, hvor det skinner fra grenene. Vi taler lidt om, hvor flot det er. Kælkevej: Ja, eller skivejr siger jeg. Solveig har aldrig prøvet at stå på ski.

Tilbage hos første borger:
Ved halv ellevetiden tager vi tøj på og går ind til I. igen for at hjælpe hende op til søsteren. Solveig giver hende frakke og sko på. Hun taler om at det er sommer sko, og jeg spørger om hun dog ikke fryser om tærne. Nej, det gør hun ikke, hun har varmt blod i årene, siger hun. Det griner vi lidt af. I. tager sin rollator og vi triller af. Det er dejligt at komme ud i den kolde klare luft. Alle ånder ind og vi taler om, hvor fint sneen ligger.

...
Vi går tilbage forbi nogle kontorer. Der mødes de udekørende hjælpere, der kun tager sig af rengøring og indkøb. Solveig fortæller at hun har kørt en dag med en af dem. Det kunne kun godt tænke sig siger hun, det må være et dejligt frit job. Man starter bare ud hjemmefra, og kommer så ind til frokost, men gør ellers alt i sit eget tempo.

Tilbage på centret:
Jeg kigger ud af vinduet. Det er ved at sky over. Ovre i den ny fløj er der aktivitet – håndværkerne går rundt med materialer og værktøj. Det er en underlig adskillelse – kvindeverdenen her og mande-verdenen der. Jeg er lige ved at blive helt misundelig over den aktivitet, der tilsyneladende er derovre. Solveig kommer tilbage med sin mad. Hun sætter sig og spiser, andre kommer ind og spiser. Jeg bladrer i en avis. Kl. 13.30 skal de have møde. Tiden snegler sig af sted.

Vi har hentet I. igen:
*Da vi går gennem porten til Omsorgscentret siger I, "ja, så er vi tilbage i fængslet". Jeg bliver overrasket over hendes formulering, og både hun og Solveig giver sig til at forklare mig at I. kalder stedet for fængslet. "Ja, siger I, selv murene har samme farve som fængslet". Solveig smiler lidt og tager på ingen måde afstand fra formuleringen.
Ved døren banker vi sne af hjulene på rollatoren. Da vi åbner og træder ind på gangen er jeg lige ved at give I. ret i at det er et fængsel. Der er fuldstændig stille og luften er tyk af sove- og kaffedunst. Pyha, siger Solveig, her trænger til at blive luftet ordentligt ud!" (Observation 30.01.04)*

Min optagethed som observatør af overgangene mellem mørke og lys, ude og inde, opstår i første omgang gennem hjælperens konkrete handlinger med at trække gardiner fra, åbne vinduer for at lufte ud ect., som jeg registrerer. Dernæst viser det sig i observationerne, at alle tilstedeværende har et stærkt fokus på det, der er udenfor. Dette mener jeg antyder, at handlingerne og det, der viser sig ved handlingerne indeholder mere end blot en morgenrutine, men er ladet med betydning. Til slut i den pågældende sekvens, hvor hjælperelven og jeg har fulgt en ældre beboer ud til besøg og er på vej hjem med hende

igen, samles fornemmelserne af den alvorligere betydning af det at være ude eller inde, i den ældre dames udsagn om at føle sig indespærret på centret. Det der foregår i klippene fra denne dags observation viser dels kontrasten mellem ude og inde og det, de pågældende steder umiddelbart er forbundet med: skiftevis for mig, for hjælperen og for beboeren. Opmærksomheden mod verden udenfor er vi fælles om, men det er beboeren, der spidsformulerer følelsen af at være indespærret på institutionen. Men at Solveig opfatter det på samme måde mener jeg både hendes kommentarer til den udekørende rengøringsgruppe og hendes tilsyneladende indforståethed med I.s formulering tyder på.

Institutionens regler og tidsplaner bidrager til fornemmelsen af at være magtesløs og bundet: f. eks. kan hverken I. selv eller Solveig få udvirket at I. kan få sin frokost bragt til søsterens hus, selvom søsteren får mad fra samme cafeteria, der laver maden til plejehjemmets beboere.

Men samtidig kan beboerens stue på plejecentret fungere som et frirum, et sted hvor man som hjælper føler sig som privatperson og er beskyttet i forhold til plejecentrets institutionaliserede rum. I det intime rum som stuen udgør, kan opstå en gensidigt bekræftende relation mellem hjælper og borger. For Solveig fungerer relationen til I. som et frirum i forhold til de krav, hun er underlagt som ansat på plejecentret. I denne forstand kan beboerens stue komme til at fungere som et privat rum også for hjælperen:

"I. kommer ud og får tøj på. De snakker livligt imens, om at I. skal gå over og besøge sin søster og om sidste gang Solveig fulgte hende, hvor hun åbenbart er faldet ned af en trappe. Efter hun har fået tøj på, sætter hun sig i lænestolen og Solveig sætter sig i sofaen. Jeg sætter mig på sengen. De snakker om læger, om hvor dårlige de er, og om at lægerne ikke gider komme ud på plejehjemmet og se til de gamle.

Efter nogen tid begynder Solveig at sige, at hun hellere må gå videre. Hun falder altid i snak herinde hos I.. Her kan man rigtig sidde og gemme sig. Jae, siger I., men det skal der vel også være tid til."

Når Solveig kalder det, at hun gemmer sig i I.s stue, kan det forstås som at hun gemmer sig både for kolleger, der vil sætte hende i arbejde, eller som at hun gemmer sig for andre beboere, der ved deres umiddelbare behov afkræver hende opmærksomhed eller handlinger. I. er, som det fremgår en af plejecentrets allermest "friske" og selvhjulpne beboere. Sammenlignet med flertallet af beboere udviser hun ikke alarmerende tegn på sygdom eller forfald. Relationen mellem Solveig og I. er nærmest venskabelig: en relation mellem to kvinder med forskellig alder, men med fælles interesser og synspunkter. Solveigs bemærkning sætter nogle af hjælpearbejdes paradokser på spidsen: Hun er på arbejde, men arbejdet rummer (stadig) mulighed for, at hun kan sidde og sludre og hygge sig. Hun er ansat til at hjælpe beboerne, men i det konkrete tilfælde er det beboeren I. der støtter hende ved at bekræfte hende i, at det er rimeligt at have tid til at snakke og hygge sig. I. inviterer til en personlig kontakt, der rækker ud over, hvad Solveig er forpligtet til som ansat på centret – ja faktisk kan siges at resultere i en modstand hos Solveig mod de

krav, hun er underlagt. Solveig skulle være ude på gangen og svare klokken eller tage del i de underholdende aktiviteter, der foregår omkring fællesbordet. Ved sin invitation, (som sandsynligvis skyldes egne behov lige så meget som hensynet til Solveig) viser I. sin anerkendelse af Solveig: Hun vil gerne have Solveig siddende og tale med sig. Derved opfylder hun behov hos den, der skal hjælpe hende.

Som institution er plejecentret nok som et fængsel, men i visse beboeres værelser, i den intime relation mellem hjælper og borger, er der også tryghed og bekræftelse at hente. Man kan som hjælper og borger føle sig lukket inde, men der er også mulighed for at udfolde sig selv og sine egne behov i relationen.

At arbejdet finder sted på grænsen mellem den offentlige og den private sfære har således konkret betydning for den hverdagslige praksis og for de mulige betydninger, hjælperen kan tilskrive arbejdet. Som det fremgår, er mulighederne for ambivalente følelser nærmest indbygget i arbejdet. Forhold, der kan udløse følelser af indespærring og trang til at flygte, balancerer med forhold, der kan udøse tryghedsfølelser og anerkendelse.

16.3 Arbejde, der ikke anerkendes som arbejde

At omsorgsarbejde er kvindeligt konnoteret og regnes som uproduktivt indebærer i en hvis forstand, at der ikke regnes som arbejde. Denne påstand vil jeg belyse gennem en diskussion af arkitektens betydning for de værdisætninger og betydningsdannelser, der formidles til eleverne. Det empiriske eksempel er arkitekturen på et plejecenter, der tydeliggør hjælperarbejdes eksistens på grænsen mellem offentligt og privat. Plejecentret er indrettet som et privat hjem, men observationen fra centret illustrer personalets behov for at skærme sig mod de angstprovokerende sider af arbejdet – et behov som ikke anerkendes gennem arkitekturen.

Kristian Larsens ph.d. afhandling om praktikkdelen af sygeplejerskeuddannelsen har været inspirationskilde for dette afsnit. I afhandlingen diskuterer Kristian Larsen det, han kalder 'ukendte'³² læremestre i de studerendes praktikforløb (Larsen 1999). Praktikken på hospitalet struktureres ikke bare gennem de opgaver, den studerende bliver stillet overfor, eller af den vejleder, den studerende har fået tildelt. Praktikken struktureres i mindst lige så høj grad af det, man meget bredt kunne kalde praktikkens fysiske rammer. Hertil hører hospitalets arkitektur, geografiske og indretningsmæssige sammenhænge, de tilstedeværende redskaber og artefakter, og de mennesker, den studerende møder i hverdagen: patienterne og medlemmer af andre af sygehusets faggrupper. Disse rammer er symbolbærende uanset om det er tilsigtet eller ej,

---

³² Jeg har bevaret Larsens brug af tegn, således at de ord han sætter i citationstegn er markeret med 'x', mens mine citationstegn er markeret med "y".

og de ”læses” (mine citationstegn) af den studerende, der grundlæggende via sin socialisering er ’kendt’ (Larsens citationstegn) med rammerne.

En tilsvarende strukturering finder sted gennem de rammer, social- og sundhedshjælperes praktik udøves indenfor. For nogle områders vedkommende har struktureringen et andet betydningsmæssigt indhold, end hospitalets arkitektur, mens der for andre kan findes tydelige paralleller.

Forståelsen af, at arkitektur, artefakter og andre mennesker virker strukturerende for den studerendes handlinger, tænkning og tale, ser jeg som en givtig vej til at forstå hvilke erfaringer, der kan aktiveres i praktikken og dermed for hvilke potentialer for læring, der er til stede.

Som udgangspunkt er jeg således enig med Kristian Larsen i opfattelsen af de pågældende rammers betydning for den studerende, men vil forklare dette på et andet teoretisk grundlag. Hvor Larsens diskussioner af disse ”ukendte læremestres” strukturerende funktioner i forhold til det empiriske niveau er oplysende og afklarende i forhold til, hvad det gennem observationer er muligt at iagttage, der foregår i forskellige praktiksituationer, mener jeg der på det teoretiske niveau forekommer nogle huller eller ”slip” i forhold til at forklare forholdet mellem den studerende og de rammer, der udgøres af arkitektur mv. Disse ”slip” handler mere overordnet om forholdet mellem agent og struktur, hvor det fremgår af Larsens tekst, at han med sin overvejende Bourdieu-inspirerede tilgang mangler nogle begreber for at forstå og benævne udvekslingen mellem agent og struktur. Fx skriver Larsen om forholdet mellem arkitektur og studerende at ”ydre rum refererer til indre rum” og ”der er ’bånd’ mellem huset og kroppen” (Larsen 1999:139). For at forklare relationen mellem arkitektur og krop benyttes en metafor, bånd – i citationstegn som for at understrege, at der netop er tale om en overført betydning.

For at forstå processen, at der skabes ’bånd’ mellem hus og krop, mener jeg, det er nødvendigt at inddrage en psykodynamisk forståelse af menneskets relation til symboler. Jeg tager afsæt i Lorenzers forståelse af symboler som objektivering af menneskers praksis og er inspireret af den ”oplevelsesanalyse” som Søren Nagbøl udvikler i artiklen ”oplevelsesanalyse og subjektivitet” (Nagbøl 2002). Det der vil være min pointe – og som adskiller min analyse af arkitekturens betydning fra Larsens, vil være, at jeg som han ser at rummet, arkitekturen, har en bestemt opfordringsstruktur,³³ men at plejepersonalet i mit eksempel faktisk agerer modsat det, arkitekturen opfordrer dem til. Der er forhold i observationen der peger på, at personalet ”læser” rummet i overensstemmelse med den opfordring, der er materialiseret i det, men at de alligevel handler anderledes end opfordringen lægger op til.

---

³³ Begrebet opfordringsstruktur benyttes bl.a. af Kurt Aagaard Nielsen og Birger Steen Nielsen 2003.

Det kan forstås psykodynamisk: Personalet etablerer ved sine handlinger et kollektivt forsvar i et rum, der uden dette forsvar ville være for angstprovokerende.

16.4 Arkitekturens strukturering af praktik

I det følgende vil jeg se på Larsens diskussion af hospitalets arkitektur, geografi og fysiske sammenhænge som afsæt for en sammenligning med de samme rammers betydning for sosu-eleven i hhv. hjemmeplejen og på plejecentret.

Om arkitektur siger Larsen, at den er ”struktureret struktur, der virker strukturerende for faglig praktik” (Larsen 1999:139). En bestemt arkitektur, hvad enten det er et hospital, et plejecenter eller et hjem, er menneskeskabt - struktureret af mennesker – men bliver i sig selv en strukturerende faktor for de mennesker, der skal agere i strukturerne. Rumfordeling, størrelser, indretninger, materialer mm. i et givet rum sætter rammer for menneskelig handling i rummene. Larsen kalder det, at *”arkitekturen gør sig aktiv gennem agenternes faglige handling, sådan at visse praktikker gennemføres i nogle rum frem for andre.”* (Ibid.:139).

Den faglige praktik virker strukturerende for det, der italesættes, og for faglige associationskæder. Der tales om forskellige emner og tænkes i forskellige associationskæder, alt efter hvilket rum, man opholder sig i. Endelig fremhæver Larsen, at de studerende grundlæggende er ’kendt’ med hospitalsarkitekturen og handler adækvat på den uden eksplicite forskrifter.

Hospitalets fysiske fremtrædelse – bygningerne – er symbolbærere uanset om dette er tilsigtet eller ej. Hermed fungerer den fysiske fremtrædelse, arkitekturen som en implicit underviser af de studerende.

Den overordnede opdeling af hospitalet er ifølge Larsen konstrueret omkring en todeling i form af en adskillelse mellem de ”produktive” behandlingsafsnit og de ”reproduktive” plejefafsnit. Indretningen af hospitalet følger således en klassisk dikotomi i vestlig kultur og tænkning. (Jævnfør Christensen 2003).

Sygestuerne er patienternes rum. Dvs. at rummet ikke er privat for personalet. På sygestuen sætter patienternes nærvær og stemningsleje rammen om aktiviteterne og måden, de foregår på. Er en patient trist, taler personalet lavere og bevæger sig langsommere. Patientens tilstand og stemningsleje ’slår en tone an’ skriver Larsen (Larsen 1999:132). Patientens sygdom italesættes sjældent, men dens alvor kommer til udtryk gennem de handlinger, personalet foretager i forbindelse hermed, og sætter en bestemt atmosfære, som alle agerer indenfor. I sygestuen er rummet domineret af praktisk aktivitet med patienten – i modsætning til for eksempel på kontoret, hvor rummet er domineret af symbolsk aktivitet.

Gangarealerne ser Larsen som en ”frizone”, der er både offentlig og privat. Her kan personalet mødes face to face, men patienterne kan også mødes. Der kan både tales høj og lavt, gås hurtigt og langsomt. Der kan grines og laves

sjov og i nogen grad stilles uddybende spørgsmål om medicinske tabuområder. De studerende får sommetider instruktioner af det øvrige personale på gangen, når man står med diverse redskaber, man skal bruge hos patienterne. De studerende kan både søge råd opad og nedad i hospitalets faglige hierarki.

I skyllerummet håndteres urent og rent. Her opholder personalet sig kun få minutter i løbet af en dag. Der lugter kraftigt, og man taler højt pga. larmen fra bækkenkøgen. Der tales om hygiejne og sikkerhedsmæssige foranstaltninger i skyllerummet.

Depoter og linnedrum er stille rum, hvor der tales afdæmpet, og hvor en sygeplejerske og en studerende som tendens vil kunne fortsætte deres samtale om en given patient. I modsætning til skyllerummet, som Larsen kalder flygtigt, koldt og larmende, ser han linnedrummet som stabilt, varmt og roligt (Ibid.:142). Den samtale mellem en studerende og en sygeplejerske som Larsen citerer, viser mulighed for åbenhed og fortrolighed i linnedrummet.

Ligeledes fungerer køkkenet som et frirum i forhold til personalets sociale behov. Her tilberedes mad og tales om kost, diæter mm, men det fungerer også som personalerum, hvor der drikkes kaffe og sludres. På samme måde fungerer spisestuen både som rum for samtale og som kontorlokale.

Kontorområdet er efter medicin rummet det mest centrale område for plejegruppen. Her foregår rapportaktiviteten, der bl.a. er med til at sikre, at de studerende tilegner sig den nødvendige indsigt i den symbolske udlægning af plejeaktivitet. Morgenmødet, som både er medicinsk og socialt centralt foregår her, ligesom personalet regelmæssigt i løbet af dagen går ind omkring kontoret på vej mellem arbejdsopgaver, både af faglige og mere private årsager, som fx når man vil undersøge muligheden for at bytte vagter.

Medicinrummet kalder Larsen ”det inderste rum”. Det er det mest private for personalet i den forstand, at her kommer patienter og pårørende aldrig. Man taler sagte her, har rolige bevægelser og her er meget lys. Arbejdet kræver koncentration. For de studerende håndteres det at få adgang til medicinrummet som et ritual både af de studerende selv og af deres vejledere. Først den uddannede eller den tredieårs-studerende har ret til at have nøgler til medicinrummet, og tilladelsen til dette kan ses som en ”indvielse” i plejegruppen. I denne forstand kan medicinrummet forstås som et ”helligt rum”, hvor man med ydmyghed omgås ”videnskaben” symboliseret i form af medicin. I modsætning hertil kan de medicinsk perifere rum forstås som verdslige.

Opsummerende skriver Larsen med henvisning til Niels Albertsen (1996), at arkitektur ikke kun ligger som ydre neutrale objekter for subjekters gøremål, men også er medier for mening. Med Bourdieu ville man sige, ”at historien også er materialiseret eller objektiveret i bygninger udover kropsligt og institutionelt.” (Larsen 1999:147).

Arkitektur som strukturerende struktur har mening, fordi den ”vinder genklang” hos en struktureret agent.

Med Wittgenstein forklarer Larsen, at arkitektur virker gestisk på os, og vi responderer på den umiddelbart. Den umiddelbare respons bygger på, at de studerende via socialisationen er kendte med hospitalets arkitektur (Ibid.:154). De er både via egne erfaringer og via formidlede erfaringer bekendte med, hvordan man forventes at opføre sig i forskellige af hospitalets rum, herunder hvad det indebærer, at noget er offentligt og andet er at regne som private rum. Gennem deres generelle socialisation i det danske samfund er de studerende grundlæggende vidende om de kulturelle dikotomier og værdisættelser, der eksisterer på hospitalet. De har en ”grundhabitus” (Ibid.:157) som gør, at de praktisk bemestrer hospitalets arkitektur. Med en terminologi hentet hos Wittgenstein er de studerende kendt med spillets regler, når de træder ind på hospitalets område. Det vil sige at de bemestrer spillets underliggende system, metaforisk at konge er forskellig fra bonde, at ren er forskellig fra uren, etc., men de kender ikke navnene på de enkelte brikker.

Den studerende er således på ingen måde ”novice” i forhold til at agere adækvat indenfor hospitalets arkitektur. Læringsteorier, der opfatter den nystartede studerende eller elev som en novice, der har brug for ekspliciterede regler og retningslinier, overser det lager af kendskab, hun via sin socialisation bringer med sig ind i en given uddannelse. Habitus begrebet – ligesom et subjektivitetsbegreb eller erfaringsbegreb – er i stand til at favne og pointere dette allerede-etablerede kendskab.

16.5 Arkitektur som repræsentationssystem

Ligesom hospitalets arkitektur og fysiske indretning kan siges at være betydningsbærende i forhold til sygeplejestuderendes ageren i praktik, kan hhv. plejecentrets og borgerens hjem siges at være det i forhold til sosuhjælperelvers praktik. Der er ligheder mellem den strukturering, der foregår gennem hospitalets arkitektur og især plejecentrets, mens hjemmenes arkitektur nærmere giver en strukturering, der er modsatrettet hospitalets i forhold til dikotomien offentlig-privat.

For at forstå arkitekturens strukturerende betydning vil jeg dels gå vejen over semiotikken, dels forstå personalets reaktioner i det fysiske rum i et psykodynamisk perspektiv. Den semiotiske tilgang betyder, at jeg ser funktionsinddeling af rum, hvilke handlinger der udføres hvor, indretning, mv. som tegn (signifiers), der læses af et subjekt. På denne måde kan arkitektur ses som dele af repræsentationssystemer (Hall 1997).

I mine observationer er både eleven, borgeren og jeg selv subjekter for denne læsning. Som observatør læser jeg både de fysiske strukturer direkte, (jeg tolker, hvad dørene til plejecentret betyder), og jeg læser elevens og borgerens interaktion: tale, handlinger og kropssprog, dvs. deres reaktioner på deres læsning af arkitekturen. Ligesom borgerens sygdomme og svækkelser er tegn, der

læses af både eleven og jeg, opfatter jeg arkitektur, redskaber og artefakter som "signifiers". I og med eleven, borgeren og jeg selv tilhører den samme kultur, og dermed har gennemlevet elementer af den samme socialisation, vil arkitektur som tegn ikke læses vilkårligt forskelligt.

Repræsentationssystemer vil i en vis udstrækning tolkes på samme måde, ligesom Larsen påpeger at en grundhabitus hos de sygeplejestuderende vil stemme overens med den struktur, der er nedlagt i hospitalets struktur. Den "genklang", Larsen beskriver, handler om at den studerende, agenten, har et kendskab til de tegns kulturelle betydning, der er nedfældet i arkitekturen.

Indenfor en bestemt kultur og en bestemt historisk epoke vil der være en vis grad af overensstemmelse i forhold til læsningen af forskellige tegns betydning. Men der vil også være forskelle grundet i hver enkeltes individuelle socialisationshistorie. Som Chodorow påpeger, er betydning altid både psyko-biografisk og kulturelt-historisk konstitueret (Chodorow 1999).

Søren Nagbøl udvikler en psykodynamisk teori om forholdet mellem oplevelse og subjektivitet med afsæt i Alfred Lorenzers materialistiske forståelse af psykoanalysens teori og praksis. Med Lorenzer pointerer Nagbøl, at symboler både er resultater af menneskelige ideer og kunnen, men også af menneskelig praksis. Forståelsen af symboler er bred: udover som sprog, ses symboler som fx kunst, musik, arkitektur, idræt.

"Symboler er ikke kun sprogets diskursivt ordnede tegn og kunstens præsentative symboler, men alle produkter af menneskelig praksis, for så vidt de formidler en mening eller betydning – et indhold." (Nagbøl 2002:297).

Symboler er kropslige og materielle iscenesættelser af menneskelig praksis, og de er ideologiske og politiske betydningsbærere, der tjener som "transportør" af sociale mønstre til individerne, skriver Nagbøl.

Præsentative symboler; arkitektur og de genstande, der er stillet ind i den, virker og opleves som en scenisk helhed. De fremstår som situationer og scener – og virker derfor som udkast til en scenisk udfoldet praksis. Nagbøl skriver, at vi via arkitekturen bliver inddraget i et processuelt vekselspil. Arkitektur mm. virker som betydningsbærere, som vi som subjekter står overfor. Lorenzer taler om et "objektivt" felt af konkrete betydningsbærere, der i sig selv er reelle. Samtidig virker disse betydningsbærere ind i det felt, der omhandler menneskers subjektive oplevelser. Jeg forstår det som at et givent rum, genstande, mm. eksisterer i en ydre realitet, men at de, idet de bliver "læst" af et subjekt, reflekterer eller aktiverer scener fra den pågældendes indre realitet.

Nagbøl siger, at disse betydningsbærere *"er udkast for scenisk udfoldet livspraksis, og de udtrykker og indstifter hele livsmønstre. Tilsvarende aktiverer de hele livsforestillinger."* (Nagbøl 2002:298).

Den arkitektur som sosu-hjælperen møder i sin praktik må helt overvejende antages at aktivere scener, der har at gøre med familie. Både borgerens hus eller lejlighed, som er elevens arbejdsplads i hjemmeplejen, og plejecent-

rets fysiske indretning udgør arkitektur, hvis primære betydning er at være "hjem" for nogen. Dette er naturligvis oplagt for de lejligheder og huse, hjemmeplejens borgere befinder sig i, men også plejecentrets indretning er typisk organiseret med indretningen af det traditionelle én-familiehus som forbillede. Hver beboer har sit eget (sove-)værelse, som børnene og forældreparret i kernefamilien, og der er en fælles spise- og opholdsstue, evt. en tv-stue, hvor beboere og personale mødes til måltiderne og til underholdning og samvær. Hjem er i vores kultur og på nuværende historiske tidspunkt et sted for reproduktion; her spiser man, sover, slapper af, rekonstruerer sig, underholder sig mm. De funktioner personalet på plejecentret udfører, er også helt overvejende funktioner, der traditionelt udføres i familien. (Adskillelsen mellem arkitektur og funktion er analytisk. I praksis opleves arkitektur og funktioner som sammenhængende scener.) Herudfra mener jeg, at de scener, der aktiveres hos personalet, herunder hjælper-eleven, har at gøre med hjemmet og familien, og med omsorgsrelationer heri.

Jeg vender nu tilbage til Kristian Larsens beskrivelse af hospital-arkitekturens betydningsbærende strukturer, for at pege på forskelle i forhold til betydningen af den arkitektur, sosu-hjælper eleven møder i sin praktik. To dikotomier illustreres gennem hospitalets arkitektur: dikotomien mellem produktion og reproduktion og dikotomien mellem offentligt og privat.

Den overordnede distinktion, der integreres i hospitalets fysiske struktur er distinktionen mellem produktion og reproduktion, skriver Larsen. At operere med denne begrebsættelse af arbejdet viser sig givtigt, idet der i forhold til hierarkiseringen af hospitalets rum tegner sig det tydelige mønster, at de rum der defineres som mest produktive, også er de, der er forbundet med højest status, mens de rum, der forbindes med reproduktivt arbejde, er forbundet med lavest status. Larsen definerer behandlingsafsnit, inklusive kontorer, som produktive og plejefafsnit som reproduktive.

I hjemmeplejen og på plejecentret optræder helt overvejende den ene side af denne dikotomi. Hjemmet er historisk i vores kultur blevet stedet for reproduktion, og i den udstrækning plejecentret fungerer som hjem for beboerne, kan dette også siges overvejende at være et sted for reproduktion. De funktioner sosu-eleven eller den uddannede hjælper udfører i borgerens private hjem og i beboerens værelser på plejecentret er helt overvejende reproduktive. Den modsatte yderpol, det der på hospitalet læses som mest helligt, mest videnskabeligt og mest produktivt, nemlig medicinrummet, findes slet ikke i hjemmeplejen.

Hvis et rum i hjemmeplejen kan siges at være produktivt er det kontoret, hvor arbejdet organiseres, hvor der rekvireres hjælpemidler osv. Dette rum er fysisk adskilt fra borgerens hjem, ligesom kontorerne på plejecentret ligger adskilt fra beboernes værelser. Adskillelsen af produktive og reproduktive rum er ligesom på hospitalet forbundet med hierarki og statustilskrivning. De

personer, der arbejder i de produktive rum, har typisk højere uddannelse og får mere i løn, end de, der arbejder i de reproduktive rum.

Adskillelsen af produktive og reproduktive rum er forbundet med den anden centrale dikotomi, Larsen finder i hospitalets arkitektur: De rum, der defineres som produktive er også de for personalet private rum. Herigennem antydes magtforhold: Produktive rum (adgangen til produktive rum) er forbundet med magt: i de produktive rum er personalet forlenet med magt til at holde patienten/borgeren ude eller på afstand. I de produktive rum eksisterer et ulige magtforhold mellem ansat og klient, hvor den ansatte har magten til at definere rammerne for klientens tilstedeværelse. Dette betyder også, at de ansatte har retten til at definere rummene som deres "private" - dvs som rum, hvor deres behovsopfyldelse er central. Reproduktive rum er på hospitalet forbundet med offentlighed: her er personalet "sammen med" patienter. Patienternes tilstand og sindsstemning "sætter" rammerne for den måde, hvorpå personalet interagerer med hinanden og med patienterne. Her har patienterne så at sige en større definitionsmagt. Sygestuens offentlighed betyder, at personalet ikke her kan fremføre eller fremkomme med egne behov.

I reproduktionens rum gælder en omsorgsrationalitet: den, der har mest behov, må hjælpes først.

Hjemmet, det reproduktive rum, er privat for den, der bebor det. Det vil sige at eleven, der arbejder i hjemmeplejen konstant bevæger sig ind og ud af andre menneskers private rum. Når hun er ude, på vej mellem borgerne, er hun i et offentligt rum, men kun på kontoret til morgenmødet kan hun siges at befinde sig i et for de ansatte privat rum. Til morgenmødet på kontoret foregår mange af de aktiviteter, som Larsen beskriver finder sted i de for plejepersonalet private rum på hospitalet. Her tales og grines og laves sjov, som på hospitalets gangarealer. Her drikkes kaffe og sludres som i hospitalets køkken. Her foregår de centrale organiserende funktioner som i hospitalets kontorområder. Hvor der på hospitalet er en stærk adskillelse mellem det faglige arbejde, der foregår i kontorområdet og i medicinrummet – og det sociale samvær på gang og i køkken, finder de forskellige typer praktikker og samvær former i høj grad sted i det samme rum indenfor hjemmeplejen. Dette er ikke i samme grad tilfældet på plejecentrene, der har hele kontorafdelinger, egne køkkener osv. Her er der snarere tale om at sosu-personalet i kraft dels af position i hierarkiet, dels af pleje-ideologiske årsager tilbringer størstedelen af deres arbejdstid i offentlige rum som spisestue, på gangene eller i beboernes private værelser.

Larsen beskriver de private rum på sygehuset som "frirum" og "stille" rum. Det at et rum er privat, dvs. afskærmet fra patienterne, bevirker, at plejepersonalet taler sammen på andre måder og om andre emner, end når de er sammen med patienterne. Det betyder ikke nødvendigvis, at man ikke taler om patienterne, men man gør det på en anden måde, end når patienterne er

til stede. Det er fx. muligt for eleverne at stille spørgsmål, og at give udtryk for deres følelsesmæssige involvering i arbejdet.

16.6

Behovet for skærmning i det intime offentlige rum

På et af plejecentrene iagttog jeg, hvordan plejepersonalet etablerede et for de ansatte privat rum i en ende af spisestuen. Spisestuen ligger centralt i midten af plejecentret, ved siden af tv-stue og opholdsareal med en sofagrube. Det store bord i spisestuen er sammensat af 8-10 mindre borde, der er sat sammen. I den ene ende af spisestuen er et lille te-køkken, der passes af personalet. Fra det store sammensatte bord har personalet taget et enkelt bord ud, som står i tekøkkenet. Bordet nærmest det lille køkken benytter personalet til diverse ”kontorarbejde”: De udfylder ugeskemaer, skriver i borgerbøgerne, mm. Men bordet bruges også til socialt samvær, snak om børn, om fitness mm. Etableringen af dette ”private rum” for de ansatte midt i den arkitektur, der i øvrigt signalerer fællesskab med og ”hjem” for beboerne var påfaldende for mig.

For det første fungerede bordet som et kontor, personalet i øvrigt ikke havde til rådighed. For det andet fungerede det som et sted, man trak sig tilbage og holdt pause fra den omsorgsudøvelse, der også er arbejde.

Der var hverken kontor eller personalerum for de ansatte på afdelingen³⁴. Herved mener jeg, at plejecentrets arkitektur signalerede, at omsorgsudøvelsen ikke er at betragte som ”rigtigt” arbejde. Det papirarbejde, omsorgsarbejdet i stadig højere grad indeholder, blev negligeret, ligesom behovet for at trække sig tilbage og holde en pause fra fællesskabet med beboerne.

Etableringen af ”de ansattes bord” brød med den diskurs, arkitekturen på plejecentret præsenterede: at her var alle lige, som ”en stor familie”. Det frirum og den distance, personalet havde brug for at skabe i forhold til beboerne, var de henvist til at skabe midt blandt dem. Hvor jeg som udefra kommende observatør læste med arkitekturen, agerede personalegruppen mod den. Følgen af at personalet er henvist til at etablere frirum blandt beboerne, bliver som jeg tolker det i observationen, en nedværdigende attitude overfor beboerne. Det er en alt andet end hjemlig, familiær – i betydningen hyggelig og intim, situation jeg iagttager:

”Kl. 13.00 kommer en madvogn med middagsmaden, der laves på et andet plejecenter. Lidt før går vi i gang med at tørre bordet af og dække det. Efterhånden samles beboerne og hjælperne kommer også. Et par af de gamle er i kørestol, nogle har rollator og andre gangstativ. En enkelt har et glas hvidvin med på rollatoren – det viser sig at være hende, der har tabt neglen. Efterhånden får vi placeret dem ved bordet. En af hjælperne er god til at få dem fra gangstativene og ben til stolene. Hun holder de gamle i bånderne, som man ville holde et barn, der var ved at lære at gå.

---

³⁴ Jeg skal retfærdigvis sige, at jeg ikke ved om der var personalerum andre steder i bygningen.

Omkring 10 beboere spiser ved det fælles bord, nogle få, der er for dårlige til at komme op, får deres mad ned på deres værelse på en bagekø. Helle og en anden hjælper mader hver sin gamle dame. Hovedretten er noget gryderet og kartoffelmos, og desserten er en blåværende budding. Et par af hjælperne udtrykker noget negativt om maden, "men sådan kan de jo godt lide det", siger den ene.

Der er meget stille mens der spises. Hverken hjælperne eller beboere taler sammen, så måltidet er hurtigt overstået. Jeg kan mærke, jeg synes det er trist - og påfaldende, at der ikke er nogle af hjælperne, der henvender sig til de gamle.

Da alle har fået en tallerken dessert, sidder personalet igen ved det lille bord ved køkkenet. De samler sig om bordet, og halvdelen vender således ryggen til bordet, hvor de gamle sidder og spiser. Helle fortæller om, hvor meget det er gået ned ad bagekø for hende, hun madede. Da Helle startede for fire måneder siden kunne hun gå og løbe og var aktivt med i alt. Nu sidder hun i en kørestol med helt tomt blik og falder ind over bordet. Ind imellem taler hun ud i luften.

I det samme er der en af de andre gamle ved det store bord, der antyder, at Helle skulle tage og hjælpe med at mada igen. Den gamle kvinde, som Helle madede, kører skeen rundt i buddingen og får skubbet sin tallerken længere og længere væk.

Helle rejser sig uden at sige noget og sætter sig ved siden af kvinden igen.

(Efter desserten bliver de fleste beboere lagt til at sove middagssøvn. Personalet mødes bagefter ved bordet til deres officielle pause:)

Ved bordet bliver der nu igen talt om hende, der havde tabt neglen, om sukkersyge og om, hvor hurtigt nogle af beboerne bliver dårligere – eller bedre. Der er en solstrålehistorie om en dame med parkinson, der ved at få reguleret sin medicin fik det meget bedre. Der er bekymring for hende, Helle madede. En af hjælperne udtaler, at hun nogle dage før tænkte, at nu skulle hun ikke se hende mere.

Den gamle dame, de taler om, sidder stadig ved bordet og kalder ud i luften. Der er ikke nogen, der rigtig tager notits af det. Det virker skræmmende på mig, hun er som et lille barn der kalder og kalder uden at blive hørt."

(Observation, plejecenter, 08.05.03.)

Det, der umiddelbart virkede slående på mig både i observationen og da jeg efterfølgende læste de nedskrevne notater, var kontrasten mellem den interesse og bekymring for beboerne, personalet udtrykker sprogligt i deres samtale, og den ligegyldighed de tilsyneladende udviser overfor de konkret tilstedeværende beboere. Hvordan kunne kontrasten forklares? Læste personalet situationen på en anden måde end jeg?

Sammenligner jeg med Larsens beskrivelser af "båndene" mellem rum og krop, er der her tale om, at plejepersonalet tilsyneladende læser arkitekturen (og hele den scene, den er en del af) modsat den opfordringsstruktur, der er indlejret i den. Trods alle signaler om, at her tager alle del i et fællesskab og der er principielt ikke forskel på ansatte og beboere, etablerer personalet en forskel. De har flyttet et bord ud fra det lange sammensatte bord, og her etablerer de et, for dem, privat rum. Mellem det private rum og det offentlige, hvor beboerne sidder, er det som der er usynlige skodder. Man kan fx, når man står ved det lille bord, udtale sig negativt om den mad, der spises ved det store bord. Hjælperens bemærkning om maden tolker jeg som et tydeligt tegn

på den usynlige mur, der var etableret: At tale negativt om den mad andre spiser eller laver er strengt henvist til det private rum i vores kultur. På restauranten eller i burgerbaren, hvor man fungerer som kunde, kan man kritisere maden, når man ikke synes man får, hvad man har betalt for. Men i et fællesskab med andre, hvor man spiser sammen, er det tabu højtlydt at kritisere maden.

Ved ”personalebordet”, som jeg hurtigt døbte det i mine observationer, tales om alt det, de ansatte i Larsens undersøgelse taler om i køkkenet, i linnedrummet og på kontoret: om ”private” emner, men også om emner direkte relateret til arbejdet: sygdomme, vagtplaner, og beboernes ve og vel. Plejepersonalet etablerer i min observation et privat rum på trods af den opfordringsstruktur, der er indlejret i plejecentrets arkitektur.

16.7 Forskerens sprogbrug som nøgle til scenen

Hvordan forklare dette? Her mener jeg både min sprogbrug om, og mine egne følelser i og efter situationen kan bruges som en nøgle til at forstå, hvad der psykodynamisk er på spil i situationen. Med denne forklaringsramme er jeg ikke mere i stand til at adskille arkitektur, genstande og aktører, men ser situationen som en scene, der vækker bestemte følelser og erindringer hos mig som observatør.

Både hvis man ser på de sammenligninger, jeg foretager i observationen og på mit ordvalg fremgår det, at de sceniske erindringer situationen ved frokosten vækker hos mig har at gøre med mor-barn interaktioner. Først sammenligner jeg direkte den måde, hvorpå en hjælper støtter en beboer, der skal gå fra sin rollator over til bordet, med en voksen, der støtter et barn i at lære at gå. Siden sammenligner jeg den gamle kvinde, der kalder ud i rummet med et lille barn, der kalder. Jeg når i observationen ikke så langt i min association, at jeg skriver at barnet kalder på sin mor, men jeg mener at scenen ”afmægtigt barn, der kalder/giver udtryk for at have brug for hjælp” implicerer billedet af den hjælpende, der både i min egen livshistoriske erfaring og i vores kulturelt etablerede forståelse, er en mor – en kvindelig omsorgsgiver.

Ordvalget, at hjælperne ”mader” de gamle beboere, er ligeså politisk ukorrekt i feltet, som det er sigende i forhold til, hvad det er for indre billeder, der aktiveres hos mig i situationen. I diskussion af observationen er jeg af en uddannet sygeplejerske blevet gjort opmærksom på, at det signalerede manglende respekt for borgeren, hvis man talte om at vedkommende blev madet af plejepersonalet. Det var en måde hvorpå man kunne risikere at sætte borgeren i en afmægtig, passiv rolle. Ved ikke at bruge en diskurs, der almindeligvis anvendes om voksen-barn interaktioner fastholdt man et syn på borgerens som et voksent, autonomt individ.

At jeg brugte ordene ”at made” kan derfor ses som et udtryk for, i hvor ringe grad jeg er indskrevet i feltet. Jeg kender ikke den herskende diskurs så godt, at jeg i mine umiddelbare nedskrivninger af observationerne automatisk benytter den og censurerer andre diskurser bort. I stedet bruger jeg en ikke-

feltsspecifik diskurs, der vel kan siges at være mere hverdagsagtig, idet den ikke er tillært gennem en bestemt faglig uddannelse. Men det interessante i udtrykket ”at made”, er i denne sammenhæng at det, ligesom sammenligningerne, peger på min oplevelse af interaktionerne mellem hjælper og beboer som parallel til mor-barn interaktioner. De scener, eller indre billeder, der aktiveres i situationen er grundet i oplevelser med/i mor-barn interaktioner.

Kan jeg med nogen overbevisningskraft hævde, at det er lignende sceniske erindringer, situationen aktiverer hos hjælperne? Jeg kan i observationen se, at hjælperne sprogligt giver udtryk for en omsorg for beboerne, selv om det ikke i hele observationen kommer til udtryk i handlinger overfor beboerne. Grundfiguren for omsorg i vores kultur, mener jeg, er mor-barn figuren. I hvert fald når man tænker på omsorgen overfor mennesket i de mest skrøbelige perioder i dets liv. Med udgangspunkt i Lorenzers begreb om ”det sceniske” skriver Søren Nagbøl, at ”mor-barn-dyaden er vores udgangspunkt, vores grundmodel”, idet den grundlæggende sceniske enhed mellem indenfor og udenfor, mellem organismen og omverdenen i ontogenesen, først og fremmest er samspillet mellem fosteret og moderens organisme (Nagbøl 2003:137). Nel Noddings hævder at alle senere omsorgsrelationer aktiverer minder om vores tidligste erfaringer med omsorg (Noddings 1984).

I andre observationer har jeg eksempler på, at hjælper-eleven, når hun mader et gammelt menneske, laver åbne og lukkebevægelser med munden, ligesom mødre ofte gør, når de mader deres baby. Åbne og lukke bevægelserne hos moderen kan ses både som en spejling af barnet og som udtryk for en mere eller mindre bevidst viden hos moderen om, at barnet også spejler hende: At åbne sin egen mund bliver et signal og en opfordring til barnet om at gøre det samme. At hjælperelever også gør det overfor de gamle, de hjælper, siger noget om hvor dybt kropsligt indlejret en sådan interaktion er. Og den viser paralleliteten mellem mor-barn interaktionen og interaktionen mellem hjælper og gammelt menneske.

Mor-barn figuren implicerer relationen mellem en, der har behov for omsorg og en, der kan og vil give omsorg. Begge parter kan i relationen bevæge sig mellem polerne almagt og afmagt: Følelsen af/fantasi om almagt kan opstå, når hjælperen er i stand til at opfylde den hjælpeløses behov restløst – og hos den hjælpeløse, når vedkommendes behov netop opfyldes totalt. Men når hjælperen ikke formår at opfylde behovene eller den hjælpeløses behov ikke tilfredsstilles af hjælpen, aktiveres følelsen af afmagt hos begge. (Se fx Jakobson og Visholm1993).

Det er den ene side af dette følelsesmæssige spænd, der aktiveres hos mig i situationen. Jeg oplever situationen som ”skræmmende” – og det, der skræmmer mig er umiddelbart, at den gamle kvinde ikke bliver hørt: dvs. at

jeg oplever hende som afmægtig. Men om det skræmmende ligeså meget ligger i, at jeg ikke føler mig i en position, hvor jeg kan hjælpe hende – dvs. selv er afmægtig – er lige så oplagt en tolkningsmulighed. Jeg kan ikke sige, om jeg primært identificerede mig med den gamle kvinde, eller med den hjælper, der af en eller anden grund ikke var i stand til at hjælpe hende. Men jeg var mig bevidst om, at jeg ville bryde en forventning, som jeg antager både jeg selv og personalet havde til min rolle som observatør på stedet, hvis jeg havde inter文eret i situationen.

Hjælpeløsheden og afmægtigheden hos alle parter er det stærkeste indtryk hos af situationen; jeg går derfra med en følelse af sorg. Da jeg kommer tilbage på universitetet har jeg et voldsomt behov for at fortælle om oplevelsen til mine nærmeste kolleger.

Mine følelsesmæssige reaktioner ser jeg som en nøgle til at forstå det umiddelbart besynderlige, at plejepersonalet tilsyneladende læser situationen helt modsat af, hvad den lægger op til. Hvis det gælder for alle tilstedeværende at interaktionerne med de hjælpeløse gamle aktiverer sceniske erindringer om egen hjælpeløshed og afhængighed – hvorvidt det er i rollen som mor eller som barn er for så vidt underordnet, idet det væsentlige er de psykiske temaer, situationen aktiverer - er middagsbordet skræmmende også for plejepersonalet. Om jeg vil kalde det angst- eller sorgprovokerende er jeg i tvivl om. Måske er det også underordnet. Pointen er, at situationen skaber et ubehag, der er så stærkt, at det involverede personale er nødt til at etablere et kollektivt forsvar mod den. Da de ikke fysisk kan trække sig væk fra situationen, ved for eksempel at gå ind i et andet rum, skaber de et usynligt ”rum i rummet”, hvor de agerer som om de var i et privat rum.

Når jeg ikke opfatter dette som selvfølgelig, men derimod er åben overfor at mærke de følelser situationen vækker, tolker jeg det som, at mit behov for forsvar er et andet, i og med min position på plejecentret er en anden end personalets. Jeg kan gå, når jeg vil, og har bevidstheden om at jeg kun er på besøg present hele tiden. Mit ubehag kan afgrænses tidsmæssigt og til et sted, hvor jeg ikke behøver at komme.

Plejepersonalet derimod er konfronteret med de angstprovokerende interaktioner dagligt og kontinuerligt i løbet af dagen. Der er intet arkitektonisk afmærket sted, hvor de kan ”trække sig tilbage” fra den fysiske nærhed med beboerne og skærme sig mod den angst, nærværet fremprovokerer.

16.8 Opsamling: At etablere læringsrum på trods

Vender jeg tilbage til min sammenligning med Larsens studie af arkitekturens strukturerende effekt på sygehuset, rejser der sig både empiriske og teoretiske pointer.

At personalet på plejecentret i den pågældende observation etablerer dette ”rum i rummet”, ser jeg som et udtryk for, hvor stærkt deres behov for forsvar er. Til trods for at de befinder sig i en arbejdssituation, hvor deres defi-

nerede opgave er at hjælpe, i et rum der via sin arkitektur og sine genstande signalerer fællesskab og samvær, med gamle mennesker, der både verbalt og non-verbalt udtrykker behov for hjælp, for fysisk nærhed – til trods for alle disse opfordringer i rummet gør personalet konkret noget andet end det, opfordringerne tilsiger dem.

Og alligevel behandler de opfordringerne – de gør det nemlig symbolsk. I deres samtale ved det lille bord er det en stor del af tiden plejecentrets beboere, deres sygdomme og sygdomsforløb, der drøftes. I den forstand er det private rum, der her etableres også et fagligt rum – det er her, der er mulighed for faglig udveksling, både af oplysninger om konkrete beboere, men også af viden om sygdomme, hjælpemidler, behandlingsformer, osv.

I samtalen foregår en symbolsk bearbejdning af eller forholden sig til de samme scener, der vækker behovet for forsvar. Her tales åbent om død, om muligheden for at bestemte borgere dør, og om angsten for at komme til at opleve deres død. Følelser af afmægtighed og sorg er til stede i fortællingerne om, ”hvordan det går ned ad bakke” for bestemte beboere. Den væmmelse og afsky beboernes kropslige forfald vækker objektiveres i fortællinger om sår, afføring og tabte negle.

Kan man ud fra en sådan analyse af en observationssituation drage den konklusion, at kvaliteten af plejen på det pågældende plejehjem blev ringere end den kunne have været, fordi personalet, bl.a. på grund af plejecentrets arkitektur var afskåret fra muligheder for at trække sig tilbage og dermed var tvunget til at opbygge private rum i det offentlige rum – med ignorering af beboernes behov til følge? Det mener jeg er tilfældet. Hvis jeg nøjes med at se på de ytringer, der er i selve observationen, mener jeg antydningerne fra et par af de mere ”friske” beboere om, at hjælper-eleven skulle komme og være med til spisningen viser, at i hvert fald nogle af plejecentrets beboere mente, at plejen blev dårligere af, at personalet etablerede deres eget rum afgrænset fra fællesbordet. Det, der blev udtrykt fra beboernes side, fra de, der var i stand til at udtrykke det var, at de ønskede at personalet var sammen med dem ved det store bord. De gav udtryk for oplevelsen af, at dette ikke var ”god nok omsorg”.

Observationen peger på, at de ansattes omsorgsorientering i sig selv ikke er nok til at sikre en ”god nok omsorg”. Konteksten for omsorgsudøvelsen, her de fysiske rammer, har mindst ligeså stor indflydelse på, hvordan kvaliteten af omsorgen bliver. Det tankevækkende ligger i, at selve den intention, der ligger i plejecentrets arkitektur om at være et stort fælles hjem, tilsyneladende i dette tilfælde har den stik modsatte effekt.

Når der på plejecentret ikke var et personalerum i umiddelbar tilknytning til afdelingen kan det ses i sammenhæng med arbejdets ligheder med den om-

sorg, der udføres i intimsfæren og dermed med arbejdets kvindelige konnotation. Det karakteristiske for omsorgsudøvelsen i privatsfæren har været, at omsorgsudøverens ståen til rådighed er ubegrænset. Moderen/husmoderen i hjemmet har ikke fast arbejdstid, men udøver omsorg, når behovet er der. Træk fra en sådan "husmoderkultur" overføres i hjælpearbejdet også, når det er lønnet arbejde (Wærness 1995).

Men ubegrænsetheden tager ikke højde for de psykiske belastninger, arbejdet indebærer i og med at det aktiverer angst i forbindelse med forfald, forladthed og død. Denne angst, og de tilstande, der vækker den, er samtidig, som diskutert i kapitel 14, tabubelagte i vores kultur, og på plejecentret finder den intet rum at containes eller bearbejdes i. Det "private rum" i det fælles offentlige rum, de ansatte selv etablerer, bliver deres måde at bryde ubegrænsetheden på. Her etableres det frirum, som Larsen på hospitalet finder i køkken og linnedrum, hvor der kan stilles spørgsmål og hvor skræmmende oplevelser kan bearbejdes.

I kapitel 13 beskrev jeg, hvordan megen omsorg indenfor sosuhjælperområdet kan ses som udført på trods. I forhold til det ovenfor analyserede eksempel kan det siges, at her etableres et frirum på trods. Dette frirum kan forstås som et særligt rum for læring, der etableres i det fælles offentlige rum. Alle kontekster omsorgsudøveren indgår i i løbet af sin arbejdsdag, kan forstås som læringssituationer. Men i situationerne ved "personalebordet" foregik en refleksiv bearbejdelse af både følelsesmæssige og faglige problemstillinger opstået i arbejdet. Denne bearbejdelse fandt tilsyneladende ikke sted andre steder eller på andre tidspunkter i løbet af arbejdsdagen. Den fandt sted på trods, på trods af den strukturering, der var nedlagt i plejecentrets arkitektur. Når dette skete, mener jeg det kan ses som et udtryk for et stort behov hos omsorgsudøverne for rum for den følelsesmæssige og faglige refleksion, der netop ikke kan skilles ad.

Men læringsrummet var også på trods i den forstand, at personalet egentlig skulle have gjort noget andet end det, de gjorde. Deres etablering af et frirum for refleksion og bearbejdelse gjorde deres omsorgsudøvelse ringere, end den kunne have været.

Herved peger eksemplet på et umiddelbart paradoks, indlejret i selve omsorgsrelationen og den måde, omsorgsarbejdet er organiseret på. Som omsorgsudøvelse, der har lighedstræk med omsorgen udøvet i det private rum og som foregår i for borgeren private rum, forudsætter omsorgsarbejdet en omsorgsrationalitet af hjælperen. I eksemplet vil det sige, at selve indretningen af plejecentret forudsætter en ubegrænset ståen til rådighed, som den, der finder sted i omsorgsudøvelsen i familien. Men som omsorgsudøvelse for syge og døende gamle mennesker er arbejdet så angstprovokerende, at omsorgsudøveren vil have brug for tilbagetrækning. Tilbagetrækning muliggør distance, refleksion og bearbejdning af følelser, opstået i mødet med plejecentrets be-

boere. Det vil, som jeg ser det, sige, at mulighederne for udviklende og kvalificerende læreprocesser er nært forbundet med mulighederne for tilbagetrækning. Hjælpernes muligheder for at udøve en god-nok-omsorg er således på både kort og længere sigt forbundet med deres muligheder for at trække sig tilbage fra den umiddelbare omsorgsrelation. Lidt firkantet sagt: for at kunne udøve omsorg er man nødt til også at kunne være fri for at udøve omsorg. For at kunne til gode se den andens behov, er man nødt til også at tage hensyn til sit eget. Omsorgsudøvelse forudsætter, som Noddings hævder netop dobbeltblikket: evnen til at se indefra hos den man hjælper og evnen til at se situationen udefra. At se udefra indebærer også at se sig selv og egne behov i rollen som omsorgsudøver. Denne grundlæggende indsigt underkendte plejecentrets arkitektur.

Betragtes som læringsrum er plejecentret således eksempel på et rum, der ensidigt trækker på de ansattes omsorgsorientering, i den udstrækning den findes som del af deres livshistoriske socialisation. Rummet trækker på de kvindelige ansattes socialisation og orientering mod at varetage omsorgsopgaver, der ligner de familiære, trods det, at omsorgsudøvelsen her er lønarbejde. Finder der en udvikling og kvalificering af denne socialisation sted, finder den sted på trods af struktureringen af det fysiske rum. Og den finder sted med omsorgsudøvelsen som pris.

Sammenholdt med den omsorgsorientering, som jeg har fremskrevet hos visse af eleverne i analyserne af de livshistoriske interviews, kan der på plejecentret siges at være tale om en subtil form for dobbelt-binded læringsrum. Umiddelbart er der fuld overensstemmelse mellem det, hjælperne ønsker at praktisere, nemlig omsorg, og det, rummet kræver af dem. Umiddelbart er det uforståeligt, at hjælperne trækker sig tilbage og dermed svigter beboerne. Kun ved at bestemme omsorgsarbejdet som indlejret nederst i et smudshierarki og inddrage psykodynamisk teori om det angstprovokerende ved forfald og død, bliver det synligt, at rummet stiller umulige krav til de ansatte. Tager de del i fællesskabet og dets krav om kontinuerlig omsorgsudøvelse overbelaster de sig selv. Trækker de sig tilbage fra fællesskabet svigter de både deres omsorgsidealer og de konkrete beboere. Udbrændthed, dårlig samvittighed eller kynisme synes således at være mulige resultater af de processer, et rum som plejecentret kan sætte i gang.

17. Konklusion

I 1. kapitel definerede jeg afhandlingens forskningsmæssige genstandsfelt som subjektivitet, omsorgsarbejde og læring. I problemformuleringen afgrænsede jeg genstandsfeltet og stillede følgende overordnede spørgsmål:

- De livshistoriske forudsætninger for at være social- og sundhedshjælperellev:
Hvilke subjektive orienteringer mod omsorgsarbejde for syge og gamle hjælptrængende mennesker har kvindelige elever i social og sundhedshjælperuddannelsen, og hvordan kan disse orienteringer forstås?
- Hjælperarbejdet som læringsrum:
Hvordan møder hjælpernes orienteringer arbejdets indhold og rammer, og hvilke dilemmaer og problematikker opstår der for hjælperen i dette møde?

I det følgende vil jeg trække afhandlingens centrale linier op og konkludere på de ovennævnte spørgsmål. Jeg gør rede for de teoretiske og metodologiske antagelser, som blev afhandlingens bærende, og for konsekvenserne heraf i forhold til analyser og fortolkninger af afhandlingens empiriske materiale.

17.1 Perspektivet

I afhandlingen har jeg tilstræbt at anlægge et ”indefra og nedefra” perspektiv på forskning i omsorgsarbejde og uddannelse til omsorgsarbejde. Begrebet ”indefra” henviser til synsvinklen hos de kvinder, der er i færd med at uddanne sig til omsorgsarbejdet, og begrebet ”nedefra” henviser til den position i det sundheds- og omsorgsfaglige hierarki, som disse kvinder indtager. Valget af indefra og nedefra perspektivet blev truffet ud fra flere intentioner. Jeg ønskede at lade stemmer, der kun sjældent høres i den offentlige debat og som repræsenterer et felt, der oftest italesættes som problemfyldt, komme til orde. Hvad var baggrunden for, at kvinderne søgte ind i uddannelser, der retter sig mod omsorgsarbejdet for gamle, syge og hjælptrængende medborgere og hvordan oplevede de dette arbejde?

Indefra-perspektivet har bygget på den antagelse, at menneskers orienteringer i forhold til arbejde og uddannelse er livshistorisk dannede og derfor forankrede i den enkeltes subjektivitet. I en læringsteoretisk optik kan antagelsen beskrives som en forståelse af et menneskes nutidige orienteringer som udspringende af livslange og ”livsbrede” læreprocesser. Læring og potentialer for læring kan derfor ikke forstås uden også at inddrage det subjektive perspektiv. Ud fra den offentlige debat om rekrutteringskrise og personaleflugt

indenfor sosu-feltet blev det interessant at undersøge, hvorfor der trods alt stadig var kvinder i alle aldre, der søgte social- og sundhedsuddannelserne.

Inspireret af Kari Wærness program for omsorgsforskningen i Norge, mente jeg, at et indefra og nedefra perspektiv kunne være med til dels at synliggøre omsorgens hverdagsvirkelighed for de mennesker, der arbejder i feltet, dels kunne synliggøre viden, erfaringer og kompetencer, som omsorgsudøverne, elever eller uddannede, benyttede i arbejdet. Nedefra-perspektivet indebærer i denne sammenhæng en opfattelse af, at de mennesker, der udfører pleje- og omsorgsarbejde i konkrete relationer til en hjælptrængende borger, er i besiddelse af viden og erfaringer, der ikke nødvendigvis italesættes eller ekspliciteres højere oppe i det faglige og bureaukratiske hierarki. Og det indebærer en opfattelse af, at den viden og de erfaringer, som omsorgsudøvere er i besiddelse af, har betydning for kvaliteten af den pleje, der udøves.

17.2 Subjektbegrebet

Antagelsen af menneskers orienteringer som livshistorisk udviklede og subjektivt indlejrede fik teoretiske og metodiske implikationer. På det teoretiske niveau blev det oplagt at beskæftige mig med subjektbegrebet, herunder med, hvordan begrebet livshistorie som et kritisk teoretisk begreb var kompatibelt med de nyere psykodynamiske og objektrelationsteoretiske teorier, som jeg efterhånden fandt oplysende i forhold til det empiriske materiale. Den grundlæggende menneskeforståelse gav således i mødet med empirien anledning til en abduktiv proces, hvor empirien, efterhånden som jeg udarbejdede den, informerede teorivalget, mens teorivalget omvendt fik betydning for, hvordan jeg skabte og fortolkede empirien. Arbejdet med at forstå empirien førte til inddragelse af flere forskellige teorier, der for mig at se ikke har været uforenelige, men som jeg dog er bevidst om har divergerende teoretiske grundlag. Det vigtige i denne proces har ikke været at bevise en bestemt teori men at yde materialet og min egen nysgerighed overfor materialet retfærdighed. Den bricolage-agtige tilgang mener jeg har medført et mere fuldt og nuanceret billede af feltet, end en enkelt teoretisk tilgang ville kunne have givet.

Den forståelse af subjektet, som blev udgangen på processen, er en forståelse, der ser subjektet som relationelt, og som psykobiografisk og samfundsmæssigt konstitueret. Hermed menes, at det enkelte menneske altid er formet og udviklet i relation til andre. Ingen bliver til tænkende, følede og handlende individer uden relationen til en konkret anden. Dermed udspiller livsløbet sig i en socialitet, der er indlejret i det enkelte menneskes subjektivitet. Denne sammenhæng er indeholdt i det kritisk teoretiske begreb "livshistorie".

At subjektet ses som relationelt indebærer, at "individ" og "samfund" kun kan forstås som størrelser, der virker gennem hinanden.

Antagelsen af et relationelt subjekt fik betydning for min forståelse af begreberne ”subjektiv” og ”objektiv”. Med afsæt i Jette Fogs diskussion af det subjektive som udspringende af en fælles kontekst, forstået som en fælles materialitet, fælles biologiske vilkår og mere eller mindre fælles kultur, blev en forestilling om strengt at kunne skelne mellem ”det subjektive” og ”det objektive” en illusion. Dikotomien måtte ophæves til fordel for en erkendelse af forholdet mellem subjekt og objekt netop som relation.

Forståelsen af subjektet er sammenhængende med den forståelse af menneskers betydningsdannelser, som jeg med Chodorow etablerer i afhandlingen. I og med at livsløbet udspiller sig i en socialitet er menneskers subjektive betydningsstilskrivelser på en gang samfundsmæssigt, historisk-kulturelt og psyko-biografisk dannede. Gennem relationer tegnes og bearbejdes betydningsstilskrivelser, der er historisk og kulturelt specifikke, for den familie, den gruppe og det samfund, individet udvikles indenfor. Betydninger kan være diskursive, strukturelt indlejrede eller habituelle i form af måder at handle og være i verden på. I den konkrete relation til andre oplever individet gennem livsforløbet både angst- og lystprovokerende begivenheder. Kulturelle betydninger tegnes derfor aldrig restløst, som én til én, men medieres gennem den måde, de bevidst og ubevidst bearbejdes af individet på. Subjektivitet indebærer således for den enkelte særlige måder at omgås og håndtere følelser på. Denne antagelse er indeholdt i Fogs begreb ”dynamiske logikker” – et begreb, der blev oplysende i forhold til interviewanalyserne.

I overensstemmelse med den objektrelationsteoretiske inspiration har jeg antaget, at ubevidste forsvar, der også kan beskrives som dynamiske logikker, er intersubjektive processer, der indebærer muligheder for overføringer. Ikke bare overføringer mellem fortid og nutid og mellem bevidst og ubevidst, men også af følelsesindhold mellem personer. Antagelse har dannet basis for at beskrive interviewet som et relationelt rum, hvori temaer, der er centrale for interviewpersonen, udspiller sig.

Det psykodynamiske subjekt, jeg opererer med, kan endvidere italesættes som et decentreret subjekt. Hermed menes, dels at subjektive processer ikke alle er bevidste for personen og styret af et bevidst jeg, og dels at subjektive følelser og motiver udspilles i interpersonelle relationer, hvorved de kan siges at ”decentreres” fra den person, de hidrører fra.

Forståelsen af subjektet som relationelt og psykodynamisk indebærer i en læringssammenhæng, at følelser og kognition ses som uadskillelige, og at læring altid ses som indlejret i en social kontekst. Kontekst forstås bredt som fysiske, strukturelle og organisatoriske rammer og som kontakten til konkrete andre; i afhandlingens sammenhæng hjælptrængende borgere, andre ansatte eller andre elever. Læringsforståelsen lagt op til min videreudvikling af en analytisk model, med henblik på at kunne analysere omsorgsarbejde som læringsrum.

17.3 Metoder og metodologi

At benytte livshistoriske interviews som empirisk materiale ligger i forlængelse af en antagelse af, at nutidige subjektive betydningstilskrivelser er livshistorisk konstitueret og udspringer af livshistoriske læreprocesser. Livshistoriske interview kan ikke ses som en forudsætning for at arbejde med livshistorie som begreb, men er ikke desto mindre en oplagt type empirisk materiale, når det drejer sig om at fremanalysere livshistoriske forudsætninger for uddannelses- og arbejdsorienteringer.

Sammen med de livshistoriske interviews har jeg benyttet observationer i elevernes praktikperioder. Analyserne af observationerne illustrerer mødet mellem elevernes subjektive orienteringer mod arbejdet og de rammer, arbejdet bredt forstået tilbyder for omsorgsudøvelsen.

At inddrage observationer som empirisk metode har i forhold til mine forskningsspørgsmål på væsentlige områder suppleret de livshistoriske interviews. Interviewet bygger på sproglig interaktion; erindringer og refleksioner formuleres verbalt. Heroverfor indeholder den nedskrevne observation spor ikke bare af samtaler, men også af handlinger, gestus og følelsesudtryk. Observationen opfanger således andre udtryk for menneskers orienteringer og betydningstilskrivelser end interviewet. Og, hvad der måske er vigtigst ud fra den teoretiske ramme, jeg anlægger, observationen favner, at betydninger, orienteringer, viden og kompetencer aldrig kan isoleres til det enkelte menneske, men må betragtes i den kontekst, de udspiller sig i.

I et felt som social- og sundhedshjælperarbejdet, hvor en stor del af den viden og de erfaringer, som omsorgsudøvernes praksis bygger på, er tavsgjort, er opmærksomheden også på ikke-sproglige udtryk central. I omsorgsudøvernes handlemåder kan findes udtryk for rationaliteter, der ikke formuleres eksplicit, men som ikke desto mindre er afgørende for at forstå de dilemmaer, arbejdet kan medføre for omsorgsudøveren.

I overensstemmelse med den teoretiske inspiration har jeg tilsluttet mig en opfattelse af, at forskeren altid er deltager i empiriskabelsen. I interviewene er tilstræbt en aktivt lyttende position, hvor jeg har forsøgt at understøtte de interviewede kvinders fortællinger. I visse tilfælde har der udviklet sig samtaler mellem os, der har ophævet de på forhånd givne roller som interviewer og interviewet. I de tilfælde er samtalerne efterfølgende blevet tolket i relation til kvindens fortælling. En aktivt lyttende deltagelse har været befordrende både i forhold til interviews og observationer. Den har åbnet for fortrolighed i interviewsituationen, og den opståede fortrolighed har efterfølgende været med til at lukke mig ind som accepteret deltager i elevernes prakticarbejde.

De dage jeg var med sosu-eleverne i praktik deltog jeg i arbejdet i det omfang, det var muligt. Herved opstod en vekselvirkning mellem at være aktiv deltager og deltager som iagttager. De nedskrevne observationer indeholdt dels mine

beskrivelser af situationerne, som hjælperlev og borger indgik i, dels mine tanker og følelser i forbindelse med situationerne. Endelig indeholdt de refleksioner i forbindelse med, at jeg selv udførte arbejdsopgaver. Det anvendte blik har jeg beskrevet som et forskerblik og samtidig som et hverdagsblik frem for et klinisk; idet mine forudsætninger for at observere omsorgsmøderne ikke har været kliniske. Hverdagsblikket har muligvis betydet en øget opmærksomhed på relationen mellem hjælperlev og borger.

Den psykodynamiske inspiration har medført, at jeg i tolkningen af empirien også har fokuseret på udtryk for betydninger, der ikke har været bevidste for den, der udtrykte dem, og at jeg har været opmærksom på og brugt overføringsprocesser i materialet som kilde til information. Med udgangspunkt i Fogs formuleringer, har jeg i kombination med analysen af empiriske iagttagelser omkring hjælperlevenes møde med de hjælptrængende borgere, og de følelser og tanker, hjælperne gav udtryk for, også tolket møderne ud fra de følelser, tanker og associationer, der opstod hos mig selv under observationerne. Antagelsen af, at mine følelser kan fortælle noget om dig og dine følelser, har dannet udgangspunkt for skabelsen og analysen af empirien.

En måde at nærme sig intersubjektive processer på og afprøve analyseudkast foretaget i enrum, har været at tolke det empiriske materiale i et fælles forum bestående af andre forskere og ph.d. studerende. En sådan objektivisering af materialet anser jeg som en nødvendighed for at sikre den distance til materialet, der muliggør en abstraktion fra de konkrete personer og situationer. Analyserne er således blevet efterprøvet i en forskeroffentlighed, hvilket er medvirkende til at sikre deres pålidelighed.

Kombinationen af metoderne interview og observation har haft sit forbillede i det etnografiske feltarbejde. Jeg har tilstræbt at leve op til det krav, Davies formulerer, om at skabe en refleksiv etnografi (Davies 1999). En refleksiv tilgang har for mig indebåret, at emotionelle udtryk ikke kunne udelukkes eller ignoreres, uanset om de stammede fra mig eller fra de mennesker, hvis orienteringer og arbejdsliv, jeg har udforsket. Jeg valgte dog, af hensyn til analysernes gyldighed, kun at uddrage temaer på baggrund af udtryk, der viste sig enten alene hos hjælperleven eller både hos hjælperleven og mig.

En refleksiv etnografisk tilgang kan beskrives som en bevægelse mellem nærhed og distance. Nærhed har karakteriseret det hermeneutiske 1. felt; udarbejdelsen af interviews og observationer. Dette i form af indlevelse i interviewpersonen og hendes fortælling, eller i form af aktiv deltagelse og engagement i forbindelse med omsorgsarbejdet og omsorgsrelationen. Distance har derimod været nødvendig i det hermeneutiske 2. felt; i analysen og fortolkningen af det nedskrevne interview- og observationsmateriale. En

objektivering af materialet har været vejen til den reflektive distance, der muliggjorde en tolkning også af min egen rolle i interviews og observationer.

17.4 Orienteringer i forhold til omsorgsarbejdet

I afhandlingen har jeg fremanalyseret, at elever i social- og sundhedshjælperuddannelsen har subjektive, livshistorisk tilegnede motivationer og orienteringer i forhold til at indgå i en uddannelse, der retter sig mod et omsorgsjob. Motiverne bevæger sig i en dobbelthed mellem at ønske at udøve omsorg og at tilstræbe etableringen af en stabil position på arbejdsmarkedet. Det sidste eventuelt via videreuddannelse.

Afhandlingens første hovedpointe:

I de analyserede cases er det tilfældet, at uddannelses-”valget” kan forstås som sammenhængende med personens hele livshistorie, uanset om social- og sundhedshjælperuddannelsen og -arbejdet fremstår som et længe tilstræbt mål, eller som noget man er i tvunget af omstændighederne. Indholdet i hver enkelt livshistorie er forskelligt, men det er generelt, at der i ethvert menneskes liv etableres dynamiske logikker, der får bestemte måder at handle, føle og tænke på til at blive karakteristiske for dette menneske. Som analyserne viser, danner den enkelte gennem sin særlige psyko-biografi subjektive betydninger, og disse betydninger har indflydelse på valget af uddannelse og job.

Hver af de fire analyserede interviews fremviser forskellige livshistoriske baggrunde for den subjektive betydning af omsorgsrelationen. Hermed har tolkningen af de fire caseeksempler sandsynliggjort, at ”valget” af uddannelse og arbejde altid er et element i en persons hele liv, både forstået som livsforløb og som samlede livsaktiviteter. Uddannelses- og arbejdsorienteringer kan således beskrives som livslangt og livsbredt funderet. Denne konklusion gælder uanset om uddannelsen italesættes som et bevidst og tilstræbt ønske, eller om den pågældende elev er på uddannelsen som følge af ”omstændighedernes spil.” I casen Ditte, hvor det sidste er tilfældet, fremgår det via analysen netop, at det der umiddelbart virker tilfældigt, ved nærmere eftersyn er et led i en alt andet en tilfældig strategi med henblik på at undgå nederlag og at kunne forene arbejdsliv og privatliv.

Livshistorierne er blevet belyst ud fra fire optikker: som udtryk for erindringer, som udtryk for selvkonstruktioner, som afpejlende kulturelle fortællinger, og i et psykodynamisk perspektiv. De fire optikker valgte jeg både for kunne kvalificere forståelsen af temaer og modsigelser, der fremstod ved læsningen af interviewene.

Ud fra de fire caseanalyser rejste jeg temaerne: Interviewet som relationelt rum, kønnet subjektivitet og kønsidentitet, arbejdsorienteringer og livsformer, og ambivalenser i omsorgsarbejdet.

I forhold til interviewet som relationelt rum konkluderede jeg, at interviewet kan begrebsættes som et interpersonelt rum, hvori temaer, der er centrale for interviewpersonen, udspiller sig gennem intersubjektive processer. Interaktionen mellem interviewer og interviewperson og interviewerens efterfølgende refleksioner herover blev sammen med interviewets indholdsmæssige side grundlag for fortolkning.

Begreberne kønnet subjektivitet og konsidentitet diskuterede jeg på baggrund af en yngre sosu-elevs socialisation til omsorgsudøver og hendes nutidige konstruktion af en fremtidsdrøm, der indeholdt både forestillingen om sig selv som den gode hjælper og en drøm om frihed og karriere. Casen tematiserede forholdet mellem fortid, nutid og fremtidsforventninger, og illustrerede, at ingen af de tre dimensioner kan forstås uafhængigt af hinanden.

Jeg stillede spørgsmålstejn ved begreber om unges arbejdsorienteringer og ved livsformsbegrebet i forhold til at favne de motiver for at være i sosu-hjælperuddannelsen, som jeg har afdækket hos eleverne. Jeg nåede frem til at se begreberne som vigtige inspirationskilder i forhold til forståelsen af materialet, men også til at pege på, at arbejdsorienteringerne hos de kvinder, jeg har interviewet, som tendens går på tværs af etablerede kategoriseringer. At jeg finder orienteringer, der går på tværs konkluderede jeg som sammenhængende med det indefra perspektiv, som det livshistoriske interview repræsenterer. Den sidste interviewcase indeholdt udtryk for ambivalenser, der både kunne forstås som udtryk for den pågældende kvindes modsatrettede tanker og følelser i forhold til hele hendes liv og i forhold til omsorgsarbejdet, men også som en illustration af de modsatrettede følelser, relationelt arbejde med gamle og syge mennesker kan vække. Ambivalenserne kunne udover på det individuelle niveau læses som afspejlende ambivalente samfundsmæssige holdninger til arbejdet.

At arbejde på en gang er glædesgivende og meningsfuldt, og samtidig kan fremprovokere angst, skyld og følelser af afmagt, fremanalyserede jeg ud fra denne case og ud fra antydninger i de øvrige interviews som centrale vilkår i omsorgsarbejdet.

Afhandlingens anden hovedpointe:

Relationen til den konkrete borger, men arbejder hos er for de interviewede kvinder central. Ingen italesætter arbejdet udelukkende som lønarbejde. Nogle få fremhæver endda kun arbejdet som mulighed for at udøve omsorg. Ønsket om at udøve omsorg og at indgå i omsorgsrelationer er en væsentlig drivkraft i forhold til at søge social- og sundhedshjælperuddannelsen for de kvinder, jeg har interviewet. Selv for de kvinder, der som det umiddelbart fremstår, er på uddannelsen mere ved en tilfældighed end som resultatet af en bevidst strategi, er optagetheden af relationen til borgeren karakteristisk. Jeg har derfor arbejdet med begrebet omsorgsrationalitet og udviklet et nyt begreb, omsorgsorientering, for at favne rettetheden mod at indgå i omsorgsrelationer. På baggrund af caseanalyserne og de refererede undersøgelser kan man tale om

et mønster: Orienteringen mod omsorgsrelationen og/eller optagetheden af den Anden og af opfyldelsen af den Andens behov er af væsentlig subjektiv betydning for kvindelige elever i social- og sundhedshjælperuddannelsen.

På baggrund af de fire caseanalyser diskuterede jeg begrebet omsorg og relevante begreber i sammenhæng hermed: omsorgsarbejde, omsorgsrationalitet og omsorgsorientering. Diskussionerne ledte til spørgsmålet om, hvorvidt det er muligt at tale om en omsorgens ontologi.

Jeg argumenterede for, at det er hensigtsmæssigt at tale om en orientering mod omsorgsrelationen og omsorgsarbejdet, for at forstå den rettethed i uddannelses- og jobvalget, som nogle af de interviewede kvinder udtrykker. Rettetheden finder jeg ikke indeholdt i Wærness' begreb omsorgsrationalitet. Derimod fandt jeg i interviewene flere eksempler på forholdemåder til de enkelte borgere, eleven havde hjulpet, der kunne beskrives som udtryk for en omsorgsrationalitet.

Undrende var det, at selv de elever, der ikke havde haft social- og sundhedshjælperuddannelsen som et bevidst valgt mål, tilsyneladende engagerede sig dybt, om end ambivalent, i omsorgsrelationen. Ud fra denne undren vendte jeg mig mod Nel Noddings teoretiseringer over omsorgens ontologi. Disse teoretiseringer blev sammen med de øvrige begreber omkring omsorg efterfølgende trukket med over i analyserne af praktikobservationerne.

17.5 Omsorg som arbejde og læringsrum.

Jeg har som afhandlingens ene hovedområde fokuseret på elevernes subjektive orienteringer mod og betydningstilskrivelser af arbejdet. Som det andet hovedområde har jeg set på elevernes møde med arbejdets indhold og vilkår og på, hvilke dilemmaer og ambivalenser, dette møde udløser. Arbejdet er forstået som både omsorgs-udøvelse og lønarbejde. Jeg har søgt at forstå arbejdet, herunder mødet med konkrete borgere som læringsrum, hvori de subjektive orienteringer indgår. De dilemmaer, som arbejdet medfører for omsorgsudøveren er diskuteret som potentielle lærings-situationer.

I analyserne af praktikobservationerne tog jeg afsæt i de utallige kontraster, som materialet indeholdt.

Jeg tematiserede omsorgsarbejdet som et særlig læringsrum, hvori relationen til borgeren indgår som et væsentligt strukturerende element. Betraget som læringsrum spiller både organisering, kulturelle forestillinger, anerkendelsesmuligheder og arbejdets særlige indhold ind på læringsmulighederne i arbejdet. Men netop når det drejer sig om menneskearbejde, er relationen, og de psykodynamiske og eksistentielle dimensioner, den i dette tilfælde indebærer, af afgørende vigtighed. På denne baggrund udvidede jeg Jørgensen og Warring's analytiske model for læring i arbejdslivet, som jeg var blevet inspireret af, med endnu en dimension (Jørgensen & Warring 2002). Modellen beskriver, når det angår menneskearbejde, en ruderform frem for en trekant.

Ud fra observationerne så jeg omsorgsrationalitet som en særlig måde subjektivt at forbinde sig med og forholde sig til arbejdet på. Omsorgsrationalitet kan beskrives som en særlig arbejdsorientering, der ikke forklejner arbejdets betydning som forsørgelsesgrundlag, men som samtidig hævder særlige kvaliteter ved omsorgsrelationen. Omsorgsrationalitet kan betragtes som en nødvendig handle- og orienteringsmåde, som opstår i omsorgsrelationen i de tilfælde, hvor omsorgsudøveren ikke på grund af angst, afmagt eller manglende anerkendelse i relationen, reagerer ved at trække sig tilbage fra relationen.

Hermed mener jeg det er muligt at tale om en form for omsorgens ontologi. Når omsorgsudøveren handler omsorgsrationelt engagerer hun sig i relationen og oplever dermed også omsorgsrelationens givende dimensioner. Den eksistentielle glæde, som Nodding hævder omsorgsrelationen kan udløse, vækkes tilsyneladende kun sammen med engagementet og forpligtelsen i relationen. Hermed kommer muligheden for en eksistentiel glæde og risikoen for en eksistentiel angst i omsorgsarbejde for syge og hjælptrængende gamle mennesker til at gå hånd i hånd. Glæden ved engagementet indebærer samtidig riskikoen for angst og afmagt.

Samtidig kan omsorgsrationalitet på en og samme gang i et psykodynamisk perspektiv forstås som en strategi, der hjælper omsorgsudøveren med at håndtere arbejdets angst- og afmagtvækkende sider. Omsorgsrationalitet indebærer en handlestrategi, og det at handle kan være en måde hvor forfald, sygdom og ensomhed konkret afhjælpes, men også en måde hvorpå de skræmmende følelser projiceres ud i aktivitet.

Afhandlingens tredje hovedpointe:

Omsorgsrationalitet må ses som en nødvendighed i arbejdet samtidig med, at rationaliteten også underkendes af arbejdets rammer og organisering. Omsorgsarbejdet sætter på denne måde hjælperne i en række dilemmaer, hvor de skal vælge mellem at følge deres omsorgsrationalitet eller de regler og retningslinier, der fra højere sted er lagt for arbejdet. Dobbeltkravene har jeg i et læringsperspektiv beskrevet som, at omsorgsarbejdet udgør et double-binded læringsrum.

Vanskelighederne med at opnå anerkendelse for omsorgsarbejdets egen rationalitet har jeg forklaret som sammenhængende med dets hierarkiske indlejring. Som led i at analysere social- og sundhedshjælperarbejdet som læringsrum beskrev jeg det som indlejret i henholdsvis et køns- et fag- og et kropsligt hierarki, der må forstås som sammenhængende. I alle tre hierarkier er arbejdet lavt rangeret. Den lave rangering har indflydelse på både læringsmuligheder og på anerkendelsesmuligheder i arbejdet.

Anerkendelse definerede jeg med Honneth som et basalt menneskeligt behov, der i og med hjælperarbejdets lave samfundsmæssige værdisættelse i vid udstrækning er henvist til relationen til borgeren. At anerkendelsen kun i begrænset omfang kan opnås i andre sfærer end noget, der minder om privat-

sfæren, gør hjælperen særligt sårbar overfor de udtryk for manglende anerkendelse, hun potentielt kan møde hos borgeren. Hun kan, som observationseksemplerne illustrerer, sættes i en position som servicearbejder eller hun kan falde ind i en identifikation med dem hun hjælper, hvorved hendes rolle kan sammenlignes med et tyendes.

Arbejdets hierarkiske placering hænger sammen med dets oprindelse i det ulønnede, såkaldt reproduktive kvindelige omsorgsarbejde udført i hjemmet. I diskussionen af arbejdet som eksisterende på grænsen mellem offentligt og privat, så jeg et omsorgscenters arkitektur som en bestemt opfordringsstruktur, der lagde op til en fælles ”privathed” mellem omsorgsudøvere og omsorgsmottagere. At situationerne på centret aktiverede følelser af angst og forladthed, og at der ikke var mulighed for tilbagetrækning til et for omsorgsudøverne privat rum, tolkede jeg som en forklaring på, at personalet trak sig tilbage fra kontakten med beboerne og derved udøvede en ringere omsorg, end de kunne have udført. Omsorgsudøverne etablerede i stedet et for dem privat rum i det fælles offentlige og intime rum. I dette rum var de orienterede mod beboerne og deres omsorgsbehov.

Tolkningen pegede på, at en manglende anerkendelse af de følelsesmæssige dimensioner i arbejdet ikke bare har indflydelse på kvaliteten af plejen, men også på de læringsmuligheder, der eksisterer i arbejdet. Det fælles intime rum brød sammen som udviklende læringsrum, idet omsorgsudøverne skabte et forsvar ved at blokere for kontakt. I stedet etablerede de et ”læringsrum på trods”, idet de faktisk drøftede og reflekterede over faglige spørgsmål angående beboerne og deres tilstand.

At de ansatte etablerede et sådant rum peger på de ressourcer i forhold til læring og refleksion i omsorgsarbejdet, der er til stede hos omsorgsudøverne. Men det peger også på de vanskeligheder, der er forbundet med at udføre omsorg, når omsorgsmottagerne aktiverer forsvarstrategier hos omsorgsudøverne, og der netop i arbejdets organisering og fysiske rammer ikke er taget højde for behovet for skærmning.

17.6 Afsluttende kritisk perspektiv

Det jeg har problematiseret i afhandlingen er ikke rekrutteringskrise på sosuuddannelserne eller vanskeligheder med at fastholde arbejdskraften indenfor feltet. Ud fra interviewene fremskriver jeg tværtimod både motivation i forhold til at uddanne sig til omsorgsarbejde og et stort engagement i arbejdet hos eleverne. Det, jeg problematiserer, er vilkårene for at yde omsorg som lønarbejde på en måde, så arbejdet stadig er meningsfuldt og givende for den enkelte ansatte. Vilkaere kan blive så vanskelige, og stå i så stor kontrast til hjælperens idealer for arbejdet, at det bliver for utilfredsstillende. Og i den

forstand hænger vilkårene sammen med de problemer, der eksisterer i øjeblikket i forhold til at skaffe nok arbejdskraft indenfor området.

Problemerne handler, som jeg ser det, om manglende anerkendelse af de forhold og vanskeligheder, der generelt eksisterer indenfor relationelt menneskearbejde og særligt indenfor omsorgsarbejdet for ældre hjælptrængende medborgere. Og det handler om manglende samfundsmæssig anerkendelse af den indsats, de ansatte indenfor feltet faktisk yder.

Det empiriske materiale har vist, at forestillingen om, at man ikke kan hjælpe andre, fordi man selv har svage områder eller traumatiske erfaringer i livsbagen, er en myte. Som alternativ har jeg søgt at fremstille de kvinder, der uddanner sig til og arbejder i omsorgssektoren, som hele mennesker, for hvem orienteringen mod egne livsmål og det at yde omsorg for andre ikke er en modsætning.

Hermed mener jeg, at afhandlingen er blevet en argumentation for, at den orientering mod og optagethed af relationen, som kan findes hos hjælpereleverne er en ressource. Ligesom den omsorgsrationalitet, der ofte praktiseres i arbejdet, må siges at være en ressource i forhold til at udøve en ”god-nok omsorg”. Orienteringen mod at yde omsorg, uanset hvilke livshistoriske forudsætninger den bundet i, er ikke bare er med til at skaffe kvinderne et job, men også er en nødvendighed for opretholdelsen af et velfærdssamfund som det danske.

Omsorgsrationaliteten må tilsvarende ses ikke bare som udtryk for omsorgsudøvernes egne behov for at se sig selv som gode hjælpere, men også som reelt medvirkende til i praksis at opretholde en ”god-nok-omsorg”.

De orienteringer og den rationalitet, som kan fremanalyses hos hjælpereleverne, lever desværre ofte et trangt liv i arbejdets hverdagsvirkelighed, til skade for både omsorgsudøvere og omsorgsmottagere.

Observationseksemplerne og de refererede både kvantitative og kvalitative undersøgelser tegner et billede af et felt, hvor det store flertal af de ansatte er engagerede i at udføre deres arbejde så godt som overhovedet muligt til gavn for de mennesker, de yder omsorg overfor, men hvor dette engagement tilsyneladende også ofte eksisterer ”på trods”.

Et felt hvor mulighederne for anerkendelse og indflydelse ikke opleves som store, men hvor flertallet af de ansatte alligevel oplever arbejdet som meningsfuldt – i den udstrækning det giver mulighed for nær kontakt til andre mennesker og for at se, at man kan gøre en forskel.

Men også et felt, hvor der eksisterer nogle store forskelle i prioriteringer og værdisættelser hos dem, der udfører arbejdet og hos dem, der bestemmer over det. Mine analyser peger på, at en anden organisering af arbejdet og en helt anden anerkendelse af både dets tilfredsstillende og belastende sider er nødvendige, hvis omsorgsudøvernes ressourcer skal udfoldes optimalt. Skal de orienteringer mod relationen, hjælpereleverne har med sig udvikles til gavn

for dem selv og de borgere de hjælper, kræves der hverken idealiseringer eller nedvurdering af arbejdet, men netop en accept af, at det både er samfundsnødvendigt og subjektivt meningsgivende, og for den enkelte både glædeskabende og angstprovokerende arbejde.

På et mere abstrakt niveau leverer afhandlingen argumentation for, at afhængighed af andre er et menneskeligt vilkår. Vilkåret kan forvaltes på forskellig måde, og i øjeblikket synes det nærmest som om det fortrænges. Der er de seneste år sket en omfattende transformation af den danske velfærdsstat, hvor målet er at etablere en forståelse af forholdet mellem stat og borger, som et forhandlingsforhold mellem partnere med lige rettigheder og lige magt (Fx Hjort 2001).

Ser man på de officielle politiske formuleringer af, hvad ”god omsorg” er, har indholdet ændret sig. Omsorgsdiskurser, hvor ordene ”selv-” og ”egen-” indgår centralt, er blevet udbredte indenfor hele den offentlige sektor. Hjemmehjælpere, der arbejder med syge, svækkede og ofte døende gamle mennesker skal give hjælp til selvhjælp og arbejde ”aktiverende”. I den ”responsive stat” er ”borgeren” blevet den officielle betegnelse for det hjælptrængende gamle eller syge menneske. Den ideologiske hævde af ”borgerens” ret til og mulighed for at vælge og forhandle sig frem til netop sin rette omsorg, står ofte i grel kontrast til den realitet, både omsorgsudøver og omsorgsmottager oplever. For der er – blandt andet takket være new public management bølgen med omstruktureringer og taylorisering til følge - travlt i både hjemmeplejen og på plejecentrene. Andre forhold end travlhed og opsplittning af arbejdsopgaver gør omsorgsarbejde for gamle og syge mennesker krævende. Jeg ønsker heller ikke at fremskrive en fortælling om, hvordan ”alting var meget bedre i gamle dage”. Men mange af de nye tiltag, der vinder frem indenfor området, underkender menneskets afhængighed af det andet menneske, og ignorerer herved centrale aspekter i omsorgs- eller ”menneskearbejde”. Instrumentelle forestillinger om ”the economic man” underkender både behov hos hjælpere og hos hjælptrængende. Dermed sænkes kvaliteten af plejen og omsorgsområdet bliver mindre attraktivt som arbejdsfelt.

REFERENCER:

Ahrenkiel, Annegrethe, m.fl.: Evaluering af de grundlæggende social – og sundhedsuddannelser. Amtsrådsforeningen, Kommunernes Landsforening og Undervisningsministeriet. Undervisningsministeriet, 1996.

Alheit, Peter: Det biografiske spørgsmål. Social Kritik 36, 1995.

Alvesson, Mats & Skjöldberg, Kaj: *Tolkning och reflektion*, 1994.

Andersen, H. C.: *Den grimme ælling*. 1844.

Andersen, Linda: *Facader & Facetter. Modernisering og læreprocesser i socialpædagogik og forvaltning*. Roskilde universitetsforlag 1999.

Andersen, Linda & Ahrenkiel, Annegrethe: *Læringsrum i det sociale arbejde*. AKF Forlaget, København 2003.

Andersen, Anders Siig & Larsen, Kirsten: "Fritz Schützes teoretiske og metodologiske arbejde". IN: Anders Siig Andersen, Dausien, Bettina og Larsen, Kirsten (red.) *Livshistorisk fortælling og fortolkende socialvidenskab*. Roskilde Universitetsforlag 2005.

Andersen, Anders Siig & Trojaborg, Rebecca Savery: "Læringsmiljøer og livshistoriske læreprocesser" IN: Anders Siig Andersen, Dausien, Bettina og Larsen, Kirsten (red.) *Livshistorisk fortælling og fortolkende socialvidenskab*. Roskilde Universitetsforlag 2005.

Andersen, Anders Siig & Sommer, Finn: *Uddannelsesreformer og levende mennesker. Uddannelsernes erhvervsretning i livshistorisk perspektiv*. Roskilde Universitetsforlag, Frederiksberg 2003.

Andkjær Olsen, Ole, Kjær, Børge og Køppe, Simo: *Metapsykologi II*. Hans Reitzels Forlag, København, 1976.

Bader, Kurt: *Hjælpeløse hjælpere*. Universitetsforlaget, Oslo. 1993.

Bateson, Gregory: *De logiske kategorier for læring og kommunikation*. I: Hermansen, Mads (red.) *Fra læringens horisont - en antologi*. Århus. Klim, 1998.

Bauman, Zygmunt: *Liquid Modernity*, 2000.

- Becker-Schmidt, Regina: *The Relevance of Biographical Studies for Empowerment Strategies*. 2000.
- Becker-Schmidt, Regina: *Theorizing Gender Arrangements*. I Regina Becker-Schmidt (Ed.): *Gender and Work in Transition*. Leske + Budrich, Opladen 2002.
- Becker-Schmidt, Regina & Knapp, Gudrun-Axeli: *Vi har ikke et minut, det er minutterne, der har os*. IN: Birger Steen Nielsen et al. (edt.): *Arbejde og subjektivitet. Erhvervs og voksenuddannelsesgruppen*, Roskilde Universitetscenter, 1994.
- Bechman Jensen, Torben og Christensen, Gerd (red.): *Psykologiske & pædagogiske metoder*. Roskilde universitetsforlag, Frederiksberg, 2005.
- Bereswill, Mechthild: *The subjectivity of the researcher as methodological challenge. Comparing interactionist and psychoanalyst approaches*. Hannover 2004.
- Bhaskar, Roy: *Reclaiming Reality: A Critical Introduction to Contemporary Philosophy*. London Verso, 1989.
- Bjerg, Jens: *Pædagogik – en grundbog til et fag*. Hans Reitzels Forlag 2000. (1. udgave 1998.)
- Bjerrum Nielsen, Harriet: *Den magiske block – om kjønn og identitetsarbeid*. I *Psyke & Logos*, 1994, 15. p. 30-46.
- Bjerrum Nielsen, Harriet: *Gender, Love and Education in three Generations*. I Kirsten Weber (Edt.): *Life History, Gender and Experience*. Roskilde University 1997.
- Bjerrum Nielsen, Harriet: *Rommet mellom sitering og dekonstruksjon*. I: *Kvinneforskning nr. 1*, 2000.
- Bjerrum Nielsen, Harriet: *Et innpust og et utpust – om artikkelsskrivning i kvalitativ samfunnsforskning*. I: *Kvinneforskning nr. 1*, 2001.
- Borg, Vilhelm, Burr, Herman, Villadsen, Ebbe: *Arbejds miljø i Danmark 2000. En kortlægning af lønmodtageres og selvstændiges arbejds miljø og helbred*. Arbejds miljøinstituttet, København. 2001 a.

Borg, Vilhelm, Burr, Herman, Villadsen, Ebbe: Psykosocialt arbejdsmiljø – arbejdsmiljø i Danmark 2000. Arbejdsmiljøinstituttet, København. 2001 b.

Bottrup, Pernille: At skabe rum for læring i arbejdslivet. I: Knud Illeris (red.): Udspil om læring i arbejdslivet. København, Roskilde Universitetsforlag, 2002.

Bourdieu, Pierre: Den biografiske illusion. *Social Kritik* 36/95. (Oprindelig ”L’illusion biografique”, *Actes de la Recherche en sciences sociales*, no. 62/63, 1986.)

Bourdieu, Pierre: Den nye kapital. I: Af praktiske grunde. Hans Reitzels Forlag, København, 1997.

Broady, Donald: Kapitalbegrebet som uddannelsessociologisk værktøj. I: Bjerg, Jens: Pædagogik – en grundbog til et fag. Hans Reitzels Forlag 2000. (1. udgave 1998.)

Baagøe Nielsen, Steen: Når unge vælger uddannelse og job. I: Steen Baagøe Nielsen og Aase Rieck Sørensen (red.): Unges valg af uddannelse og job – udfordringer og veje til det kønsopdelte arbejdsmarked. Center for Ligestillingsforskning, Roskilde Universitetscenter, 2004.

Chodorow, Nancy J.: *The Power of Feelings. Personal Meaning in Psychoanalysis, Gender and Culture*. Yale University Press, New Haven & London, 1999.

Chodorow, Nancy J.: *The Reproduction of Mothering*. University of California Press. Berkeley. 1978.

Christensen, Karen: Omsorg og arbejde – en sociologisk studie af ændringer i den hjemmebaserede omsorg. Sociologisk Institut, Bergen 1998.

Christensen, Karen: Andre-orientering og offentligt omsorgsarbejde. I: *Social Kritik* 63, 1999.

Christensen, Karen: De stille stemmer – om kønsrelateret magt i offentlige omsorgstjenester. I: Lise Widding Isaksen (red.) *Omsorgens pris. Kjønn, makt og marked i velferdsstaten. Makt og demokratiutredningen, 1998-2003*. Gyldendal Akademisk, Gyldendal Norsk Forlag AS, 2003.

Christensen, Karen: Omsorgsorienteringer. I: *SOR Rapport nr. 2, 51. Årgang*, 2005.

Clematide, Bruno: Samtaler om kvalifikationer, kompetencer og læring. I: Knud Illeris (red.): Udspil om læring i arbejdslivet. København, Roskilde Universitetsforlag, 2002.

Dahl, Hanne Marlene: Hjemmehjælpen, husmoderen, den professionelle. I: Social Kritik 63, 1999.

Dahl, Hanne Marlene: Fra kitler til eget tøj – Diskurser om professionalisme, omsorg og køn. Århus: Politica, 2000a.

Dahl, Hanne Marlene: Mellem pest og kolera – faglighed i social- og sundhedshjælperuddannelsen. Foa:debat. København. Forbundet af offentligt ansatte. 2000b.

Dahl, Hanne Marlene: Er køn retfærdighed? Et spørgsmål om status og lighed med hjemmehjælpen som case. I: Kønsmagt under forandring, Magtudredningen. Hans Reitzels Forlag, 2002.

Daidsen-Nielsen, Marianne & Leick, Nini: Sorg og krise. I: Mogens Brørup, Lene Hauge og Ulrik Lyager (red.) Psykologibogen. Gyldendal Undervisning, København 1993.

Davies, Charlotte Aull: Reflexive Ethnography. A guide to researching selves and others. Routledge London & New York, 1999.

Denzin, Norman K. & Lincoln, Yvonna S.: The Discipline and Practice of Qualitative Research.

I: Denzin, Norman K. & Lincoln, Yvonna S. (edt.) Handbook of Qualitative Research. Second Edition. Sage Publications, California, 2000.

Denzin, Norman K. & Lincoln, Yvonna S. (edt.) Handbook of Qualitative Research. Second Edition. Sage Publications, California, 2000.

Dybbroe, Betina: ”Som var det mine egne” Omsorg og arbejde i to kulturer. Ph.d. afhandling, Institut for Uddannelsesforskning, Roskilde Universitetscenter, 1999.

Dybbroe, Betina: For hvem har sundhed værdi og mening? I FOFU-nyt, 2003.

Dybbroe, Betina: Omsorg i skæringspunktet mellem arbejde og liv. I: Tidsskrift for Arbejdsliv, 8. årgang, nr.1. Center for studier i arbejdsliv, Roskilde Universitetscenter, 2006.

Elias, Norbert: De døendes ensomhed. Tiderne skifter, 1982.

Eriksen, Tine Rask: Omsorg i forandring. København. Munksgaard 1992.

Finnegan, Ruth: "Storying the self": Personal narratives and identity. I: Consumption and everyday life. Edt: Hugh Mackay. The Open University & Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, 1997.

Fog, Jette: Med samtalen som udgangspunkt. 2. reviderede udgave 2004. (1. udgave 1994).

Fog, Jette: Saglig medmenneskelighed. Hans Reitzels Forlag. København 1998.

Freud, Sigmund: Notits om 'den magiske blok'. I: Andkjær Olsen, Ole, Kjær, Børge og Køppe, Simo: Metapsykologi II. Hans Reitzels Forlag, København, 1976.

Fuglsang, Lars og Olsen, Poul Bitsch (red.): Videnskabsteori i samfundsvidenskaberne. Roskilde Universitetsforlag, 2004.

Gadamer, Hans Georg: Truth and Method. The Seabury Press. New York 1975.

Gammelgaard, Judy: Kan man lære at være empatisk? I Løw, Ole & Svejgaard, Erik: Psykologiske grundtemaer. Kvan 2002.

Gradenwitz, Mogens: Tekstlære. Akademisk Forlag. København 1983.

Grundtvig: Den signede dag. 1826. I: Folkehøjskolens sangbog, Odense 1982.

Hall, Stuart: Representation. I: Cultural Representations and Signifying Practices. The Open University & Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, 1997.

Hansen, Eigil Boll, Eskelinen, Leena og Madsen, Jan Kargaard: Hjemmehjælp og ældres velbefindende – en analyse af hjemmehjælpernes arbejdsprincipper i to kommuner. AKF, 1999.

Hansen, A.F.: 4 af 5 SOSU'er gennemfører uddannelse. Arbejdsmiljøinstituttet, 2004.

Hansen, Morten Balle & Vedung, Evert: Fælles sprog i ældreplejens organisering. Evaluering af et standardiseret kategorisystem, Syddansk Universitetsforlag, 2005.

Hermansen, Mads: Omlæring. Klim 2002.

Hjalager, Anne-Mette, Houmann Sørensen, John og Juul Møberg, Rasmus: Florence Nightingale på tilbagetog? Myter og paradokser på arbejdsmarkedet inden for pleje og omsorg. EQUAL projektet sos-mx. AMU Nordjylland 2004.

Hjort, Katrin: Moderniseringen af den offentlige sektor. Evu-gruppen, Roskilde Universitetscenter, 2001.

Hollway, Wendy: "The implications of positing a psycho-social subject for research methods". DRAFT for UWE Conference 'Exploring Psycho-Social Research Methods'. January 25. 2003.

Hollway, Wendy & Jefferson, Tony: "doing qualitative research differently. free association, narrative and the interview method". Sage Publications, London. 2000.

Hollway, Wendy & Jefferson, Tony: At forske I forsvarende subjekter – En introduction til FANI metoden. I "Læringsmiljøer og livshistoriske læreprocesser" IN: Anders Siig Andersen, Bettina Dausien og Kirsten Larsen (red.) Livshistorisk fortælling og fortolkende socialvidenskab. Roskilde Universitetsforlag 2005.

Hollway, Wendy: Subjectivity and Method in Psychology. Gender, Meaning and Science. Sage Publications, London, 1989.

Holm, Ulla: empati – att förstå andra människors känslor. 2. udgave. (Første udgave 1987.) Natur och kultur, Stockholm 2001.

Honneth, Axel: Behovet for anerkendelse. Hans Reitzels Forlag, København 2003. (Original 1990).

Horsdal, Marianne: Livets fortællinger. Borgen. København, 1999.

Hunt, Jennifer: Gender Trials: Emotional Lives in Contemporary Law Firms. University of California Press 1989.

Hutters, Camilla & Katznelson, Noemi: Unges til- og fravalg af de sundhedsfaglige uddannelser og jobs. I: FOFU-nyt, 2003.

Højrup, Thomas: Det glemte folk. Institut for europæisk folkelivsforskning, Hørsholm, 1983.

Højrup, Thomas: Interview med Thomas Højrup, 1999. www.hum.ku.dk/lov/arbejdspapirer/radio.htm - 28k (02.03.06).

Højrup, Steen & Pedersen, Kim: Lærings og kompetencebegrebet i arbejdslivsforskningen. I: Knud Illeris (red.): Udspil om læring i arbejdslivet. København, Roskilde Universitetsforlag, 2002.

Illeris, Knud: Læring i spændingsfeltet mellem Piaget, Freud og Marx. København, Roskilde Universitetsforlag 1999.

Illeris, Knud: Fra erhvervsrettet uddannelse til læring i arbejdslivet. I: Illeris, Knud (red.): Udspil om læring i arbejdslivet. København, Roskilde Universitetsforlag, 2002.

Illeris, Knud (red.): Udspil om læring i arbejdslivet. København, Roskilde Universitetsforlag, 2002.

Illeris, Knud: Læring. Roskilde Universitetsforlag, Frederiksberg, 2006.

Isaksen, Lise Widding: Homo Fabers symbolske makt. Om kropp og maskulinitet i pleiearbeid. 2003a. IN: Isaksen, Lise Widding (red.) Omsorgens pris. Kjønn, makt og marked i velferdsstaten. Makt og demokratiutredningen, 1998-2003. Gyldendal Akademisk, Gyldendal Norsk Forlag AS, 2003.

Isaksen, Lise Widding: Penger som makt og symbol, 2003b: I: Isaksen, Lise Widding (red.) Omsorgens pris. Kjønn, makt og marked i velferdsstaten. Makt og demokratiutredningen 1998-2003. Gyldendal Norsk Forlag, 2003.

Isaksen, Lise Widding (red.) Omsorgens pris. Kjønn, makt og marked i velferdsstaten. Makt og demokratiutredningen, 1998-2003. Gyldendal Akademisk, Gyldendal Norsk Forlag AS, 2003.

Jakobsen, Poula & Visholm, Steen: Parforholdet. 2. Udgave. København, Politisk Revy. 1993.

Jensen, Jytte Juul og Krogh Hansen, Helle: Review of litterature since 1990: Psychosocial job environment, job satisfaction, gender and other diversities in care workforce, and quality of care services. Denmark. Rapport fra forskningsprojektet "Care work in Europe: Current Understandings and Future Directions. (www.carework.dk) 2002

Jørgensen, Christian Helms & Warring, Niels: Læring på arbejdspladsen. I: Illeris, Knud (red.): Udspil om læring i arbejdslivet. København, Roskilde Universitetsforlag, 2002.

Katznelson, Noemi: Udsatte unge, aktivering og uddannelse. Dømt til individualisering. Ph.d. afhandling, Forskerskolen i livslang Læring, Center for Ungdomsforskning, Roskilde Universitetscenter. 2004.

Kincheloe, Joe L.: Describing the Bricolage: Conceptualizing a New Rigor in Qualitative Research. I: Qualitative Inquiry, Volume 7, Number 6, December 2001. P. 679-692.

Knapp, Gudrun-Axeli: Fragile Foundations, Situated Questioning, Strong Traditions: Critical Theory in German-Speaking Feminism. IN Maggie O'Neill (edt.): Adorno, Culture and Feminism. Sage Publications, London, Thousand Oaks, New Delhi, 1999.

Kristiansen, Søren & Krogstrup, Hanne Kathrine: Deltagende observation. Introduktion til en forskningsmetodik. Hans Reitzels Forlag, København 1999.

Krogh Hansen, Helle: Ældreomsorg i et pædagogisk perspektiv. Ph.d. afhandling, Forskerskolen i Livslang Læring, Roskilde Universitetscenter, 2006.

Kvale, Steinar: Interview. En introduktion til det kvalitative forskningsinterview. Hans Reitzels Forlag, København 1994.

Kvale, Steinar: The psychoanalytic interview as inspiration for qualitative research. Center for kvalitativ metodeudvikling, newsletter nr. 30. 2003.

Køppe, Simo: Freuds psykoanalyse. 2. udgave Gyldendalske Boghandel, Nordisk Forlag, København 1997. (1. udgave 1981).

Larsen, Kristian: Praktikuddannelse, kendte og miskendte sider. Observationsstudie af praktikuddannelse indenfor sygeplejerskeuddannelsen. Institut for Filosofi, Pædagogik og Retorik, Det humanistiske Fakultet, Københavns Universitet / Universitetshospitalernes Center for Sygepleje- og omsorgsforskning, Rigshospitalet, 1999.

Larsen, Lene: Valgkompetence. Undervisningsministeriets hjemmeside: <http://pub.uvmdk/2001/eud/6.html> 2001. (09.03.06)

Lave, Jean & Wenger, Etienne: *Situated Learning*. Cambridge University Press, 1991.

Liveng, Anne: Livshistorie som indgang til at forstå samspillet mellem uddannelse og arbejde.

I: Pernille Bottrup & Christian Helms Jørgensen (red.): *Læring i et spændingsfelt – mellem uddannelse og arbejde*. København, Læring Lab Denmark og Roskilde Universitetsforlag, 2004.

Liveng, Anne: Social- og sundhedshjælperelvers omsorgsorientering og hjælperarbejdets modsætningsfyldte krav. I: *Tidsskrift for Arbejdsliv*, 8. årgang, nr.1. Center for studier i arbejdsliv, Roskilde Universitetscenter, 2006.

Lorenzer, Alfred: *Sprogbeskadigelse og rekonstruktion*. Forarbejder til en metateori om psykoanalysen. Bibliotek Rhodos, 1975. (Original 1970)

Løw, Ole: *Relationer som sociale konstruktioner*. I Løw, Ole & Svejgaard, Erik: *Psykologiske grundtemaer*. Kvan 2002.

Meltofte, Gitte (red.): *Foa:rapport 2002*. Uddannelse og arbejdsliv i ældreområdet – en undersøgelse af tilfredsheden blandt social og sundhedspersonale. 2002.

Morgenroth, Christine: *Method(ological) Considerations*. On the necessity to link different discourses in qualitative social research with a psychoanalytic hermeneutic. Presented at The Graduate School in lifelong Learning, RUC, 2002. (Translated by Kirsten Weber).

Møller Christiansen, Jørgen og Ipsen, Sanne CASA, Hans Klausen, Charlotte Lund og Annemette Eskesen, Københavns Kommunes BST: *Delrapport 1*. Hjemmeplejen i en omstillingstid. Personalets syn på deres arbejde, på omstillingerne og på fremtiden – belyst ud fra en spørgeskemaundersøgelse. Maj 2002 a.

Møller Christiansen, Jørgen og Sanne Ipsen, CASA, Hans Klausen, Charlotte Lund og Annemette Eskesen, Københavns Kommunes BST: *Delrapport 2*. Ændringer i arbejdet – set ud fra hjemmehjælperes og sygeplejerskers synsvinkel samt observationer af arbejdet. Juni 2002 b.

Møller Christiansen, Jørgen CASA, Hans Klausen og Annemette Eskesen, Københavns Kommunes BST: *Delrapport 4*. Arbejdsophør i en omstillingstid. Interviews med medarbejdere som ophørte med arbejdet i Københavns Kommunes hjemmepleje. Juni 2003.

Nabe-Nielsen, Kirsten, Jette Nygaard Jensen, Annie Høgh, Hanne Giver og Jesper Strøyer: FOR-SOSU pjece: Profil af nyuddannede social og sundheds-hjælpere og -assistenter. Arbejdsmiljøinstituttet, København 2005.

Nagbøl, Søren: Oplevelsesanalyse og subjektivitet. IN: Psyke og Logos, 2002, 23, 284-315.

Nagbøl, Søren: Sociologi og pædagogik som forskningsfelt og praksisorienteret menneskevidenskab. IN: Inge M. Bryderup (red.): Pædagogisk sociologi. Danmarks Pædagogiske Universitets Forlag, 2003.

Nielsen, Kurt Aagaard og Nielsen, Birger Steen: Natur og lokalsamfundsudvikling i Halkær Ådal, 2003.

Nielsen, Kurt Aagaard og Nielsen, Birger Steen: Kritisk-utopisk aktionsforskning. I: Bechman Jensen, Torben og Christensen, Gerd (red.): Psykologiske & pædagogiske metoder. Roskilde universitetsforlag, Frederiksberg, 2005.

Noddings, Nel: *Caring. A Feminine Approach to Ethics & Moral Education.* University of California Press, California, USA, 1984.

Ogden, Thomas: *Subjects of Analysis.* Jason Aronson Inc. Northvale, New Jersey, London, 1994.

Olesen, Jane: Godt igennem social- og sundhedsuddannelserne – et idékatalog. Amsrådsforeningen FOA og Kommunernes Landsforening. 2002.

Olsen, Henning: ”Veje til kvalitativ kvalitet?” IN: Nordisk Pedagogik 2003. Vol. 23 p. 1-20.

Olsen, Bitsch Olsen & Pedersen, Kaare: *Problemorienteret projektarbejde – en værktøjsbog.* Roskilde Universitetsforlag, 1997.

Pettersen, Roar C.: *Problembaseret Læring,* Dafolo Forlag, 1999.

Ploug Hansen, Helle: *I grænsefladen mellem liv og død. En kulturanalyse af sygeplejen på en onkologisk afdeling.* 3. udgave. København. Gyldendal, 2003 (1995).

Polanyi, Michael: *The tacit dimension.* New York Doubleday 1966.

Rahbæk Christensen, Lone: *Hver vore veje - livsformer, familietyper og kvindeliv.* Museum Tusulanum 1997

Salling Olesen, Henning: Experience and Life History. Paper no. 9, Life History Project, Roskilde University, 2000.

Salling Olesen, Henning: Professional identity as learning processes in life histories. *The Journal of Workplace Learning*. Nr 7/8, s. 290-298, 2001.

Salling Olesen, Henning & Weber, Kirsten: Space for experience and learning. Theorizing the subjective side of work. I: Kirsten Weber (red.): Experience and Discourse. Theorizing Professions and Subjectivity. Roskilde Universitetsforlag, Frederiksberg 2001.

Salling Olesen, Henning: "Det problematiske subjekt". I: Kirsten Weber (red.): Læring på livstid? Livslang læring mellem oplysning og vidensøkonomi. Roskilde Universitetsforlag, 2002 a.

Salling Olesen, Henning: Experience, language and subjectivity in life history approaches. Biography research as a bridge between the humanities and the social sciences?" Paper no. 14, Life History Project, Roskilde University, Denmark, 2002 b.

Sartre, Jean-Paul: Eksistentialisme er humanisme. Stjernebøgernes Kulturbibliotek. Vintens Forlag, København 1964.

Schmidtbauer, Wolfgang: De professionelle hjælpere, Hans Reitzels Forlag 1986. Original: Helfen als Beruf, 1983.

Schwandt, Thomas: "Three epistemological stances for qualitative inquiry. Interpretivism, Hermeneutics and Social Constructionism". IN: Norman K. Denzin, Yvonna S. Lincoln, "edt.): Handbook of Qualitative Research, second edition, Chapter 7, p. 189-213. 2000.

Stern, Daniel N.: Barnets interpersonelle univers. Et psykoanalytisk og udviklingspsykologisk perspektiv. Hans Reitzels Forlag. København, 1991 (original 1985).

Strunge, Michael: Livets hastighed. I Livets hastighed, Borgen 1978.

Szebehely, Martha: Vardagens organisering. Om vårdbiträden och gamla i hemtjänsten. Arkiv Förlag, Lund, 1995.

Szebehely, Marta (red.): Hemhjälp i Norden – illustrationer och reflektioner. Studentlitteratur, 2003.

Szebehely, Marta: Omsorgshvardag under skiftande organisatoriska villkor – en jämförande studie av den nordiska hemtjänsten. I: Tidsskrift for Arbejds-

liv, 8. årgang, nr.1. Center for studier i arbejdsliv, Roskilde Universitetscenter, 2006.

Tietel, Erhard: The Interview as a Relational Space. IN: Forum Qualitative Sozialforschung/Forum Qualitative Social Research, Vol. 1, No 3 – December 2000. (On-line journal, available at: <http://qualitative-research.net/fqs/fqs-eng.htm> 2005-07.)

Weber, Kirsten: Ambivalens og erfaring. Roskilde Universitetsforlag 1995.

Weber, Kirsten: Voksenlivets rejse – livshistorien mellem positivisme og konstruktionisme. Småskrift nr. 5. Livshistorieprojektet, RUC, 1999.

Weber, Kirsten: Dobbeltsoialisering – lønarbejde og livshistorie. Paper nr. 3, Life History Project, Roskilde University, Denmark, 1999.

Weber, Kirsten: Knowledge, Work, Subjectivity. I: Kirsten Weber (red.): Experience and Discourse. Theorizing Professions and Subjectivity. Roskilde Universitetsforlag, Frederiksberg 2001.

Willig, Rasmus: Selvrealiseringsoptioner – vor tids fordring om anerkendelse. IN Rasmus Willig & Marie Østergaard, (red.): Sociale patologier. Hans Reizels Forlag, 2005.

Winnicott, Donald W.: Playing and Reality. Routledge,1971.

Winnicott, Donald W.: Home is where we start from. Essays by a psychoanalyst. Penguin Psychology, 1986.

Wærness, Kari: Kvinneperspektiver på socialpolitikken. Universitetsforlaget, Oslo – Bergen – Tromsø, 1982.

Wærness, Kari: Et program for omsorgsforskning. Skriftserie, nr. 040089. Universitetet i Bergen, Sociologisk Institut. Bergen 1989.

Wærness, Kari: En offentlig tjeneste i spenningsfeltet mellom ulike kulturer. IN: Johansson, Stina (red.) Sjukhus och hem som arbetsplats. Bonnier Utbildning Stockholm og Universitetsforlaget Oslo, 1995.

Wærness, Kari: Omsorg, omsorgsarbeid og omsorgsrasjonalitet – refleksjoner over en socialpolitisk diskurs. IN: Thorsen, Kirsten og Wærness, Kari (red.): Bliver omsorgen borte? Eldreomsorgens hverdag i den senmoderne velferdsstaten. Ad Notam Gyldendal, Oslo, 1999.

Wærness, Kari: Rekrutteringskrise i den nordiske velferdsstatens omsorgsyrker? I: FOFU-nyt, 2003.

Ziehe, Thomas: Ambivalenser og mangfoldighed. Politisk Revy. København, 1989

Ziehe, Thomas: Øer af intensitet i et hav af rutine. Forlaget Politisk Revy, 2004.

Undervisnings- og Kulturudvalget i Nordjyllands Amt: Rekruttering i Nordjyllands Amt 2001-2011. 2003.

Bekendtgørelse om grundlæggende social- og sundhedsuddannelser, BEK nr. 1073 af 17/13/2001.

Lov om grundlæggende social – og sundhedsuddannelser, LOV nr. 343 af 16/05/2001.

DanmarksStatistik, IDA-databasen januar 2006: www.dst.dk (13.01.06).

Kommunernes Landsforening: www.kl.dk/sosu-reform (30.03.06).

Undervisningsministeriet: Fakta om sosu-reformen 2001. Uddannelsesstyrelsens temahæfteserie, nr. 27 – 2001.

Undervisningsministeriet:
http://www.ug.dk/Vejledningsportal/Elementer/Guide%20til/Artikler.aspx?article_id=artik-uddbogaererguiden

Pressemeddelelse fra FOA, 7. juni 2006. www.foa.dk/sw_35553.asp

Oversigt over skemaer og modeller

Skema 1: Oversigt over empirisk materiale. Kap. 4.

Skema 2: Oversigt over interviewpersoner. Kap. 5.1.

Skema 3: Observationsdage fordelt på personer og praktiksted. Kap. 11.

Model 1: Sammenhængen mellem subjekt og objekt. Kap 3.7.

Model 2: Omsorg og omsorgsarbejde. Kap 10.1.

Model 3: Arbejdspladsen som læringsmiljø. Kap. 12.

Model 4: Omsorgsarbejde som læringsrum. Kap. 12.1.

Bilag 1: Brev til Social- og sundhedsskoler

Leder navn

Skole

Adresse

dato

Kære ....

Jeg er ph.d.-studerende på Institut for Uddannelsesforskning på RUC og i gang med et projekt om læring i uddannelser der kombinerer praktik og institutionaliseret undervisning. Jeg vil bruge social- og sundhedsuddannelserne som empirisk felt, og henvender mig derfor for at høre, om jeg må komme og overvære undervisning, og på et senere tidspunkt interviewe elever og evt. lærere på Sosu-skolen i XX.

Min vinkel på vekseluddannelser er, at praktikstedet og skoleundervisningen udgør forskellige læringsrum, der hver især tilbyder forskellige muligheder og sætter bestemte begrænsninger. Samtidig mener jeg at det i høj grad er den enkelte elevs personlige livshistorie og i sammenhæng hermed den tilgang til det at lære, den enkelte har udviklet, der er bestemmende for, hvad man rent faktisk lærer. Jeg vil derfor gerne både følge undervisning og med elever ud i praktik som ”observatør” – og lave livshistoriske interviews med udvalgte elever og dermed anlægge en aktør-synsvinkel på læringen.

Der er flere grunde til at jeg har valgt sosu-uddannelserne som empirisk felt. Helt overordnet er uddannelserne et område som der endnu ikke er forsket meget i, og der eksisterer nogle generelle rekrutteringsproblemer i sundhedsvæsenet, som jeg mener vi i et velfærdssystem som det danske må gøre meget for at belyse - og forhåbentlig overvinde.

Sosu-reformen har opprioriteret de almene kvalifikationer og kompetencer, og det er interessant at se på hvordan uddannelsen nu opleves af eleverne. Endelig har jeg selv flere års erfaring som underviser i VUC-regi, som har givet mig en interesse for det komplicerede samspil mellem livs- og arbejds erfaringer og tilgangen til læring hos de – også på VUC – helt overvejende kvindelige elever.

Teoretisk arbejder jeg med tre forskellige tilgange: Læring som deltagelse i en social praksis, psykodynamisk inspireret/kritisk teoretisk læringsteori, og en biografisk, narrativ forståelse af læring. Mit stipendium er dels finansieret af RUC, dels af Learning Lab Denmark. I begge sammenhænge deltager jeg i forskningsnetværk omkring læring i vekseluddannelse. Vejleder er cand. scient. soc. Niels Warring.

Jeg håber I på skolen vil diskutere min henvendelse. Er I positivt stemt, vil jeg sende en uddybende projektbeskrivelse, og vi må drøfte en tidsplan for hvornår jeg kan deltage og i hvilke forløb. Jeg ringer i løbet af en uges tid for at høre jeres indstilling.

Med venlig hilsen

Anne Liveng
Institut for Uddannelsesforskning, RUC.
Tlf. 46 74 28 88 Mail: aliveng@ruc.dk